

AZ EMBERI ÉLET FORDULÓIHOZ FÚZÓDÓ SZOKÁSOK, HIEDELMEK A MÓRI-VÖLGYBEN ÉS A ZÁMOLYI-MEDENCÉBEN

Az emberi élet három nagy fordulópontja a születés, a házasságkötés és a halálozás. Mindegyikhez számtalan paraszti szokás és hiedelem fűződött. Az előbbi kettő az ünnepet, a vidámságot, az utóbbi a bánatot, a gyászt hozta magával. Azonosság bennük, hogy mindegyik jelentős változást hozott az egyén, a család életében. A családi kereteken túl pedig kihatott a nagyobb közösségek, a rokonság, a falu életére is, mely rendszerint együtt ünnepelt, vagy gyászolt a közelebről érintettekkel. Azt, hogy a három életfordulót nem csak a néprajztudomány, hanem a nép is számontartotta, jól jelzik a mohai Vass Jánosné (sz. 1904.) szavai: „Háromszor inneplik meg az embert: mikor születik, mikor házasodik, meg mikor meghal.” A kialakult, s az életfordulókon gyakorolt szokások a követendő viselkedésre, magatartásra vonatkozóan normát adtak, s ezzel általában megkönnyítették – esetenként nehezítették – a résztvevők helyzetét, a bekövetkezett életfordulókban a megfelelő magatartás tanúsítását, a változások elviselését.

Születés

Terhesség

A *másállapot* azaz a terhesség – különösen ha közel esett a házasságkötéshez, vagy először következett be, – a nők részéről takargatnivalónak, kicsit szégyennek számított, ezért amíg lehetett, igyekeztek titkolni, tagadni. Viseletüket sem módosították, így gyakran a legközelebbi rokonok is csak akkor vették észre a változást, mikor az asszony már *feleidős* volt. Rendszerint a szoknya árulta el, elől rövidebb lett, mint hátul. Amint bizonyossá vált a terhesség, a nem kívánt, vagy sokadik gyerek kivételével, az egész család örült neki. Annál is inkább, mivel a meddőség szégyennek, de csak az asszony hibájának számított. A gyerekeket nem szülő feleségek életükön át viselhették a *paszkonca* gúnynevet. A terhességet, a gyereket a vallásosabban az *Isten áldásának* tekintették.

A *másállapotú*, *viselő*s, vagy *állapotos asszon* és környezete viselkedését a születendő gyermek érdekében a mindennapitól némiképp eltérő gyakorlat, előírások, tiltások szabályozták. A munkavégzéstől azonban csak kivételesen tudták megkímélni: egész terhessége alatt, gyakran az utolsó órákig nehéz testi munkát is kellett végeznie. Különösen nyári dologidőben nem nélkülözhatték erejét, amíg csak tudott, tevékenykedett. Gyakran megtörtént, hogy ideje közeledését érezve az aratásból, vagy a szénagyűjtésből ment haza szülni. Ételből igyekeztek valamivel jobban ellátni. Orvosi vizsgálatra azonban nem teltt, és az öregek véleménye szerint szükség sem volt rá.

A terhes nő egyes kívánságait tiszteletben tartották, kisebb-nagyobb gyümölcs- vagy étellopásait elnézték. Amelyik étel megtetszett neki, abból fogyaszthatott. A viselős asszony ugyanis *kívánós*, *kívánatos* volt, egyes táplálékokat váratlanul és nagyon igényelt. Különösen a megkívánt termést kellett odaadni neki a fáról, hogy annak jele a gyereken ne öltön formát. Söréden személyhez kötött történeteket meséltek a gyümölcskívánással kapcsolatban. Így az egyik falubeli gyerek arcán a meggy szem foltként azért látszott meg, mert amikor terhes volt vele az anyja és nagyon óhajtotta a gyümölcsöt, nem vehette le. Azután odanyúlt az ajkához, s a gyerekén ugyanott meggy szemre emlékeztető piros *gyel* (jel) keletkezett. Más történetük szerint egykor az emberek kiokosították a gyümölcsöt igen kívánó leányukat: „Egész nyugodtan menj oda a fához, aztán vedd el, add meg! Teneked akárhun le szabad vened!” Aki nem szakíthatott, annál bizton számítani lehetett a jelre, míg ellenkező esetben nem lett semmi baja.

Másutt viszont éppen ellentétesen, tilalmazták, hogy a terhes szőlőt, almát, egyéb termést lopjon, mivel akkor fog a gyümölcs gyermekén megjelenni. Sárkeresztesen a másállapotú asszony kötényébe szedte, hasához fogta a gyümölcsöt, így gyerekén is ugyanott keletkeztek hasonló alakú foltok. A fehérvárcsurgói öregek véleménye, hogy az anya gyümölcslopása nyomán a gyerek is lopós lesz, vagy a termés fog meglátszani rajta valahol. Több faluban tartották, hogy amennyiben a terhes anyára gyümölcs vagy bármi más ráesett, ő pedig odakapott, a kezével odanyúlt, a ráeső tárgy meglátszott gyerekén. Az egyik mohai magyarázat szerint ezért keletkezett szilva alakú anyajegy egy falubeli kisgyerek derekán.

Mohán azt is mondták, az állapotosnak a gyümölcsöt nem is szabad megkívánni, mert ha nem kapja meg, a gyerekein meg fog látszani. Egyáltalán a megkívánás nem teljesítése, kisebb-nagyobb bajt von maga után.

A terhesség alatti tilalmak egy része a megcsodálásra vonatkozott. Az anyának semmit, de különösen nyomorék embereket nem volt szabad *megcsodányi*, nézegetni, nehogy azok állapota tükröződjék a gyereken. A *hibás*, *sánta*, *béna*, *vak*, *púpos* emberekre rácsodálkozókat figyelmeztették, hogy tilos nekik odanézni, mert ilyen lesz újszülöttjük, hanem inkább a szép, egészséges babákban gyönyörködjenek, hogy az övék is olyan legyen. A *tűznek* minden nép hiedelemvilágában komoly szerep jutott. A magyar hiedelmekben sokszor bajt előidéző, félelmetes hatalomnak tekintették. Ennek megfelelően országszerte azt is tiltották, hogy a terhes a tűzre nézzen, mert akkor gyerekén is piros foltok lesznek. A Móri-völgyben a terhes arcára, kezére nem vetődhetett láng, *nem üthette meg*, mert gyerekén ugyanott vörös folt keletkezett. Fehérvárcsurgón arról szóltak, hogy mikor egy terhes menyecske hazalátogatott falujába, Sárkeresztesre, ott éppen kenyeret sütöttek. Mikor segítségképpen gyorsan fellobbanó szalmát és kukoricaszárt rakott a kemencébe, a tűzre, a láng kivágott, szinte égette az arcát. Születés után gyermekének orcája ezért *lángsütéses* lett. Egyesek szerint az is elég volt, ha távolabbi tűz esetén – pl.: amikor a szalmakazal égett – az anya az arcához kapott, máris ottmarad a gyerek képén a májfolt, örök életre. A zámolyiak a *lángsapástól* nagyon óvták a terhes menyecskét. Ha mégis megcsapta arcán és kezével *odakapott*, *fótos* lett a gyerek orcája, *vörösség* maradt rajta. Ilyenkor bárhova, bármelyik más testrészéhez kaphatott a terhes, csak az arcához nem. Mindezek bizonyosságára ők is több személyhez kötött történetet meséltek.

A vérhöz a magyar nép gondolkodásában különböző hiedelmek tapadtak.

A sárkeresztesieknél a *vér*, a terhesasszony vérrel bekenése szerencsétlenséget jelentett. Disznóvágáskor óvták is a másállapotúakat, nehogy érintkezzenek az állat vérével.

A terhesség időszakának hiedelmei közül tekintélyes részt foglaltak el azok, amelyek a gyerek nemére vonatkoztak. Sokan a terhes nő külsejéből jósoltak a nemre: általános vélekedés volt, „ha a menyecskének csucos hasa van, fia lesz, ha lapos, leány.” A zámolyiak *gömbölkü hastól* vártak kislányt. Következettek élettani funkciókból, a közérzetből is. Ha az anyának gyomorégése támadt, *égett a bele*, annak okát a magzat nagy hajában keresték, s ilyenkor leány születését várták. Ugyancsak kislányra számítottak, ha a magzat bal oldalon, *bal felü* mozdult meg, míg ellenkező esetben fiúra. A leány születésének idejét két héttel, máskor pár nappal korábbra várták, mint a fiút, „mer a gyerekek (fiúk) lustábbak”.

Mohán többen szólással intézték el a születendő nemére vonatkozó jóslatokat: „Bekötött zsákbo nem lehet belelátnyi”. Az előjeleket mégis nem kevesen figyelték, számontartották, a szülésig – mikor beigazolódtak, vagy megcáfolódtak – többé kevésbé hittek is bennük.

Szülés

„A házasságba az e(l)ső szerzemény a gyerek”; „Előbb lesz gyerek, mint egy fertá(ly) fő(l)d”. – mondogatták Sárkeresztesen, utalva a gyorsan, könnyen érkező gyerekáldásra. A parasztasszonyok azonban szülésükre, mint nehéz, fájdalmas eseményre emlékeztek. A szülés a két tájegységben az 1960-as évek elejéig a *bábo*, a *báboasszon* segítségével háznál, otthon történt. Sokan idegenkedtek is a kórháztól, mindenféleképpen falujukban akarták gyereküket világra hozni. Amint szükségesnek látszott, az otthontartózkodók valamelyike, rendszerint a *szüle* (nagy mama, vagy más öregasszony) illetve egy idősebb családtag sietett el a bábáért. Azt tartották a magzatról, amint kifejlődik a körme, igyekszik napvilágra jönni. „Ha megéri a körme, majd előgyün”.

A szülés a szobában, az ágyban, a szalmazsákon fekvé történt. Más testhelyzetben, illetve a földön szülés emlékével már nem találkoztunk. A bába a férfiakat, gyerekeket kiküldte, csak asszonyok segítettek neki. Az előkészület csak a szüléssel kapcsolatos tárgyakig terjedt. Sárkeresztesen az 1950-es évek elején éppen a helyi születésű, tehát a paraszti hagyományokat is folytató bába nem engedte meg a gyerekruhák előkészítését. Ha kirakták, visszadobálta a szekrénybe, hogy baj ne legyen, majd ha meglesz az újszülött, akkor kell elővenni. A bábák majd mindegyike arra törekedett, hogy „az ő kezén legyen meg a gyerek”, tekintélyük és a fizetség érdekében a szülés levezetését még komplikáció esetén sem akarták orvosnak átengedni.

A szülés elősegítése, a gyermek fürdetése, szükség szerint az életrekeltése, az ágy rendbetétele, a ruhák kimosása a bábára várt. A csecsemőt mindjárt az anya mellé fektették, rögvest szoptatni kellett.

A bábák, a szülésznők a múlt század második felétől már intézetben tanultak, vagy rövidebb tanfolyamon vettek részt. Emellett átvették a tapasztalatokat – s mint láttuk – továbbvitték a hagyományt, a hiedelmeket, esetleg a mágikus eljárásokat. A szülést követően kötelességük volt a gyermekágyas asszony és az újszülött ápolása.

A két világháború között általában egy hétig jártak el a házakhoz: kimosták az asszony és a kisgyerek ruháit, pelenkáit, végezték a fürdetést, tisztába tételt. Kevésbé módos helyeken, vagy ahol idősebb segédkező családtag élt, ott nem igényelték ennyi ideig a bába közreműködését. Csákváron úgy fogalmazták meg, akkor már nem jött, mikor az asszony *föntjárt*, azaz felkelt a gyerekágyból. A bába munkáját, ápolónői tevékenységét az is meghatározta, hogy mennyire tudták megfizetni. Szolgálatiért meghatározott pénzüsszeget kapott, melynek egy részét terményben, élelemben lehetett megváltani, amennyiben így igényelte. Máskor az utóbbiakat ajándékkal kapta, gazdagabb házaknál pedig meg is vendégelték. A bábának szervező szerep jutott a keresztelőknél is.

A szülés után a méhlepény, a *másza* elásása a férfira várt. Rendszerint a trágyadomb alá tette. Ugyancsak ő jelentette be hivatalos helyen aznap vagy másnap az új családtagot. Otthon a születés (és az elhalálozás) pontos dátumát a láda, majd a szekrény belső oldalára, a biblia első, vagy utolsó lapjára, ritkábban a kalendáriumba jegyezték fel. Pontos idejét, a század elején a szülők, különösen ha több gyerekük jött, nem is nagyon tartották fejben. A kérdezőnek hozzávetőleges időpontot mondtak. Jeles naphoz, vagy az aktuális mezőgazdasági munkához kötötték: *karácsony előtt, kendertipráskor* (augusztusban,) *ganyéhordáskor* (március vége -április eleje), *aratás tivibe* (júniusban). Szólásként él nyelvünkben, hogy a *burokban született* ember szerencsés. Az azonos tartalmú hiedelmet az egész nyelvterületen, így tájegységeinkben is ismerték. Fehérváncsurgón hozzátették, hogy a burokban született a magzatburkot tartsa meg, mert csak akkor lesz szerencséje.

A gyermek születésének időpontjából jósltak jövőbeni sorsára, tulajdonságára. „Aki télen született, az nyáron fázik, aki nyáron születik, az télen fázik”. A pénteki születés szerencsétlennek számított.

Az ókor óta ismeretes hiedelem, hogy a csillagok az emberi sors irányítói. Az égitestekből, bizonyos jelekből azután az egyéni életsors is kiolvasható, megjósolható. Népünk képzeletében a csillagok folytonos mozgásban vannak, felragyognak, kialusznak, jó vagy rossz csillag képében befolyasolják az emberi életet. (Bödök, 1986, 28.) Sárkeresztesen az egyik hiedelemmondában febukkant a csillagjóslás. „Hallottam, hogy mikor megszületett a gyerek, az öregaptya megnízte a csillagokat, aztán mondta, hogy ez a gyerek a kutba hal meg. A kutat mindig lecsinálták, hogy bele ne essen a gyerek. De egyszer, mikor hazaértek a munkából, a gyerek fönt ült a kuton, aztán ott halt meg”.

A parasztság szerint egyes személyiségek, a *tudósok* természetfeletti erővel, képességekkel rendelkeztek. Közéjük tartoztak a *táltosok* és *garabonciások*. A csókaköziek körében egykor róluk különösen sok szó esett. Az itteni hiedelem szerint amelyik gyerek foggal születik, az *jós, tudós* lesz, mindent előre fog tudni, ami vele történik. Az ilyennek két foga szokott lenni, vagy alul, vagy felül. (Gémes 1960, 3.). Csákberényben azt állították, a foggal született gyerekből bölcs ember lesz. Szokták azt is mondani, hogy az ilyet a garabonciás elviszi. (Sárkány 1966)

Az újszülöttek közül kétségkívül a fiúnak örültek jobban, pláne, ha első gyermekként érkezett. Hiszen ő megmentette, továbbvitte a család, a *familia* nevét.

Veszedelmek

A kisgyereket a néphit szerint rengeteg baj, betegség, veszély, *rontás* fenyegette, mely származhatott természetfeletti lényektől, de méginkább ilyen erejű személyektől. Különösen a keresztelőig – mely bizonyos oltalmat adott – óvták az újszülöttet. Zámolyon a szülés után mindjárt becsukták az ablakot, hogy ne tudjon bejönni a *boszorkány*.

Az újszülött fekhelye a keresztelőig a nagyobb védelmet nyújtó anyai ágy volt, csak utána tették ki a bölcsőbe. Sárkeresztesen ezzel összefüggésben azt mondták, a *körösztlülésig* nem szabad az ágyat bevetni. Bodajkon siettették a csecsemő keresztelését, nehogy addig az ördög ellopja a lelkét. A sötétség mindenütt az ártó lények birodalma. Csákváron éppen ezért éjjel addig nem oltották el a lámpát, míg meg nem keresztelték a gyermeket. Az egyedülhagyás tilalmának racionális és irracionális okai egyaránt lehettek, az anya közelsége mindenképp fontos volt a gyerek számára. Csókakőn emiatt az asszonynak addig sehova nem volt szabad kimenni, míg templomba nem vitték a picit. Egyébként pedig mindkét tájegység valamennyi falujában az udvaron belül maradtak az anyák – a később ismertetésre kerülő – egyházkelőig.

A védtelen újszülöttet – ekkor és nagyobb korában is, melyre az alábbiakban néhányszor utalunk – leginkább a nézéssel történő rontástól, a *szemme veréstől* féltették. A rá vonatkozó hiedelmek egész Európában, különösen annak keleti felén ismeretesek. Gyökerei az ókorig nyúlnak vissza. Lényege, hogy a bekövetkezett betegséget, károsodást, rosszullétet, álmatlanságot, heves sírást a szemmel verésnek tulajdonították. Külső jegyekből már felismerhetőnek tartották, hogy ki rendelkezik a szemverés képességével. Területünkön is általánosan elterjedt hiedelem, hogy akinek *összeér* (*összenyött*) a *szemöldöke*, az megveri a gyereket – akár akaratától függetlenül – ha sokáig nézi. Szemmel verhetett bárki, tehát véletlenül is, ha a kicsit *megcsodáta* vagy *megdicsérte*. Aki *fáratt* volt, szintén megronthatta a gyereket, betegséget okozhatott neki. Leginkább azonban a boszorkányok vertek a szemükkel. Az anyák így egyes embereket eleve nem engedtek be, mert úgy hallották róluk, hogy megrontják a gyereket.

Az idősebb korosztály tagjai a csecsemők megrontásáról máig számtalan esetet, hiedelemmondát, a megelőző és gyógyító eljárásokról, eszközökről szépszámú változatot ismernek a két tájegységben. Az oltalmazó szerek, tárgyak, rendszerint a közvetlen környezetből kerültek ki. Fehérvárcturgón a kisgyerek nyakába egy zacskóban *kámfort* tettek a szemverés ellen. Az illékony anyagnak a paraszti háztartásokban gyógyszerként illetve irtószerként történő felhasználása nyilván hatott a hiedelem területére. A katolikus hívek az olvasó, az imák számolására szolgáló, gyöngyszemekből álló füzér mágikus erejében bíztak. Rontáselhárító erejét egyházi használatára, szentelt voltára vezették vissza. Borsodban és Göcsejben a pólyakötőbe dugták vagy a gyerekre rakták. Csókakőn a keresztelésen kicsinek a csuklójára tették az *óvasót*, hogy a boszorkány ki ne cserélje. (A *cserét* vagy *vátott gyereket* valamely rosszindulatú lény torzszülött gyermeke, melyre az „igazit” kicserélte). A csókaköziek a váltott gyereket idétlennek, nagyfejűnek vagy nagyhasúnak képzeltek. A zámolyi katolikusok a gyermek megszületése után rögvest a *rózsafüzért* belekötötték a pólyakötőbe. Az egyházi eredetű szernek tehát a veszélyeztetett személynél történő elhelyezésében, óvó erejében különösen bíztak a földöntúli, pogány hatalmakkal szemben.

Iszkaszentgyörgyön a számtalan elhárítást ismerő Tóth Jánosné (sz.1902.) szerint egykor fordítva, *visszajárú* adták rá az inget a kisgyerekekre, hogy *ne kapjon verést*. A kifordítás a rontáselhárításban mindig hatásfokozó erővel bírt.

Magyar nyelvterületen általános volt, hogy az újszülöttet a szemveréstől óvva nem mutatták idegennek, illetve a házból letakarva vitték ki. Sárkeresztesen az apa, ha a szüléskor nem tartózkodott otthon, mikor hazaért, háromszor *rátette kalapját* a csecsemőre, letakarta, hogy meg ne verje. Így járt el azután a többi férfi is, aki megnézte a gyereket. Csákváron, ha idegen férfi ment a házhoz, az *megsapkázta* a gyereket. Rátette a kicsi homlokára báránybéléses sapkáját és föl-le mozgatta. Mohán *odaérintették a kalapot* a gyerek fejéhez. Csákberényben a rokon férfi a házba lépve háromszor tette rá kalapját a gyerekekre. Zámolyon a férfiak nemcsak rátették a sapkát, kalapot a gyermek fejére, hanem beszéltek is hozzá. „Huncut, huncut!... Te csúnya, te csúnya” – mondogatták neki. Ily módon egyrészt a rosszindulatú erőket vezették félre, mikor a gyereket csúnyának nevezték, másrészt meg sem csodálták, nem dicsérték szépségét, mely szintén árthatott volna neki.

Fehérvárcsurgón a férfi azért tette rá kalapját a kicsire, hogy a *fárodtság ne menjen rá*. Ritkábban csak egyszer, gyakrabban háromszor mondta: „Az Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében!” Az elhárító cselekményben tehát a keresztény hit és a kereszténységen kívüli hiedelemvilág elemei keveredtek. Csókakőn úgy vélték, az összenőtt szemöldökű tud szemmel verni, de csak fáradt állapotban. (Gémes,1960,13.) Zámolyon azt tartották, ha a látogató fáradt volt, előbb a lavórhoz kellett mennie, hogy megmosakodjon, mert különben megveri a gyereket.

A csecsemőt nem engedték, nem volt szabad *megcsodányi*, mert *baja* lesz. A kicsit megnéző, az abban gyönyörködő ember az akaratán kívüli rontást megelőzhet, ha a gyerek felé köpött. A mástól eredő rontást is el lehetett *pökéssel* hárítani. A köpés ugyanis mágikus eljárás, elhárító gesztus volt. Használatos lehetett önmagában. Mohán a gyereklátogató asszonyok hangosan, a köpést utánozva szóltak: „Pü-pü!” Így nem verték meg a gyereket. A köpés összetettebb mágikus eljárásnak is része lehetett, amint majd a későbbiekből kitűnik.

A megcsodálással történő szemverés ellen sokféle közismertek voltak a drasztikus átkok, versikék. Iszkaszentgyörgyön ha megcsodálták a gyermek szépségét, az anyának csöndben, hogy a látogató meg ne hallja, annyit kellett mondani: „Nyad a seggem, ne kiabájj!” Így nem kapta meg a csecsemő a verést.

Magyar nyelvterületen régóta mindenféle betegségre használatos, általános gyógymód volt a *füstölés*. A boszorkányperekben rendszeresen szó esett róla, mint gyógyító eljárásról. Az utóbbi évszázadban is alkalmazták a szemmel vert kisgyerekekre. A rontónak vélt személy ruhadarabjából, hajából, szőrzetéből tettek parázsra, úgy füstöltek. Iszkaszentgyörgyi hiedelem szerint aki megveri a gyermeket, annak szeméremtestéből kell szőrt húzni, azzal *megfüstónyi*, úgy használ. A gyógymód alkalmazása azonban – mint mondták – akadályba ütközött. Hiába tudták, ki volt a baj okozója, nem kérhették, nem szerezhettek tőle.

Gyógyító célzatú eljárásként alkalmazták a *fürdetést*. A fürdővízbe különböző növényi, állati, ásványi eredetű hatóanyagokat helyeztek. Ezek felhasználása szintén ismeretes már a boszorkányperekből. A fürdetéshez mágikus kísérőjelenségek kapcsolódtak: keresztkezés, ráolvasás, ima, köpés. Meghatározott sorrendje lehetett a beteg egyes tagjai lemosásának. Itathatták a vízből a beteget, akinek arcát a kötény visszájával törölhették le. Nem járt helyre öntötték a fürdővizet, hogy a betegség át ne

ragadjon. Mindezen jelenségek nagyrészt megtalálhattuk kistájaink egykori paraszti gyakorlatában is.

Iszkaszentgyörgyön ha *verésbe vót* a gyerek, az úrnapi körmenet által már megjárta, majd megszáritott növények, virágok főzetében fűrösztötték meg. Másik eljárásként kilenc szál tésztát, metéltet főztek ki, s ezt a sodródeszka sarkáról levágott három szálkával langyos vízbe tették. Abból fűrösztötték meg a gyereket, mely után a tésztát kankutyával etették meg. Itt is, máshol is a műveletnél alkalmazott meghatározott számnak (3,5,7,9,) nagy jelentőséget, a meghatározott számban ismételt cselekményeknek hatásfokozó szerepet tulajdonítottak.

A leggyakoribb eljárás a *szenesviz* készítése volt, mely a magyar nyelvterületen általánosan elterjedt. Egyrészt a rontó személyének megtalálására irányuló tudakozó eljárásként, másrészt gyógymódként jelentkezett. Sárkeresztesen ha fönnállt a szemmel verés gyanúja, akkor „szenet tettek vízbe, ha az leült, akkor meg vót verve, ha főgyütt nem vót megverve a kisgyerek. Utána megmosdatták, főleg az arcát, szemét”. Szemmosás közben mondták: „Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében – ámen!” Minden szóra másik szemet mostak, középről kifele simítva. A tevékenykedés után a vizet az ágy alá öntötték.

Bodajkon ha a kisgyerek megbetegedett vagy nem tudott elaludni, nyűgös volt, azt vizsgálták, hogy ki járt nála, ki dicsérte, hogy milyen szép a gyerek. Egy pohárba jó paraszts faszénből öt kis darabot tettek, s ha leült az edény fenekére, akkor szemmelvert volt a gyerek. Azzal a vízzel megmosdatták, hogy ne legyen rajta a rontás. Másik, katolikusoknál alkalmazott bodajki gyógymódnál kilenc paraszts tettek pohárba. Mindegyik után keresztet vetettek: „Az Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevébe!” Minden berekásnál gondoltak valakire. Akinél leült a parázs, az verte meg a gyereket. Végezetül itattak a folyadékból egy keveset, azután meg is mosdatták a kicsit, majd az ágy alá borították a szert.

Mohán a hideg vízbe tett parásztól fekete színűvé vált szenesvízzel szintén megittatták a szemmel vert gyereket. Fehérvárcsurgón, ha más nem volt kéznél, egy leégett gyufaszálat tettek vízbe, azzal mosdatták meg az apróságot. Iszkaszentgyörgyön három faszéndarab került a vízbe. Mikor kicsit feloldódott, háromszor fönről lefelé megmosták a gyerek arcát, végezetül a szájához tették.

A század elején alkalmazott gyógyító eljárást Söréden saját tapasztalatból, élményszerűen mondták el. Belőle a vízkészítés más módja ismerhető meg. „Szenesvizet én magam is csinátom. Annyira igaz vót! Nevetem egy kisgyereket, az oan kényeske vót, mingyá beteg lett. Szép kisgyerek vót, aztán mindenki nagyon megbámúta, mingyá beteg vót. Eccer elvittem a kocsmábo, katalini bál vót, hát ott az én kisgyerekem oan rosszú lett, ráborút a vállomra, asztán csak nyöszörgött. A szomszédba laktak a mamáék, asztán evittem hozzájuk. Montam: Mama, ez a kisgyerek má szörnyű rosszú lett ittend! Hama fogta a gyufaszálot, asztán a ciroksöprűbű vett le három szálot, azt meggyújtotta. Kilenc szemet beletett a vízbe. A szemin, arcán megmosdatta, így lehúzta, a kezín, lábán. Aszt monta: Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevébe megmosdatlak, gyógyujj meg! Meg még imádkozott is. Egy fél óra múlva má semmi baja se vót a gyerekeknek. Éppen úgy nevetgét, hancurozott, mint előtte. Mikor asztán rosszú lett, én is meg tuttam csinyányi mindig”.

A hasonló korú és ugyancsak személyes előadású fehérvárcsurgói történet szerint egymás után több gyógymóddal kísérleteztek: „Monták, a kisgyereket nem

szabad megcsodányi, mer a szem árt nekijje. Én a kisleányomat evittem Keresztesre, a bucsuba. Karonülő vót, és megcsodáták. Má délután, ebéd után hínya köllött az ottani szülésznőt, mer elhatta magát tejjesen, miha nem is élt vóna. Asztán akkor kocsiva három órakor indútunk haza. Mire hazaértünk, má féhalott vót a kisleán. Nem bírta semmijit se. Asztán elhítunk egy öregasszont, az értett az ilyen kicsikhó, mer orvos nem vót a faluba, meg az nem is hitte el, hogy a szemverés árt. Asztán ehítuk az öregasszont, az tett a tapáhó ótott meszet, hogy az lehuzza a lázt belülle. Hiábo vót. Megmosdatta szenesvizbe is, a könyököt a térdihó úgy odavette, hiába vót minden, a kisleán nem javút. Má este hét óra vót, ű mosmá nem tud mást csinyányi, bizzuk az Úrra, mást má nem tud. Asztán várt egy kicsit, asztán aszt mondja. Még egyet megpróbállunk! De má akkor este nyóc óra emút. Aszt mondja, ha valaki kimenne a temetőbe! Asztán hát én nem válúkoztam rá, én nem is hattam vóna ott a kisleánt, mer úgy vót, nem tudjuk mellik percbe hal meg. Anyám szegén, válúkozott rá, hogy ű ki mer mennyi. Asztán monta neki, hogy kilenc sirrú vegyen füvet, szakítson le, asztán aszt hozza haza. Hát ement anyám, hozott. Mire hazagyütt, akkorra forrott a víz. Monta, hozzuk be a förösztóteknýt. Bevittük, a küszöbre tettük, a szobaküszöbre. Beletette, megfürösztötte, nem köllött nekijje tíz perc, má kinyitotta a kisleán a szemit. Asztán jó másfél óra múva má mozgott a kezive is. Hát hasznát neki”.

A testrészek említett közelítése, érintése, a *mérés* a népi gyógyászatban alkalmazott diagnosztikai és gyógyító eljárás. Alap gondolata az, hogy mások a test méretei, arányai az egészségesnél és mások a betegnél. Már a 17. századi boszorkányperekben említették alkalmazását. Területünkön a rándulás megállapításán túl rendszeresen gyógyító céllal összemérték a kisgyerek végtagjait: a könyököt az ellenkező oldali térdhez közelítették.

Az emberi *nyálnak* – összefüggésben a köpéssel – megintcsak gyógyító erőt tulajdonítottak. Sárkeresztesen ha a szemverés miatt nem tudott elaludni a kisgyerek, *kinyaták a szemit*. Mikor a jobb szemét nyalta az anyja, jobbra köpött; miután a bal szemét nyalta, balra köpött. A műveletet többször egymás után megismételték. A szem kinyalását a többi faluban szintén alkalmazták.

Egy 1584-es boszorkányperből, tehát igen régóta ismeretes és országosan elterjedt mágikus eljárás az ólomöntés. Különösen *ijedség* (félelemérzet, heves sírás) és szemverés gyógymódként alkalmazták. A folyékony ólom vízbe öntve megszilárdult, és alakjából következtetni lehetett a betegség okára, okozójára. Vizsgált területünkön beteg kisgyerekeknél éltek vele. Bodajkon, ha az *ijedségtől* valaki *nyavalyatörést* kapott, *ólmot*, azaz *ónyát öntöttek*. Azt tartották, *kijött* az állat, mivel a megszilárdult ólom legtöbbször valamelyik állat figurájára emlékeztetett. Az ólomalakot az újabb veszedelem elhárítására fonálon a gyerek nyakába kötötték. Mohán szintén azon célból *öntöttek ónyát*, hogy megtudják, mitől ijedt meg a gyerek. Itt viszont a módszer más volt: egy edénybe ólomot tettek, rá forró vizet öntöttek. Ha az kutya vagy más állatalakot öltött, attól ijedt meg a gyermek, ha szemöldököt formált, akkor megverték. Sárkeresztesen azért is *óvasztottak ólmot*, mert alakjával megmutatta, hogy a gyereket férfi vagy asszony verte meg. Az ólomöntés területünk mindegyik településén ismert.

A keresztelő után a keresztanya pusztja megjelenésével is segíthetett a beteg gyereken. Sárkeresztesen leginkább a pólyáshoz, legfeljebb az 1-2 éves korúhoz *ehíták a körösztanyját*, ha megbetegedett. Még az 1950-es években is *izentek neki*,

hogy jöjjön. Mikor átment keresztgyermekéhez, az jobbára meg is gyógyult, *megfordút rajta a betegség.*

A csecsemőkorú gyermek ápolásával, testi nevelésével kapcsolatban a Móri-völgyben és a Zámolyi-medencében különféle hiedelmek, tilalmak éltek. Legáltalánosabb volt, hogy a gyermek *körmét* legelőször vagy amíg szopott, mások szerint egy éves koráig nem szabad ollóval levágni, csak *foggal leharabdányi, lerágnyi.* A zámolyiak és a fehérvárcsurgóiak szerint ugyanis ha levágták, lopós lett a gyerek. Ugyancsak széles körben ismert tilalom értelmében egy éves koráig a csecsemő nem nézhetett tükörbe. A csákberényi hagyomány alapján, amíg foga nem nőtt, addig nem lehetett a *tükörbe belemutatnyi.* A zámolyiak magyarázatot is adtak: ha a kicsi egy éves kora előtt a tükörbe tekintett, nem nőtt ki, nagyon fájt vagy csorba lett a foga. A csókakóiek szerint ha a gyerekek tükröt mutattak mielőtt a foga kibújt, akkor ezután már nem is tudott neki kijönni, feltörte a nyavalya. (Gémes, 1960, 3.) Mohai vélekedés, hogy napnyugta után nem maradhatott kinn a szabadban a gyermek pelenkája, mert akkor sírósnak lett. Sárkeresztesen pedig amíg az első foga nem jött a csecsemőnek, addig nem vághatták le a haját. Amint fésülni lehetett – és nagyobb korban is – a kihullott, kifésült hajszájakat tilos volt eldobni, hanem a tűzre kellett vetni, hogy ne fájjon a gyerekek feje.

Szintén a testi nevelés körébe tartozott az a szabály, hogy a fogyasztott ételből a kisgyerekek juttatni kell. Söréden e regulához kapcsolódva múlt századi történetet meséltek. „Édesapám úgy tanított: Te leányom, ha egy kisgyerekes asszony odamegy hozzád mikor esztek valamit, ha ekkorkát adsz neki, mint az ujjom hegye, de akkor is adj nekijje. Mer, aszongya, én emlékszek rá. Egy asszon ement a kislányáva a testvér-gyihó. Azok pogácsát ettek, asztán nem attak nekijje. Mikor hazamentek, a gyerek szörnyűségesen sírt, hogy adjál pogácsát! Rögtön nekiállt sütnyi az anyja, de mire megsütötte, meghasatt a szíve a kisleánnak. Aztán akárki idegyütt gyerekke, én attam neki.”

Komatál

A gyermekágyas asszony és családja ellátásáról mintegy hétig, legfeljebb kettőig, a komaasszony, – ha több volt, valamennyien – továbbá a rokonság gondoskodott. A szülés utáni második-harmadik naptól, mikor az asszony állapota fizikailag valamelyest javult, s enni is jobban tudott, megérkeztek az első látogatók a *komatállal*, másnéven a *komaétellel.* Általában a komaasszonyoknak, azok közül is a legöregebbeknek, aki keresztvíz alá fogja tartani a gyereket, illett legelőször komaételt vinni. Aztán jöhettek a többiek, majd a rokonok. Másutt, ritkábban, a közeli rokonok kezdték az ételvitelt. Itt semmiképpen nem törekedett az elsőségre az, aki arra számított, hogy majd komának fogják elhívni, az ilyen csak a felkérés után ment. Az érintettek általában beosztották egymás közt, hogy ki mikor vigye, mégis előfordult, hogy a gyerekágyas egy nap több komatálát is kapott. Reformátusoknál, hol több komaasszony volt, mindegyikük csak egyszer vitt komaételt. A katolikusoknál kevesebb koma lévén, más megoldáshoz folyamodtak: Fehérvárcsurgón mindegyik komaasszony három egymás utáni nap ment az étellel.

A komatálát országszerte különböző, de célszerű teherhordó eszközben, szépen elhelyezve, díszes terítővel letakarva vitték. Fehérvárcsurgón lehajazott, fehér színű vesszőből font *komaétel-vékát* vittek fejen, vagy ha más elsegítette, fülénél fogva.

Gyakoribb volt az ugyancsak *pucútt vesszőből fonyott kosár*, a hosszúkás *komakosár* vagy *karkosár*, melyet a század első harmadában még fejen, később karon vittek. A komatálat – a súly, a távolság, az útvizonyok, a külön elhelyezett sütemény miatt – hosszabb-rövidebb távon a családtagok segítették vinni.

A komaétel általában ebédet jelentett, melyből az egész családot kitarthatták. Az alapanyagot a parasztgazdaság adta, elsősorban tyúk és aszalt gyümölcs formájában, amihez a kelttészta és a bor kapcsolódott. Mohán *huslevest, tikhust, kirántott hust, kalácsot, rétest*, esetleg levesnek való *aszatt* szilvát, cseresznyét, továbbá egy üveg *bort* vagy *pálinkát* foglalt magába. Csákerényben tyúkot vágtak, amit *pörköltnek* csináltak meg, *rizsával* körítették, *gyümölcslevest*, továbbá *kuglófot, forgácsfánkot* készítettek hozzá. Betegebb asszonynak *becsinyátt leves, főtt hus, paradicsomszószt* járt. Sárkeresztesen becsinált- vagy tyúkhúslevest, *paprikást*, kirántott húst, forgácsfánkot, bort tettek a kosárba. Már 1945 előtt vittek *kávét* vagy *sört*, hogy több legyen az asszony teje. Fehérvárcurgón becsinált, tyúkhús- vagy gyümölcsleves, *paprikácsibe*, főtt hús mártással, fánk, forgácsfánk, túrósrétes vagy kuglóf adta a véka tartalmát. Alulra a fazekakat tették, rá a húst, majd a süteményt. Itt szokásban volt, hogy a kiszaggatott forgácsfánkból hármat hegyével egymáshoz ragasztottak, tetejére lekvárt, arra pedig egy *prominclükrot* tettek, úgy vitték. A forgácsfánkot egyébként több faluban a komatál legjellegzetesebb ételének tartották. Bodajkon a gyerekágyas asszonynak a látogatók tejeskávét kuglóffal, később zsemlyével vittek. A komaasszony *borlevest* és kalácsot. De a *komatálat* (tyúkhúsleves metélttel, főtt hús tejestormával, töltött tyúk, rétesek, bor) itt csak a keresztelő után egy héttel vitte a komaasszony.

A komatál vitele ma is szokásban van. A változás a zámosiak példáján keresztül szemléltethető. Itt régen is és az utóbbi években is tyúkot vágtak. Ezt korábban megfőzték, húslevesként, pörköltként vitték, ma pedig, mint pucolt baromfit. Egykor rétes, fánk, mostanság torta, sütemény tartozott még a komaételhez. Ha korábban nem fért bele a sütemény a kosárba, kikeményített, slingelt szélű *nagytálruhába* tették, s azt sarkosan összefogva a kezükben vitték. A komaételt valamennyi faluban régebben takácsszóttessel, *vékára való ruhával, szakajtóruhával*, később gyári *szalvétával* takarták le.

A komaételt hozó vendéget mindig leültették, már csak azért is, hogy ne vigye el a kisgyerek álmát, majd megkínálták. Újabb keletű szokásnak tartják, hogy a vendég ilyenkor ajándékol a csecsemő feje alá pénzt csúsztatott.

Keresztszülők

A keresztelő egyházi szertartáson történő megjelenésre, a keresztvíz alá tartásra, az egyház által előírt fogadalomtételre, a szülés előtti megbeszélés alapján a keresztelést megelőzően néhány nappal vagy egy héttel szokták felkérni a kiválasztott házaspárt. A felkérést régebbi szokásként a bábaasszony, az I. világháború után mindinkább a férj végezte. A két házaspár – akár kölcsönösen, akár egyoldalúan lettek egymás gyerekének keresztzülei – komaságba került. Nem volt általános gyakorlat, de ismerték és többen követték a komaság örökítését: a gyerekek folytatták szüleik komaságát. Gyakoribb volt, hogy az újszülöttnek keresztzüelőül, maguknak komául a gyerek- vagy legénykori jóbarátot, a lakodalmi

vőfényt választották. Voltak akik már legénykorukban megfogadták, hogy egymás komái lesznek, de előfordult az is, hogy olyanok, kiknek nem volt komájuk, maguk ajánlkoztak. 1945 óta mind gyakoribb, hogy a rokonságból választanak keresztszülőt, esetleg nem is házaspárt, hanem leányt és legényt.

A római katolikusoknál általában egy, esetleg két házaspár lett a keresztszülő. Náluk viszonylag gyakran megesett, hogy minden újszülöttnek más lett a keresztszülője. A reformátusoknál, a legszegényebbeket kivéve, 1945-ig általános volt, hogy egy gyereknek több keresztszülő párja lett. A hasonlatosság miatt most is, a későbbiekben is, utalunk a mezőföldi Sárkeresztúr reformátusaink múlt század végi szokásaira. Ott a 19. század közepi 30–40 koma helyett pár évtized múltán 3–4-gyel is megelégedtek, 10–15 volt a legtöbb. (Lévay 1890, 116.)

Területünkön az anyakönyvek szerint szintén a századforduló előtt dívott a sok koma. Minél módosabb volt a parasztcsalád, annál több keresztszülő pár vonult a gyermekkel a templomba. Nem volt ritka ekkor a 10–15 komapár, sőt, számuk a 20-at is elérhette. Zámolyon a nagygazdánál a két világháború között is megmaradt a 10–12 koma. Sokszor a gyermek elsorolni sem tudta valamennyi keresztszülőjét. A másik végletet a polgáriasodó Csákvár képviselte, itt csak 1–3 komát kértek fel. Hasonlóan kevesen voltak a keresztszülők a kis lélekszámú Mohán.

A többi községben a 3–7 keresztszülő párt lehetett általánosnak tekinteni. A gyereket keresztvíz alá tartót és férjét *tűróvágott* (tőrőlvágott) vagy *öreg körösztyánának*, *körösztyapának*, *tejjes körösztyánának* illetve *eső komának*, *törzskomának* nevezték. Jobbára a legvagyonosabb, legtekintélyesebb vagy legkorosabb házaspár kapta ezt a megtisztelést. Hozzájuk képest a többiek *lóggók*, *lóggókomák*, *paszitakomák* lettek. A második vagy a soron következő gyereket nemegyszer valamelyik lóggó kereszteltette. Egy családon belül tehát nem szükségszerűen volt minden gyereknek azonos keresztszülője; maradhatott is, változhatott is. Gyakran éppen a keresztvíz alá tartáson, a sorrendiségen különböztek össze a komák egymással vagy a szülőkkel, és ez vezetett később változáshoz.

A gyerek felnövekedve valamennyi párt keresztszülőjeként szólította (*körösztyapám*, *körösztyaptya*, *körösztpapa*, *körösztyánám*, *körösztyanya*, *körösztyanya*, *körösztmama*), bár az egyházi fogadalom csak a keresztvíz alá tartókat kötötte. Ők *körösztyfinak*, *körösztyfiámnak*, *körösztyleánnak*, *körösztyleányomnak*, szólították a gyerekeket. Ahol öröklődött a komaság, ott a gyerekek keresztszüleik felmenőit *öreg körösztyapámnak* illetve *körösztyánámnak* szólították.

A szülők *komaasszony*, *komámasszony* illetve *komámuram* megszólítással éltek egymással szemben. Ha korábban, a műrokonság kialakulását megelőzően tegeződtek is, ezután szigorú magázódásra tértek át, *hajjárták egymást*. A komaság a műrokonság egyik igen fontos formája volt, mely leginkább szubjektív kapcsolaton alapulva a vérrokonság jó kiegészítője lehetett.

A komák a keresztelő után is élénken tartották az újonnan létrejött vagy öröklött viszonyt. Ünne- és névnapokon családostul meglátogatták, hétköznap is felkeresték egymást, nagyobb munkákhoz kölcsönös segítséget nyújtottak. Közben nem feledkeztek meg a keresztyerekekről. Mindenekelőtt apróbb ajándékokat vettek nekik, különösen a búcsúban. Az I. világháború után jött szokásba, hogy a 8–10 éves leánygyerekek a keresztszülőktől fülbevalót kaptak. A lakodalomban azután gyakran a keresztapa töltötte be a násznagyi tisztet.

Keresztelő

A *körösztlő* a család igen jelentős ünnepe, egyben az egyházba, a faluközösségbe fogadás ritusa volt. Időpontját mindenekelőtt a gyerek állapota határozta meg. Ha a bába azt ajánlotta, akkor még aznap, legkésőbb másnap megkeresztelték a gyenge újszülöttet, sőt, a gyorsan kihívott pap azonnali *házikeresztelőt* tartott, nehogy pogányként haljon meg a kicsi. Az idősebbek arra is emlékeztek, hogy végszükség esetén a bába keresztelt. Zámolyon úgy mondták: „Mikor megszületett a gyerek, de igen gyöngye vót, a bába mindjárt ráadta a keresztvizet.” Az ilyen, másfele *szárazkeresztelőnek* nevezett eljárást az egyházi előírások szigorúan tiltották. Ugyanakkor az egyház számára régen fontos szempont volt, hogy a keresztelő minél hamarabb, legalább egy héten belül megtörténjen. Ennek nyomán századunk elején területünkön is rövid időn belül kereszteltek. Iszkaszentgyörgyön az újszülöttet másnap már vitték keresztelni. (Németh 1976, 97.) Fehérvárcturgón általában már a szülés utáni vasárnap megtartották a keresztelőt, kivéve ha a világrahozatal péntekre vagy szombatra esett. Ilyenkor a következő vasárnapot jelölték a keresztelés napjául. (Hadházy 1969, 51.) Később a két kistáj falvaiban rendszerint a szülés után kettő-négy héttel, vasárnap került sor a szertartásra. Ekkor is voltak akik a gyereket már egy-két hetes korában vitték a templomba. Racionális okok, a sürgető tennivalók, az asszony mielőbbi munkábavonása a gyorsabb keresztelőre kényszerítettek. (Az anyától egyébként is elvárták, hogy a szülés után harmadnapra, legkésőbb egy hétre felkeljen.) Ahol nagyobb ünnepet akartak tartani, megvárták az asszony erősödését, s egy-két hónap múltán kereszteltettek.

A kisgyereket a keresztelő napján régebben a bába, újabban az édesanya öltöztette fel – különös gonddal, a lehető legszebben. A csecsemőkelengye *kisrékliből* (kising,) *pántlikás fejkötőből*, *pelenkából* állt. Az újszülöttet négy-sarkos, *négyszegletes pólyapárnába*, *pólyavánkosba* tették. Ennek sarkain lévő *kötővel* átkötötték. Mielőtt a házból kivitték, hímzett fehér takarót borítottak rá. Sárkeresztesen, Mohán, Fehérvárcturgón a születéstől a fiúk kezére, csuklójára *kék*, a lányokéra *piros szallagot* kötöttek. Az eljárást úgy indokolták, hogy ezzel ékesítették a gyereket, és ily módon adták tudtul mindenki számára a nemét. Az élénk színű szalag eredendően elhárító célt, a természetfeletti erővel rendelkező, rontó lény figyelmének elterelését szolgálta. Ezt bizonyítja a csókakői hiedelem: a kicsinek azért szoktak sárga szalagot kötni a csuklójára, nehogy szemmel megverjék. (Gémes 1960, 10.) A két világháború között és 1945 után gyakran öltöztették a fiúkat *kék*, a lányokat *rózsaszín* ruhadara-bokba.

A keresztelőre érkezőket pálinkával, kávéval, kuglóffal kínálták. A katolikusoknál a keresztelőre a gyerekekkel a bába és a keresztanya ment. A reformátusoknál az összegyülekezett komaasszonyok és komák a bába vezetésével valamennyien elvonultak a templomba, így sokszor egész sereg keresztstülő kísérté az újszülöttet. A komaasszonyok a kisgyerekeket fölváltva vitték, legelőször és legtovább az első komaasszony utána rangsor szerint a többiek. Korábban a szülők egyik felekezetenél sem mentek a keresztelőre, megjelenésükhöz azonban az egyház mindinkább ragaszkodott. Csákváron az 1920-as években, több faluban azonban csak a II. világháború után érte el részvételüket. A keresztelőre az istentisztelet illetve a mise végeztével, *templom alatt*, a gyülekezet jelenlétében került sor – a szertartási előírásoknak megfelelően. A reformátusoknál valamennyi komaasszony felsorako-

zott az úrasztalánál. Közülük az első *tartotta körösztvizre* illetve *körösztviz alá*. Zámolyon a lóggók úgy helyezkedtek, hogy a keresztelés alatt a pólyapárnát valamennyien, legalább a sarkán fogják. A pap mellett a bába segédkezett, aki irányította az asszonyokat, ki- és visszatakarta a csecsemőt. A *tisztölendő* vagy a *plébános úr* tevékenységét követően került sor a fogadalomtételre, az igaz hitben nevelés vállalására.

Az újszülöttek az 1960-as évekig csaknem kizárólag a szülők nevét kapták. Ha már nem elsőszülöttek voltak, akkor a rokonságból kerestek nekik nevet. Kaphatták a keresztszülőét vagy a születés időpontjához közelálló naptári nevet. Leginkább Jánosra, Istvánra, Józsefre, Lászlóra, Ferencre illetve Máriára, Juliannára, Erzsébetre, Zsófiára kereszteltettek.

A komaasszony a keresztelőről a kicsivel hazaérkezve, – sokszor a bába tanítása szerint – beköszöntött:

„Elvittük a kisangyalkát,
Meghoztuk a kis Mariskát,
Szülei örömére,
Az egyház dicsőségére!” (Sárkeresztes)

„Elvittük a kis pogányt,
Meghoztuk a kis körösztyényt.” (Iszkaszentgyörgy)

„Elvittük a kis pogányt,
Meghoztuk a kis bárányt.” (Csákvár)

„Elvittük a pogánykát,
Meghoztuk a báránykát.” (Zámoly)

„Elvittük az angyalkát,
Meghoztuk a báránkát!
Beavattuk az Isten anyaszentegyházába,
Kívánunk sok egészséget, boldogságot!” (Csákberény)

Katolikusoknál több helyen imát is mondtak ekkor.

A kereszteléshez kapcsolódóan országunkban többfelé különböző praktikákhoz folyamodtak a férjhezmeneteli esélyek növelésére. Az Ormánságban a keresztelendő lányra, öt-hat kendőt tettek, hogy sok kérője legyen. Fehérvárcsurgón a templomból megérkezve elsősorban a leánygyermek jövőbeni sorsát ugyancsak mágikus eljárással igyekeztek befolyásolni. A csecsemőt pólyástól az ágyra tették, majd a bába kibontotta, pelenkáját az ágy alá dobta. Azt a keresztanyának kellett kikapni onnét, hogy a lány kapós legyen, a fiú pedig jó gondos feleséget kapjon. (Hadházy 1969, 46.) Más családoknál úgy tettek, mintha az újszülöttet be akarnák dobni az ágy alá, a

komaasszony pedig kapott érte, utána. Szintén úgy vélték, ezáltal a lány nagy korában kapós lesz, majd sokan kérik feleségül.

A komák mindezeket követően hazamentek, átöltöztek és az ünnepi lakomára, a *paszitára* (Csákváron *poszita*) tértek vissza. Századunkban általában a gyermek keresztelése napján tartották a nagyobbbszabású lakomát, de korábban a két időpont elválhatott egymástól. A gyermeknek születése utáni gyors megkeresztelése esetén, a paszitát csak az anya felépülésével rendezték meg.

Az ételekről a gyerekágyas családja gondoskodott, a helyi szokásnak megfelelő étrenddel. Az előkészületek már egy vagy két nappal korábban megkezdődtek, a sütés-főzésben néhány közeli rokon segített. A jellegzetes fogásnak a tyúkhúsleves, a tyúk vagy csirkehúsból készült pörkölt, paprikás, kirántott hús, azután a töltöttkáposzta, ősszel a sült kacsá számított. Kuglófot, különféle kalácsokat, egyéb kelttésztákat sütöttek. Italul kizárólag bor szolgált. Egyesek nagy paszitára készülve kisebb hízót is vágtak. A hétköznapokhoz képest valóságos lakodalom, lakmározás folyt. A meghívottak száma általában 10 és 30 között mozgott, de említettek 50 fős paszitát is. Kinek hány komája volt, ki mennyi rokont, vendéget hívott.

Az ünnepi lakomán részt vett, bizonyos mértékig szervezőként közreműködött a bábaasszony. Az újszülött családja ekkor, egy összegben fizette meg valamennyi ténykedésének díját. A bábának mindezen felül rendszerint a komák is szoktak némi pénzt adni. Fehérvárcsurgón – nyilván korábbi általános gyakorlat továbbéléseként – a századelőn a bába a vacsora alatt vagy utána *szedett pénzt* a komáktól.

A komaasszonyok szintén a paszita alkalmával ajándékozták meg legelőször keresztgyermeküket. Több-kevesebb pénzt dugtak az újszülött feje alá, a pólyapárnába. („Pézt tettek a vánkosba.”) Fehérvárcsurgón a vacsora alatt vagy után az asztalon lévő üres tányérba tették a keresztanyák a gyerekeknek szánt összeget.

A vacsorát követően a résztvevők késő estig, éjjelig, esetleg azon túl maradtak. Jobbára beszélgettek és ittak, ha jó hangulat kerekedett, énekeltek. Nagynéha zenéltek is.

Asszonyavatás

A gyerekágyas időszak végén, a szülés után pár héttel magyar nyelvterületen az anya a barátnőjével vagy a bábával a templomba ment. Ott egyházi áldásban részesült és feloldották a gyerekágyhoz kapcsolódó tilalmak alól. Amennyiben első gyermekét szülte, ezek után foglalhatta el igazából helyét az asszonyok közösségében. A mezőföldi Sárkeresztúr reformátusainál a századfordulón a szülés után 10-14 nappal, de sokszor előbb, az asszony a gyermekágyból felkelve mindenekelőtt a templomba ment. A gyülekezet eloszlását követően, a lelkész előmondása után magános hálaimát rebegett szerencsés felgyógyulásáért. A községben a szokás már akkor szűnőben volt. (Lévay, 1830. 116)

Területünkön a reformátusoknál és a katolikusoknál egyaránt élt a szokás, hogy az asszony a házból, az udvarból kilépve legelőször a templomba, az avatásra ment. (A szokást a magyarságnál széles körben *egyházkelésnek* nevezték). Falvaink gyakorlata e tekintetben meglehetősen egységes képet mutatott. Sárkeresztúson a református asszony a bábával a keresztelő utáni héten, egyik köznap reggelén ment el a templomba, *kiment az egyházhó*. Addig a rá vonatkozó tilalom értelmében azért

sem léphetett ki az udvarból, mert különben *kósz*a (elbolyongó) lett a gyereke. Az asszony az ezen alkalomra külön megfizetett bábával, továbbá a pappal együtt, hármásban megtartott könyörgésen vett részt. Az úrasztalánál mintegy félórás imádkozással mondott hálát a sikeres szülésért. Zámolyon azt mondták a szokást végző asszonyra, hogy *emegy az egyházhó*. Fehérvárcturgón csak nyolc nappal a szülés után léphetett ki az anya a kisajtón, akkor *ment ki a templomba, az egyházhó* – a bábaasszony kíséretében. Csákerényben az asszony egyedül, legfeljebb koma-asszonyával indult a templomba.

A szülésen túlesett nők élete ezután lassan visszatért a mindennapi kerékvágásba, csak gondjaik szaporodtak eggyel, a megszületett gyermek révén.

Házasságkötés

Az emberi élet főbb állomásaihoz szertartásos szokások, egyik stádiumból a másikba való átmenetet biztosító rítusok fűződtek. Az átmeneti rítusok dramatizálódásával kialakult szerepek álltak az egyén és a közösség rendelkezésére, melyek megkönnyítették az átmenetet. Az emberi élet legnagyobb színműve a lakodalom volt, mely az ifjú párt az egyik életszakaszból a másikba vezette át. A játék középpontjában elsősorban a menyasszony állt, a ceremónia legfőbb rendezői pedig a násznagyok és a vőfélyek lettek. Résztvevővé vált a lakodalom minden meghívottja, kik egyéni képességük, hajlamuk szerint játszották a gyermekkoruktól fogva ellesett, elsajátított szerepeket. A dramatikus játék mellett ének, zene, tánc mind együttesen volt jelen a lakodalomban. Ehhez egyik oldalról jogi formaságok, egyházi szertartások, a másiktól mágius eljárások társultak.

Az emberi élet legjelentősebb fordulópontja volt a házasságkötés, mert – különösen a korábbi századokban, évtizedekben – döntően meghatározta a házasodó felek további sorsát.

A Fejér megyei házasságkötésekről, lakodalmakról, az azokhoz fűződő népszokásokról legkorábban, 1896-ban Wekerle Sándor emlékezett meg rövid, német nyelvű írásában. Közleménye anyagát nyilvánvalóan szülővárosa, Mór, és annak környéke szokásaiból merítette. A bevezető sorokban található megállapítása bár túlzottan sommásnak hat, mégis elfogadható: „A lakodalmakra azok az általános vonások jellemzők itt is, amelyek a magyar nép körében többé-kevésbé mindenütt megtalálhatók, de van néhány sajátos szokás is.” (Wekerle, 1896. 106.)

Belépés a felnőttek társadalmába

A lakodalmat megelőzte a legények illetve a nagyleányok sorába kerülés, valamint az udvarlás és a párválasztás. Az iskolás évek elmúltával a különmű fiatalok mind nagyobb vonzalmat éreztek egymás iránt, kezdtek a másik nembeliéhez közeledni. A felserdült fiúknak azonban előbb a *legényavatás* révén meg kellett szerezniük bizonyos jogosultságokat.

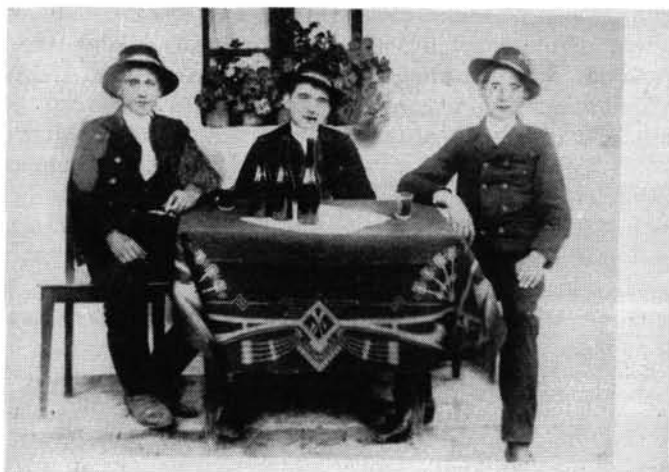
A legényavatás a serdülőkorból a felnőtt korba kerülés érdekében elvégzett átmeneti rítus volt, mellyel az ifjút az előtte járó legénykorosztály befogadta a maga

kiváltságos körébe. Általa a serdülőkre vonatkozó kényelmetlen kötöttségek alól lehetett szabadulni. A serdülő kori fiúkat ugyanis feszes magatartási szabályok, tiltások vették körül: nem vegyülhettek el a legények társaságában, nem járhattak a lányokhoz, nem vihették őket táncba, már csak azért sem, mert nem mehettek a kocsmába, bálba, továbbá nem dohányozhattak. Az avató jellegű paraszti ceremóniális eljárásra hatottak a céhbeli élet, az ottani avatás szabályai, az egyházak keresztelő rítusai, valamint a lovaggá ütés egyes parodisztikus formában továbbélő elemei. A legénnyé avatás jelentősége, komolysága azonban az I. világháború után egyre inkább csökkent, fokozatosan a legények korcsoportjainak kocsmái szórakozásává vált.

A Móri-völgyben, ez a többféle kulturális hagyományból kialakult átmeneti rítus a II. világháborúig élt. Magyaralmáson annak a 18. életéve körüli parasztyereknek volt esélye az *avatásra*, aki nemcsak legénynek érezte magát, hanem már a felnőttekkel egy sorban, *egész részre aratott* és a gabonával telt zsákot is elbírt. A suhanc értékmérője, próbája tehát a munka, az elvégzett teljesítmény, az abban mutatott szorgalom volt. Ha idő előtt kísérelt meg a kocsmába lépni, akkor az öregebb legények megszólták, csúfságból, akár a kisgyerekeknek, *borockot* nyomtak a fejére, fenekére vertek, azaz *kisimázták* vagy egyszerűen kizavarták. Az idősebbek nem túrték azt sem, hogy a *suttyó* rágyújtson az utcán. Mikor azonban a kívánt feltételeknek megfelelt, a próbát követte az avatás. A kocsmába bekérezkedve *megfuzette* az idősebb legénykorosztálynak a *körösztpoharat*. Szólt nekik: „Gyertek öregek, itt van pár liter bor, igyátok meg!” A felserdült legény vagyoni helyzetétől, megszerzett keresményétől függően egy-öt liter bort szokott felkínálni. Miután megfizette a keresztpoharat, kalapjára szalagot tettek, így legalizálták a falu előtt a legényjogokba történt juttatást. Esetenként a felavatottakat az *öreglegények* még egyszer, utoljára *kisimázták*. A jeles napokhoz nem kötött avató eljárásban tehát a kereszténységből és a nemesi életből származó elemek keveredtek. Az ilyen módon felnőtt sorba lépett ifjú immáron látogathatta a közösségi élet fontos színterét, a kocsmát, valamint a bálkat. A felavatott legények bajszot növeszthettek, amely állapotuk bizonyítására is szolgált. A hatalom emberei, a csendőrök a *bajcos legényt* nem zavarták haza a bálból, éjszakai utcán tartózkodásáért nem vonták felelősségre. (Csókákön úgy emlékeztek, hogy még az 1940-es évek elején sem merték a 16 éven aluliak este 9 óra után szülői felügyelet nélkül kitenni lábukat az utcára, hiszen megfogták volna őket a csendőrök vagy az idősebb legények.)

Sárkeresztesen mikor a legények közelítették a 18. életévet, mikorra megemberekedtek, mind jobban kerülgették a kocsmát a bejutás, a hosszabb idejű benntartózkodás reményében. A legénnyé avatás előtt azonban nemcsak az idősebbek, hanem a kocsmáros is kiküldte a serdülőket. Amikor azután életkorukkal, munkájukkal, magatartásukkal kiérdemelték, az idősebbek szóltak nekik: „Na, begyühtek, de csak ha megfuzetitek a legényádomást!” A négy-öt, *bandába* verődött fiatal ennek megfelelően fejenként két liter borból *legényádomást* fizetett a hasonló számú öregebbnek. E naptól fogva mindegyikük bátrabban mehetett az ivóhelyiségbe, oda ülhetett az idősebbek közé. Ha valaki mégis ki akarta zavarni, rögvést akadt pártfogója: „Nem úgy van ám! Ez má legénnyé lett avatva!”

A móri németajkúaknál a magyaralmásiakhoz hasonlóan szintén a kalapon jelezték a felavatást. Itt az egy korosztálybeliek az őszi, dömötöri (okt. 26.) vásárig fizették meg az öreglegényeknek a kívánt bormennyiséget, adott esetben az egy

62. ábra. Poharazgató legények. Bodajk, 1922. Fellegi Imre reprodukciója.

fertálynyit (kb. 12 l). Ezek után történt meg az avatottak kalapjának feldíszítése, melyet ilyen módon szilveszterig viseltek, tudomására hozva a település népének, hogy már legények.

A leányavatás a vizsgált falvakban sehol nem intézményesedett olyan mértékben, mint a legényeké. A reformátusoknál az elemi iskola elvégzését követő konfirmációnak kétségtől elválasztó szerepe volt. Ám akik *konfémátak* valójában még nem számítottak eladó lánynak. Igaz, ekkorra rendszerint új, szinte nagyleányos öltözetet kaptak; kezdtek *parasztossan* járni, a hajukat is feltették *kontyba*, de a párválasztásban, férjhezadásban oly fontos farsangi bálba csak pár évvel később mentek először. A templomban is csak 15. életévük körül foglalhatták el helyüket a nagylányok közt.

Határjelzőnek tekinthető, hogy a 14-15 éves kor után kezdtek velük szemben szigorodni az erkölcsi követelmények.

A kapcsolat kialakulása, a párválasztás

„Az az élet rendje, hogy a fiatalok házasságot kössenek” – vallották a két kistáj lakói. Ezzel összhangban a nagyleány-, illetve legénykor kezdetétől – a jeles napoknál említett – szerelmi jósló szokásokat is gyakorolták. Néhány további hiedelem szintén összefüggött a házassággal. Hitték, aki eltöri a tükröt, az bizonyos ideig (öt vagy hét évig) nem nőül meg vagy nem megy férjhez. Hasonló veszély miatt nem ültek a fiatalok az asztal sarkához, a lányok nem varrták meg magukon a ruhát, különösen nem varrták így a gombot. Csókakőn, ha szőlőkapáláskor a lány sorába fa esett, mondták neki: „Te már nem tudsz férjhezmenni, vénleány leszel, mert fa esett a sorodba!” (Gémes, 1960. 7.)

A paraszti életben közösen végzett munkaalkalmak (aratás, cséplés, kendertip-

rás, szüret, kukoricafosztás, fonás, tollfosztás), a bálók, a lakodalmak, a búcsúk, a vásárok, a vasárnap délutáni együttes játékok, szórakozások lehetőséget teremtettek a fiatalok ismerkedésére, a szerelmi kapcsolatok kialakítására. A lányok pár évvel azután, hogy *kimútak az iskolából*, a legények pedig 18 éves koruk körül kezdtek *szertőt* tartani. Ez a fogalom mai tartalmával ellentétben nem házasságon kívüli nemi kapcsolatot, hanem egymás iránti érzelmi kötődést, szerelmet és bizonyos elkötelezettséget jelentett.

A szerelem fokozódó erősödésével kezdődött a legények *udvarlása*. A lányokhoz való közeledésük iratlan, de társadalmilag elfogadott konvenciók, formák, keretek közt zajlott, egyidejűleg kipuhították, egyengették a házasság útját. Az udvarlás az említett alkalmakon kívül főleg a lányos házaknál történt. A legények a hét meghatározott napjain – kedden, csütörtökön, szombaton, vasárnap – a rájuk bízott munka elvégzését követően, délután, estefelé mentek *udvarónyi*. (Országunkban másfele igen szemléletesen *legényjáró napoknak* hívták a hét udvarlásra meghatározott időszakait.) A szerelmes párok legtöbbször a lányos ház kapujában, konyhaajtájában beszélgettek. A magyaroknál a szobába többnyire a már határozott szándékkal odajáró legény engedték be. A Móri-völgy és a Zámolyi-medence falvaiban rendszerint csak akkor, ha a fiatalok *jegyben jártak*. Amikor ilyen előzmények nélküli invitálás történt, a szülők azt jelezték, hogy a legényt kedves vendégnek tekintik, szívesen látnák férjként. A lányoknak jó hírük megtartása érdekében az udvarlás szabályaihoz, kötöttségeihez szigorúan ragaszkodniuk kellett, ezért igen tartózkodóan viselkedtek. Még a látszatát is elkerülték annak, hogy a legényhez nagyobb mértékben vonzódnak, hogy a házassági kapcsolatot sürgetik. Ennek megfelelően szeretőjük udvarába semmi pénzért be nem tették a lábukat.

Személy szerint kik illetve milyen szempontok határozták meg a párválasztást? A fiatalok igyekeztek akarataikat érvényesíteni, sorsukról a személyes vonzalom alapján dönteni. Szülői párválasztás esetén azonban az érzelmi tényezők háttérbe szorultak.

A jövődbeli kiválasztásánál endogám tendencia érvényesült. A különböző endogám szempontok általában együtt jelentkeztek, a vallási, vagyoni és lokális igények, csoportok egybeestek. Tehát a házasulók illetve szüleik lehetőség szerint azonos vallású, hasonló helyzetű és ugyanazon településen belüli, sőt, saját falurészről származó párt választottak. Ez azonban teljes egészében nem zárta ki az eltérő vallásúak, a különböző rétegekhez tartozók vagy éppen a más falubeliek esetenkénti összeházasodását.

Valamennyi egyház igyekezett befolyásolni, akadályozni a más vallásúakkal való egybekelést, s ha mégis sor került rá, az esketést mindkét felekezet a maga templomában akarta végrehajtani. Egyházi, majd világi törvények tiltották a közeli rokonok összeházasodását. A paraszti szemlélet az első unokatestvérek házasságkötését tartotta vérfertőzőnek, a második unokatestvéréket már nem. Ilyen rokoni házasságra sokszor a vagyon egybentartása érdekében került sor. („Hogy a vagyon ne menjen széjjel.”) Az osztály- illetve rétegvizonyok figyelembevételéről elmondható, hogy területünkön is hasonló a hasonlóval házasodott. A parasztságnál az irányadó a földterület nagysága volt, mellette leginkább az ígásállatok számát vették tekintetbe. Mindezt a várható örökség szemszögéből nézték. A szülői döntés a párválasztásnál leginkább és legtovább – az 1950-es évekig – a jómódú parasztságnál, a *nagygazdáknál* érvényesült. Ott a szülők, az *öreg*ek sokszor *ugy verték össze*, úgy

kényszerítették egymáshoz a fiatalokat, hogy azok nélkülözték egymás előzetes ismeretségét és hiányzott az érzelmi kapocs. Ezt a törekvést majd mindig a gyermek azonos vagy jobb anyagi körülmények közé juttatásával indokolták. Fokozottan figyelték a házasság anyagi megalapozottságát azokban a jómódú családokban, hol a gyermek egyke volt, hol *egykes leán* vagy *egykes legén* örökölte a házat, a birtokot. Morális szempontok a lányok megítélésénél kaptak nagyobb szerepet: kívánatos volt az erkölcsi feddhetetlenség, a jó hírnév. A legénynél azt nézték, hogy ne legyen iszákos vagy verekedős. A szülők társadalmi megítélése, megbecsülése szintén befolyásolta a párválasztásnál a döntést. Mindkét nembeli fiatalnál elvárás volt, hogy *dógos*, szorgalmas legyen, de nagyobb birtok esetén ez alól könnyen felmentést adtak. Az esztétikai szempontok csak mindezek után következtek, s inkább a fiatalok körében hatottak.

A lányos szülők részéről az udvarlóval szembeni nemtetszés kinyilvánítása legtöbbször kérlelhetetlenül, kegyetlen őszinteséggel történt. Amikor *szegényöllötték* a legényt vagy bizonyos tulajdonságai miatt nem tartották elfogadhatónak, az udvarló a beszéd hangneméből már következtethetett arra, hogy nem szívesen fogadják. Máskor nyíltan közölték vele: „Nem köllő, ne gyere!” vagy „Ne gyere, mer nem aggyuk neked a leánt!” A szavak társulhattak elutasító tartalmú cselekedettel: a leány anyja elfújta a lámpát, s kijelentette az udvarlónak: „Ien legénnek nem világittunk!”

Egykor a felsőbb társadalmi rétegeknél a fiataloknak alig volt szerepe a párválasztásban. A parasztságnál is minél régebbi időket vizsgálunk annál jobban érezhető, hogy a döntésnél – az említett szempontokra figyelemmel – a szülőknek volt meghatározó szavuk, befolyásuk. A szerelem, az érzelmi alap hiánya miatt aggodalmaskodó fiatalokat leintették: „Majd megszokjátok egymást!” Önmagukat és környezetüket nyugtatva bizonygatták: „Hát, ha a fiatalok nem is nagyon szeretik egymást, de megvan az a kis anyagi, akkor jobban meglesznek!” A választás ellen tiltakozó fiatal fenyegetéssel kényszerítették a szülői akarat elfogadására: „Különben emehetsz a háztú!” vagy „Ide nem hozhatod azt a leánt!” A kényszerítő eszköz a vagyon, a családi birtok volt, mellyel az idősebb generáció rendelkezett. A fiatal lázadozott a szülői akarat ellen, de legtöbbször végülis engedett, a döntésbe belenyugodott. Több helyen említették, hogy ilyenkor a legény a szülői elhatározásra célozva lemondóan úgy nyilatkozott: „Édesanyám nősül!” Az effajta házasságban a férj és a feleség gyakran szinte közömbösen élt egymás mellett. Még évtizedek múltán is csak annyit mondtak mások hitvestársi veszekedéséről hallva: „Mink össze se veszünk, meg ki se békülünk!” A törekvés mégis az volt, hogy elviseljék egymást, ne szűnjön meg a házasság: „Ha szidták is egymást, mégis leétek egygyütt az életüket.”

A szülői akarat érvényesítése számos konfliktushoz, sőt tragédiához vezetett, melyre szinte falvanként tudnak egy vagy több példát. A szülői elhatározás elől kitérő fiatalok esetenként a közös halált választották, együtt lettek öngyilkosok. Az egymástól tiltott illetve egymásért haló fiatalok története az európai népek folklórában és műköltészetében hosszú ideje, széles körben elterjedt. A magyarságnál olyan kivételes szépségű balladák keletkezését eredményezte, mint a Két kápolna-virág (Kádár Kata), s ennek variánsa, a Magyarai császár Lázár fia. (Kallós, 1977. 13-22, 436-437; Vargyas, 1976. II. 111-121, 399-402.) Századunkban még születhetett népköltészeti alkotás az egymástól elválásra ösztökélt szerelmesek történetéről. Az egyik Tolna megyei községben 1923-ban bekövetkezett közös halál, a Dunába ugrás emlékét őrizte meg ballada. (Tárkány-Szücs, 1981. 314, 315.) Az 1933-as mohai kettős

öngyilkosságról, a halálban egymással összeölelkező szerelmesek történetéről már nem fogalmazódott költemény, de annak részleteit helyben és a szomszédos falvakban máig ismerik. A nagygazda család legényfiának nem engedték meg, hogy feleségül vegye a jóval szegényebb kőműves lányát. Az egymástól tiltott fiatalok a szőlőbeli présházba bezárkózva, egymást átölelve, vadászpuskával végeztek magukkal. Előtte írt búcsúlevelükben meghagyták, hogy közös sírba temessék őket. A módos család tagjai azonban nem járultak hozzá, gőgösen kijelentették: „Mindenkinek temesse el a magáét!”

A fiatalok egyéni választása a vagyontalan társadalmi rétegeknél régebb óta, a többiekénél az I. világháború után fokozatosan hódított tért. Az idősebbek ilyen esetekben is tanácsokat, javaslatokat adtak, vagy igyekeztek kontrollt gyakorolni – változó eredménnyel.

A házasulandók életkora századunk elejétől közepéig a lányoknál 18-20 év, a legényeknél 23-26 év körül mozgott. A lányok egykor országszerte előbb kötöttek házasságot. Ennek megfelelően rögzítették a múlt század végén Zámolyon, hogy „a hajadonok korán adatnak férjhez”. (Biczó, 1896. 37.) A legények viszont mindig a katonaidő letelte után léptek házasulandó korba. A házasfelek között jobbra öt év korkülönbözet mutatkozott.

Kullogás

A házasságkötés elősegítésére országunkban majd mindenféle közvetítő személyeket vettek igénybe. Ők ajánló és közvetítő szerepet végeztek vagy általánosságban, vagy konkrét megbízással, amikor meghatározott helyre küldték őket. (Szendrey 1932, 169.) Rendszerint a helyi viszonyokat, a keresletet-kínálatot jól ismerő öregasszonyok végezték némi díjazás, természetbeni jutalom, ajándék ellenében a feladatot. A tevékenységet kifejtőket nem éppen megtisztelő elnevezéssel illették: *kullogónak*, *csoszogónak*, *gyalogszarkának*, *gyalogsárkánynak*, *gügyünek*, *nanásnak*, *pokolpemétnak*, *susogónak*, *szeméttiprónak*, *komendálóasszonynak* nevezték. Szolgálatiért mind az érdekelt házasulandó felek, mind ezek szülei fordulhattak hozzájuk. Házasságközvetítő szerepük egyik formájaként a leánykérés előtt mentek a lányos házhoz, dicsérték a legényt és tudakozódtak, hogy milyen fogadtatásban részesülnek, szívesen látják-e.

A közvetítő idős asszonyok működése igen karakterisztikusan jelent meg Fehérvárcsurgón. Itt a nősilni szándékozó legény a lányhoz, annak szüleihez a század elején nem maga ment érdeklődni, hanem egy idős asszonyt küldtek *kullogóba*. Olyan személyt választott, aki az illető háznál ismerős, *járós* volt; az tudakolta meg nagy óvatosan, hogy elvárják-e, fogadják-e a legényt. A községben egyidejűleg többen is vállalkoztak ilyen jellegű megbízásra, közülük némelyek nagy hírre tettek szert.

A jövőbeni hitvestárs kiszemelése, az érintett családok közötti kapcsolatfelvétel alakítása, a szülők és a lány hajlandóságának kipróbálása, az aggályok eloszlátása, a nászajándék mértékének kiderítése, végsősoron a *kullogó* egész szerepe, a *kullogás* eredményessége jól követhető Gutti István (sz. 1886) és felesége Kis Zsófia (sz. 1896) 1914.február 5-i házasságának (Fejér Megyei Levéltár Fehérvárcsurgó házassági anyakönyve – 1914.) előkészítéséből melyet Hadházy Lajosné önkéntes néprajzi gyűjtő leírása alapján ismertetünk. (Hadházy 1967. 3-8.)

„A házasság előkészítése a legény családja részére nagy diplomáciai érzéket követelt. Nem tehette ki magát az esetleges nyílt, vagy kevésbé nyílt visszautasításnak. Közvetítőről kellett gondoskodni. Ki legyen a közvetítő? Sorra vették a rokonságot, van-e közöttük olyan, aki szomszédja, jóbarátja a lányos háznak. Ha ilyen nem volt, akadt a faluban egy-egy jóbeszédű, tapintatos rokon öregasszony, akire ezt rá lehetett bízni, természetesen ellenszolgáltatás ellenében. Ilyenkor az egyébként elég pletykás öregasszonynak be lett fogva a szája is, egy-egy zsák búzával, vagy egyéb terménnyel, néha a pálinka sem hiányzott. A legény édesanyja a kullogó asszonnyal megbeszélte, hogy járjon el a lányos háznál és tapintatosan tudja meg, odaadnák-e lányukat a fiúkhöz.

A kullogóba járó asszony kedvező időpontot választott (a névnap, születésnap, segítségkérés, stb.) és megjelent a lányos háznál.

- Szomszédasszony bekapálták már a szőlőt?
- Még nem, a jövő héten.
- Azért jöttem, hogy adják kölcsön ez egyik kapát holnapra. Mi holnap kezdjük.
- Szívesen.
- A Guti Istvánék is a jövő héten kapálják.
- Mi nem érünk rá a héten, mert a szénát kell behordani az Aranyrétről.
- A mienk is kinn van még. De lám, hogy megnőtt ez a Zsófi! Férjhez kéne adni, el ne virágozzék. Ilyenkor legszebb a lány, ilyenkor akad meg a legény szeme rajta.

- Ráérünk még, fiatal a lelkem. A stafférungja sem készült el egészen, pedig már két ládával, meg egy egész sifonérral van. Tudja szomszédasszony, mi úgy akarjuk kistafférozni Zsófit, hogy ne legyen gondja rá később. Főzni ugyan már nagyon jól tud, de még néhány kalácsütést jó lesz, ha megtanul.

- Szomszédasszony, hát én csak ammondó vagyok, hogy férjhez kéne adni ezt a lányt. Vasárnap a templomban láttam azt az István gyereket, a Gutiékét, de szép egy pár lenne belőlük.

- Ugyan Lidikém ráér még az a leány.
- Pedig jó lenne, mert az István apja mondta a múltkor a Gábor sógornak, hogy két fertály földet adnak az Istvánnak, ha megnősül. Ti is adtok bizonyára a Zsófikának egy fertályt. Három fertály földdel az István, meg a Zsófi módos gazdák lennének.

- Nem tudom bizony a leány férjhez akar-e menni. Őt is meg kellene kérdezni. De fiatal még. Nincs itt, az előbb kiment. Szégyenlős még szegényke.

- Na de mennem köll, köszönöm a kapát, holnapután visszahozom.

- Isten áldja!

- Isten vele! Jó kapálást!

A kullogó nem részesült elutasításban, így lehetett tovább tervezni, tovább kullogni.

A legényes háznál ebből azt látták, hogy a leány családja szívesen látná kérésként a legényt. Azonban még nyíltabb színvallásra kell bírni a lányos házat. Az apának és a leánynak is nyilatkozni kell.

Addig, míg a kölcsönkért kapa két napot pihen a kullogó fészerében, mert arra semmi szükség nem volt, addig van mindkét családnak ideje a kullogást megbeszélni, az anyagiakat is meghányi-vetni, számadást készíteni, hogy a fiataloknak mijük is lesz. Ez a számadás fontos volt.

A kullogó asszonynak tovább kell fogni a fonalat, és szöni a hálót. És feltétlenül vissza kell vinni a kapát.

Vissza is viszi.

– Köszönöm szomszédasszony a kapát, ha maguknak kell a jövő héten én is szívesen adok.

A háziasszony ránéz a kapára, hogy tényleg használták-e. És amikor látja, hogy nem volt használva, meggyőződik, hogy ez igazán kullogás, és nem vénasszonyos pletyka.

– Lidikém bekapáltátok a szőlőt? Milyen a föld? Könnyen lehetett kapálni?

– Bizony egy kicsit kemény volt már. Kéne egy kis eső, különösen a lapjában. Mondtam az Istvánéknak, a Gutiéknak is, ne hagyják sokára, mert nagyon kemény lesz. Igaz, az az István gyerek elég derék, elég erős, jó dógos, még egyedül is meg tudná kapálni.

– Jó erőben vannak ott még az öregek is.

– Igaz, de különösen a Bözsinek elkelve a konyhán, meg a ház körül egy menyecske.

– Fiatal még a Bözsi, bírja még a munkát. Sokat tud segíteni.

– Azért lesz ott jó a menyecskének, mert a Bözsi még jól bírja a dolgot. Zsófikának való hely volna az. De nem is mondom mást, csak azt, hogy az István apja a sógornak is azt mondta, hogy ha az István megnősül a két fertály földhöz egy tinó fogatot, meg egy fejőstehenet is ad.

– Az uram is azt mondta, ha a Zsófi férjhez menne ő is ad egy fejőt.

– Csak mégis jó volna a Zsófinak az az István!

– Meg kell ezt beszélnem az urammal is.

A lányos apa aki eddig a szobában volt, kilép a konyhába.

– Jó napot János!

– Jó napot Lidi néni, mi járatban van?

– A napokban kértem kölcsön a szomszédasszonytól egy kapát, azt hoztam vissza. Aztán elbeszélgettünk erről-arról meg a fiatalokról.

– Milyen fiatalokról Lidi néném?

– Hát ezekről, az István gyerekekről meg a Zsófikáról. Milyen szép pár lenne belőlük.

– Lidi néni, ehhez a Zsófinak van hozzászólása, azt nem kérdezte senki még. Most nincs itthon. (Benn van a szobában.) Nem tudom, mit szól hozzá? Egyáltalán férjhez akar-e menni?

– Minden fiatal lány férjhez akar menni. Minket is férjhez adtak. A Zsófi meg olyan szép lány, hogy menyecskének való. Derék, erős, szép, szorgalmas, főzni, sütni tudó, mosni, vasalni tud, a szerelemről nem is beszéllek. A múlt évben én a saját szememmel láttam, hogy együtt szedtek meggyet a szőlőben Istvánnal.

– Istenem, fiatalok. Mi is voltunk fiatalok, ugye Maris?

– Jaj de eltöltöttem az időt, olyan jó itt elbeszélgetni, ha megengeditek, vasárnap templom után is benézek hozzátok.

A kullogó asszony most már határozott időpontot jelölt meg, hogy a lány is otthon legyen. A legény szüleit mindenről tájékoztatja. A második kullogásnál az apa sem mondott ellent. Így tudja, hogy a lányos szülők megbeszélték a házasságot és most már csak a fiatalok nyilatkozata szükséges.

A legényes háznál a legény már mindenről tud, éppen úgy, mint a lányos háznál a lány.

A kullogó asszony a legényes háznál megkérdezi a legényt:

– Édes fiam, István! Itt volna az ideje, hogy megnősüljél. Úgy gondolom, hogy

édesapád, és édesanyád is szívesen venné, ha segítség jönne a házhoz, és te sem lennél egyedül. Már katona is voltál, itt az ideje, hogy párt válassz, és ember legyél.

- Itt az ideje Lidi néném, de hol van az a lány?

- Nem vagy te vak, István fiam. Itt van a faluban, de milyen szép, milyen jó, milyen bőbeszédű, jó családból való virágszál. Nem emlékszel, kivel szedtél a meggyet tavaly a szőlőben?

A legény egy kissé elpirul.

- Lidi néném, ha tudnám?

- Mit tudnál te! Vagy te olyan legény, hogy bízzál önmagadban. Az a virágszál, az a Zsófiika jó lesz neked. Elvennéd?

- Megnősülök Lidi néném!

A kullogás egyik fele befejeződött.

Vasárnap délután van. Templom után.

Lidi néni befordul Zsófikáék kapuján. Már várják, csak a lányt nem látni még sehol.

- Jó napot Mariska, jó napot János!

- Jó napot Lidi néném!

- Hát a virágszál, az a Zsófiika merre van?

- Nem tudom, az előbb volt itt.

- Vele szeretnék beszélni. Üzenetet hoztam. Nagyon nagy üzenet, szép üzenet, örömmel teli üzenet.

- Milyen üzenetet, csak nem Mohán járt?

- Nem. Én ki sem tettem a lábam a faluból, de mégis nagy üzenetet hoztam.

- Kitől, Lidi néném!

- Azt csak a szentem Zsófikának mondhatom meg, magának, de hol van ez a lány?

- Zsófiika, Zsófiika! Hol vagy? Gyere hamar!

Zsófiika kiszól a szobából:

- Jövök azonnal édesanyám, csak az ünneplő ruhámat rakom el.

Zsófi, aki eddig a szoba ajtajában hallgatózott, megjelenik az ünneplő ruhájában, amit el kellett volna rakni.

- Jó napot Lidi néném!

- Jó napot virágszálam! Elbújtál, pedig neked hoztam üzenetet.

- Lidi néném, milyen üzenetet? Nem szoktam én üzenetet kapni.

- Zsófikám, nagy szerencse vár rád. Az Istvánnak, a Gutiék Istvánjának a szeme megakadt rajtad.

Zsófiika elpirul.

Lidi néni folytatja.

- Annak a derék, jószívú, szép legénynek a szeme. Tőle hoztam üzenetet és kérést. Szívesen vennéd-e, ha az István a Gutiék házáat veled ékesítené? Elvenne feleségül! Tudom, már régen kedveled, már meggyet is szedtél vele kettesben. Szépek vagytok ketten. Milyen csinos pár lenne belőletek!

- De Lidi néném, én még nem akarok férjhez menni, fiatal vagyok még!

- Itt az ideje lányom, addig kell férjhez menni a lánynak, ameddig szép, fiatal, amíg kéri. Az István olyan derék legény, hogy máshol sincs.

Zsófiika még jobban elpirul, eltakarja az arcát, de zavarában mosolyog.

- Édesapádnak, édesanyádnak a legény megfelel, te pedig ne tagadd, mert úgy is tudom, hogy szereted! Mi volt a meggyfánál?

Zsófiika szerénykedve jelentette ki: - Ha István is úgy akarja.

A kullogás második része is befejeződött. A legényes háznál Lidi néni mindent elmond.

Lidi néni munkája, kullogása befejeződött, most már a zsákot küldheti a legény a házhoz.”

A fiatalok igazából a kullogástól a kézfogóig terjedő időszakban ismerték meg egymást. Az említett udvarlási napokon a legény látogatást tett a lányos háznál. Ilyenkor a jövőbeli menyasszonynak illett otthon tartózkodni. A szülők viszont még nem jártak egymáshoz. Az udvarlás két héttől hét hónapig tartott, annak függvényében, hogy a szülők miként tudtak felkészülni az eljegyzésre, illetve a lakodalomra.

Leánynéző

Gyakori volt a rokonságbéli és a szomszédasszonyok *kommandálása*, kik kevesebb szerepvállalással, külön díjazás nélkül szolgáltak információval az ajánlott legény vagy leány vagyoni viszonyairól, személyes tulajdonságairól. A falujában házastársat nem találó legénynek a nagy ismeretséggel rendelkező asszonyok másik, rendszerint szomszédos faluban ajánlottak, *kommandáltak* lányt. Sokszor azonban a lány érdekében ügyeskedtek, mert az valami okból saját községében nem kelt el. Ha a más falubeli legénynek megtetszett a gondolat, rászánta magát a nősülésre, akkor elment *leánnízőbe* a lány lakóhelyére. Felkereste legelőbb a faluban élő rokonát, ismerősét, majd vasárnap délelőtt annak kíséretében elment a templomba, az egyházi szertartásra. Amíg más tájakon a kommandált leány szemrevételezésének elfogadott színtere a piac volt, addig területünkön a templom. A legények a számukra fenntartott részben, a karzaton foglaltak helyet. A *leánnízőt* rendszerint az első sorba engedték, ahonnan jól szemügyre vehette a lányokat, különösen az ajánlottat. Előfordult, hogy az érintett nem is tudta, hogy őt vizsgálják, vagy csak az utolsó pillanatban súgták meg neki. Mikor előre hírt vette, hogy jön a legény *leánníznyi*, akkor szebben felöltözött. Mire a szertartás véget ért, már mindenki rájött, hogy kit figyel a legény, kit kísér ki a szemével.

A külső szemlét azután egy fontosabb követte a lányos háznál: a leánynéző második része, a bejelentés utáni látogatás. Amennyiben ugyanis a legény tetszését elnyerte a kommandált személy, a rokonaival délután átüzent a lányos házhoz, érdeklődött, átmehet-e. Mikor odaengedték, kezdetét vette az ismerkedés, mely este a bálban vagy a kocsmában táncolás közben folytatódhatott. A legény vasárnap délutánonkénti átjárásával, udvarlásával viszonylag rövid idő alatt mind komolyabbá válhatott a kapcsolat. A legény közben alaposan megszemlélte a házat és környékét, meggyőződhetett róla, hogy anyagiakban és viselkedésben mit várhat jövőbelijétől. A hirtelen fellobbanó szerelem a korábbi századokban még jellemzőbb volt. A 16-17. század nemességénél „a mátkaságot nem igen előzte meg a hosszas vagy rövidebb ideig tartó udvarlás, egyszeri látást is elegendőnek tartottak arra, hogy egész életükre határozzanak. Ősapáink és anyáink szíve úgy látszik, hamar gyulladt lánggra, és ha egyszer tüzet fogott, csak nagy ritkán aludt ki egymás iránt.” (Radvánszky, 1986. I. 142.)

A két vizsgált tájegységben – mint említettük – tendenciaként a lokális endogámia érvényesült. Ennek másik oldalaként az egyes falvak arra törekedtek, hogy a

falubeli lányok ne kerüljenek ki a közösségből, idegen községbeli legényekkel ne kössenek házasságot. Az elv gyakorlati érvényesítői a falubeli legények voltak, kik a lakóhelyükre leányt nézni, udvarolni érkezőket megfenyegették, sőt, tettelegesen bántalmazták, igyekeztek távol tartani a helybéli lányoktól: megverték, elűzték őket, nem egyszer életükre törtek.

A párválasztás egy meghatározott csoporton, a falun belül történő megkövetése különösen akkor került előtérbe, ha a lánynak nemcsak más falubeli, hanem helyi legény is udvarolt vagy akart udvarolni. Konkrét példán keresztül jól szemléltethető a küzdelmet vívók magatartása. A mohai Listár Sándor (sz. 1899.) 1923. adventjének utolsó vasárnapján lóháton ment el Sukoróra *leánt níznyi*. A templomban megtetszett neki Heiter Anna (sz. 1905.), kivel aznap délután találkozott is. A téli időszakban azután rendszeresen átjárt a Velencei-tó melletti faluba, udvarolni. Egyik alkalommal, mikor lovas szánkóval ment, Pákozdon – hol szerelmi ajándéku cukrot vásárolt – a kocsmáros figyelmeztette, hogy nemrég indultak el a rá várakozó sukoróiak. Nemsokára, a két falu közt, az országúton találkozott velük. Hárman voltak. Nagy kiabálások közepette a maguk szánjával keresztben elállták az utat. Kettőn rögvest leugrottak és egyértelmű szándékkal, fenyegető szavakkal az udvarló legény felé indultak. Az felkészülve a verekedésre, ledobta bundáját, és védekezésül *revorvert* rántott. Néhányszor a levegőbe lőtt, így viszonylag gyorsan megszalasztotta ellenlábásait, kik közül egyik korábban udvarolt a lánynak. Az ellenérzés kifejezése nem ért véget: a mohai legénynek a későbbiekben is hol útját állták, hol kővel dobálták. Hiába *izente meg* a lány édesapja a helybéli legényeknek, hogy ne húzzanak ujjat a mohaiakkal, mert azokkal nem lehet tréfálni. A hoppon maradt sukorói legény egy ideig még azzal fenyegetődött, ha a lány mással megy esküvőre, agyonlövi, de a lebonyolított *háztájnéző* után a farsangban a mohai legény és a sukorói lány mégis megtartotta a lakodalmat.

Háztájnéző

A *háztájnéző* vagy *háztájníző*, a nyelvterület más részein – újabban vizsgált tájegységeinkben is – *háztűznéző* néven ismeretes. Ez a cselekmény azonban falvainkban közel sem számított általánosnak, hiszen községen belüli összeházasodásnál az érintettek lényegében ismerték egymás személyes és anyagi viszonyait. Az idegenből nősülő legény a leánynéző, majd az udvarlás során mérhette fel menyasszonya és családja körülményeit. A háztájnéző során a leány és hozzátartozói látogattak el a leendő vőlegény házához, hogy az ottani, különösen az anyagi viszonyokról meggyőződjenek. Rendszerint a leánykérés után, előre megbeszélt időpontban néztek körül a szülők a legény gazdaságában. Indulásukkor a kocsira a lányon kívül a násznagy és egy-két rokon is felült. A legényes háznál már várták őket. Sok helyen azonban addig be sem léptek a lakásba, míg nem tájékozódtak az udvarban, a gazdasági épületek és eszközök, valamint az állatok körül. Ha azután nem tetszett nekik a legény birtoka, bármilyen szívélyesen kínálták őket, nem fogadták el a megvendéglést.

Másutt a lány és hozzátartozói a faluba megérkezve nem a legényes házhoz, hanem valamelyik jó ismerősükhöz mentek. Ott beszállásolták magukat, a lány átöltözött, majd átüzentek a jövődő vőlegény házába, hogy megérkeztek, s

elvárják-e őket. Igenlő válasz esetén ismerősük kíséretében valamennyien átvonultak. Egelőre üres asztalnál fogadták és ültették le őket. Rövid, az általánosságokat érintő beszélgetés után a vendégek előadták céljukat, engedelmet kértek a *háztájék* megtekintésére. Az engedély elnyerését követően a háztűznézők kivonultak, de a vőlegény családjával és násznagyával bentmaradt. Rögvest megbeszélték, hogy mennyire tetszik a menyasszonyjelölt, mi várható tőle. A háztájénezők pedig a gazdaságot szemlélték meg, rákérdezve a lányra, hogy tetszik-e, mit szól hozzá, van-e kedve idejönni. A szemlélődés kedvezőtlen alakulása esetén, a lány násznagya beszólt a házba, bocsánatot kért a zavarásért, és valamennyien elköszöntek. Elégedettség esetén viszont megkezdődött az egyezkedés a hozományban és hitbérben. Mikor meglett a konszenzus, a lány odaadta a jegyet, azután ettek-ittak, mulattak. Néhol *hermonikást* hívtak, annak zenéjére táncoltak.

Leánykérés

A házasságkötés megelőző – korábbi századokban jogkövetkezményeket előidéző, hivatalosnak tekintett – fontos esemény volt a leánykérés és eljegyzés. Egykor a leánykérés a szokáskör önálló eseményét képezte, később beleolvadt az eljegyzésbe. Az elkülönülés vizsgált területünkön a két világháború között már csak a módosabb családok körében maradt meg. A kevésbé tehetőseknél, illetve az egyszerűbb típus alkalmazása esetén a kérés három elkülöníthető mozzanatot foglalt magában: a lány feleségül kérését; az alkudozást és megállapodást az anyagiakban; végül a jegyváltást.

Amennyiben az udvarlás, a párkapcsolat mindkét család tetszését elnyerte, a fiatalok vagy a szülők megbeszélték az *egybekelést*. A legény a lány szüleinek tudtára adta szándékát, kik közölték vele, hogy érdemes-e *kérőt* küldeni. Az időpont megállapításába rendszerint bevonták a szülőket, bár nagyobb szava a lányos háznak volt.

A házasság előkészítésére, a vagyoni kérdések rendezésére, majd a házasságkötésnél történő közreműködésre mind a két család egy-egy tekintélyes férfit kért fel. Ők azután *násznagyi* minőségben az eljegyzés szóvivői, majd az esküvő tanúi, a lakodalom vezető tisztségviselői lettek. Leginkább közeli vérrokont (az apa vagy anya férfitestvére, később a nővér férje, a házasulók bátyja), illetve műrokont (keresztapa) ért a megtisztelés. A kiválasztásban egyetlen községen belül is érvényesülhettek eltérő szempontok. Századunkban Zámolyon a katolikusoknál általában a keresztapa látta el a feladatot, míg a reformátusoknál a legközelebbi rokon, főleg a sógor. (Demeter, 1973.4.) Ritkán, de kértek fel násznagyul családon kívüli, társadalmilag kiemelkedő, tekintélyesebb, vagyonosabb középkorú férfit is. A kiválasztásnál tehát a rokoni, bizalmi, vagyoni, alkalmassági szempontok egyaránt szerepet játszottak.

Wekerle 1896-ban a násznagy lakodalombeli szerepét hangsúlyozva írta: „A násznagyi hivatalt érettebb korú, tekintélyesebb férfiak látják el, ha a rokonságban ilyet nem találnak, akkor az előljáróságából kérnek meg valakit erre a tisztre. Sok faluban van egy tekintélyesebb férfi a nép között, aki majdnem minden lakodalomban mint násznagy szerepel és ezt a hivatalát ünnepélyes méltósággal intézi, a pohárköszöntőkhöz és a versmondáshoz jól ért, egyáltalán a sikeres, szerencsét ígérő lakodalom elmaradhatatlan alakjának tartják.” Azt is megemlíttette, hogy menyasz-

szonykérőként rendszerint a vőlegény tanúja (násznagy) szerepel. (1896.106.) Hasonlóan történt ez a korábbi századokban is. A török idők alatti nemesi lakodalmi szokásokról írta Takáts Sándor: „A leánykérésre mindig valamely előkelő s nagy tekintélyű urat választották, hogy a kérés fogatosabb legyen. Fiatalember vagy lányos apa erre a tisztre nem volt alkalmas. A fiatalember ugyanis gyakran a maga számára szerezte meg a lányt. A lányos apa pedig a maga lányát szokta kommandálni.” (é.n.I.128-129.)

A leánykérés jobbára vasárnap, ünnepélyes formások között, legtöbbször a násznagy által történt, bár egyes helyeken a legény is vagy csak a legény ment leánykérőbe.

Az egyedül, esetleg a legénnyel érkező násznagyot a lány násznagya és szülei várták. A házba lépő verset mondott vagy ékes szóval az érintettek szándéka, illetve válasza felől tudakozódott. A *vőfélykönyvekben* is szereplő versek, beszédek gyakran példálóztak Ádám és Éva bibliai történetével vagy hivatkoztak az utat mutató csillagra. Varga Lajos fehérvárcsurgói tanító a százafordulón falujának lakodalmi szokásait örökölte meg. (Varga, é.n.) Leírása szerint a násznagy a vőlegénnyel együtt, illetve egyedül ekképpen kérte meg a lányt:

„Tisztelt kedves atyámfiai! Ezen tisztos házhoz bátrak voltunk belépni, ezen tisztos ifjúval azon célból, hogy kigyelmeztől engedelmet kérjünk! Mert mikor Isten az első embert teremtette, elgondolta azt, hogy nem jó az embernek egyedül élni. És ezen ifjú is elgondolta azt, és egy csillag vezérlése után elindulván, mely a kigyelmezt háza felett tűnt fel és a kigyelmezték lánya tetszett meg ő nékije, és hogyha kigyelmezték ezen tisztos ifjúnak személye megtetszvé, ne legyenek ezen szent dolognak elrontója, sőt inkább gyarapítója, melyet mindnyájan szívesen kérünk!

Szívemből kívánom!”

A másik formulában a lányt, a szerelmezt – a népdalokhoz hasonlóan – a kérő násznagy is virágnak nevezte:

„Általunk tisztelteti Önöket N.N. vőlegényünk és ennek igen érdemes szülői, hogy ha odaadnák neki feleségül az ő egyetlen egy kincsüket, szívük felét, mivel ő szíve igaz vonzódását követi, midőn minket e tisztos hajlékba küld, hogy ennek virágát, az önök kedves lányát megkérje általunk! Hallgassák meg hát a mi alázatos kérésünket!”

Az esetleges elutasítást a násznaggal rögvest közölték. A döntéshozatalnál a már említett párválasztási szempontok játszottak szerepet. Máskor viszont indok lehetett, hogy a lányt még fiatalnak tartották a házasságra, vagy mivel nővére még nem kelt el, a húgot sem adták. „Előbb a szénát vágják le, azután a sargyut!” – hangzott ilyenkor a felelet.

A kedvező választ követően viszont marasztalták a *kérő* másképp *szószóló násznagyot*, majd borral kínálták. Rövid beszélgetés után a lány násznagya, a *kiadó násznagy* érdemi tárgyalásba kezdett vele az anyagi feltételekről. Érintették a kelengye, a hozomány és a hitbér kérdését. Leginkább az utóbbi kettőben, s különösen a hitbérben, a *móringban* alakulhatott ki a felek közt komoly vita, mely esetenként a házassági szándékot is megghiúsította. Ahogy Magyaralmáson mondták: „Sokat gyözködtek a mórínggal a régi időkben. Sok helen, ahun nem ígérték meg, ementek vissza, nem lett lakodalom.”

A móríng díjat, ajándékozási ígéretet jelentett, melyet a vőlegény házasság esetére tett a menyasszonynak. Esedékessé rendszerint akkor vált, ha a házasság

gyermektelenül a férj halála miatt megszűnt. A kicsit is tehetős lány szülei a férj esetleges korai halála esetére ezáltal biztosították lányuk, a feleség vagyoni helyzetét, megélhetését. A móríng nagysága a helyi szokásoktól és a vagyoni viszonyoktól függött, megállapíthatták pénzben, ingóságban, ingatlanban. Századunkban területünkön egy-két hold szántóföld, vagy valamely szőlőterület (netán présházával, pincével), esetleg házrész, máskor egy-egy tehén vagy borjú volt leginkább a hitbér. A parasztság pénzben ritkán állapította meg a móríngot, Zámolyon is csak az iparosok adtak pénzt móríngként. (Demeter, 1973.3.) Alkalmanként a feleség a megegyezés szerint nem móríngot kapott, hanem a férj halála után újbóli férjhezmeneteléig lakáshasználati jogot. Előfordult, hogy a lakáshasználat a mórínggal együtt járt neki.

A móríngszerződések egy részénél kölcsönösség érvényesült, tehát a menyasszony is ajánlott fel a jövendőbeli férj javára. Ezt *kontramóríngnak* nevezték, mely rendszerint azonos értékű volt a mórínggal. A legény oldaláról némelykor éllel hangzott el a kontramóríng követelése: „Mink adunk, mer nekünk van, de maguk is adjanak!” A lányos szülők azonban sokszor a munkavégzéssel indokolva elhárították a kontramóríng vállalását: „Mink kontramóríngot nem iratunk, mer a mi leányunk majd ott dógozik maguknál, de a maguk fia nem fog dógozni nálunk!”

A móríng fogalomkörébe tartozott a *katonaágy* is, ami alatt nem bútor, hanem ágynemű értendő. Az egyedülálló vagy szülei házánál maradó módos lányhoz gyakran *benősít*, *vőnek ment* a vagyon nélküli legény. Helyzetéből számtalan, sokszor egész életén át tartó megaláztatás fakadt. Ám nem ezért, hanem inkább a más gazdaságában végzett munkája ellenértékül kapta felesége korai halála esetén a katonaágyat. Ez egy-egy *lepődöt*, *dunyhát*, *szómazsákot*, és két *vánkost* foglalt magában, melyhez legfeljebb egy évi *szógabér* járult. Több helyen említették, hogy a férfinak nem kontramóríngot, hanem katonaágyat szoktak ajánlani. Valójában a móríng ezen formája által a feleség ágyneműjét kötötték le. Kiadásának feltételeként jelölték meg, hogy a fiatalok a szülők gazdaságában maradjanak. Ha kiköltöztek és azután halt meg az asszony, már nem járt.

Kontramóríngnak nevezték egyesek azt is, ha a legény ugyanannyival biztosította a lányt, mint amennyi ennek az öröksége, a *jussa* volt. Ilyenkor ha a férj halt meg előbb a házasságban, minden a feleségé, ellenkező esetben a férjé lett.

A vagyoni feltételekről tárgyaló násznagyok kellő előkészítettség, azonos anyagi helyzet esetén könnyen megegyeztek. Fehérvárcsurgón borozgatás közben tette fel a kérdést a vőlegény násznagya a menyasszonyának:

– „Násznagy uram, mi a kívánságuk abban az esetben, ha az ifjú férj gyerek nélkül halna meg?

– Násznagy uram úgy gondoltuk, hogy móríngként komám uramék két hold földet kívánnak leányuk számára biztosítani. Amint tudjuk, ez nem esik nehezeére násznagy uraméknak.

– Násznagy uram, mi is így gondoltuk. Meg még betetőzzük örökös lakással, mindaddig, míg az ura nevét viseli.

– Násznagy uram, szépen megegyeztünk. De ezt az egyezséget a lakodalom után jegyzőileg is kívánjuk megerősíteni!

– Násznagy uram, mi is ezen a véleményen vagyunk.”

Ezután a násznagyok felálltak, kezet fogtak egymással és kívánták a jó Isten áldását az új jegyesekre, jó egészséget a két családnak, sok boldogságot a fiataloknak. (Hadházy, 1967.11.)

Más esetekben a részleteket, követeléseket, igényeket nem volt könnyű egy nevezőre hozni. Új tényezők merülhettek fel, melyek kihathattak a válaszdásra. A násznagyok pedig önállóan nem dönthettek, ezért fordult elő, hogy a kérő násznagy a lány és a legény háza között többször, sokszor fél napon át járt oda-vissza. Megtörtént az is, hogy a lányos szülők a mindkét oldalon jelentkező szegénység, *a nincs* ellenére igyekeztek móríngot kicsikarni. Mint Sárkeresztesen említették, „sokáig győzködtek, vitatkoztak, asztán semmi nem lett.”

A móríngra vonatkozó megállapodás a leánykéréskor született, de írásba foglalására utána, ám említett példánkkal ellentétben általában a házasságkötés előtt került sor. Az okiratot nemcsak jegyző, közjegyző, hanem falun belüli más írástudó is készíthette. Csókakőn századunkban Steiner János asztalosra bízák, aki gyönyörű betűket tudott rajzolni. (Horváth, 1967.1.) A menyasszony és a vőlegény mindig aláírta, a tanúk szerepét a két násznagy töltötte be. *A mórínglevelet* azután a feleség őrizte, hiszen az ő érdekét szolgálta. A móríngolás jelentőségét bizonyítja, hogy egykor az egyházi anyakönyvekbe is feljegyezték azokat. (Különösen részletes beírások találhatók a mezőföldi Aba község református egyházának anyakönyveiben az 1820-1900 közötti időkből.) Az írásbeli adatok alapján megállapítható, hogy a móríngolás a múlt században még lényegesen gyakoribb volt, mint századunkban, amikor már csak a házasságok néhány százalékában kötötték ki. A móríng ugyan a 20. század közepéig fennmaradt, de a tulajdoni és öröklési szabályok változásával, azaz az özvegy jogállásának erősödésével egyre inkább funkcióját veszítette.

A móríng, a kelengye és a hozomány körén kívül vagy annak hiányában a násznagyok sokszor szenvedélyes vitája arra is kiterjedt, hogy ki vegye a menyasszonyi ruhát vagy a vőlegényi inget.

A főbb kérdésekre vonatkozó egyezség után a módosabb családoknál megbeszéltek a külön megtartandó *kézfogó* időpontját, részleteit. Ez általában egy-két héttel később következett. A két világháború között nem ritkán a lány nevenapjára vagy húsvét, illetve karácsony másnapjára tették, melyhez képest *szüret után, farsangban*, vagy *zöldfarsangban* tartották a lakodalmat. A mértéktartóbb vagy szegényebb családoknál viszont azonnal megülték az eljegyzést: a legényes háztól rögvest áthívták a várakozókat. Csókakőn, hol a legény kérte meg a szülőktől a lány kezét, kedvező válasz esetén azonnal kitézték az eljegyzés és az esküvő napját. A következő héten a fiatalok együtt mentek a keresztszülőkhöz, felkérni őket a násznagyti tisztre, majd a lány két barátnőjéhez, a legény két barátjához, kiket nyoszolyóknak illetve vőfélyeknek hívtak meg. Itt a felek a kézfogón állapodtak meg a móríngban. (Horváth, 1964.1.)

Kézfogó

A házassági ígéretnek a kézfogás által illetve a jegyajándék átadása, kicserélése révén történő megpecsételése nevében hordozta a lényegét: régebben *kézfogónak*, utóbb *eljedzésnek* hívták. Szertartásosan, ünnepélyesen ment végbe, a későbbi házassági tanúk, a násznagyok és mindkét oldal hozzátartozói jelenlétében. A fiatalok cselekménye (a kézfogás, a jegy átadása) bizonyította a házassági ígéretet, melyből a visszalépés a falu erkölcsi elítélését vonta maga után.

A korábbi századokban kétségkívül a kéz nyújtása és elfogadása jelentette a

házasságba történő beleegyezést. A hitletétel kézfogás általi megpecsételését már a 13. században III. Miklós pápa egyenesen „magyar szokásnak” nevezte. (Györffy-Viski-Bátky, 1933–37.IV.192.)

A 18. századi Erdélyben a nemes ifjú kézfogásra „az leányhoz ment, és mintha kézfogással az következendő házasságra kötelezték volna magokat, az legény szép gyengén az kezinek első ujjai végével megütötte az leányasszony keze ujjainak végét.” (Apor, 1978.94.) Kecskeméten a 18. században jegyajándék nélkül lehetett házasság, de kézfogás nélkül nem. A komoly házasodási szándék legfőbb bizonyítéka a lány részéről a kéz adása, másfelől a kéz bevétele, elfogadása volt. (Szabó, 1956. 78–79.) A fiatalok kézfogása általában a násznagy felszólítása szerint történt. Az eljegyzés fontos alaki kellékeként a 19. század végéig élt a kézfogás, hogy azután átadja helyét a kendő vagy más tárgy cseréjének. (Tárkány Szücs, 1981.328.) A századfordulón a fehérvárcsurgói eljegyzésen a kézfogás és a jegypénz átadása egymáshoz kapcsolódott (Varga, é.n. 1–2.):

„Leánykérés után egy hétre van a kézfogó. Midőn asztalhoz leülnek, a vőlegény násznagya így szól a menyasszony násznagyához:

Tisztelt Násznagy Uram emlékezzünk arra,
Egybekelésünknek, hogy mi az alapja.
Tisztelt vőlegényünk tisztelt menyasszonya
Feleljen nekünk az én szavaimra!

Most szól a vőlegény násznagya:

Édes öcsém, édes húgom,
Nektek most szívemből azt mondom,
Fogjátok egymás jobb kezét,
Ki-ki bírálja meg szívét!
Egymást szeretjük – mondjátok,
Aztán Isten áldása rátok!

Ismét szól a vőlegény násznagya:

Tisztelt vőlegényünk, tisztelt menyasszonyunk,
A ti hűségteket im meg kell látnunk.
Íme szép leányzó fogadd e jegy árát,
Melyet vőlegényed én általam ad át!

S most a menyasszony átveszi a jegypénzt.

Szívből adja néked, fordítsd majd hasznodra,
De csókot is ad a te ajakadra!

Most a kiadó násznagy szól a menyasszony helyett:

Köszönjük szívesen e szép ajándékot,
Jósággal háláljuk meg a jó szándékot.
Áldását az Isten árasza mireánk,
A megelégedés szálljon le mihozzánk.”

A kézfogás mellett, majd századunk elejétől inkább anélkül jegyajándék járt, mely pénz, textília vagy ékszer lehetett. A jegyajándékot a felek rendszerint cserélték. A múlt század végén, századunk első harmadában leggyakrabban *jegykendőt* adtak. Ajándékozása nemcsak egyirányú lehetett, nemcsak a lány nyújtotta a legénynek, hanem – igaz ritkábban – fordítva is történt. De majd mindig egyoldalúan, s nem kölcsönösen. A lányok részéről adott jegy rendszerint egy nagyobb méretű, a menyasszony által a szélén kivarrott, szalaggal díszített, sőt csipkés kendőből, a

jegykendőből és abba tett 2–8 *fejkendőből*, *zsebkendőből* állt. A kendők számát, minőségét a menyasszony anyagi helyzete, díszítettségét pedig ügyessége határozta meg. Sárkeresztesen az 1920-as években a fehér színű sifonból készült jegykendőbe világos és sötétebb selymekendőket tettek. Csákberényben a századfordulón a jegyet a lány úgy adta a legénynek, hogy hat-nyolc selymekendőt helyezett egy jegykendőbe. (Sárkány, 1966.) Fehérvárcsurgón a század elején szépen kivarrott „szederfaleveles” zsebkendőbe tették az összehajtogatott három-négy selyem fejkendőt és ugyanannyi zsebkendőt, de mindegyiket úgy, hogy a rávarrott minta fölülré essen. Az így elkészített csomag négy sarkára és közepére Székesfehérváron vásárolt művirág *bokkrétát* tettek. Mohán egyetlen, de vőlegényi bokréta díszítette a négyszegletesre hajtott, fehér színű, kivarrott *gyócs* (gyolcs) kendőt, melybe *selemkendőket* és zsebkendőket helyeztek. Hazánk északi részén, a palócoknál szokásban volt, hogy a becsomagolva átadott kendőket 50–60 beleszúrt fényes brosstűvel díszítették. (Bakó, 1987.88.) Mohán ehhez hasonlóan a gyolcsra szalagot tettek, de nem varrták rá, hanem 99 gombostűvel úgy tűzték hozzá. A jegyül adott kendők számának szerfölötti megszorítása a paraszti jólétet juttatta kifejezésre. Zámolyon a tehetősebb reformátusoknál a szalagokkal körülvarrt, *szedett* selymekendőik száma elérhette a húszat is. (Demeter, 1973.3.)

Az előbb dobozszerűen hajtogatott, csomagot formázó kendők a polgárosodás, a város hatására idővel ténylegesen *dobozba* kerültek. Fehérvárcsurgón a két világháború között a menyasszony násznagya díszes dobozban adta át az eladó lány által küldött, kihímzett 6 fejkendőt a vőlegény násznagyának. (Hadházy, 1967.11.) A zámolyi katolikusoknál a 4–5 jegykendő megintcsak díszes dobozba került, ám itt a vőlegény, illetve édesanyja vásárolta. Kibontására csak a lakodalom után került sor. (Demeter, 1973.3.) Csókakón a vőlegény képviselőjében násznagya adta át a jegykendőt. Pontosabban a menyasszony násznagya tőle egy szalaggal átkötött kis csomagot vehetett át, melynek tartalmát három különböző színű selymekendő képezte. (Horváth, 1967.1.) Sárkeresztesen esetenként vett a legény kendőt. Ilyenkor itt és más falvakban is a lány a legénynek jegyként esküvői viselésre *üngőt* (inget) adott. Ez egybevágott azzal a magyar nyelvterületen elterjedt régebbi paraszti gyakorlattal, mely szerint a lány jegyruhával (ing, gatyá, kendő) tisztelte meg a vőlegényét, melyet ő a lakodalomra vett fel.

A lány beleegyezésének elnyerése, a mindezt jelképező kendő megszerzése értéknek számított. Magyaralmáson ezért a menyasszony násznagyától a vőlegény násznagyának úgy kellett megvennie. „A cél az volt, annyi pénzt adjon érte, ami semmi esetre sem kevés és nem is túl sok, de ahhoz elég, hogy a faluban híre szaladjon, lám, mennyit ér ennek a legénynek a lány.” (Nagy, 1975.2.) A régi szokások szerint országunkban többféle a legény a lánynak eljegyzéskor fényesre csiszolt arany vagy ezüst pénzt, *jegypénzt* adott, némelykor piros almába szúrva. Másutt a lakodalom előtt azzal az indoklással adtak a lánynak pénzt, hogy ne kizárólag a maga költségén kelljen elkészíttetnie a menyasszonyi ruhát. A vizsgált terület több falujában viszont a jegykendő ellenében vagy ahelyett adta a vőlegény, illetve képviselőjében apja, násznagya a *jegypénzt*. Fehérvárcsurgón a század elején ezt *menyasszonyipénznek* is nevezték. Összegében a két násznagy az egyéb vagyoni feltételekről történő alkudozás során egyezett meg, mely időre a fiatalokat rendszerint kiküldték „lencsét válogatni”. A jegypénz viszonylag nagyobb összeget tett ki, sokszor futotta belőle a menyasszonyi ruha ára. Hozzá képest kevesebb, fele-negyede

volt a *csókpénz*, melyet az eljegyzés későbbi stádiumában, a vacsora után adott a vőlegény (illetve az apja) a menyasszonynak, azért mert megcsókolhatta, vagy mert csókot kapott tőle. A jegypénz és a csókpénz az 1930-as években tűnt el, még korábban mint a jegykendő.

A jeggyűrű a nemességnél már a 18. században szerepet kapott, de a parasztságnál csak a 19. század közepén kezdett terjedni, s századunkban lett általános. A két tájegység községeiben jobbára az I. világháború után, de némelyik faluban csak az 1930-as években vált az eljegyzés, a jegyesség szükségszerű kellékévé. Eleinte csak a menyasszonynak vettek. Elterjesztésében a katolikusok jártak élen. Megfigyelhető, hogy a *jeggyűrű*, a *karikagyűrű* nem szorította ki azonnal a kendőt, egy ideig egymás mellett, párhuzamosan éltek.

Az eljegyzés fontos járuléka volt a két család együttes lakomája. A vacsora után folyt a mulatság énekkel, néha zenével, tánccal, sokszor reggelig. A barkó néprajzi csoportnál az eljegyzés idején nagy zene-bonával kolompot, csengőt ráztak, ostort pattogtattak, rossz cserepeket törtek össze. (Paládi-Kovács, 1982.13.) A zajkeltés területünkön sem volt ismeretlen. Söréden az ablak alá összegyülekezett legényeknek a násznagy ételt, de különösen italt, bort adott ki, ami után azok *lúdöztek*, ötöt-hatot lóttak. Fehérvárurgón a vőlegény barátai előbb be-benéztek az ablakon, és amikor meglátták, hogy az egyezés jeléül a két násznagy kezét fog, lövöldözéssel adták a falu tudtára az új szövetséget. (Hadházy, 1967.11.) Mohán kézfogókor az ablak alatt a legények kulcsba tett gyufaszállal durrogattak, *lútek*. Csákberényben a jókedvetőfokán lövöldöztek. (Sárkány, 1966.)

Csanádi Imre 1939-ben Zámolyon írott Jegyvivők c. versében örököltette meg a kézfogóból a jeggyel a vőlegényes házhoz tartók csoportját. (1975.65.)

„Nótás csapat vitte a jegyet
a menyasszonyi keszkenőt;
vitte, kézfogóból jövet,
alig disznóhajtás előtt.

Sokszoknyás, ünneplős leány
forgatta, föl-fölnyújtva most,
azt a csupa-gyöngy pántlika,
háromsarkú papírdobozt.

Itt is, amott is bolydult háznép,
elállt kisajtót, kapukat,
bámulni, amint muzsikáson,
vonul a kézfogós csapat.

Hogy ők a világ közepe,
tudták, hogy most őket lesik,
kopár, téli virradatban kik
a cifra-szép jelet viszik.

Elől legények, hátul lányok, –
duhaj, boros hejehuja.
Velük-bennük dehogy van reggel:
éjszaka szédült mámore.

Kezük-lábuk nem ólom-e?
vagy mind erőt vesz csak magán?
Még illegetik jegyüket,
még cincogtat csüggedt cigány.

A vőlegény már várja őket,
markába nyomják a jegyet.
Nyel egyet: Na, jól van – azt mondja –
Menyecskéért... magam megyek...”

A kérés, a kézfogó a családok anyagi helyzetétől függően különbözőképpen alakulhatott. Előfordult, hogy a szűkösség miatt nem tartottak eljegyzést.

A korábbi századokban az egyházi előírások kisebb-nagyobb mértékben az eljegyzéseket is szabályozták. Az 1612-es köveskúti zsinat kánonai a Dunántúl reformátusságát érintették. A XLIII. cikkely keményen tiltotta az asszonyok házasságszerzését, majd az eljegyzési szándék bejelentését írta elő: „Azt is megtartandónak rendeljük, hogy házasság-szerzéseknél kiválasztott öregek, kiválóan derék férfiak szerepeljenek az egyes városokban és falvakban. Az asszonyoknak pedig, akik a házasságot megakadályozhatnák, a házasság-szerzést teljesen megtiltjuk. És mielőtt a kérők az ügyet befejeznék, rendeljük, hogy az bejelentessék a lelkipásztornak.” Egy másik cikkely a kézfogó szombati illetve vasárnapi tartását tiltotta el. (Thury, 1908. I. 160–162.) Hasonló szabályok a különböző egyházi hatóságoktól a későbbiekben is születtek. A lelkipásztor eljegyzéskori közreműködésének kései emlékeként a század elején Sárkeresztesen a meghívott pap tette egymásba az új pár kezét a módosabb fiatalok kézfogóján. Az utóbbi száz évben azonban az eljegyzéssel kapcsolatban országunkban az egyházi és világi hatóságokra hivatalosan feladat nem hárult. Csak a házasságkötési szándékot kellett náluk bejelenteni, az érvénytelen vagy tilalmas összeeskütések elkerülésére. Területünkön általában a kézfogó utáni 2–3. napon mentek el a fiatalok a paphoz a parókiára, és 1894. óta az anyakönyvvezetőhöz (jegyzőhöz) a községházára, hogy *beiratkozzanak*. Mindkét hatóság a rá vonatkozó szabályok szerint, meghatározott formában *kihirdette* a házasságkötési szándékot, hogy az esetleges kizáró körülmények napvilágra kerüljenek. A *kihirdetés* intézményét a polgári jog az egyházi jogtól vette át, hol főleg a katolikus egyházban tulajdonítottak neki nagy fontosságot. Az I. világháborút követően az egyházi kihirdetés a polgári mellett mindinkább üres formasággá vált. Egyes református községekben a házasságkötést már nem is három egymást követő vasárnap, hanem ugyanazon istentiszteleten háromszor *hirdették*. A fiatalok a kézfogó napján, rögvest az egyezés létrejöttével is felkereshették a plébánia-hivatalt, illetve a községházát. Így történt Csókakón, hol a násznagy is a jegyespárral tartott. Mikorra hazatértek, a vacsorára megjelentek a vőfélyek és nyoszolyók, kik azután a szülőkkal, násznagyokkal együtt részesei lettek a mulatságnak. Fehérvárcurgón a századfordulón még a násznagy jelentette be a fiatalok esküvési szándékát az anyakönyvvezetőnek és a lelkésznek.

Az eljegyzés az utóbbi évszázadban nem számított jogilag releváns aktusnak, de a falu szemében kötést jelentett. Másrészt bizonyos társadalmi jogosultságok fűződtek hozzá. A legény már bármelyik napon mehetett a lányos házhoz, a *jegyesek* külön

engedély nélkül együtt indulhattak bálba, multságba. Ekkortól viszont a fiataloknak egymástól független, mással nem illet szórakozniuk. Régebben hosszú mátkaságot nem tartottak. Rendszerint az eljegyzés után egy-két hónapra jött a lakodalom.

A jegyajándék a jogi követelmények szempontjából leginkább a foglalóra emlékeztetett. Aki vagyoni értéket adott a másik félnek a megköendő házasságra figyelemmel, s aztán ígérte – nem a másik félnek felróható okból – nem tartva visszalépett, az elveszítette azt. Amelyik fél meggondolta magát, az köteles volt a jegyet visszaadni, míg a másik megtarthatta. Jegyvisszaadás többször előfordult és egyértelműen a jegyesség felbontását jelentette. („Emarattak a fiatalok egymástul.”) A jegyet rendszerint rokonnal, szomszédval, nagygazdák a szolgálával küldették vissza. A feladatra senki nem vállalkozott szívesen, mert tudta, hogy milyen ellenszenvesen fogadják. A visszaadást az érintett családban egyértelműen sértésnek tekintették. A falu szemében pedig szégyen volt, ha valaki visszakarta a jegyet.

Az országosan ismert és a két kistáj falvaiban is gyakorolt szokás szerint a legény hűtlen menyasszonyának díszes jegykendőjét csizmájában *kapcaként*, tekerőruhaként hordta el. Közben arra is ügyelt, hogy a kendő sarka a csizmaszárból kikandikáljon, így adva a világ tudtára, hogy mi lett a jegy sorsa. „Belehuza a jegykendőket a csizmába, hogy kilógtak a sarkai. Úgy ment hencegve a templomba. Akkor tutták, hogy nem lesz lakodalom.” (Csókakő)

A kézfogó és a lakodalom közti időszakban a legény és a lány családja tudatosan készült a létrejövő rokoni kapcsolatra. Az átmenetet könnyítette és a vőlegény szeretetét, tiszteletét fejezte ki a *mátkarétes* adása. A kézfogó után mintegy héttel a vőlegény édesanyja sütötte, és azt a látogatási napok egyikén, estefelé a legény vitte át tányéron, fehér szakajtóruhával vagy asztalkendővel letakarva. A *mátkarétes* vitele megpecsételte az eljegyzést, előkészítette a házasságot. (A kiválasztott kedvest, menyasszonyt jelentő *mátka*, *mátka* szavunk egyébként századunkban egyre jobban kikopott tájegységeink parasztságának nyelvéből.) A legény részéről a jegyesség ideje alatti ajándékozás szerte az országban szokásban volt: különösen kalácsot, pogácsát vitt a menyasszonyának.

Időpontok, tisztségviselők

Az esküvő időpontjának kitűzése után szükségessé vált a lakodalmi díszek beszerzése is. Fehérvárcsurgóról a vőlegény és a menyasszony az édesanyákkal együtt kocsizott be Székesfehérvárra és vásárolta meg a kellékeket: a násznagyok kabátjára a mirtuszcsokrot, a vőfélyek kalapjára a mirtuszbokrévét és rozmaringágot, botjukra a selyemszalagot, a menyasszonyi fehér koszorút, végül a nyoszolyók rózsaszín koszorúját. (Hadházy, 1969. 12.) A fehérvárcsurgóiakhoz hasonlóan a környék minden falujából leginkább a Szógyény-Marich (utóbb Liszt F.) utcai esküvői kellékes üzletet keresték fel.

A lakodalom időpontját az egyházi előírások mellett gazdálkodási szempontok határozták meg. Ahogy országszerte, úgy tájegységeinkben is elsősorban *farsangban*, azután advent kezdete előtt ősszel, mikor a mezőgazdasági munkákkal jórészt végeztek, tehát *szüret után*, mikor a bor megforrt, tartották a lakodalmakat. Egykor házassági időszaknak tekintették a húsvét és pünkösd közötti *zöldfarsangot* is. Bőjtben semmiképp nem esküdtek.

A két érintett család közös egyetértéssel az 1920-as évekig a lakodalmat jobbra csütörtökre, valamivel ritkábban keddre helyezte, hogy vasárnap, a vallási szertartás napján ne legyen dáridózás. Az 1576-os hercegszőlősi, az 1587-es csepregi és az 1612-es köveskúti zsinat is ennek szellemében rendelkezett. Az említett egyházi törvények közül az utóbbit idézzük: „Megtiltjuk, hogy a mi gyülekezeteinkben lakodalmi ünnepélyek tartassanak vasárnap... mivel akkor a tisztességes lakodalom ürügye alatt főleg saját kicsapongásukra készítének alkalmat az iszákosak, az Isten igéjét elhanyagolják és az Urat féktelen kicsapongásaikkal bosszantják... Szombaton sem engedjük meg az esketést, azon az alapon, hogy az emberek vasárnap a lakodalom miatt bortól éjgenek... ünnep első napján is tiltjuk a lakodalmak tartását. Mert megzavarná az Úr napját a bekövetkező lakodalomra való előkészület.” (Thury, 1908. I. 160–161.) A két világháború között azonban a lakodalmak mindinkább szombatra tolódtak. A pusztai cselédség kötöttségei miatt vasárnap esküdött.

Több faluban a lakodalom tisztségviselői közül a *násznagyok*, sőt, egyes helyeken a *vőfények* (másképp *vőfélyek*, öregeken *vőfének*) és a *nyoszolyók* (*koszorú-sok*) már a kézfogón is résztvettek. Másutt viszont csak az esküvőt megelőzően kérték fel őket erre a feladatra. Régebben a házasuló felek és szülei, utóbb csak a fiatalok jártak el az ügy érdekében. A vőlegénynek és a menyasszonynak külön-külön legalább egy vőfélye és nyoszolyója volt. Számuk az idők folyamán gyarapodott. Előbb a menyasszony egy vőfélyével és koszorúsával szemben a vőlegénynek kettő lett, majd általánossá a kettő-kettő vált. Egyes falvakban a módosabb családoknál a két világháború között, másutt az 1950-es években számuk elérhette a 4-4 párt. A minél több vőfély a lakodalom fényét emelte. Fehérvárcurgón a századfordulón sajátos megoldásként a vőlegény a vőfélyeket, a menyasszony a nyoszolyókat választotta. (Varga, é. n. 2.)

A vőfélyeknek a házasságkötés körül sokoldalú szervező illetve vezető munkát kellett ellátniuk. Általában a közelebbi rokonságból választották ki az erre rátermett legényt, de távolabbi rokon vagy jóbarát is számításba jöhetett, főleg, ha úgy ismerték, mint híres vőfélyt. Területünkön viszont – más vidékekkel ellentétben – e tisztségre nem specializálódtak díjazásra is igényt formáló férfiemberek. Míg egykor a lakodalmi szertartásos cselekmények vezetői a násznagyok voltak, idővel számos feladatot átvettek, mindinkább előtérbe kerültek a vőfélyek. Akárcsak a násznagyok, ők is jelvényrel hívták fel tisztségükre a figyelmet. Szervező, vezető szerepük mellett ők adták az új pár kíséretét, sőt testőrségét, melyre a más faluból hozott lánynál különösen szükség lehetett. Jó képességekkel, tulajdonságokkal kellett rendelkezniük, mindemellett még a verseket, nótákat ismerniük, hogy tudjanak hangulatot teremteni. Nekik kellett mindent észrevenniük, mindenre figyelni, szükség esetén a verekedést elhárítani. Az emberi élet legnagyobb, legjobban megkomponált színjátékának, a lakodalomnak hol tréfás, hol komoly hangú rendezői voltak.

A *koszorúsleányok* másképp *nyoszolyóleányok* ugyancsak a rokonságból (testvér, unokatestvér), esetleg a barátnők közül kerültek ki. Rájuk szintén segítők teendők vártak. A század elején, ha menyecske *ment férhő* (második házasság), akkor nem lányok, hanem *nyoszolyóasszonyok* kísérték.

A vőfélyek közt életkor alapján megkülönböztették az *öregvőfélyt*, másképp *nagyvőfélyt* és a *kisvőfélyt* illetve a rangsorban elfoglalt helyük szerint az *elsővőfélyt*, *második vőfélyt*. A nyoszolyóknál csak *elsőnyoszolyóról*, *második nyoszolyóról*, illetve *kisobbik nyoszolyóról*, *nagyobbik nyoszolyóról* beszéltek. A rangsor-

63. ábra. Kettős lakodalom Bodajkon, 1893-ban. Hegyi István és Molnár Rozália, illetve Molnár János és Kovács Mária házasságkötése. Fellegi Imre reprodukciója.

beli elsőség megtisztelést jelentett. (A nyoszolyó elnevezés a nászoló kifejezésből származik.)

A vendégek hívása

A vőfélyek jelvénye a ruházatukon viselt meghatározott dísz, illetve a kezükben hordott, tengeri nádból készült *vőfélybot* volt. Mint a lakodalom tisztségviselőinek, általában a hívogatás megkezdése előtt a *lakodalmás háznál* díszítették fel kalapjukat és botjukat. Származhatott a díszítés kedvesüktől vagy a nyoszolyólánytól, illetve hívogatáskor a jövődöbéli násznép tagjai is adhattak szalagot. A múlt század végi tudósítás szerint megyénkben a vőfények és jelvényeik feldíszítése ekképp történt: „A két vőfény gondoskodik a meghívásról, minden meghívott háznál borral kínálják meg őket, a meghívott leányok egy kendőt szoktak ajándékozni nekik. A kalaphoz és a hosszú botra élő- vagy művirág bokrétát tűznek, a lányoktól kapott kendőket a botra, a csokor alá kötik.” (Wekerle, 1896. 106.)

Fehérvárcsurgón a századfordulón a vendégek hívása előtt mentek a vőfények a nyoszolyókhoz, hogy kalapjukra lehetőleg minél több szalagot kérjenek. Hívogatáskor a lányos házaknál azután még továbbiakat kaptak hozzá, sokszor 30 szalag is lobogott egy kalapon. (Varga é. n. 2.) Ugyanitt, de egy-két évtizeddel később a

szokások huzamosabb előkészületet kívántak. A menyasszony az esküvő előtt délutánonként összeült barátnőivel és mindegyik vőfély (általában kettő-kettő) számára egy slingelt gyolcs zsebkendőt, a násznagyoknak pedig egy beszegett fehér kendőt készített. Amint említettük, a művirág csokrokat, selyemszalagokat, rozmaringágakat a városban már korábban beszerezték. A lakodalomba hívás előtt az első vőfély a vőlegénnyel kereste fel a menyasszony házát, magával hozva a fémfogós, *nádpálca vőfélybotot*. A mirtuszcsokor menyasszony általi kitézését, botja feldíszítését versben kérte.

„Íme kegyelmetek engem megtiszteltek.
Megtisztelésükre íme megjelentem,
Kérem a menyasszonyt, ha elkészítenék!
Most csak annyit kérek, mert az idő vágtat,
Tegyen a mellemre díszes bokrétákat!
Vőfényi pálcámra kendőt is kérek,
Mert ez mindenkor a vőfényi bérem.
A menyasszonynak meg szívből kívánom,
Hogy boldogul éljen ezen világon!”

Kérése szerint jártak el, a botra került a fehér kendő, hozzá a színes szalagok, mellére bokréta, kalapjára az áthajtott rozmaringszál. A bot átvétele után köszönetet mondott.

„Most pedig köszönöm jó szívességüket,
Isten fizesse meg maguknak ezeket!
Eltávozásomért engedelmet kérek,
Dolgom végeztével ismét visszatérek.”

Azonos módon díszítették a menyasszony vőfényeinek botját, ruházatát. (Hadházy, 1967. 12. 13.)

Iszkaszentgyörgyön a vőfénybotra való zsebkendők kivarrása, arra a szalagok felkötése a *nyoszolyóleány* feladata volt. A vőfények itt szintén a kalapjukon rozmaringággal, kabátjukon bokrétával mentek a *hivatalos házakhoz*. (Németh 1976. 94.). Mohán a vőfénybotra a fehér zsebkendőt és a szalagokat ugyancsak a koszorúsok kötötték. A menyasszony fehér zsebkendőt vett a vőfényeknek és a násznagyoknak, bele monogramot hímzett. A vőfényeknek hívás előtt, násznagyoknak esküvőre induláskor adta oda.

Csókakőn a vőfény kalapjára ezüst rezgős, rozmaringgal kerített bokrétát tűztek. Ezt szintén Székesfehérváron, mint *csókai vőfénybokrétát* rendelték meg, készítették el. A vőfénykalapot hátul hosszan lelógó szalagok ékesítették. A vőfénybotra való az utóbbi időben a nyoszolyók adták, ám korábban ilyen irányú kötelezettségei a menyasszonynak lehettek. Erre utal az egyik helybeli kéziratos verseskönyvnek a „Vőfélyek kalapját feldíszíti a menyasszony” c. alatti verse. (Balázsik, 1930. 31. 8.)

„Békesség e háznak, jó napot kívánok
Én itt a vőlegény követeként állok.
S midőn bemutatom e háznál magamat,
Kérem hallgassák meg egynémely szavamat.
A vőlegény nekünk arra adta szavát,
Hogy szépen megkérjük kedves menyasszonyát,
Kabátunkra ékes bokrétát fog rakni,

Lobogó kendőket pálcikánkra adni.
Én hát felkérem a vőlegény nevében,
Pálcánkat, kabátunkat díszítse fel szépen!”

A feldíszítést itt is versben köszönték meg.

Sárkeresztesen a menyasszony a vőfénybotra fehér zsebkendőt hímzett, amit sarkánál fogva kötött fel. Mellé a lányok révén rózsaszínű és világoskék szalagok kerültek. A századfordulón a vőfények kalapját bársonyszalagos, sárgagyöngyös, tükrös *remegős bokréta* ékítette, de az 1920-as évektől helyette bal mellükre tűzték a rózsaszín mirtuszcsonkrot.

A környék legmutatósbab vőfénybotjait Zámolyon a vőfény kedvese készítette. Ő szerezte be hozzá a selyemkendőket, szalagokat, gyöngyöket, bokrétaát. A kendők szélére mindkét oldalon *hólyagra szedve* szalagot varrt, az öltéseket gyöngyökkel csinosította. A kendők közepére mirtuszbokréta, a vőfénybot végére papír-rózsa került. A botra ezután a menyasszony lánypajtásai, a meghívott családok lánytagjai újabb szalagokat kötöttek, a kendő alá. Ezért utóbb olyan nehéz lett, hogy a vőfény szinte alig bírta. A bot készítőjét – ha nem volt rokon – költségei ellenére sem hívták meg a lakodalomba. Hanem mikor visszavitték neki a vőfénybotot, akkor kapott ajándékként kuglófot és egy üveg bort. A vőfényi jelvényt a lány ezután nem bontotta szét, hanem eltette, rokonlegénynek igény szerint kölcsönadta, így az némelykor több nemzedéket is kiszolgált. (Demeter, 1973. 6.). Más falvakban csak a nád-pálca öröklődött. Utoljára a sárkeresztesi Soós Jánosé volt az a pálca, mely a rajta lévő bevágások szerint 17 lakodalomban kapott szerepet.

Csákberényben a századfordulón a *nádvessző* vőfénybotot fehér illetve színes kendők – sarkaikon piros masnikkal, rózsákkal – díszítették. A kendőket szalaggal kötötték a bothoz. (Sárkány, 1966.)

A vőfénybot végére tulajdonosa gyakran apró *részfokost* vagy lószérhüvelyt húzott. A vőfény jelvényétől a hivatás illetve a lakodalom során nem vált meg, a szertartásos cselekmények illetve szólása előtt figyelemfelhívásul ezzel verte meg a mestergerendát vagy az ajtófélfát.

Az esküvőre készülődés időszakában a lakodalmas háznál számbavették a rokonokat, szomszédokat, barátokat, jó ismerősöket, akiket illet meg hívní. Századunkban már írásos jegyzéket is készítettek róluk, melyeket a vőfényeknek adtak át. A vendégeket ugyanis a vőfények *híták, hívták* – a házak sorrendjében készült lista szerint. A század elején – egyes falvakban később is – még kétszer hívták. Aki csak az esküvőre volt *hivatalos*, annál egyszer, akit viszont a lakodalomba is elvártak, annál kétszer jelentek meg a vőfények. Keddi lakodalom esetén vasárnap és kedd reggel, csütörtöki esküvő alkalmával kedden és csütörtökön reggel invitáltak. A szombati lakodalom csütörtöki és szombat reggeli hivatást kívánt meg. Mikor már csak egy alkalommal jártak a vőfények, megjelöltek, hogy csak az esküvőre vagy a vacsorára is elvárják a családot. A menyasszony és a vőlegény *atyafisága*, baráti köre nem egyezett, így a hivató vőfények külön-külön mentek. A meghívottak köre egykor még szélesebb lehetett, talán az egész közösségre kiterjedt. Ezzel összefüggésben említették Sárkeresztesen, hogy a századfordulón a névrokonokat is meghívták az esküvőre, bár a lakodalomba már nem.

Az első hívás késő délután, este, házról-házra járva történt. A vőfények – miután a vőlegény illetve a menyasszony megvacsoráztatta őket – rendszerint párosával indultak el, mivel a házasulók „dufla vőfényvel hívtak”. Kurjongatva, nagy

énekszóval fordultak be az udvarokba. A vőfénybottal bekopogtattak, köszöntek, majd verset mondtak. A hivatató szöveg falvanként részben eltért, részben megegyezett. A vers milyensége – itt is és a későbbiekben is – függött a vőfény képességeitől. A régebbi versek rövidebbek, lényegretörőbbek, sokszor patetikus stílusúak voltak.

„Jó estét kívánok ezen ház urának,
Úgyszintén az igen tisztelt asszonyának!
Patonai András vőlegényünk küldött,
Ha megérjük a ránk jövő csütörtököt,
Jöjjenek el hozzánk egy kis vacsorára,
Kis Sárával tartandó lakodalmára!
Ez szíves kérésünk, hát meg ne vessenek,
És hogyha megérjük – minden eljőjjenek!”
(Fehérvár- csurgó – Varga, é. n. 2.).

Az újabb szövegek – a falusi értelmiség termékei – terjedősebbek, szószaporítóak. Így a magyarlalmási katolikusoknál, mely vers variánsait Csókakőn és Fehérvár- csurgón szintén ismerték.

„Kedves házigazda, bocsánatot kérek,
Mídon e tisztességes hajlékba belépek!
Jövelelem célját elmondom bőven,
Egy szép mennyegző van nálunk készülőben,
Melyre e családot általam hivatja
A mi vőlegényünk, Major János és tisztességes atyja,
Az esküvő napja jövő szombaton leszén,
E ház népe legyen arra készen!
Jöjjenek a templomba, azután a házhoz,
Készítsék a talpukat néhány magyar tánchoz!
Házigazdánk előveszi legfinomabb borát,
Készített majd hozzá kitűnő vacsorát.
Kérem e ház népét, senki el ne késsen,
Addig is áldja meg magukat az Isten!
Dicsértessék a Jézus Krisztus!”

A két vőfély együttes megjelenése – akár hivatalos eljárásokban a két tanúé – bizonyosságul szolgált. Az egyik csókakői meghívóban – melyben a prózát vers követte – utalás is történt milderre. Az első vőfély ekképpen szólt:

„Alázatossággal lépünk be e hajlékba, hogy a ház urának, asszonyának tiszteletet tegyünk. Mi elküldött követek vagyunk, N. N. vőlegény és N. N menyasszony általunk üzeni, hogy legyenek szívesek eljönni szombaton délután négy órakor

Pár tányér ételre,
Pár pohár borra,
És a mennyegzőre!
E szó mondásom,
Itt a pajtásom!”

A második vőfély megerősítette társa mondókáját:

„Én is azért járok,
Mer bizonyosságra vagyok.”

A család megköszönte a hívást és választ adott, hogy mennek-e. A jövevényeket pár percre leültették, egy pohár borral kínálták, amit illet elfogadni. Pedig a vőfényekre

20–30, máskor 40–50, *nagy lakodalomnál* 80–90 ház és ugyanennyi pohár kiürítése várt. A feladat időre, tisztességgel történő elvégzése nem kis teljesítmény volt. (Sokszor mire valamennyi házat végigjárták, alaposan eláztak). A lakodalmas házhoz megtérve általánosan elterjedt versben adtak számot a hivatás eredményéről:

„Melyeket ránk bíztak, híven mind elláttuk,
Semmi ellentmondást sehol nem találtunk.
Ad is az Úristen ide sok vendéget,
Azok közé pedig szép jó békességet.
Segítse az Isten e ház népét erre,
Hogy elkészüljenek a rendelt időre!”

A meghívottak köre kiterjedt a paraszti társadalmon kívülállókra is. Padányi Bíró Márton (1696–1762) veszprémi püspök – kinek fennhatósága területünkre is kiterjedt, mivel a székesfehérvári püspökség csak 1777-ben jött létre – egyenesen kötelességévé tette a plébánosoknak, hogy híveik multságán részt vegyenek, ezáltal a vigadozás tisztos keretek közt maradjon. 1945 előtt vizsgált közösségeinkben a papot (néhol a jegyzőt és a tanítót is) ugyanúgy kétszer hívták, mint a többi falubelit, de külön verssel.

„Dicsértessék a Jézus neve
Áldásával legyen ez a hajlék tele!
N. N. vőlegénynek vagyunk küldöttjei.
A plébános urat tisztelettel kéri,
Mint lelki atya nem fogja őket megvetni.
Hogy a lakodalmára eljönne,
Egy kis multságban is részt venne!
A lakodalom csütörtökön léssen
El fog jönni, biztosan remélem.”
(Csókakő, Balázsik, 1930–31. 15.).

A hívás nyomán a múlt század végén a vőlegény szüleinek házánál lezajló lakodalmi vacsoráról nem szokott hiányozni a lelkipásztor, a falusi előljáróság egy-két tagja és néhány vendég a helybeli értelmiség köréből. (Wekerle, 1896. 107.) Később a papok részvétele ritkult, a vacsorát követően, a menyasszonytánc előtt leggyakrabban eltávoztak.

Más faluba, *vidékre* is kellett menni esetenként a vőfényeknek. Rendszerint a lakodalmat megelőző vasárnap a vőlegény apja vitte őket kocsival. Megérkezve a helyszínre, a fogattal beálltak valamelyik ismerős udvarába, majd a vőfények járták a falut.

Egyes településeken megengedték a vőfénynek, hogy saját belátása szerint „egy házat híjjon”, ez rendszerint a legény szeretőjét és házanépét jelentette. Néhol a nyoszolyó is meghívhatta udvarlóját. A vőfények házról-házra járását az 1960-as évektől felváltotta az írásbeli meghívó, melyet postán küldenek vagy a fiatalok személyesen viszik el.

Sütés, főzés, ajándékvitel

Az emberi emlékezet által elérhető időn belül a két kistáj falvaiban egy illetve kétnapos lakodalmat tartottak, mely alapos felkészülést kívánt. A lakodalmi előkészületek a századfordulón az esküvő előtt két nappal, a világháborúk közt négy nappal,

az 1950-es évektől pedig már majdnem egy héttel megkezdődtek. A lakodalom nagyságát alapvetően az adott kor és a rendező család anyagi lehetősége határozta meg, de számtalanszor mégis elképesztő aránytalanság mutatkozott a vagyoni helyzet és a magas lakodalmi költségek között. A szülők sokszor erejükön felüli lakodalmat igyekeztek tartani, jó körülményeket akartak biztosítani a vendégeknek. Ne szólhassa meg őket a falu, ne vethesse szemükre gyerekük, hogy neki milyen szegényes lakodalom jutott. Így előfordult, hogy a lakodalmat vagy annak egy részét hitelből rendezték, a menyasszonytánc bevétele elment a kölcsön kifizetésére. Emlegettek eseteket, mikor a lakodalom megrendezéséhez földet kellett eladni vagy máskor a vőlegény ruháját, csizmáját is hitelre voltak kénytelenek megvenni.

Már a múlt század végén arra törekedtek a legszegényebbek is, hogy a lakodalomra beszerezzenek egy birkát, néhány baromfit, bort, s hozzá kalácsot készítsenek. A jobbmódúak levágtak egy disznót vagy egy szarvasmarhát. (Wekerle, 1896. 107.). Az előkészületek teljesen külön folytak a menyasszonyos illetve a vőlegényes háznál. Részesei a családtagokon túl a vőfélyek, a nyoszolyók, de mindenekelőtt a szakácsnők, a rokonok közül kikerülő, jól főző, szorgalmas asszonyok voltak. A hét-nyolc *szakácsné* mellé főszakácsnak, irányítónak az atyafiság vagy a falu valamelyik híres főzőasszonyát hívták meg. A foglalatосkodás a kenyérsütéssel és a levestészta gyúráásával vette kezdetét. Majd következett a lakodalom jellegzetes ételének, a *kujcsosnak*, másképpen *kúcsosnak*, a nagyméretű, közepén lyukas, fonott kulcsoskalácsnak, azután a mákos és diós kalácsoknak, illetve a szárazsüteményeknek az előállítására. Egyes községekben aprósüteményt kevésbé sütöttek, mert a meghívottak a lakodalomba menet egy-egy tál rétest vagy más süteményt vittek magukkal. Folytatódott az előkészület a borjú-, disznó- vagy birkavágással, húsának feldolgozásával. Ezzel párhuzamosan készítették a kuglófokat, majd az 1950-es évektől a tortákat, melyeket az utolsó napon húztak be krémmel. A munka dandárja azonban a lakodalom előtti egy-két napban, az *ajándékok* megérkezése után kezdődött. Levágták, tisztították, darabolták a tyúkokat, nagy üstökben főzték belőlük levest és a pörköltet. Az ételkészítés fáradtságos munkával járt, az események különlegessége, a szokatlan méretek fokozott figyelmet kívántak, ám a mechanikus munkamozzanatoknál lehetőség nyílt a szakácsnék számára, hogy *kibeszélgék* egymás és a falu ügyes-bajos dolgait.

A gazdának kellett gondoskodni az italról. Jó szőlőtermő vidékről lévén szó, a lakodalomban mindenekelőtt a bor fogyott, ami saját termésből telt ki vagy a falun belül vásárolták. Az ital kimérését, üvegekbe töltését a lakodalom alatt valamelyik józanabb életű, középkorú, rokon férfira, a *csaposra* bízta. Menyasszonytánc után, reggel felé ő kínálgatta a pálinkát is. A sör csak az 1960-as évektől terjedt. A vőfélyek a férfiemberekkel a szükséges székek, asztalok; a nyoszolyóleányok és a szakácsnék a meghívott házaktól a tányérok, evőeszközök összeszedéséről gondoskodtak.

A lakodalmi étkek alapjának tekintélyes részét a meghívott családok *ajándéka* szolgáltatta. Vitele az első hívást követően kifejezetten asszonyi feladat volt, mellyel egyúttal jelezték, hogy a család elfogadta a meghívást. Eredeti funkciója különösen szembetűnik a múlt század végi lakodalmakban, hol a vendégsereget főleg az ajándék döntő részét adó füstölt disznóhúsból igyekeztek kitartani. Sárkeresztesen említették: „azelőtt, amikor a Kecskés néném 1882-ben esküdött, januárbo, Ágnes napkor, még füstött húst vittek, egyik a másikhó. Vittek egy fé ódalast, vittek zsódert (lapocka), ilyen apróbb részit, asztán megfőzték fazékba, asztán uan hidegformán rakták oda.

64. ábra. Bodajki menyasszony és vőlegény 1913-ból. Fellegi Imre reprodukciója.

Azután aszt a füstölt húst, pláne télen nem uan erős vót, meg lehetett ennyi.” Fehérvárcsurgón a századfordulón a lakodalmakban mintegy 50 házat hívtak. Ajándékképpen minden családtól kaptak egy *disznólapockát* vagy méginkább egy fél *disznófejet*, hozzá lisztet és tojást. Ám mindebből még nem laktak jól a vendégek. Mohán ugyenezen időszakban disznófejet vittek ajándékul, amit a káposztához főztek meg. Iszkaszentgyörgyön említették, hogy az ajándékul adott fél disznófej a lakodalmi étkek közt a férfiak kedvence volt. A füstölt sertéshúst az I. világháború után az élő tyúk váltotta fel, melyet az ajándékozó lábánál fogva, *esszéköténybe* csavarva vitt. (A közelebbi rokonok két tyúkot adtak.) A másik kézbe a további ajándék került: *szakajtókosárba* vagy *tálba* öntött liszt, bele egy pohár tejfel, köré tűzdelve 15–20 tojás, s mindez szakajtóruhával, később damasztyszalvétával felfogva. Kiegészíthették még némi tejjel, tejtermékkel, cukorral, vagy egy tál süteménnyel. Az 1950-es évek második felétől a *szatyorba* került ajándék összetételénél érezhetővé vált a sütemények alapanyagának térhódítása: egy tál liszt, 30-40 tojás, egy-két tyúk, öt-hat vaj, egy-két kg cukor, továbbá kakaó, tej.

Régebben az ajándékvívó asszony az átadáskor elmondta jókívánságait: „Tartsa meg az Isten több örvendetes napoknak az elérésére, erőbe, egészségbe mindnyájukat! Ezen elkezdett dolgaikat pedig, melybe foglalatossak, az én Istenem tegye szerencsésé, örvendetessé és boldoggá! Azt kívánom!” (Sárkeresztes). A rendszerint reggel érkező ajándékozót a házbeliek leültették, egy bögre tejeskávával, foszlós, mazsolás kuglóffal kínálták, kicsit beszélgettek vele. Távozásakor szakajtóruhájába egy szelet süteményt, főleg kuglófot csomagoltak.

A nagy készülődés első mutatós eredményét, a legkorábban megsült kuglófok legszebbikét a vőlegény rögvest vitte a menyasszonyos házhoz. Ott hasonlóan viszonzták az ajándékot.

Az esküvő előtt

A lakodalom időpontjának közeledtével az érintett fiatalok, a szülők és a segítők körében egyre fokozódott az izgalom. A tempós igyekezetet sietés, kapkodás válthatta fel, hogy időre elkészüljenek.

A korábbi évtizedekben a lakodalom napjának reggelén a vőfélyek még egyszer végigjárták a hivatalos házakat. Most már nem párosával, hanem külön-külön mentek, rendszerint egyikük az egyik *sonon*, másikuk az utca túlsó oldalán. Minden *helen* elmondták az ez alkalomra szóló *hivóverset*.

„Isten jóvoltából felvirradtunk mára,
A lakodalomnak elrendelt napjára.
Kérem tisztelettel a tisztelt háznépet,
Hogy tiszteljék meg a mi vőlegényünket!
Kísérjék őtet az Isten házába,
Hogy megesküdtesse az Úrnak szolgája!
És hogy velünk együtt az Úristent kérje,
Hogy áldja meg őket a páros életbe!”

Régiesebb csengésű a csókakői vers, melyből kitűnően itt a vőfély a társával ment.

„Másodszor is követek vagyunk mi magukhoz,
Úgy mint vőlegény urunktól
És annak szerelmes párjától,
Menyasszony asszonyunktól.
Mi általunk szólítván magukat,
Egy tisztességes vacsorára,
Egy tányér húslevesre,
Egy tányér káposztára,
Egy-két darab peccsenyére,
Egy-két pohár borára,
A muzsikának felserkent hangjára.
Hangja után indíttatván magunkat,
Egy vagy két táncra.
De mivel az Úristen megáldotta őket,
Magukkal akarják tölteni és közleni,
Hogyha pedig az Úristen életünket hosszabbítja,
Halálunkat halasztja,

65. ábra. Göllöncsér Juliánna és Igari Imre lakodalmi képe. Sárkeresztes, 1921. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

Igyekszünk ezen gráciát visszaszolgálni!
E szóm és mondásom,
Bizonyítja pajtásom.
Dicsérjük a Jézus nevét.”
(Horváth, 1967. 2.).

Ezúttal a vőfélyek nem időzhettek sokat, hiszen mire a vendégek gyülekezni kezdtek, már végezniük kellett. Azt is tudták, hogy éjfél utánig számos feladat vár rájuk, vigyáztak a bor fogyasztásával.

Századunk elején még délelőtt, az egyházi szertartás végeztével tartották az esküvőt, így a vendégek már reggel kezdtek összejönni. Később délután 2–3 órára tették az esketést, ezért egy órától gyülekeztek. A vendégek mindig ahhoz a lakodalmas házhoz vonultak, ahonnan a hívást kapták. Ott már hajnal óta tartott a sürgés-forgás. A szakácsnék, násznagyok, vőfélyek készülődtek, rendezkedtek. Egyik-másik faluban még reggel is hoztak ajándékot illetve a más településről érkezők csak ekkor hozták. A városiak a tyúk helyett tortát ajándékoztak. Az

érkezőket a násznagy és a vőfélyek fogadták. A nők és a gyerekek kávé, kuglófot, kalácsot, újabban süteményt vagy egyéb édességfélét, a férfiak pálinkát, főtt vagy kövesztett sonkát, szalonnát, oldalast, pecsenyét vagy tyúkhúst kaptak. Gyakran állva fogyasztották el. A délutáni gyülekezésnél a paraszti illem szerint teletöltött pohárból bort ittak.

A lakodalom jellegzetes tárgyi eleme volt a többször említett kulcsos kalács, a *kujcsos*. Tésztáját a kalácsból vették el, egyes kézzel perecformára, rácsosan megfonták, tetejét mézzel vagy cukros vízzel kenték meg, hogy piros legyen. A kemence fenekén sütötték meg, hová sütőlapáttal rakták be. Az esketést végző papnak, jegyzőnek szánt kulcsost nagyobb lyukakkal készítették, hogy az ugyancsak ajándékul adandó borosüveg nyakára ráhúzható legyen.

A *kalács* a magyar parasztságnak évszázadok óta ünnepi tésztaétele. A kalácsok közül is sokféle a lakodalmi szertartáshoz olyan formájúak kapcsolódtak, amelyek máskor, más célra nem készültek. Meghatározott személyek, meghatározott szertartás keretében kapták. A kerek, perecformájú kulcsoskalács szinte az egész Dunántúlon elterjedt, nevét onnét nyerte, hogy rácsozata hasonlított a régi kulcsok díszes fogantyújának hálózatához. Általában a lakodalom tisztségviselői karra húzva vitték, máskor a násznépnek és a hivatalnoknak osztogatták. Területünkön a kulcsost a tisztségviselők – mint említettük – üvegre húzták, úgy vitték az esketőnek. Ebben a funkcióban maradt meg az 1950–60-as évekig. (Sárkeresztesen 1949-ben sütöttek utoljára). Régebben a lakodalom végén a távozó vendégek kulcsoskalácsot is kaptak, más süteménnyel együtt.

Állami és egyházi esketők

A lakodalom napjának eseményei közül az állam és az egyház a legfontosabbnak az esketést; az ifjú pár, a családtagok, a meghívottak pedig a templomi szertartást, és a rá következő vacsorát valamint a mulatságot tekintették. Az esketésnél a lakodalom tisztségviselőitől a feladatokat a hatóságok képviselői vették át. 1894-et megelőzően kizárólag egyházi esketés létezett, az állami, a polgári tehát hozzá képest viszonylag újkeletű. Ebből következően sokkal inkább az egyházi esemény épült be a paraszti szokásrendbe, sőt a II. világháborúig azt jelentősebbnek tekintették, mint az állami aktust. Annak ellenére így érezték, hogy a törvényi szabályozás szerint az állami esketésnek meg kellett előznie az egyházit, s ez utóbbi önmagában érvénytelennek minősült. A két aktust egy napon, rögvest egyiket a másik után tartották. Az állami eljárás nehézkes befogadását az 1950-es évekig több körülmény bizonyította. (Az anyakönyvvezető kisebb megbecsülése, részére kevesebb ajándékozás, alacsonyabb számú résztvevő a polgári esküvőn, stb.)

Az ósréginek tartott egyházi esketés valójában csak 16. századi. 1563-ban a tridenti zsinat tette kötelezővé, hogy az egybekelés pap jelenlétében történjen. A 16–17. sz. óta szokásban van a lelkész megajándékozása. Eleinte főúri menyegzőkön és főleg reformátusoknál fordult elő. (Apor, 1978. 95.) Az ajándékozás – mely az egyház pártfogásának és türelmének megszerzésére szolgált – alapvetően nem keresztény fogantatású. (Bakó, 1987. 128.) Területünkön az esketést megelőzően egyes falvakban a menyasszony kikérése után, másutt az előtt került rá sor. Az ajándék általában egy üveg borból és a kulcsoskalácsból, később kuglófból vagy más

66. ábra. Göllöncsér Erzsébet és Szurok József, esküvői képe. Sárkeresztés, 1940. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

süteményből állt, amit a vőfélyek adtak át. Igen figyelemreméltó, a kétféle ajándék eredetére is utaló az, amit a múlt század végén a mezőföldi Sárkeresztúron írtak a lelkész adományozásáról: „Régi szokás szerint az esketési stólán (1 flt 50 kron) kívül a vőlegény részéről egy üveg bor, a menyasszony részéről egy kulcsoskalács illeti az eskető lelkészt; mindegyiket felbokrétázott vőfély közvetlenül az esküvő előtt adja át a szokásos rigmus előre bocsátása mellett.” (Lévay, 1890. 117.) Zámolyon a reformátusoknál az is szokásban volt régebben, hogy a menyasszony egy fehér tyúkot vitt a papnak. (Demeter, 1976. 7.) Itt utalunk rá, hogy a tyúk a magyarságnál a lakodalmakban fontos szerepet játszott, ajándékozása – mely szinte mindig nők részéről történt – jelképes értelemmel bírt. Az állami anyakönyvezés bevezetés óta 1950-ig a jegyző is megkapta a vőfélyektől a bort a süteménnyel. Az egyházi esküvőn történő közremű-

ködésre figyelemmel a tanítónak is vittek ajándékot. E szokáscelekmény újszerűségét bizonyítja az a mohai vélekedés, mely szerint „nem járt neki, mint a papnak, de vittek neki”.

Sárkeresztesen a vendégek összejöttével a vőlegény első vőfénye elindult a menyasszonyos házhoz és az ottani első vőfényel együtt ment a paphoz, majd a jegyzőhöz, esetleg a tanítóhoz. (A század elején még csak a vőlegény vőfénye ment). Vittek a már említett ajándékokat. A házasulók tisztelete jeléül közösen, vers kíséretében adták át. Mohán a papnál járó követség az ajándékozáskor szép szavakkal, jól szerkesztett mondatokkal tudakozódott: „Tiszteletes Urat kérjük tisztelettel, hogy szíveskedjék meghatározni mind idejét, mind óráját annak, amikor az ifjú párt meg fogja esketni. Ezen csekély ajándékkal pedig tiszteli a mi házigazdánk a Tiszteletes Urat és kedves családját. Legyen szíves elfogadni és jó egészséggel elfogyasztani!”

Fehérvársurgón az esketők megajándékozásának bonyolultabb rendje alakult ki. (Hadházy, 1967. 16–18.) A vőlegény két vőfélyének a násznagy készítette elő a két üveg bort és a két kulcsot, mellyel előbb a menyasszonyos házhoz siettek. Illendő kopogás után a konyhaajtóban megállva adták elő:

„Békesség e háznak! Jó napot kívánok!
Én egy nászsereg követeként állok!
Bátor vagyok ezen ház urához szólni,
Itt van-e a násznagy, azt megtudakolni.”

A szakácsnék megölték, hogy jelen van és beljebb invitálták a vendégeket. Ők a szobaajtóban megállva mondták beköszöntőjüket:

„Ez azon szép hajlék, ahova indultunk,
Már idetalálván be is kopogtattunk.
Újítsák előttünk szívüknek szándékát,
Hogy felkeressük az Úr szent hajlékát.”

A két vőfély ezek után az asztalhoz járult és a násznagyhoz szólt:

„Szószóló násznagy úr! Menyasszonykiadó!
Mit először rendelt ama Mindenható,
Azaz hogy csak egy pár, két személy együtt éljen,
Egyik a másiknak személyül legyen.
Alig vagyon avagy csak húsz napja.
Vallásunk, nemzetünk dicsóult főpapja,
Egy pár ifjú szívet éppen arra hajtott,
Hogy egykor számukra nyissunk templomajtót.
Ajtót nyissunk tehát, hogy a szent ház küszöbén
Általlépvén és a hitet letévén.
Itt az óra és már elérkezett,
Melyben a kedves pár fog egymással kezét.
A mi vőlegényünk el vagyon készülve,
Mennyegző ruhába szépen felöltözve.
A kérő násznagy úr általam kéreti,
Hogy a menyasszonyt tessék elkészíteni!
Készítsék el tehát, mert eljő az óra,
Majd még visszatérünk egy kis fordulóra.
Kísérő seregünkkel amíg ideérünk,
A Jóisten legyen magukkal, mivélünk!”

Ezt követően tették le a vőfélyek az üvegeket a kalácsokkal, közölve a kiadó násznaggyal, hogy mindezt a kérő násznagy küldi és fogyassza egészséggel. A köszönet, a helyelkínálás, a letelepedés után a násznagy a bort megkóstolta, a kulcsot megtörte. A másik üveget közben az egyik szakácsné csente el kalácsostul, de ezt nem illet észrevenni. A vőfélyek és a násznagyok rövid borozgatása alatt a két üveget megtöltötték a menyasszony borából és nyakán a kulcsoval az asztalra tették. Erre a jelre a vőfélyek felálltak és immárom az új borral a kezükben mondtak köszönetet.

„Megköszönjük szépen ezt a szívességet,
Nyerjenek helyette áldást, békességet!
Az Isten áldja meg, ajánljuk magunkat,
Rossz néven ne vegyék hű szolgálatunkat!”

A két vőfély a jegyzőhöz, majd a paphoz indult. Mindegyiküknél verssel szólt.

„Jegyző úr, engedelmet kérünk,
Midőn lakásába mostan betérünk!
Mennyegző lesz máma János bátyáméknál,
A násznép ottan máris készen áll.
Kérjük jegyző urat, hogyha megérkezünk,
Törvény szerint itt jegyet köthessünk!”

„Tiszteletre méltó Tisztelendő urunk,
Minket, vőfélyeket elküldött násznagyunk.
Kedves vőlegényünk és hív menyasszonyunk,
Kinek a nevében most ide járulunk.
Tisztelendő urunk arra kérjük,
Tessék meghatározni azon időket,
Azon órákat mondja meg nekünk,
A hitet tevére mikor is jöhetünk!”

Mindegyik helyen egy-egy üveget hagytak, s kívánták, hogy fogyasszák egészséggel. A pap válaszában „bármikor” időpontot adott, igaz tudta, hogy a násznép rövidesen megjelenik. A paptól a vőlegényes házhoz visszatérve a násznaggyal közölték a hírt:

„Szószóló násznagy úr! Íme megérkeztünk,
Tisztelendő úrtól azt a választ nyertük,
Hogy még az ifjú pár így bízik egymásban,
Hát bátran jöhetnek az Isten házába!”

A vőlegény házától a lányos házig

A vőfélyek megérkezéssel kezdődött a szerveződés az esküvőre vonuláshoz, kezdett kialakulni a lakodalmi menet. A szülői háztól a vőlegényt verssel búcsúztatták el, még akkor is, ha az új pár a jövőben itt lakott. A legénykor ezzel lezárult, más lett a viszony a szülőkhöz, a testvérekhez, a barátokhoz. Csókakón a már nekilendült nótázást a vőfély szakította félbe. Botjával az ajtófélfán kopogott, az ennek nyomán támadt csendben a vőlegény nevében szólhatott.

„A vőlegény helyett emelem szómat
Hagyjátok el kissé nótázásokat.

Ne zengjeteK, mert szívemnek érzése
 Nagyobb, mint a hegedú zengése.
 Kedves legénytársaim, ifjú barátaim,
 Kikkel töltöttem, számláltam napjaim!
 Szívemből köszönöm jóvoltaitokat, köszönöm barátságotokat.
 Látjátok: könny pereg mindkét szememből.
 Szeretlek titeket szívemből,
 De ha égi Atyámnak rám száll az áldása,
 Beteljesedik szívem kívánsága.
 Drága menyasszonyom, édes hitvestársam
 Lesz máma örömöm, minden boldogságom.
 De azért titeket sem foglak elfeledni,
 Mint jó barátaim a sírig szeretni.
 Örvendeztetek hát a jelen mennyegzőn,
 Hogy kívánságaim teljesüljenek!
 Dicsérjük a Jézus nevét!”
 (Horváth, 1987. 2–3)

A násznéphez a másik vőfény szólt, melyre azok felkerekedtek, kifele indultak, soraikat rendezték. A legelterjedtebb vers – mely, akár a népdalok, a kedvest virágként személyesíti meg, a menyasszonyt gyöngyvirágnak nevezi – így hangzott a vőfény szájából:

„Tisztelt vendégeink Isten szent nevében
 Induljunk el innen csendes békességben!
 Vőlegény urunknak keressük fel párját,
 Az ő drága kincsét, ékes menyasszonyát!
 Szerezzünk ma neki örömet, boldogságot
 Hozzunk a keblére egy szép gyöngyvirágot.
 Először majd az Isten hajlékába visszük,
 Hol szent áldás után boldog leend, hisszük.
 Induljunk el tehát az Isten nevében,
 A szép menyasszonyért a legnagyobb rendben!”

A lány kikérésére a legény tehát nem egyedül, hanem teljes vendégsergével kelt útra. A násznagy indította a menetet, melynek élén a két vőfény haladt. A kísérő zenekar muzsikája mellett végigdalolták az utat. A menyasszonyos házhoz megérkezve a vőfény a konyhaajtóban mondta el a beköszöntőt, ő kérte be a násznépet, melynek tagjai addig az udvaron várakoztak.

„Jó reggelt kívánok! Mind közönségesen!
 Íme megérkeztünk, mint illik rendesen.
 Nem azért, hogy hozzunk, hanem inkább vigyünk,
 Azért irányoztuk most ide lépésünk.
 Jöttünk pedig ide vőlegény szavára,
 Aki a menyasszony nélkül igen árva.
 És szerető szíve már nehezen várja,
 Hogy véle lehessen jövődő párja.
 Hogy az eskü szavát, mint illik letegye,
 És szent egyházunk áldását is vegye.
 Tehát szépen kérjük az édes szülőket,

Bocsássák el velünk édes szülöttüket!
Reméljük, hogy véle jóra vezet utunk!
És a boldogságának révébe jutandunk.
Ami, hogyha nem másként, hanem csak így légyen,
Engedje meg nekünk ez a Jó Uristen!”
(Fehérvárcsurgó – Hadházy, 1967.19.)

Csókakőn a násznép élén haladó vőfény kezében egy tányér süteményt és egy üveg bort vitt, azzal *köszöntötte be* a vőlegényt. Régies csengésű versében alázatosan kért messzi vidékről érkezett népének egy talpalatnyi földet, hogy arról mondja el kérését.

„Szerencsés jó napot adjon az Úristen
Szószóló násznagy uraiméknak!
Örülök, örvendek, hogy tisztelhetem
Friss, jó egészségben őket!
Úgy tehát térdet és fejet hajtván,
Ha méltóztatnának magukat annyira megalázni,
Hogy nekünk egy vagy két talpalatnyi földet adnának,
Amelyen megállhatnánk egy- vagy két szót érthetnének.
Én igen tisztelem és nagyon becsülöm,
Hogy az én népemnek legalázatosabb szolgáját megajándékozhatom.
Először követem a fenséges Úr Istent,
Másodszor követem a felszólított násznagyokat,
Harmadszor a tisztességes házigazdát és gazdasszonyát,
Negyedszer ezen kis házi kompániát,
Utoljára annak szakácsnéját,
Vízfordóját, hamukotróját,
Mert ezek is Isten teremtményei.
Krisztus Urunk születése után 1947. esztendőben
Ezen tisztességes házigazdának, gazdasszonyának,
Annak 19 évig felnevelt csillagának
Eljegyezte magának a mi vőlegény urunk.
Elsőbe jegyesük,
Másodszor gyűrűsük,
Harmadszor hitvesük,
Isten szent rendeléséből.
Még egy kérésünk volna szószóló násznagy uraimék,
Ha meghallgatnának:
A maguk lányukat nem valami idegen helyre visszük,
Hanem visszük tejjel-mézzel folyó Kánaán földjére,
(Amelyen maguk is laknak),
A zsöngéjéből mutatni is tudnék,
Ha nem hiszik: itt a jele!
Dicsértessék a Jézus neve.”
(Horváth, 1967. 3)

Azzal átnyújtotta a hozott ételt-italt a násznagynak, ki a vendégeket beljebb tessékelte, *beütette*. A szakácsnék és a *fönnforgók* süteménnyel, borral kínálták őket.

A csókakői bekérő vers tartalma alapján úgy tűnik, mintha a vőlegény násznépe ismeretlen földről érkezne. Az idegeneket pedig egykoron nem mindig fogadták szívesen. A színlelt bizalmatlanság nyilvánult meg az újonnan érkezettek számára feltett találós kérdésekben. Iszkaszentgyörgyön a násznagy szinte vizsgáztatta a kikérő sereget a bibliából és a zoltárokból. Ha senki sem tudott felelni kérdéseire, még vissza is küldte őket, jöhettek újból. (Németh, 1976.95.) Csókakőn némelykor a vőlegény népe az érkezés igazi okát nem fedte fel, hanem csak jelképesen utalt rá. Arról beszéltek, hogy „elveszett a nyáj, a nyájjal egy kisbárány, együttünk megkeresnyi.” Hiába volt azonban a szép szó, mert a kacifántosabb kiadó násznagy próbára tette a vőfényt: „Hol van, mikor se kinn, se benn, se lent, se fönt?” Erre a vőfénynek az ajtófélfák közt lábával magát kitámasztva, kifeszítve a magasban kellett megállnia. Másik kérdésre tudni kellett, hogy mikor lehet behozni egy rosta vizet. (Ha megfagy.) A hasonló feladványok egymást követték. Élénk, vidám párbeszéd, kérdezz-felelek játék, küzdelem alakult ki, melynek célja a szórakoztatáson túl a legény feltűnő, de formális, időleges megakadályozása volt a lány elvitelében. Az effajta játék sokféle elengedhetetlen részévé vált a lakodalomnak, s nemcsak a menyasszonynak, hanem ágyának, illetve más személyeknek, tárgyaknak kikérésére is irányulhatott. A feltett kérdések egyaránt lehetnek bibliai, irodalmi vagy paraszti eredetűek.

Csókakőn a vőlegény násznépeinek megérkezésekor kezdtek *árúnyi* a *rozmaringot*. A rozmaringágakat előző este a nyoszolyók a vőfények segítségével – a részükre adott vacsora után – díszítették fel a menyasszonyos háznál. Keskeny szalagokat kötöttek sűrűn a rozmaringszálakra. Másnap tányérról árulta a násznagy, hangosan kiabálva: „Eladó a rozmaring!” A kapott pénzt esküvőre indulás előtt a vőlegény zsebébe dugták, ezt tartották a fiatal pár első keresményének. Azért is odaadták nekik, hogy pénz nélkül ne menjenek esküdni, mert így életük során soha nem maradnak kereset nélkül. A napjainkban is élő szokással a fiatalok az utóbbi években már több ezer forinthez juthattak. Huszasnál kevesebbet nem illik adni, de a százast is könnyen odadobják. Az ifjú pár megsegítésére virág ellenében pénz szedése Magyarországon többféle szokásban volt. Így az Ormánságban a menyasszony végső kikérése előtt sok-sok bokrétát osztottak pénzért a násznépnek. (Kiss, 1986.172.)

Népünkél a lakodalmi szokásokban a *rozmaring* több helyen fontos szerepet kapott. A középkor végén a kiváltságos rétegeknél még a menyasszonyi koszorú legszükségesebb virága, a tisztaság és a szüziesség jelképe volt, de később a parasztság körébe szorult vissza. Idővel a lakodalmakban a fiatalság díszévé vált. Így lehetett a vőfény jele, feltűzték az ifjú pár ruhájára, sőt néhol a lakodalom további résztvevőire is. (Újvári, 1972. 18.28.)

Az ifjú pár viselete

Mindig a lakodalom nagy eseményének számított a menyasszony öltöztetése. Vizsgált területünkön különösen ügyeltek rá, hogy a vőlegény megérkeztéig ne kezdjenek hozzá, nehogy szégyenben maradjanak, ha a kikérők mégsem jönnek. Az *öltöztetést* az édesanya, a testvérek, az idősebb nőrokonok, esetleg a barátnők végezték. Színteréül a hátsó szobát vagy a kamrát, néhol a szomszédos házat választották. A *menyasszonyi ruha* a századfordulón még lényegében megegyezett az ünnepi viselettel, a falu hagyományos viseleti darabjaiból állt össze. A már alsóruhává

lett háziszóttos ing, több alszoknya fölött polgáris jellegű rékli, szoknya, kötény alkotta. A szoknya és a rékli alapanyagául szívesen használták a drága selymet, bársonyt, plüssöt, a kötényt rendszerint selyemből varratták. Az ünnepélyes és nem gyászos jellegű fekete, illetve sötét szín volt az uralkodó. Az ujjasok nyugatias, görbe szabásvonala speciális szakértelmet kívánt, ezért a viselet elkészítésére a falubeli, sokszor testi hibás vagy egyébként nehéz sorú parasztvarrónók, a *varrónék* szakosodtak, vállalkoztak. A század elejétől további polgári hatásra a menyasszonyi ruha mindinkább alkalmi jellegű lett, egyetlen, egybeszabott darabból állt (*egészruha*). A két világháború között az országos képpel megegyezően fehér színűvé vált. A menyasszonyi öltözet kiegészítője, egyben az állapot kifejezője, jelképe volt a *koszoru*. Vele kapcsolatosan a múlt század végén csak annyi említés történt, hogy míg a völgegyet, a legényeket és a leányokat bokréták díszítették, addig a menyasszonyt koszorú. (Wekerle, 1896.106.) Az emlékezet által elérhető időn belül, kizárólag művirágkoszorút viseltek, mely nyilván az élővirágból, illetve a rozmaringból fejlődött ki. A régiesebb, magasabb művirágkoszorút területünkön a II. világháború előtt kezdte felváltani a *fátyol*, alacsony koszorúval, mely az 1950-es években általánossá vált.

A menyasszony öltözetéből az egykori *csizma* a századforduló táján szorult ki, helyét előbb a *gomboscipő*, majd a csatos, illetve a hosszú szárú fűzős foglalta el. Az öltöztetés során néhol mágiikus cselekedetekkel igyekeztek a jövőt befolyásolni. Csókakőn a menyasszony cipője sarkába pénzermét tettek, hogy majd mint új asszony sose fogjon ki belőle. (Gémes, 1960.3.) Az országosan ismert szokást többféle a rontás elhárítása céljából végezték.

Sárkeresztesen a századfordulón a menyasszony fekete selyemben esküdt: szűkre szabott, karcúsított, derékhoz simuló, de széles ujjú *testhölállóban*, amit *majkónak* is neveztek és bő szoknyában. A selymet idővel a szövet váltotta fel, rendszerint fekete, esetleg sötétkék vagy barna színben. Az ujjas azután kevésbé szoros *réklivé* változott, mely saját színében hímzett is lehetett. A viseletnek mindig részét képezte a selyem *félkötény*. Először 1924-ben öltözött fehérbe a menyasszony. A mirtusból készült *lógós-* vagy *magoskoszoru* az 1930-as évekig díszítette a menyasszonyok fejét, rendszerint kettő, módosabbaknál négy *lógóval*. Azután átvette helyét az alacsony *mirtuszkoszoru* és a hozzáillesztett *fátyol*, mely eleinte a szoknya aljáig ért, később viszont olyannyira meghosszabbodott, hogy az 1960-as években két gyermek tartotta, vitte a menyasszony után. A bokáig érő szoknya a századfordulón még gomboscipőt takart.

Zámolyon a korábbi viselet fekete, sűrű vagy barna *blüss* új ruhát jelentett, selyem vagy *lüszer* köténnyel, *tornyos koszorúval*, lelógó dupla szalaggal. A fehér ruhát és a fátlyat az idősebbek újabb divatnak tekintették. (Demeter, 1963.9.) Mohán a századfordulón fekete selyem, később sötétbarna selyemruhában esküdtek a menyasszonyok. A félbokáig érő *rancos szoknya* alá egy kicsi, három nagyobb, kikeményített alszoknyát vettek. Fejükön a lógós koszorú tovább megmaradt, mint a sötét ruha. Az 1920-as évek második felétől ugyanis az egybeszabott, bokáig érő fehér ruha lett a divatos. Csókakőn úgy emlékeztek, a menyasszonyi öltözet régebben sűrű volt, azután fehér lett. Itt tovább, a fehér szín átvétele után is megmaradt a két külön viseletdarab, a rékli és a szoknya. A II. világháború előtt a fehér vagy krémszínű berakott szoknya térden alul ért. A menyasszony fejére mirtuszkoszorú került, esküvőre menet pedig a kezébe egy szép almát vett, melybe feldíszített

rozmaringszálat tűztek. Az alma Európa nagy részén szerelmi, termékenységi szimbólum, ezért szerepelt a házasságkötés szokáskörében, ezért lett lakodalmi dísz.

Fehérvárcsurgón a menyasszony inge jórészt kendervászonból, de az ujjá és a nyaka sifonból készült. Az ujj szélét fekete, piros, rózsaszín vagy kék fonállal slingelték ki. Öt-hat fehér, csipkés, kikeményített alsószoknyát vettek magukra. A rékli és a szoknya fekete, ritkábban szürke vagy barna selyem, bársony, szövet anyagból készült. A réklit a szoknyába feszesen behúzták, belekötötték. A négysezes, túlráncolt szoknya alsó széle a földtől két-három cm-re esett. A fekete selyem félkötényt hátul nagy masnira kötötték. Házikészítésű fekete parasztharisnyát, magas szárú fekete posztócipőt viseltek. A mirtuszkoszorúnak itt is hosszú lógója volt.

A völegény öltözete az idők folyamán kevesebbet változott, mindvégig sötét színű maradt. Szabómesterektől vásáron vették vagy méretre velük varratták, leginkább Székesfehérváron. Anyaga az 1920–30-as évekig az a posztó volt, mely a parasztság körében csak a 18. században kezdett megjelenni, s drága, tartós anyag lévén hosszú időn át egyúttal tulajdonosa jómódját is jelezte. A múlt század végén, a századfordulón, amikor még *kékposztó* anyagot használtak a *vászonruha* felett, *zsinóros nadrág* és *mándli* alkotta a völegényruhát. A század elejétől a posztó színe mindinkább fekete lett, majd az I. világháborút követően a nadrág és a kabát már szövetből, zsinórozás nélkül készült. A völegény mindig fehér inget, fekete csizmát és kalapot viselt, bal mellén pedig nagy fehér szalagos *mirtuszbokrétát*, *völegénybokrétát*.

A házasok esküvői öltözetüket és annak kiegészítő részeit évtizedeken át, gyakran életük végéig megőrizték. Az asszonyt sokszor, a férfit valamivel ritkábban lakodalmi viseletében temették el. *Tislérrel* (asztalos) üvegezett elejű dobozt, keretet készíttettek, abba rakták a menyasszonyi koszorút, közepére a völegényi bokrétát, és úgy akasztották a *tisztaszoba* falára.

A menyasszony első kikérése és búcsúztatása

A menyasszony készülődésének ideje alatt a násznép evett-ivott, énekelt, táncolt. A menyasszony vendégserege az asztaloktól felkelve helyel, étellel kínálta a völegény rokonait, barátait. Üvegeiket borral töltötték fel, s általában szívélyesen viselkedtek velük. Elszórt adatokból azonban felvillan a két ház násznépének egykor meglévő teljes elkülönülése. A múlt században országunkban ugyanis a lakodalom résztvevői még annyira különálló két csoportot alkottak, mintha nem is egy ünnepestéi részesei lettek volna. Palócföldön a nevük is különbözött: a völegény vendégeit *lagzisoknak*, a menyasszonyét *hérészeseknek* hívták. (Bakó, 1987. 48.) Vizsgált tájegységeinkben főleg akkor nyilvánult meg az elkülönülés, ha az ifjú pár nem egy falubeli volt. A múlt század végén a Pákozdról nősülő mohai legény vendégeit be sem hívták a lányos háznál. Az 1920-as években a sárkeresztesi menyasszonyt Abára elkísérő vőfényeket és a néhány vendéget le sem ültették a vacsorához. De falun belül is megtörtént hasonló eset. Egész kései példaként említhető, hogy 1949-ben Sárkeresztesen a menyasszonyos háznál egyáltalán nem hívták be a völegény násznépét.

A fentieknek némiképp ellentmond, nyilván az általános gyakorlatot tükrözi a múlt század végi tudósítás, mely szerint az „ünnep” a menyasszonyos háznál

kezdődött, ott gyűltek össze a vendégek, kiknek italt, sült tésztákat szolgáltak fel, és onnét indultak a templomba. (Wekerle, 1896. 106.)

A felöltözött, ékes viseletű menyasszony megjelenésével rögvest a figyelem középpontjába került, kíváncsi tekintetek kísérték minden lépését. Anyja, idősebb nőrokonai szipogva kezdték siratni, búcsúztatni. A menyasszony is elérzékenyült, sírt valamennyit, amit el is vártak tőle. A vőfélyek pálcájukkal megverték a gerendát, eltiltották a zenét, a lármát és megkezdődött a *menyasszony bucsuztatása*. A menyasszonyt ugyanis kétszer *kérték ki* és ugyanennyiszor *bucsuztatták*: először az esküvőre, másodsor, hogy elvigyék a vőlegényes házhoz.

Az első búcsúztatás kezdetekor a menyasszony egyes résztvevőket, tisztségviselőket megajándékozott. Lakodalom idején a leány illetve szülei által történő ajándékosztás régi szokás a magyaroknál. (Radvánszky, 1986. 149.) Erdélyben a 18. században az ifjú menyecske anyja a multság harmadnapján osztotta ajándékait a násznagyoknak, vőfélyeknek, nyoszolyóasszonynak, – leánynak; a násznép elejének pedig néhány arany- vagy ezüstkófiummal, selyemmel varrott keszkenyőt nyújtott át. (Apor, 1978. 113.) Területünkön Sárkeresztesen a menyasszony a násznagyoknak tányéron adta át a fehér zsebkendőt, melybe előzőleg a monogramot hímezte. Kérő szavakkal szólt: „Fogadják tőlem szeretettel ezt a csekély ajándékot!” Az eljegyzés és a lakodalom alkalmával a vendégeknek történő kendőadás népünkénél, de a szomszédos nemzeteknél is elterjedt szokás volt. A palócoknál és a barkóknál az eljegyzést *kendőnek* is nevezték, mikor a lány nemcsak a legénynek adott jegykendőt, hanem a vendégeknek is ajándékozott illetve a rokonoknak is küldött. A palóc lakodalom kezdetén a kikérő vőfély több tucat kendőt kapott. (Bakó, 1987. 83–87, 10; Paládi Kovács, 1982. 134.)

Fehérvárcsurgón a menyasszonytól és két vőfélyétől a vőlegény valamint a két násznagy *narancsba*, esetleg *almába* szúrt szép szál *rozsmaringot* kapott. Ezt azután a lakodalmas menet elején a két násznagy kézben vitte, és ugyanígy a vőlegény. Nem is hozták vissza, hanem a községházán illetve a templomban elajándékozták. Indulás előtt a nyoszolyóleányok zsebkendőt adtak a násznagyoknak és feltűzték nekik a *násznagycsokrot*. Iszkaszentgyörgyön a két násznagy a megkapott almát, a belészúrt rozsmaringgal ugyancsak a menet élén vitte. (Németh, 1976. 95.) Csókakőn a menyasszony és a két nyoszolyólány maga vitte az almába szúrt, feldíszített rozsmaringot, amit azután a templom sekrestyéjében hagytak a pap, a harangozó és a tanító részére. A narancs tehát az almához és a rozsmaringhoz hasonló funkciót kapott, szerelmi jelkép volt. Az almába illetve narancsba tűzött rozsmaring, mint lakodalmi dísz, vizsgált tájegységeink határát meghaladó körben elterjedt. A Velencei-tó mellett Pákozdon, Sukorón, Nadapon az esküvői menetben a koszorúslány vitte. (Pesovár, 1983. 31.) Székesfehérvár parasztpolgár Felsővárosában a régies vőfélybotot a narancsba tűzött, feldíszített, méteres hosszúságú rozsmaring-szál adta.

A 17. század nemesi lakodalmaiban a násznagy kérte ki a lányt, bő szavakkal emlékeztetve a szülőket, hogy a vőlegény részére ígérték. A lakodalom napján a menyasszony apjától, anyjától történő búcsúztatása szintén násznagyfi feladat volt. (Apor, 1978. 101, 107.) A 18. és 19. század fordulóján kiadott szövegek a búcsúztatást mind a násznagy, mind a vőfély kötelezettségei közt felsorolták. (Bakó, 1987. 143.) A régi hagyománnyal egybevágóan Fehérvárcsurgón a századfordulón a násznagy szólt az esküvőre indulás előtt (Varga, é. n. 3.):

67. ábra. A menyasszony búcsúzik az anyjától. Várnai Jenő és Fléderevics Teréz lakodalma Bodajk, 1955. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

„No, édes jó szülék, adjátok lányotok,
Bocsássátok útra a ti magzatotok!
Eddig tietek volt, s most párjáié leszén,
A szent oltár előtt igaz esküt téssen!”

Területünkön, századunkban a szerepet már a vőfély vette át. Bodajkon így hangzott a menyasszony kikérése:

„Örömet, vígságot adjon az Úristen!
Nagy kéréssel jöttünk s jelentünk meg itten:
A mi vőlegényünk szívzakadva várja,
Hogy mellette legyen kiválasztott párja,
Hogy az eskü szavát, mint illik letegye,
Majd pedig szentegyház áldását is vegye.
Kérem menyasszonyunk jó atyját és anyját
Bocsássa el velünk szeretett leányát.
Elkísérjük őtet az Isten házába,
Hogy megesküdtesse az Úrnak szolgája.”

Amint a menyasszony fejére került a koszorú, a vőfély érzelmes versben mondta el helyette búcsúzását, sorolva benne a családtagokat, megemlítve a barátnőket, ismerősöket. Számos régies, az elmúlt századokat idéző fordulattal bővelkedett a csókaköziek verse.

„E királyi házhoz fejlődött szó szólás
Engedelmet kérek hadd legyen hallgatás,
Gyerekek ott hátul szűnjék a suttogás,
Még itt röviden foly a búcsúztatás.
Jaj, miként indítsam szólásra ajkaim,
Mert látom, hogy égne már lobogó fáklyáim.
Jelen vannak immár kívánt virágaim,
Melyekkel örömmel számláltam napjaim.
Mióta az Isten e világra hozott,
Erős és bölcs karján mindeddig hordozott.
Most is mily szerencse, éltetem vigyázott,
Míg egy hitvestárrsal megajándékozott.
Istenem tenéked adok hálaadást,
Hogy boldogul érhessek a végső számadást.
De most már szüleim veletek nem lehetek,
De hogy ne búcsúzzak, így nem mehetek.
Én most e szavukat fordítom hozzátok,
Míg itt nem hagynánk ez érdemes házat.
Kedves menyasszonyunk is ily formán szólna,
Ha szíve érzelmétől a szavakhoz jutna.
Elmondom helyette, mit elméje gondol,
Ily formán szólna, látom bús arcáról.
Örömmel virradván ez éjnek reggele,
Örömmel üdvözlöm én árva szívemet.
De az én szívemet nagy bánat fogja el,
Mert a házasság útjára lépek fel.
Hosszú az én utam, melyre most indulok,
Azért drága Jézusom tehozzád fordulok,
Légy az én nyomomba,
Mert ma válik az éltetem útja
Vagy holtig örömmel,
Vagy örökös búra.
Azért kedves apám, az Istenre kérék
Bocsásd meg vétkeimet,
Hogy el ne veszítsem én szegény lelkemet!
Köszönöm apai nagy szeretetedet,
Hozzáam való gondviselésedet.
Végtére fordítsd könnyes szemeidet,
Kedves édesapádnak add oda kezedet.
Kedves édesapám a te hűségedet fizesse meg Isten!
Csókold meg most őtet!
Szerelmes hű dajkám, tetőled búcsúzó.
Jaj, hogy is kezdjem el, beszélni sem tudok,
Hogy tőled elváljak, most nagyon zokogok.
Ki annyit dajkáltál, ki annyit szerettedél,
Hogy ily nagy korrig híven felneveltél.
Szerelmes hű dajkám áldjon meg az Isten,

Légy boldog örökre, mind a két életben!
Adjon az isten szép kort, hogy sokáig lássalak,
Hogyha majd napjaid meg lesznek számlálva,
Mennyben fényes koronával légy megkoronázva!
Végére fordítsad könnyes szemeidet,
Kedves édesanyádnak add oda kezedet!
Kedves édesanyám a te hűségedet,
Fizesse meg Isten!
Csókold meg most őtet!
Kedves testvéreim el ne feledjeteK,
Kik mindedig tiszta szívből szeretteteK,
Mindedig bajban vagy örömben,
Ne hagyjuk el egymást az egész életben!
SzeresséteK az én drága szüleimét,
HelyetteM is ápoljátok őket.
Úgy áldja meg az Isten, teremtőnk szent karja,
Hulljon mindnyájukra az egek harmatja.
Kedves leány barátaim,
Ha reátok nézek szívemben újulok,
SeregeteKből más útra indulok.
Adjon az Isten nekteK is egy hű párt,
Szívből szeretett szerelmes hitvestárst!
LegyeteK méltók a szűz koszorújához,
EgeKben az Isten fogadjon magához.
Álljatok elémbé sok híres legényeK,
Kik személyemet, oly gyakran szemléltéteK.
A hajamba nékem hajfonót vetteteK,
Most bánjátok meg, hogy nem lettem tieteK.
Kedves felső és alsó szomszédaim,
És mindenféle sok jóakaróim,
Bocsássatok meg, ha valamit vétetteM!
KísérjeteK el az Isten házába,
KérjeteK az Istent érettünk mindnyáján,
Hogy adja bő áldását e szent házasságra,
Induljunk el az útra,
Az Úr Jézus vezéreljen,
Legyen a nyomunkba!
Dicsértessék a Jézus Neve!”

A lakodalmi menet

A felkerekedett násznép a menyasszonyos háztól a község házára, majd a templomba vonult. A gyalogos menet felállítása, szerveződése másképp alakult oda és másképp visszafele jövet. A század első harmadában, néhol valamivel tovább is a násznép *csoportosan, falkában* ment. Legelől, az élen a vőfélyeK haladtak. Sárkeresztesen úgy emlékeztek, hogy a századforduló körül ők táncolva tették meg az utat,

68. ábra. Lakodalmi menet. Sárkeresztes, 1950-es évek vége. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

ahogy ez egyes hagyományőrző vidékeken máig megmaradt. A férfisereg haladt mögöttük, majd a két násznagy között a vőlegény. A menyasszony a rózsaszín vagy fehér selyemruhába öltözött, rózsaszín művirágkoszorús nyoszolyóktól kísérve követte jövendőbelijét, míg a sort az asszonyok és leányok mögött a zenészek zárták. Máskor a muzsikusok a násznép között haladtak, segítve nótázásukat. Az utcára lépve a vendégsereg ugyanis mindig meghatározott énekbe fogott. Az ilyen rend felbomlása nem egyszerre, hanem fokozatosan következett be. A kezdeti változás nyomán a vőlegény került az élre a násznagyokkal, mögé a menyasszony a koszorúslányokkal, azután a vőfélyek, majd a vendégsereg.

Az 1930-as évek óta *párban* vonultak. A menet elejét a lakodalom tisztségviselői és az ifjú pár foglalták el – falvanként, koronként eltérő variációk szerint. A párosan haladók élére kerülhetett a két násznagy, utánuk a menyasszony, a vőlegény első vőfélyével, majd a vőlegény a saját első koszorúsával. Közvetlenül mögöttük a vőlegény vőfélyei *vezették* a koszorúsokat, azután a menyasszonyéi jöttek. Másutt legelől a menyasszony az első vőfélyel, utána az idősebb nyoszolyó a vőlegénnyel, majd a többi koszorús a vőfélyekkel haladt. A násznagyok csak ezután következtek. Még másutt vagy a vőfélyek és nyoszolyók mentek elől, utánuk a vőlegény a két násznagy között, majd a menyasszony a harmadik vőfélyel; vagy pedig a menyasszony az első vőfélyel ment elől, kiket a vőlegény és az egyik násznagy követett, míg a másik násznagy az első nyoszolyót vezette. A bizonyos mértékig rokonsági fok

szerint, de inkább minden kötöttség nélkül, muzsikaszó kíséretében, énekelve haladó násznép adta a derékhadat. A menetet a zenészek zárták. A szülők csak az 1950-es évektől váltak részesévé a polgári illetőleg egyházi esküvőnek. Útközben a férfiak a magukkal vitt *pintes üvegekből*, régebben *kulacsokból* nemcsak a saját szomjukat oltották, hanem a menetből ki-kilépve a házuk előtt kíváncsian szemlélődőket is megkínálták. Sokszor a *menet utója* már nem párban, hanem falkában vonult, különösen a leányok, legények nem tartották be a rendet.

A messzire hallatszó közös ének az utcára csalta a falu népét, kik ezáltal nem pusztán figyelői lettek a *lakodalmásoknak*, *lagzisoknak*, hanem általuk az összeházasodás eseménye méginkább közösségi jellegűvé vált, a színjáték egy része így a teljes nyilvánosság előtt folyt.

A múlt század második felében Fejér megyében a menyasszonyos háztól a templomba vidáman, de nyugodt rendben vonult a nép. Nagy mennyiségben vitte magával az e vidéken igen kedvelt fonott kalácsot. A tekintélyesebb lakodalmi meneteknél a kalácsot a báméskodó nép között is osztották, így a jobbmódú gazdák nem ritkán egy egész zsák lisztet használtak fel készítéséhez. A templomból visszafele az addig szolid menet különösen vidámmá, ujjongóvá, éneklővé alakult át. Néhány kulacs mindenképp kéznél volt és ha lovas kocsival mentek, a cigánybandát is vitték magukkal. Közben-közben lövések durrantak. (Wekerle, 1896. 106, 107.) A mezőföldi Sárkeresztúron ugyanebben a korban a násznép a templomból a menyasszonyos házhoz „hujjálások, zene és sokszor pisztolylövések zajától” kísérve tért vissza. (Lévay, 1890. 117.)

A lakodalmi menetet régtől fogva kísérte lövöldözés, zajkeltés. Az ország különböző vidékeiről a 18. századtól kezdve vannak adatok, hogy a vőfély vagy a férfiak – az úri, nemesi passziót követve, máskor az ártó lények elijesztésére – a menetben puskával durrogtattak. Századunkban Csókakőn mozsárágyúval lőttek az elhaladó lakodalmas menetnek. A farsangban tartott zámolyi esküvőkhöz természetes módon hozzátartozott a riasztópisztolyból lövöldözés. (Csoóri, 1978. 353.) Csákberényben lakodalmkor a jókedv tetőpontján volt szokás lövöldözni. (Sárkány, 1966.) Sárkeresztesen az 1960-as évekig a falu bognármestere felfújt disznóhólyagra ütött sulyokkal és annak hangos pukkanásával üdvözölte a násznépet.

A községházán és a templomban

Az 1984. évi XXXI. tc. hatályba lépése óta kötelező állami esküvő a viszonylag rövid idő alatt nem vált népivé, nem alakultak köré paraszti szokáscselekmények. Wekerle Sándor – az első polgári származású miniszterelnök, kinek nevéhez az állami anyakönyvezés bevezetése fűződik – sem emlékezett meg róla már többször idézett tanulmányában. A parasztság pedig a községházán történeteket pusztán hivatalos eseménynek, a templomba vezető út egyik kitérőjének tekintette. Országszerte kevesen vettek részt rajta. Területünkön az állami anyakönyvvezető elé a fiatalokon és a tanúként szereplő násznagyon kívül régebben más nem is ment. A násznép az épületen kívül várakozott, esetleg énekel, táncolt. Sőt, Csókakőn a fiatalok a reggeli misén részvétel, majd gyónás és áldozás után a násznép nélkül, pusztán tanúikkal, csendesesen mentek az állami házasságkötésre. Ám délután a templomba és különösen onnét vissza annál népesebben, zajosabban vonultak.

A törvényi előírástól eltérően a nép szemében a házasság törvényességéhez az egyházi esküvő sokkal inkább hozzátartozott, mint az állami. Az adminisztratív jellegű, látványosságtól mentes állami aktussal szemben a nagyobb áhítatot, méltóságot adó, külsőségeket, igényelt díszleteket nyújtó egyházi esküvő ünnepélyes és fontos volt számukra. A templomban az esketés szertartása az egész falu népe előtt zajlott, így azután az itteni események a közösség tudatában jobban rögződtek, nagyobb jelentőséget kaptak.

A templomba lépésnek, a templomi ülésrendnek – különösen a reformátusoknál – községenként eltérő, helyileg meghatározott szabályai voltak. Így Sárkeresztesen a református ifjú pár a század elején külön-külön, sőt, más-más ajtón lépett az Isten házába. Az utca felőli főbejáraton a férfiak haladtak át a vőlegénnyel, míg a menyasszony a lányokkal, asszonyokkal az oldalsó ajtón lépett be. A menyasszony a nyoszolyókkal ezután a szószéktől jobbra, a lányok első padjában foglalt helyet, míg a vőlegény násznagyával az ellenkező odalon, a férfiak padjainak első sorában. Mögöttük ültek a vőfények. A nászsereg a hagyományos templomi ülésrend szerint az őt megillető helyet foglalta el. A kellő időpontban, a lelkipásztor intésére az úrasztalánál félkörben sorakoztak fel a vőfények, a vőlegény, a menyasszony és a koszorúsok, majd sor került a frigy megkötésére. A templomot mindenki azon az ajtón hagyta el, amelyen belépett. A menyasszony illetve a vőlegény maradt legutoljára, de külön-külön léptek ki. Az 1930-as évek közepétől, mióta párban vonultak, a házasulók az utcai bejáraton léptek a templomba, ám nem egymás mellett. Az úrasztalánál a korábbi gyakorlattól eltérően álltak fel: balról a vőlegény vőfélye és nyoszolyója, közepén az ifjú pár, jobbról a menyasszony koszorúsa és vőfélye. A násznagyok a férfiak első padjában, a násznép tagjai az őket megillető padban, megszakított helyükön ültek. A házasság megkötése után az új pár a főbejáraton együtt hagyta el az épületet, és úgy ment hazáig.

Zámolyon a reformátusoknál a két család tagjai külön-külön padsorba ültek. A pap jelzésére a házasulandók, a násznagyok, a vőfények és a nyoszolyók léptek ki. Ugyanitt a katolikusoknál az ifjú pár, a násznagyok, az *örömszülők* és a közeli rokonok álltak az oltár elé. (Demeter, 1973. 10.)

A magyar nyelvterület északi részén napjainkig megmaradt az a korábban széles körben elterjedt szokás, hogy a násznép a templom előtti utcán, téren, illetve a templom vagy a paplak udvarán táncol. A *paptáncnak* vagy *pap táncának* nevezett szokás résztvevői leginkább a fiatalok, a jegyespárok és az ifjú házasok voltak. Egyes falvakban már az esketés alatt elkezdték járni, másutt csak a szertartás után. (Réthei Prikkel, 1924. 209; Jung, 1978. 107. Bakó, 1987. 131.) A szokást területünk reformátusai is jól ismerték, bár fentebb említett nevét már nem használták. Amíg a násznagyok – esetenként velük együtt az új pár – a parókián a *beiratkozás* (egyházi anyakönyvezés) és a fizetés formáit intézték, a templom előtt vagy annak udvarán a násznép táncra kapott. Részesei lettek ennek az összegyűlt kíváncsiak, sőt, Iszkaszentgyörgyön a tánc első sorban a hivatlanoké lett. (Németh, 1976. 96.) Zámolyon a pap kertjében perdültek néhányat. Az első vőfély a nézők közül legelőbb azt a lányt kérte fel, aki a vőfélybotot készítette számára. Gyakran csak itt derült fény a bot feldíszítőjének személyére. (Demeter, 1973, 10.) A tánc mindenütt tíz-husz percig tartott, jobbára csárdást jártak cigányzenére. A Móri-völgy és Zámolyi-medence falvain kívül a templomból kiözönlő násznép a meg nem hívott nézők seregével a Velencei-tó környékén is táncolt. (Pesovár, 1983. 31.) A paptáncot az egyház az idők

folyamán többször tilalmazta. Sárkeresztesen 1931-ben az akkor odakerült új lelkész végleg eltította. Iszkaszentgyörgyön a II. világháborút követően pár évre még felelevenítették, de azután megszűnt.

Az esküvő után vagy azonnal különvált a két násznép, a menyasszony és a vőlegény rokonai kíséretében külön-külön ment a szülői házhoz, ahol terített asztal várta; vagy együttesen hazakisérték a menyasszonyt. Ez utóbbi esetben ügyeltek rá, hogy hazafele ne azon az úton menjenek, amelyiken jöttek. Amennyiben másik útirányt nem választhattak, akkor odafele az utca egyik, vissza a másik oldalán vonultak. Az utat hazafele is végigdalolták, sőt – mint utaltunk rá – a menet még nagyobb vígsággal haladt.

A lakodalom napján, de különösen a menet vonulása alatt nagy figyelemmel voltak az időjárásra. Hiedelmük szerint ugyanis abból az új pár jövőbeni sorsára lehetett következtetni. „Kinek milyen az ideje, olyan az élete” – mondták. A napsütéses idő derűs; a borongós, esős pedig nehéz életet jelzett előre. Csókakón úgy gondolták, lakodalomkor amennyi eső esik, az új asszony a házasság alatt majd ugyanannyi könnyet fog hullatni.

A templomból visszaérkezve a vőlegény vőfélye a házba bekopogtatva – mögötte az ifjú párral és a lakodalom további tiszttségviselőivel – az otthon maradottnak számot adott útjuk eredményességéről.

„Egybekelt az új pár, elhangzott az eskü,
Egymásé lettek testestül-lelkestül.
Az égi glória ragyogjon fejükre,
Legyenek vidámak, boldogok örökre.”
(Magyaralmás)

„Legyen az Istennek dicsőség az égben,
Szerencsésen vittük nagy dolgunkat végbe.
Legyen az Isten mindig a vezérünk,
Igaz gyámolítónk, míg a földön élünk.
Váljék az új párnak mai esküvése,
Lelkeik javára, örök üdvére.
De mivel a nagyján átestünk,
Örüljünk, vígadjunk, ha eddig pityeregünk.
Eddig is így volt, ezután is így lesz,
Kend is megmondja, ha feleséget vesz.
Nosza Bandi komám a cimbalmod zendüljön,
Hogy a vőlegény és a menyasszony füle megcsendüljön.
Verd el a Rákóczi híres nótáját,
Melyet dalolt, mikor vívta Belgrád híres várát.
Lám nem látunk egyetlen apácát,
Járjuk el hát frissen a vőlegény és a
Menyasszony táncát.”
(Csókakő – Szekeres, 1960.)

A násznép rögvést betért a menyasszonyos házba, táncolni, iszogatni, esetleg falatozni. Ezt megelőzően azonban már a templomból vonulás alatt sokan kiléptek a sorból, hazasiettek, gondoskodtak az állatokról, eligazították a legszükségesebbeket, az asszonyok, leányok esetleg ruhát is váltottak. Példájukat többen a lakodalmas háztól hazasietve követték.

Harmadik hívás, második búcsúztatás

A magyar lakodalmakban a vendégek meghívása sokféle háromszor történt, a harmadikra a lakodalom napjának délutánján került sor. A Móri-árok és a Zámolyi-medence községeiben már nem emlékeztek erre a hívogatásra, de a vőfényversekből mind léte, mind a cselekmény ideje – vacsora előtt – egyértelműen megállapítható. Az egymást gyorsan követő események miatt ilyenkor a hívóversek csak pár sorosak voltak:

„Harmadszor léptem, vagyis utoljára,
Tessék megjelenni egy kis vacsorára!
Kérjük, várjuk szeretettel,
Ha lennének hozzánk egy kis szivességgel!”
(Fehérvárcsurgó)

„Leghűbb tisztelettel ismét megjelentünk,
Jelen van az idő, hogy vacsorát együnk!
Kérem tisztelettel, hogy csak jöjjenek el,
A mi vőlegényünk elvárja örömmel.
Kötelességemből híradással vagyok,
Ajánlom magamat, hív szolgál maradok!”
(Bodajk – Lukács, 1978. 4.)

Egy kis idő elteltével újra jól összejött a násznép, kezdődhetett a menyasszony második, immár végső búcsúztatása. Ahol az esketést követően a két násznép külön vált, ott napnyugta tájékán kerekedett fel a vendégsereg és ment a menyasszonyért. Az esküvő napja ugyanis egyben a menyasszony átadásának és hazavitelének időpontja volt. Végső kikérése, elbúcsúztatása, majd a vőlegényes házhoz kísérése már sötétedés után történt. A lakodalom egyik legmegrendítőbb jelenetének kezdetekor a vőfény csendre intette a vendégeket, a vőlegény násznagya kikérte a menyasszonyt ennek násznagyától, ő pedig pár szóval kiadta. A násznagyok Isten áldását kérték az új párra. A vőfény megható, szívhezszóló, mondhatni érzélgős versben búcsúztatta el a menyasszonyt szereteteitől, külön megköszönve a szülői felnevelést.

„Ékes menyasszonyunk fölkért szeretettel,
Hogy ő helyette is egész tisztelettel
Zengeném búcsúját, búcsúzó szózatát.
Hallgassák meg tehát szíve sóhajtását!
Jajszók közt mondom el búcsúzó beszédem,
El kell válni ezen kedves helytől nékem.
Itt hagyni kedves jó atyámat s anyámat,
Itt ezt a régi jó, megszokott tanyámat.
Még egy szó jöhetne siralom telt számra,
Könnyezve gondolok kedves jó atyámra.
Keblére dőlve csókolom orcáját,
Úgy köszönöm néki áldott sok munkáját.
Ő nevelt fel engem rólam gondoskodva
Minden bú- bajoktól szeretettel óva.
Mivel fizethetném ennyi sok jóságát?!

Istentől kérem rá minden bő áldását!
 Tartsa meg az Isten kedves jó anyámat,
 Ki iránt tartozom sok ezer hálával!
 Ó ringatá bölcsőm, ő oktatott jóra,
 Míg elkövetkezett ez a váló óra.
 Ó édes jó anyám, csókolom kezedet!
 Jutalmazza Isten áldott hűségedet,
 Éljetek boldogan sok számos éveket,
 Amint óhajtjátok nekem is ezeket!
 De akármeddig is tartson a búcsúzás,
 Jövő sorsom miatt int már az indulás.
 Megyek hát sorsomnak megadva magamat,
 Csókok közt mondom hát istenhozzádomat.
 Édes jó testvérim, míg búsan elválok,
 Titeket is a jó Istennek ajánlak.
 Hű szeretetre kér váló testvéretek,
 Én szeretlek sírig, már Isten veletek.
 Összes rokonaim, kortársak, lányserreg,
 Az elválás miatt bús szívem kesereg.
 Köszönöm jóságtok, gondolatok reám,
 Áldjon meg fejenkint mennyei szentatyám.
 Szomszédim, valamint kik megtiszteltetek,
 Hogy nagy esetemnek tanúi legyetek,
 Ne keseregjete, viduljon szívetek,
 Fogadjátok hálám, már Isten veletek!"
 (Bodajk–Lukács, 1978. 6.)

A csókakőiek egyik búcsúztatója rég elmúlt korokat idéz. Azon sorokkal kezdődik, melyek már a 18. századi kéziratos vagy nyomtatott vőfénykönyvekben szerepeltek.

„Vajda hegedűnek szűnjön meg zengése,
 Sarkantyúknak némuljon pengése,
 Mert búcsúzásnak most léssen kezdése!
 Legyünk csendességben míg léssen végzése.
 A mátká búcsúzik szüleitől,
 És szeretett testvéreitől.
 Szólna, de nem tud, látom bús arcáról,
 Azért majd én elmondom, mit elméje gondol.
 Zeng buzgó szavam, hullanak könnyeim,
 Midőn válok, jó szüleim.
 Hatalmas Úristen, a világ teremtője,
 Nézz le most, méltán bűnös gyermekedre.
 És nézz le ezen drága jó szülőkre,
 Áldásod harmatként szálljon le fejükre!
 Kik által engem a világra teremtettél,
 Általuk szépen felneveltél.
 Most pedig számomra más utat jelöltél,
 Engem a házasesetre segítettél.
 Buzgó szívvel kérem isteni feleséged,

Hogy adja meg lelkünk üdvére a páros életet.
Buzgó szívvel ezért hálát adok neked
És áldom örökre szent gondviselésedet!
Most hozzád fordulok kedves édesapám,
Könnyeimtől, nézed, mint borul el orcám.
Mielőtt apai házadból kilépek,
Tőled édesapám bocsánatot kérek!
Bocsánatot kérek, mert megbántottalak.
Jóságodért sokszor szomorítottalak.
Kedves édesapám bocsáss meg,
Bármilyen nagyot is vétettem tenéked,
Ezért az Isten áldja meg életed!
Míg élted e világon éled,
Az Úr Jézus kegyelme legyen mindig veled!
Majd kicsit megbágyad nyelvem helyéből,
Mint patak úgy hulljon könny a szememből,
Míg hozzád nyújtom búcsúzásom
Kedves jó apám, tőled elválásom.
Hát hozzád mit szóljak kedves édesanyám?
Ki voltál e korig, gondviselő dajkám.
Tudom, hogy fáj anyai szívednek,
Mikor elválását látod gyermekednek.
Kedves édesanyám, tudom, hogy szerettél,
Mint gyenge virágot ápoltál, neveltél.
Jóra tanítottál, a rossztól elintettél,
Most pedig engem szárnyamra eresztettél.
Kit édes tejjel tápláltál,
És most el kell engedned egy titkos jövendőnek.
Azért mielőtt indulok,
Könyes szemmel az öledre borulok.
Bocsánatot kérek kedves édesanyám,
Ha megbántottalak életemnek folytán!
Az Istenre kérlek, felejtsd el vétkeket,
Hogy el ne veszítsem szegény lelkemet!
Az Isten fizesse meg hű anyai szeretetedet,
Mert érdemeltem gondviselésedet.
Az Isten ezért áldja meg életedet,
Még élted e világon éled,
Az Úr Isten kegyelme legyen mindig veled!
Kedves testvéreim! Bocsánatot kérek tőletek
Ha megbántottalak benneteket!
Adjon az Isten nektek is egy hű szívet,
Ki mindig megérti hű szerelmeteket!
Kedves lánytársaim! Kik itt jelen vagytok,
Kik itt körülöttem könnyes szemmel álltok.
Szép koszorútokból íme most elválok,
Nektek is minden jót kívánok!

Adjon az Isten nektek is egy hú szívet,
Ki megérti hú szerelmeteket.
Kedves alsó- felső szomszédok, rokonok, ismerősök,
Bocsánatot kérek tőletek,
Ha valamivel megbántottalak benneteket!
Induljunk tehát a Szentháromság nevében
Vezéreljen minket az Isten boldogságban!
Már e szavakkal beszédemnek vége
Dicsértessék az Úr Jézus neve!”

A búcsúztató vőlegényversek különböző variánsait a családi sajátosságoknak megfelelően lehetett alkalmazni, illetve a talpraesett vőfény eszerint egészítette ki vagy hagyott el belőle.

A vers közben vagy végeztével a menyasszony sírva csókolta sorra szeretteit, s úgy búcsúzott tőlük, mintha soha többet nem látnák egymást. Az elválás még fájdalmasabb volt a régi időkben, mikor sok fiatalt akaratuk ellenére kényszerítettek össze, mikor a menyasszony okkal félt az új családban reá váró nehézségektől. A búcsúzás azonban ilyenén tragikus jellegéből idővel fokozatosan veszített.

Korábban is említettük, hogy a vőlegény násznépe a menyasszonyi háznál gyakran mint útonjáró sereg szólt magáról. Sárkeresztesen a vőfény ennek szellemében köszönt el a menyasszonyos háztól, az ottani vendégektől:

„Köszönjük uraim szállásadásukat,
Hogy minket befogadtak, mint útonjárókat!
Közölvén mivelünk sok rendbeli jókat,
Az Isten fizesse meg Önöknek azokat!
Most mi elmegyünk az útunkon rendesen,
Menyasszonyunk is jön velünk csendesen.
Szerencsés jóéjszakát adjon a jó Isten!”

A menyasszony új otthonában

A násznép a szülői háztól a búcsúzást kifejező, illetve az új helyre beköszöntő dalokkal, zeneszóval *késérte a menyasszont*. Az új asszonynak férje házába kerülését, ottani befogadását komoly szertartás, több mágikus eljárás övezte. A szokáscselekvések száma egykor – az országos gyakorlattal megegyezően – nyilván több lehetett, mint századunkban. Maga a befogadási rítus két szakaszból állt: először a vőfény (régebben a násznagy) beköszöntötte a menyasszonyt, majd a menyasszony maga is beköszöntő verset mondott. Mindezt megelőzően vagy a kettő között bajelhárító, illetve ügyességpróbáló cselekményekre került sor.

Csákberényben a századfordulón már az udvaron elfektetett *söprűt* raktak a menyasszony útjába. Ha kikerülte, úgy vélték, nem lesz jó gazdaasszony. Ha felvette és elhajította, ügyes asszony vált belőle. (Sárkány, 1966.) Iszkaszentgyörgyön mielőtt a házba lépett, akkor ejtette lába elé a szakácsné a seprűt. A menyasszony gyorsan lehajolt érte és a falhoz támasztotta. Ha átlépte a próbaként eléje tett tárgyat, lusta asszonnyá vált. (Németh, 1978.96.) Fehérvárcurgón a vőfény beköszöntője után a menyasszonynak be kellett tekintenie a konyhába, és az ott keresztben fekvő seprűt az ajtó mögé tennie. (Hadházy, 1967.27.) Mohán a menyasszony a násznagy beköszöntőjét követően vette fel

a konyhaajtó-küszöbről a seprút, nehogy lusta asszony legyen. Sárkeresztesen ugyanezen okból az ügyes menyasszony a konyha küszöbjére tett seprút nem lépte át, hanem kidobta az udvarra. A seprű alkalmazása, a lakodalmi szokáskörbe kerülése nem véletlen. A népi hitvilág szerint rontás elhárítására alkalmas, mágikus eszköz. Használatbavétele, különösen meghatározott helyre állítása nemcsak az említett varázslást, hanem az ártó lények távoltartását is szolgálhatta.

Az emberi élet egyes fordulón és a naptári ünnepekhez kapcsolódóan gyakran kapott szerepet a tisztító, gyógyító, termékenység-varázsló erejűnek tartott víz. Jelentőséggel bírt a vizsgált területek lakodalmi szokásai közt is. Csákberényben a századfordulón a menyasszonyt férje házában küszöbén *egy vödör víz* várta. Azt tartották, ha felrúgja, jó asszony válik belőle, ellenkező esetben nem. (Sárkány, 1966.) A magyar nyelvterületen sokfelé állítottak ilyenkor az udvar közepére egy vödör vizet, és annak a menyasszony általi felrúgásához különböző jóslatokat fűztek.

A szorosabb értelemben vett befogadási rítus során a vőfény a násznép élén belépett a házba, *beköszöntött*, majd az *ipának*, *napának* (apósna, anyósna) átadta a menyasszonyt. Bodajkon rövid verset mondtak.

„Nagy fáradozásunk nem esett hiába,
Mert egy drága kincset hoztunk e hajlékba,
Íme a menyasszony velünk megérkezett,
Tessék örömszülők, fogjanak vele kezét.”

Vagy egy másikat:

„Adjon Isten tisztelt háznép, jó estét!
Meghoztuk már a régen várt menyecskét.
Örömüknek mi is részese leszünk,
És ezen szép multságban részt veszünk.”
(Lukács 1978,7,9.)

A félreálló vőfény helyét a menyasszony vette át és beköszöntő versével üdvözölte az ajtón belül álló háziakat.

„Szerencsés jóestét adjon az Úristen!
Bátorsággal jöttem én ide el,
Vőlegényem hú szerelme kísért engem el.
Nem úgy jöttem, mint a vándormadár,
Amely ősszel vagy tavasszal mindig más tájra száll,
Hanem jöttem örök időkre,
Férjem és szülei gondviselésére.
Fogadjanak be hát, mint házi családjukat,
És szeressenek úgy, mint saját leányukat.
Az Isten áldja meg édes mindnyájukat.”
(Sárkeresztes)

Az *örömszülők* menyüket csókkal üdvözölték, a zenekar tust húzott. Több helyen a menyasszony férje kezét megfogva lépett a házba. Mindenütt követte őket a násznép.

A vacsora

Az új pár megérkezésére a vőlegényes háznál valamennyi asztalt megterítették, kezdődhetett a lakodalmi vacsora. Ezt méltán tartották a paraszti vendéglátás

leggazdagabb, legbőségebb formájának. A lakodalom fő étkezésének számító vacsorához szokáscselekmények sora tartozott: beültetés, áldásmondás, imádkozás, ételbeköszöntések, pénzgyűjtés, pohárköszöntés.

A régi erdélyi lakodalmakban a tisztségviselői szerepet betöltő *gazdák* a vacsorához külön ültették be a vőlegény és külön a menyasszony atyjának vendégeit. A főhelyet a vőlegény foglalta el párjával. A vőlegény másik oldalán a násznagy, azután a vőfély és tovább az érdemesebbek ültek. A menyasszonyon túl a nyoszolyó-asszony, azután a többi úrasszony. Az örömatya vendégei úgy a férfiak, mint az asszonyok, rang szerint következtek. A főgazda az asztal közepén foglalt helyet. (Apor, 1978. 102.) A Móri-völgyben és a Zámolyi-medencében a beültetést, annak irányítását az első vőfély végezte.

„Dicsérettel legyen tele e hajlék,
Csendesebben legyünk, hogy beszédem hallják!
Uraim, az asztal meg vagyon terítve,
Tányér, kanál, kés, villa el is van készítve.
Jönnek is az étkek mindjárt sorjába
Ez a sok legény nem áll itt hiába.
Nehogy az étel az asztalon meghűljön,
S felmelegítése dologba kerüljön,
Tessék hát uraim helyre telepedni
Így majd a muzsikus is meg fog melegedni
Én elkövetek mindent ami tőlem telik
Jó türelemmel legyenek hát addig.”
(Csókakő)

Az ülésrend archaikus formájaként az egykori erdélyi példához hasonlóan területünk több falujában is az asztal egyik oldalára a férfiak, s velük szemben a másikra a nők kerültek. Legelőször a násznagy foglalt helyet az asztal sarka közelében, mellette két helyet kihagytak. A továbbiakban a nyoszolyók, a lányok, majd a fiatalasszonyok ültek le. Nekik szemközt a legények, a fiatal és idősebb házas férfiak. Az elhelyezkedés ideje alatt több helyen megvacsoráztak a zenészek, hogy azután első nótájukra megjelenjen az ifjú pár. A vőfély csendet kért, majd a násznagytól engedelmet beültetésükre:

„Tisztelt Násznagy uram! El is feledtük,
Vőlegényt, menyasszonyt még be sem ültettük!
Kérek ezért helyet, helyet nekik,
Mert igazán mondom, csak megérdemlik
Éhesek, szomjasak, sem ettek, sem ittak,
Én nekem odakint nagyon panaszkodtak.
Kínálgassák őket, egyenek-igyanak,
Hogy nékem aztán ne panaszkodjanak.”
(Fehérvárcsurgó – Hadházy, 1967 29.).

A vőfély egyidejűleg az asztalhoz ment, félrerakta a tányérokat, fölhajtotta a terítőt, majd a menyasszonyt az asztal tetején keresztül a helyére segítette. Őt követve ülhetett be a vőlegény. Egyes helyeken a menyasszony alá, az asztalra gyorsan egy pohár vizet öntöttek és kárörvendezve kiabálták: „Bepisált a menyasszony!” Ezzel kezdetét vette a vidám, pajzán, sokszor nyers esti-éjszakai szórakozás.

Az ülésrend az elmúlt évtizedekben felborult, bár továbbra is az ifjú pár ült a főhelyre. A vőlegény felől a násznagy, a menyasszony oldalán nyoszolyói foglaltak

helyet, de a továbbiakban már nemenként nem különültek el. Inkább a kor lett a rendező: az ifjú pár közelében a lányok, legények, fiatal házások vegyesen ültek, míg az idősebbek az asztal végére kerültek. Máskor az asztal közepétől az érkezés sorrendjében helyezkedtek el.

Vacsora előtt – melyre néha sokat kellett várni – az éhes vendégsereg szórakoztatására, a türelmetlenség csökkentésére a vőfélyek egymást váltva rövidebb-hosszabb tréfás verset mondtak, legtöbbször azt közölve, hogy semmi jót, semmi kézzelfoghatót ne várjanak.

„Szerencsés jó estét adjon az Úristen!
Azt gondoltam én már, hogy senki sincs itten.
Ha én tudtam volna, hogy váraкоznak itt,
Megmondtam volna, hogy főzzenek valamit!”
(Bodajk, Sárkeresztes, Fehérvárcsurgó)

„A gazdánkat tegnap este nagy baj érte,
Mert kilencz betyár a házát körülvette.
A húsuakat mind ellopták,
S így a vendégeinket éhen hagyták.
Most már a gazdánknak nincs mit tennie,
A vendégeket mind el kell künnie.
Kedves vendégeim addig már várjanak
Míg a szakácsnék valamit összefőznek, kavarnak,
Azért hát jó váraкоdással legyenek
Addig is jó étvággal egyenek!”
(Csókakó – Balázsik 1930–31. 27.)

A vendégek szórakoztatását azután képtelen vagy elrettentő fogások, ételek sorolásával folytatták. Ilyen tartalmú, de még prózai szövegek már a 18. század végén feltűntek, tehát a verses formák később keletkeztek. (Bakó, 1987. 167.) Fehérvárcsurgóról származik az a szórakoztató vers, melynek szövege egyébként országosan elterjedt:

„Készülnek az étkek,
Süt főz a szakácsné.
Jól tud mindenedet,
Jobban mint a papné.
A jó ételeket tudja kavargatni,
De boroskancsót is tud ám hajtogatni.
Az első tál étel lesz patkánynyerítés,
Utána következik a kemencenyögés,
Csirketurbékolás meg borjúköhögés,
Végre elérkezik a spékelt kocszörgés.
Egy öreg sündisznó leszen bepácolva,
Egy beteges bolha leszen nyársra húzva,
Sült pecsenye helyett egy tarisznya fóka,
Háromszáz esztendő kirántott vén gólya.
Káposztás hús leszen hasaszalonnával,
Kifőtt pulykának a combja rizskásával.
Ez a magyaroknak híres eledelük,
Ha ide felhozom, jóízűen megesszük!”

(Varga é. n. 3.)

A vacsora megkezdése előtt reformátusoknál áldást mondtak, e katolikus közösségekben pedig a vőfély imára szólított.

„Látva látom önöket e háznál
Melyet megáldott az Isten.
Úgy mint asztalokkal, tényérokkel, kanalakkal,
Villákkal, késekkel, és sok szép nevezetes vendégekkel.
Úgy mint rózsaszínű menyecskékkel,
Bársony színű öregekkel,
És sok tökfejű gyerekekkel.
Kedves vendégsereg mielőtt étkeznénk,
Emeljük imára kezünket!
Dicsérjük a Jézus nevét!”
(Csókakő – Szekeres, 1966. 3.).

Az ételek felszolgálását az országosan elterjedt szokásnak megfelelően a vőfélyek végezték – fehér, monogramos kötényben. Egyikük minden étel előtt nádpálcával kopogtatva csendet kért, majd az adott étet dicsérő verset mondott. Szavai befejeztével *vőfélytársai* és a fiatalabb szakácsnők nagy kínálgatás közepette az asztalra helyezték a tálakat. A versmondásban mindegyik vőfély sorra került, és az ő feladatuk volt a tálak elvitele is.

A múlt század végi leírás megerősíti a felszolgálásról elmondottakat, továbbá körvonalazza a megyebeli lakodalmak étrendjét: „A lakodalmi vacsoránál a felszolgálás hagyományos módon történik és az általánosan szokásos fogások meghatározott sorban követik egymást. Húsleves, marhahús tormával, káposzta főtt disznóhússal vagy rántott disznóhússal, azután sült baromfi, rétes és sütemény ebben a sorrendben úgymond elmaradhatatlanok. Az ételeket a vőfélyek szolgálják fel, akik minden ételnél egy alkalmi verset mondanak, amelyekre a násznagyok válaszolni szoktak.” (Wekerle, 1896. 107.) Területünk lakodalmi ételei alig tértek el ettől. Az ajándékvitelnél utaltunk rá, hogy a múlt század második felében a vacsora jórészt a füstölt húsfélésegekből került ki. A századfordulótól a hagyományos étrend már élesebben kirajzolódik. A vacsora első étke mindenütt a tyúkhúsleves, a *tikhusleves* volt, metélt tésztával.

„Itt van az első tál étel, uraim behoztam.
Hogy el ne ejtsem, mindig imádkoztam.
Szakácsné asszonyunk komolyan meghagyta,
Ha telien visszaviszem, a fejemhez dobja.
Ezért örülök, ha tálát viszünk ki üresen,
Mert akkor a vendég nem marad éhesen.
Most pedig az asztalnál kérünk egy kis tért,
Mert vendégeink számára a leves ideért.
Ezért szaporán vegyék el tőlem,
Mert már nagyon égeti a kezem!”
(Sárkeresztes)

A *főtt tikhust* paradicsommártással, ritkábban tormával ették. A húsleves és a főtt hús alapjául esetenként szarvasmarha is szolgálhatott.

„Itt van a marhahús jóféle mártással,
Jobb ez, mint a hering a vöröshagymával.

Ábrahám is ezzel élt a Sárájával,
Azért élt oly soká kedves vén párjával.
Lássanak hát hozzá uraim, jó frissen,
Jó étvágygal költsék, kívánom szívesen.”
(Bodajk – Lukács, 1978. 8.)

Nemegyszer vers utalt arra, hogy az ételek tálalását a bor behozatala fogja megszakítani. (Egyes helyeken viszont a bort a később következő töltött káposzta illetve pörkölt után szolgálták fel.)

„Itt a jó tehénhús ecetes tormával,
Vagy akinek tetszik, másféle mártással,
Ez adja az erőt, a leve is jó volt,
Erre már ihatni egy italka jó bort!”
(Fehérvárcurgó – Varga, é. n. 6.)

A vőfélyek egymást követve borosüvegeket helyeztek az asztalra. Az ital beköszöntője sokszor vallásos, biblikus színezetű volt, benne emelkedett és profán sorok váltakoztak. A vallási kultuszban is szerepet játszó bor és Noé kapcsolata korán sem véletlen. A bibliai hagyomány szerint ugyanis ő kezdett szőlőt telepíteni és ő tapasztalta először a szőlő nedvének veszedelmes voltát. (Mózes I. 9. 21.)

„Mikor Noé apánk Isten parancsára
Futott a bárkába,
Minden növényfajból és állatból egyet vitt,
Hogy ne nélkülözzünk a vész után semmit.
Ám a legbölcsebben mégiscsak azt tette,
Hogy a szőlőtökét el nem felejtette.
Neki köszönhetjük, hogy a bort ismerjük,
Amelyből erőnket, kedvünket szerezzük.
Neked köszönhetjük, oh mindenség atyja,
Hogy jó vacsoránkat a bor búcsúztatja.
Együnk hát rogyásig, igyunk is hozzája,
Noé emlékét az Isten is megáldja.
A magyar nemzetet az Isten éltesse,
Öreget és ifjat állandóan szeresse!
Ezer esztendeje ahogy óvta-védte,
Óvja, védelmezze újabb ezer évre!”
(Sárkeresztes)

Először Egerben, a múlt század közepén jegyezték le azt a borbeköszöntőt (Bakó, 1987. 169.), melynek variánsát Csókakón hallottuk.

„Szív vidámításra Isten a bort adta,
Miként a zsoldárban Szent Dávid mondotta.
A mi jó gazdánk hordaját kifúrta,
Teli kancsó borát ide felhozatta.
Ezért hát uraim, mindnyájan igyanak,
A vőfélyeknek pedig egy pohár bor adjanak!”

A magyarságnál régóta az ünnepi, így a lakodalmi táplálkozás elmaradhatatlan fogását képezte a káposztából készített étel. A magyarság a káposztát sokféleképp és igen ízletesen tudta felhasználni. Hosszú századok óta nemzeti eledelként tartotta számon, s csak az amerikai eredetű zöldségfélék tömeges elterjedésével kezdett

visszaszorulni. A 17. században keletkezett első magyar kertészeti szakmunka szerzője ezt írta róla: „Ez a Magyaroknál olly közönséges palánta, hogy alig élhet az szegény ember annélkül. Sőt, a savanyú káposztát még eleinktől maradtott névvel magyar Ország tzímerének szokták nevezni.” (Lippai, 1604.) Apor Péter szerint „az káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb étket nem tartának az régi időben.” (Apor, 1978. 33.) Baksay Sándor írta, hogy a múlt században a lakodalmakban a töltött káposzta elmaradhatatlan volt. (1891. 87.) Bodajkon az idősek emberek – a fentiekkel összecsengenően – a magyar ember nemzeti eledelének említették a káposztát. Nevezetes káposztatermő helyként jegyezték a területünkre eső Fehérvárurgót, továbbá a közeli Balinkát és Csórt. Az országos és helyi tényezőkre figyelemmel természetesen, hogy tájegységeinkben a múlt századi és e század eleji lakodalmakban a káposzta nagy népszerűségnek örvendett. Amint utaltunk rá, a korábbi időben az egész területen a füstölt disznóhúshoz savanyított káposzta járult. Századunkban inkább *gombócokkáposztát* találtak. A vőfélyversekből a káposzta dicséretén túl a nemzeti jelleg hangsúlyozása tűnik ki.

„Itt a magyarnak legkedvesebb étele,
Kedve kerekedvén ezzel lakik tele.
Nem rossz takarmány ez, hiszen meg van töltve,
Kétféle hússal is szépen beterítve.”
(Fehérvárurgó – Varga, é. n. 7.).

„Paradicsomkertből íme megérkeztem,
Mely gyönyörű kertnek gyümölcséből ettem.
De mivel hogy ottan sokat kertészkedtem,
Szép fényes káposztát bőven termesztettem.
Nagy Magyarországnak jó részét bejártam,
De ilyen szép káposztát sehol nem találtam.
Itt a jó töltött káposzta, az étkek vezére,
Áldott ahol terem, ennek gyökere.
De én nem dicsérem, dicsérje meg magát,
Mert belevágattam fél oldal szalonnát.
Tizenkét disznónak elejét, hátulját,
Keresse meg benne ki-ki fülét, farkát!
Mivel hogy itt van ez a jó káposzta,
Ki-ki az evéshez fogjon hozzá buzgón,
Nehogy tévedésből éhen maradjon!”
(Fehérvárurgó – Hadházy, 1967. 32.).

A káposztához képest újabb eredetű, azt felváltó lakodalmi étel a pörkölt, melynek elterjesztésében a polgári konyhának is szerepe lehetett. A rövid lére főzött étel elsősorban a szarvasmarha, ritkábban a sertés illetve a birka apróra vágott húsból készült. A *pörkötet* századunkban *krumplival* vagy *haluskával* (másképp *galuska* – nokedli), 1945 után rizzsel is tálalták.

„Hogy éhen ne haljanak ezen a szép napon,
Egy riska tehenet ütöttem én agyon.
Itt hozom a husát kétfülű nagy tállal,
Jobb ez mint a hering a vöröshagymával!
Mivel hogy nincs több ilyen ízes éték,

Erre a magyarnak vizet inni vétek!”
(Fehérvártsurgó)

A régi parasztkonyhán a húsétel mellé körítést nem adtak, hanem a pörköltet kevés belefőzött *tarhonyával* szaporították. A tarhonya lisztből, sóból, vízből, tojásból gyúrt és szárított tésztaféle, mely nálunk valószínűleg a török megszállás idején honosodott meg és vált a népi táplálkozásban jelentőssé. Századunk közepére népszerűségéből sokat veszített, de Csókakőn egykor még ezzel adták fel a pörköltet.

„Itt van Uraim a pörkölt tarhonyával,
Jobb ez, mint a héring vöröshagymával.
Ábrahám is ilyenrel élt Sárával,
Ezért élt oly soká szerelmes párjával.
Ezért tehát mindnyájan vegyenek,
Jó nagy kanállal a tányérba tegyenek!
Ha kiürült, bátran kérjenek,
Húzd rá Marci komám vigan hadd legyenek!”

Fehérvártsurgón egykor a lagziban *ludastarhonyát* is ettek.

A hajdani lakodalmak étrendjének velejárója volt a *kása*. A szláv eredetű kifejezés az ételek kezdetleges, de nagy jelentőségű, ugyanakkor sokféle csoportját jelölte. A gabona vagy a kukorica magvaiból sűrűre főzött kásafélét idővel a *rizskása* váltotta fel. Fehérvártsurgón a töltött káposzta után egykor aprószőlős kását szolgálták fel. Az egyik magyaralmási vőfélyvers pedig a kását, az elődök ételét a pörköltöz kapcsolta. Századunkban persze már nem kukoricakását, hanem rizskását vitték be, ami a pörkölt körete lehetett.

„De azért ne hagyjuk el nagyapáink szokását,
A pörkölt mellé együnk egy kis kását!
Vegyük úgy, mint Isten áldását,
Hisz nem ehetünk mindig töpörtyűs pogácsát.
Aki ebből eszik, ízes lesz a szája,
Akinek nem tetszik, nézzen a padlásra!”
(Magyaralmás)

Az 1950-es évektől lett általános a kirántott hús és a fasiozott. A *sútt hus*, a *pecsenye*, a paraszti értékrend élén álló színhús viszont már a két világháború között az egyik fő étke lehetett a lakodalmaknak.

„Ki-ki köszörülje élesre a kését,
Mert pecsenyét hoztam, mégpedig jófélét.
Kik pecsenyét esznek mind sokáig élnek,
Őseink is ettől lettek olyan vének.
Bökje hát villáját ki-ki pecsenyébe,
Mert a vacsorának közeleg a vége!”
(Fehérvártsurgó)

A vacsora a *mákos-*, *diós-*, *kulcsoskalácsok*, *kuglófok* feltalálásával zárult. A szép pirosra, magasra sült kalácsfélékkel a szakácsnék végigrakták az asztalokat. Előbb azonban a vőfély magasztaló verset mondott.

„Itt a kulcsoskalács, ugye remek darab,
Jót eszik belőle, aki belé harap.
Bár nincsen meghintve cukorral, kaporral,

Lássanak hozzá hát, mégpedig azonnal!”
(Fehérvárcsurgó – Hadházy, 1967. 37.)

A városi eredetű sütemények (helyi nevükön *aprósütemén*, *cukrossütemén*) az I. világháború körül jelentek meg a lakodalmakban, de csak 1945 után váltak általánossá és meghatározóvá. A süteményfélék terjedése kapcsolható a cukor, mint ízesítő anyag népszerűsödéséhez. Korábban ugyanis főleg mézzel édesítették.

„Behoztam uraim a jó ételeket,
Mazsolaszőlővel telt édességeket.
Tudom, hogy szeretik az itt lévő szűzek,
De annál inkább az öregek és őszek.
Édes ez uraim, valamint a vont méz,
Az ember mindjárt megkívánja, amint ránéz!
Cukorral vegyítve nem is igen nehéz,
Aki ilyennel él, nem bántja a köszvény!”
(Sárkeresztes)

Csókakón és Bodajkon kedvelt lakodalmi sütemény volt a környékbeli németajkúaktól átvett *vircedli* illetve *gvircedli*, magyar nevén *borbamártogató*. Piskótához hasonló tésztáját tojásból, cukorból, lisztből keverték, gyúrták ki. Adtak hozzá citromhéjat és szegfűszeget is. Elsodrása után *vircedliszaggatóval* mintát nyomtak rá, elmetélték, majd kisütötték. Mint szárazsüteményt borba mártogatva fogyasztották.

A *tortát* az aprósüteményeknél később, először a két világháború között, módosabb helyeken készítették. Egyes lakodalmakba eleinte az értelmiségiek és a koszorúsok vitték, mint ajándékot. Az 1960-as évektől a torták és aprósütemények sokasága szinte teljesen kiszorította a hagyományos kalácsféléket.

A hosszan elnyúló vacsora rengeteg – köztük a szexuális életre utaló – tréfára szült alkalmat. A tréfálkozás célpontjává mindenekelőtt az ifjú pár vált. Megillette őket ugyan az a tisztesség, hogy minden tál ételből először eléjük raktak, ám a násznép öröme és együvé tartozásuk jeleként közös tányérből kellett enniük. Ráadásul ha nem figyeltek, azt is ellopták előlük. Máskor az egy tányér és egy pohár mellé nem kaptak evőeszközt, legfeljebb szűrőkanalat. Fehérvárcsurgón az ifjú pár mindkét tagjának megterítették, nehogy valaki azt gondolja, nem jutott mindenkinek tányér. A menyasszony azonban az étkezés megkezdésekor elvette társáét, és a levest közös edényből fogyasztották.

Minden faluban szokásban volt, hogy a fiatalabb vendégek, a nagyobb gyerekek vagy a legények a vacsora alatt az asztal alá bújva igyekeztek elemelni a *menyasszony cipőjét*. Ebben a menyasszony is közrejátszott, ki a szokást ismerve vagy pihenésképpen rendszerint kibújt belőle. A megszerzett zsákmányt a násznagynak pénzért kellett visszaváltania. Néhol a vőfély rántotta le az asztal alatt a menyasszony cipőjét és a vőlegénytől követelte érte a váltságdíjat.

A felső-magyarországi városokban már a középkorban megengedett szokás volt, hogy a lakodalomban közreműködő szakácsnők és zenészek pénzt szedjenek maguknak. Bár a tányérozást többször megtiltották, teljesen nem tűnt el. A paraszti lakodalmakban ugyancsak széles körben elterjedt az említett személyek pénzszedése. Kistájaink egyes falvaiban a vacsora alatt a szakácsnők *kásapénzt* gyűjtöttek. Bekötött kézzel, nagy sírás-rívás közepette jelentek meg. A vőfély versben mondta el, hogy szegény szakácsnő megégette a kezét vagy a lábára dőlt a forró húsleves, segítségére van szüksége, csak úgy tudja gyógyíttatni magát. A kásapénz szedésekor

szokásos vers alapszövege már 1791-ből, nyomtatásból ismert. Az országban számos változata élt, közülük ismertetjük a fehérvárcsurgóit.

„Nagy szerencsétlenség történt ezen házban,
Szegény szakácsnékkal ott kinn a konyhában.
Odavan a keze. Szörnyű fájdalmában
Nem tudja mit tegyen, iszonyú kínjában.
Hogy a kása forrott, kiloccsant belőle,
A szerencsétlenül rögtön segítsenek,
Különben csonka lesz, mint számos egyebek,
Sohasem szeretnék többet a legények!”

A násznép között elhaladó szakácsnő *szűrőkanalába*, ritkábban *merőkanalába* mindenki dobott pár krajcárt, később fillért, majd forintot. Fehérvárcsurgón vele tartott a vőfély is, aki az adakozást elmulasztóknak a kezében tartott meszelővel végigsimította az arcát.

A vacsora egész ideje alatt a muzsikások, a *cigányok* zenével szórkoztatták a vendégeket. Részükre a zene szünetében valamelyik vőfély szedett pénzt, *cigánypénzt*, egy jókora tányérba. Az indok mindig ugyanaz volt: a tönkrement hangszerek pótlására, javítására pénz szükségeltetik.

„Új hír a faluba tisztelt uraim,
Maguknak is elbeszélem panaszaim.
A muzsikások nekem nagyon panaszkodnak,
Már többet nem tudnak muzsikálni uraimnak.
Szegényeknek nagy bajuk lett,
A drága hangszer mind összetöredezett.
Engem küldtek, hogy pengőmagot kérjek nekik,
Mert én megyek hangszert vásárolni nekik.
Hogy tovább tudjanak muzsikálni,
Csak e tányérba egypár pengőt szeretnének látni.”
(Csókakőn-Balászik, 1930-31. 3.)

Sárkeresztesen az asztalok közt a pénzt szedő vőfély egyik kezében szűrőkanalat, a másikban fakanalat vitt. Aki nem pénzt, hanem csontot vagy dohányt dobott, esetleg megkísérelt valamekkora összeget kimarkolni, annak alaposan rávert a kezefejére.

A násznagyokkal különösen az utóbbi évtizedekben tréfálkoztak. Így tortaként krémmel bevont napraforgótányért vagy kör alakú deszkalapot tettek eléjük.

A vacsora folyamán, egy-egy étel elfogyasztása után énekelni kezdtek. A felhangzó dalok közt lehetett olyan alkalmi jellegű, mint a csókakőiek *Kánai mennyegzője*. A bibliai történet szerint Mária, Jézus és tanítványai hivatalosak voltak a galileai Kána városába egy mennyegzőre. A bor fogytával, Mária figyelmeztetése után Jézus a szolgálkkal a nagy kőkorsókba vizet töltetett. Amikor ebből kóstolót vittek a násznagynak, kiderült, hogy a víz a legfinomabb borrá változott. (János 2. 1–11.) A történet első megverselt hazai szövege latin és magyar nyelven Kájoni János (? 1630–1687) kódexében bukant fel. A vers további fennmaradását, bővülését a ponyvairodalom is jócskán elősegítette. Énekeltek halotti torban, lakodalmakban, és azokon a vasárnapokon, melyeken a kánai lakodalomról szóló evangéliumot volt szokás felolvasni. A bibliai esemény gyakran szerepelt a prédikációban a házasság isteni eredetének bizonyítására, az Istennek tetsző mulatozás hangsúlyozására. Az ének nyilván egyházi hatásra került a lakodalmi dalok közé. A papok jelenléte, a vőfélyeknek a bibliára utaló versei, s más szokások

egyébként is vallásos hangulatot kölcsönöztek az eseményeknek. (Manga, 1946. 51–53.) Tárgyánál fogva jól illett ide a kánaai mennyegző története. A magyar nyelvterületen sokféle, azután a szomszédos horvátoknál, szlovákoknál, morváknál egyaránt ismerték. A csókakói változaton érződik a népies-vőfélyes átköltés, de az első versszak szinte teljesen megegyezik a kódex eredeti szövegével. Az ismert szövegváltozatok közül az egykori Komárom megyéhez tartozó Gután (ma Kolarovo) a más alkalommal énekelt vers (Manga, 1946. 58–59.) különösen nagy hasonlóságot mutat a csókakóival.

„Az igaz Messiás már eljött
Sokféle csodákat köztünk tett,
A vizet is borrá tette,
A násznépet vendégelte:
Kánaán mennyegzőbe.

Itt nagy lakodalmat kezdének,
Jézust is meghívták vendégnek.
Úgy követték tanítványi,
Mint tyúkot a fiai:
Kánaán mennyegzőben.

Az első tál ételt föladták
Jézust azzal mindjárt kínálták.
Mindenben tetszett az étel,
Csak a borban volt a vétek:
Kánaán mennyegzőben.

Jézus anyja, hogy ezt mind látja,
Fogyatkozásukat megszanja:
Fiam, úgymond: boruk nincsen,
Azért semmi kedvük sincsen:
Kánaán mennyegzőben.

Jézus vigasságot hogy tenne,
Szent anyja kérése meglenne,
Parancsolá: merítsenek,
Kútból hat vödört töltsenek:
Kánaán mennyegzőben,

A szolgák, hogy gyorsan menének,
Kútból hat vödört megtöltének,
Jézus borrá változtatta,
Első csodáját mutatta:
Kánaán mennyegzőben.

Adják a bort násznagy elébe,
Hogy adná a vendég kezébe.
Násznagy a bort megkóstolá,
Mindjárt vőlegényt szólítá:
Kánaán mennyegzőben.

András a poharat vigyázza,
Ritkán kerül, nehezen várja,
Tamás elől elragadja,
Szomjas torkára felhajtja:
Kánaán mennyegzőben.

Tamás társaival vígan van,
Köszöntik a kancsót nagy gyorsan,
Eszik-iszik vígan lakik,
Palack a kezében eltörik:
Kánaán mennyegzőben.

Simon Tádeusznak azt mondja:
Tölts kulacsra, jó lesz holnapra.
Mert ez a bor hamar elfogy,
Bárcsak olykor volna egy korty:
Kánaán mennyegzőben.

Iskarióti, ő is csak várja,
Ótet senki sem kínálja,
Kapja kancsót, hálaadásért,
Ő is iszik vőlegényért:
Kánaán mennyegzőben.

Mindnyájan az új bort kóstolgatják,
Nosza-nosza, vígan kiáltják:
Ej, de jó bor ez az új bor,
Sokkal jobb bor,
Mint az óbor:
Kánaán mennyegzőben.

A muzsikák szépen zengének,
Az ifjak is táncot kezdenek.
Úgy meghordozták Magdolnát,
Mind elrugdalta patkóját:
Kánaán mennyegzőben.

Adja Isten mi is örvendjünk,
Midőn lakodalmat hirdetünk,
Jó bor mellett duda nélkül,
Bolond a tánc ugrás nélkül:
Kánaán mennyegzőben!"

A török hódoltság idején tartott nemesi lakodalmakban nem tartozott a ritkaságok közé, hogy vacsorakor a vendégek 40–50 asztalnál szorongtak. (Takáts, é. n. I. 137.) Erdélyben a 17. században a 4–5 fogásos lakodalmi ételek közt, mikor eljött az ideje a *zöldpálcás főgazda* nagy ezüst pohárban vagy cserépedényben beadatta a bort. Azután egyik pohárköszöntő a másikat követte, s az ivőedényt mindenkinek

fenékiig illet üríteni. A főgazda előbb felköszöntötte a násznagyot, majd a vőlegény és a menyasszony egészségére ivott, azután a vőfélyért, és sorban a nyoszolyóasszonyokért, nyoszolyóleányért, a vőlegény egész vendégseregéért – mindig harmad-negyedmagával. Velük együtt a vendégek szintúgy harmad-negyedmagukkal ittak. Mikor mindezt bevégezték, a násznagy, a vőlegény és a vőfély az örömatya mögé kerültek egy-egy kupa borral felköszöntötték a főgazdát, aztán az örömatya és örömanya egészségére ittak. Ismét a főgazda, majd újra a násznagy köszöntése következett, és folytatták a vendégekkel. (Apor, 1978. 103–104.) A lakodalmakban vége-hossza nem volt a pohárköszöntéseknek, ezzel együtt igen erősen ittak.

A Móri-völgy és a Zámolyi-medence falvainak lakodalmaiban is, a bor behozatala után egymást követték a borköszöntők és a meghatározott személyeknek vagy egyes korosztálynak szóló felköszöntések. Csókakón amint az üvegeket lerakták, a násznagy rögvést megkínálta a bort beköszöntő vőfélyt, aki a koccintás után újra megszólalt. A genesis-motívumot magában foglaló népi imádság parafrázis más területekről nemcsak lakodalmi, hanem újévi köszöntőként is ismert. (Erdélyi, 1976. 182–183.)

„Ezt a kis bort termette
Három tőke fehér, három tőke fekete.
Tőke szülte ágát,
Ága szülte bimbaját,
Bimbaja szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte Jézuskát,
A világ megváltóját.
Ez a katona regula:
Mars az áristomba!
Te meg borocska, a gyomromba!
Dicsértessék a Jézus Krisztus!”

A vőfély a násznagyot, majd az ifjú párt külön verssel köszöntötte. A vőlegényt ekképpen:

„Boldogítson Isten vőlegény tégedet,
Krisztus előtt széppé tegye életedet!
Az égig emelje híredet, nevedet,
És megörökítse nagy dicsőségedet!”
(Fehérvárcsurgó)

A vendégekre mondott csókakői pohárköszöntőben a nemesi világ fogalmai éltek tovább:

„Ti is, kik e házban megjelentek,
Alsó köznép, becsületes rendek,
Tisztesség kedvéért kik gyülekeztetek,
A mennyei úrtól áldottak legyetek!
Éljen!”
(Csókakő – Balázsik, 1930–31. 42.)

A vőfély a lányoknak tette szóvá, ha sürgölődése közben senki nem kínálta, pedig már igen szomjazott.

„Már csak várom lányok,
Hogy megkínáltok!

Egy pohár bort tőlem,
Ha nem sajnálnátok!
Amelyiktek hozzám
Olyan szíves lenne,
Jövő farsanban
A feleségem lenne!”
(Fehérvárurgó – Hadházy, 1967. 33.)

A felé nyújtott poharat így köszönte:

„Tisztelem a háznak minden szép vendégét,
Főképpen tisztelem a lányok seregét!
Csókolom közülik azt a virágszálat,
Ki nekem kínálja a tele poharát!”
(Fehérvárurgó)

Területünkön széles körben, általában 1945-ig élt a *cukros bor küldésének* szokása. Legénytől, leánytól egyaránt kiindulhatott ez a fiatalokhoz illő szórakozás. Egy pohár borba cukrot szórtak, rá kistányért borítottak, majd megfordították, hogy a tányéron a tele pohár szájával lefele állt. A vőfélyvel elküldték vagy kézzől-kézre adták az ellenkező nemű címzettnek. Ha ő vonzalmat érzett a feladó iránt, elfogyasztotta. Ellenkező esetben visszaküldte vagy *sózott bort küldött* helyette. Egymás megtréfálására minden előzmény nélkül is szoktak sózott bort küldeni. Mikor a vőfélynek valamelyik lány cukros bort küldött, verssel illet válaszolnia. Magyaralmáson némi pajzánsággal így felelt:

„Pici piros almának gömbölyű alakja,
Koszorúsleányunk borát nekem adta.
Azt is azért adta, hogy éjszaka
A dolgát velem megossa!”

A magyar néphagyományban a kakashoz külön hit fűződik. A kakas lakodalmi szerepére szépszámú adat utal. Újváry Zoltán a kultuszával foglalkozó tanulmányában (1980. 209–224.) több, számunkra figyelemreméltó szokást idézett. A baranyai lakodalomban a vőlegény illetve képviselői a menyasszonyos házhoz élő kakast tereltek illetőleg a menyasszonyért kakast adtak. Nógrád megyében a vőlegény a menyasszonynak egy feldíszített kakast, ez viszonzásul egy tyúkot adott. Másutt a násznép sült kakast fogyasztott. Így a Hunyad megyei Erdőhátságon (Erdély) a lakodalom befejezésekor egy sült kakast tálaltak, szájában virággal. Az aranyosszéki (Erdély) lakodalom egyik, szexuális szimbóluma volt. Csókakőn egy *kokast* egészben megfőztek, majd pirosra megsütötték. Tányérra vagy tálra rakták, csőrébe sárgarépát tettek, rozsmaringgal, aszparágusszal feldíszítették. A vőfély vacsorakor vers kíséretében a menyasszony és a vőlegény elé rakta.

„Behoztam a kakast egész tarajával,
Nem cicerél többet a szomszéd tyúkjával.
Szegény állat nekiment a késnek,
Kedves vendégeim jó étvággyal egyenek!”

Később felvágta és a násznép fogyasztotta el. Magyaralmáson egy kakast a darabjaiból állítottak össze, úgy tálalták. A vőfély versben mondta el, hogy a vérmes állat büntetésből jutott erre a sorsra, mert a fiatal jércéket egész nap kergette.

Egy-egy falu közösségének a lakodalomba nem hivatalos része mindig is nagy érdeklődést mutatott az események iránt. A különböző irányú vonulást az utcára

kiállva figyelte, de megjelentek a *hivatlanok* a lakodalmas ház körül is. Rendszerint vacsoraidőben, mikor ételt-italt vittek ki nekik, később pedig egyes vidékeken rövid táncot is engedélyeztek számukra. Területünkön a *hivatlanok* vagy *tátogatók* a legények közül kerültek ki. Este-éjszaka, sokszor kocsmázás után mentek a lakodalmas házhoz, annak ablaka alá vagy udvarára. A vőfély, máskor a szakácsné bort, ritkábban ennivalót vitt ki nekik, amit az udvaron, a fészernben vagy a színben fogyasztottak el.

A magyaroknál egykor valószínűleg az egész falu hivatalos volt a lakodalomba. A *hivatlanok* nyilván erre alapozva formáltak jogot a lakodalomban való aktív részvételre, egy pohár borra, sőt táncra, nótázásra. (Viski, 1929. 51.) Elszórtan területünkön is találtunk adatot arra, hogy a *hivatlanok* az udvaron énekeltek, mi több behívták őket egy rövidebb nótázásra, táncra. A II. világháborút követő nincstelenség, a *hivatlanok* részére történő étel-italhordás ellenszenvvel figyelése, tiltása döntően hozzájárult a szokás megszűnéséhez.

A vacsora utolsó szakaszában, asztalbontás előtt a vőfény vagy más legény a házassággal kapcsolatos tréfás elmélkedést adott elő – mintegy a házasság szentségét, isteni eredetét hirdető versek ellentétéként.

„Mélyen tisztelt vendégsereg!
Látják, nem vagyok én már mai gyerek!
Édesapám a múltkor így szólt anyámhoz:
Hozhatna a gyerek menyecskét a házhoz!
Ott voltam a közelben én is, meghallottam,
Mindjárt háztájt nézni én el is indultam.
Fogtam a tarisznyám, a nyakamba vettem,
De először magam jól teleettem.
Bejártam tíz várost, harminchárom falut,
De lányt nem kaptam sehol kedvemre valót.
Az egyik csúnya volt, a másik meg szegény,
A harmadikat láttam ölelte egy legény.
Negyediket végre megszerettem,
Harminchárom percig bolondja is lettem.
De azt az egyet nem vehettem el ám,
Mert már száz évvel vénebb volt, mint öreganyám!
Így hát tisztelt násznép most is legény vagyok,
Reggeltől estig a lányokra gondolok.
Valakit ha tudnak, aki hozzám jönne,
Megtartjuk a lagzit jövő esztendőre!”
(Csókakő, Fehérvárcsurgó, Sárkeresztés)

Megállapítható, hogy a két kistáj lakodalmi vacsorájának éttrendje a vidék táplálkozási struktúrájának megfelelően alakult. Felszolgálása szertartásos formában, a lakodalom egyes tiszttségviselői által történt. Egyes ételek, szokáscelemek nyek jelképes értelemmel bírtak. (A termékenység-szimbólum kakas, illetve az ifjú párnak házastársi közössége kezdetét kifejező együttes evése.) A szervezettség keretei közt ugyanakkor szabadon folyt a falatozást meg-megszakító mulatás, éneklés, kínálgatás, szórakoztatás.

A nyolc-kilenc órákor kezdődő vacsora tíz óráig, vagy azon túl is eltarthatott. A jóllakottsághoz párosuló mozgolódás viszont jelezte, hogy teret kell engedni a táncnak. A vőfény is erre figyelmeztetett.

„Volna még pár szavam a szép társasághoz,
 Az asszonyokhoz és minden urasághoz!
 Úgy látom uraim, jóllakott mindenki,
 Lehetne a vacsorát talán befejezni.
 Hátral a zenészek már régen gyantáznak,
 Táncolni akarnak a fiatal lábak!
 Ideje már annak, hogy kedvükbe járjunk
 Kezdődjék meg hát a mi vidám táncunk!
 Gyere Marci komám, a szívedből húzzad
 A sok csárdást, ahogy apádtól tanultad!
 Marci fáradtsága nem vész majd hiába,
 Mindenki dob egy kis pénzt a zenész tányérjába.
 Ő az aprópénzt is szépen megköszöni,
 De a bankó hasát mégjobban szereti.
 De legyen hát vége végre a beszédnek
 Rajtatok most a sor, húzzátok zenészek.
 Dícsérjük a Jézus nevét!”
 (Csókakő)

A vacsora végét a vőfény máskor azzal jelezte, hogy az asztal mellől a násznagyoktól *kikérte a menyasszonyt*. A kijövetel az asztalon keresztül történt, akár a vacsora előtti beültetés. Ezzel egyidejűleg megkezdték a bútorok kihordását, csak egy asztalt hagytak a szoba sarkában, arra tették a bort, a kuglófot, a süteményeket – a megéhezők, megszomjazók onnét fogyaszthatták. A padok egy része a fal mellé került, a táncban kifáradók azon pihenhettek. A helyiség éjjelig a táncnak, a táncolóknak adott teret.

Egyes községekben a menyasszony kikérés-kiadás bonyolultabb, szórakoztatóbb, szertartásosabb változatai is megmaradtak. Csókakőn a vőfélyek versben indokolták meg a tánckezdés szükségességét, majd a násznagy elé járulva énekelni kezdtek:

„Kérjük alázatosan, násznagy uraimékat,
 Hogyha kibocsájtának a menyasszonyunkat!”

A kiadás azonban nem történhetett meg az első kérésre. A násznagyok mindig találtak kifogást: hol a dallam nem tetszett nekik a hamis hangok miatt; hol zenekíséretet kértek; hol erősebb énekszót; valamennyi fiatal vőfély mögötti felsorakozását, együttes éneklését. A hosszadalmas ceremónia után végül kijöhetett a menyasszony a két vőfélyrel rögvest táncolt is egy-egy kurtát. Majd ő is a kikérők közé állva, velük együtt énekelt előbb az idősebb, azután a fiatalabb nyoszolyó kiengedésért. Amint kiléptek az asztal mögül, a vőfélyek velük is táncoltak egy rövidet. Az eseményt a násznagyok kihívása és tánca, majd visszaülése zárta. A vőlegény ez idő alatt végig a helyén maradt, a menyasszony viszont elietett, hogy átöltözzön az éjjeli menyecsketánchoz. (Horváth, 1967. 15, 16.)

Fektetés, elhálás

A házasságkötés egyben avatás volt, melynek során a legényből férfi, a lányból asszony lett. Az avatási eljárásnak a nők esetében három szakaszát lehetett jól elkülöníteni: az *elhálást*, a *kontyolást* és az *egyházi avatást*. Az elhálás, az új pár első

együttes éjszakai hálása, a nászéjszaka egykor jogi jelentőséggel bírt, a házasság létrejöttének, érvényességének kelléke volt. Területünkön részben – az esetek zömében – a menyasszonytáncot követően, részben azt megelőzően került rá sor. Színhelye a lakodalmas ház vagy a szomszédság üres szobája, kamrája, de a század elején még a padlás volt. Történhetett menyasszonyfektetéssel, mikor a lakodalom tisztségviselői az új párt szertartásosan a ház valamelyik zárt helyiségébe kísérték, de megvalósulhatott a fiatalok „észrevétlen” elszökésével is. Az előbbi formánál az elhálás feltételeinek megteremtését a lakodalmi tisztségviselők mintegy biztosították és ellenőrizték.

A század eleji csókakői lakodalmakban, továbbá Fehérvárcsurgón az elhálás a vacsora után, az éjjeli tánc előtt megtörtént. Az edények és bútorok kihordásának kezdetekor az első vőfély a násznagy elé állt és kikérte előbb a vőlegényt:

„Tisztelt násznagyuram még egy kérésem vagyok,
A vőlegényünket az álom elnyomta már nagyon!
A szerelme látom már elnyomja,
Magát fenntartani sehogy se tudja.
Bocsássa el násznagy uram nyugodalomra
Hogy békével virradhasson a holnapi napra!”

A vőlegény a vőfénygel együtt távozott; hogy hova tűnt, arról rövid idő múltán ismét a násznagy elé álló és immáron a menyasszonyt kikérő vőfély így adott számot:

„De szépen ragyognak ott künn a csillagok,
Éppen most néztem meg hogy kint vagyok.
Egy mély foháskodás jött ki az ablakon,
Hogy a vőlegény immár ágyban vagyok.
Az okát én tudom, hogy miért sóhajtozik,
Nincs ott a hű párja azon siránkozik.
Kedves násznagy uram engedje meg kérjük,
Hogy hű menyasszonyát hozzája kísérjük!
Hadd álmodozzanak édes boldogságban,
Legyenek boldogok e földi világban!
Majd visszajövünk még egyet mulatunk
Addig is uraim jó mulatást kívánunk!”
(Csókakő – Balázsik, 1930–31. 5.)

Akiadatás után a lányt férje mellé kísérté. Fehérvárcsurgón másképp verselt a vőfény:

„Szószóló násznagy uram, most jöttem végtére!
Most jutottam ím a nagy szerencsétlenségre.
Jól emlékezhetnek a mi vőlegényünkre,
Előbb az asztaltól hogy kijött kértemre.
Gondolta, hogy kedvese is eljő utána,
Visszatekint tehát, és sehol sem látja.
Nekem mint vőfénynek parancsát nyújtotta,
Hogy keressem fel és vezessem utána.
Elindultam mindjárt és sokfelé jártam,
Szakács asszonyokat keresni hajhásztam.
Kik a konyhát mind úgy összedúlták,
Hogy bajukban a Jeges-tengert is felhányták.
De mégsem találtak kínjukba egyébre,

Csak a mézes-boros bögre akadt a kezükbe.
Utoljára tehát én ide érkeztem,
Hogy vendégeink között őtet felkeressem.
Engedje keresni szószóló násznagy uram,
Hogy vőlegényének őt általadhassam.
Majd holnap reggel ismét be fogom kísérni,
Hogy rá fog-e majd násznagy uram ismerni?
Muzsika szól hangosan,
Lában rakom módosan,
Kérem alázatosan, kérem násznagy urunkat,
Eresszék ki kezemre menyasszonyunkat!”

A násznagy szívesen adta volna, de a menyasszony figyelmeztette: nem lehet, mert ellopták a cipőjét. (Rendszerint a másik vőfény emelte el.) A kikérő vőfény közben erősködött, hogy neki a menyasszonyra mindenképp szüksége van, vegyen a násznagy másik cipőt, ha nem tudott kellően vigyázni. Addig-addig vitatkoztak, hogy a násznagy ráállt, s kifizette az új menyasszonyi cipő árát. Ezáltal megváltotta magát a táncból, a későbbiekben neki nem kellett menyasszonytáncot járni. A közben előkerült cipőbe lépve a menyasszony az asztalon át elhagyta helyét és rövidesen a vőfényvel kitáncolt a szobából. A vőlegényt és a menyasszonyt ezután éjfélig nem illet keresni, magukra maradtak, együtt háltak. (Hadházy, 1967. 39–40.)

Éjfélig a helyi vagy a szomszédos faluból származó cigánybanda illetőleg a vonós, esetleg fuvós paraszttzenészek, szegényebb helyen egy harmónikás zenéjére táncoltak. A muzsika már a század elején vegyes tartalmúvá vált: népdalok, műdalok, újabban táncdalok váltogatták egymást. A *hátussó szobában* vagy a *kamorában* az idősebbek kisebb csoportokban beszélgettek, iddögáltak, énekeltek. Körükben gyakrabban felhangzottak értékes, régi népdalok. A konyhában a vőfények, a szakácsnók és a kiszolgálók vacsoráztak.

Kontyolás, menyasszonytánc, gyertyástánc

A lakodalom éjszakáján, pontosabban az éjfél körül, az éjfél után megrendezett szertartásos táncot területünk egyes falvaiban *menyasszonytáncnak*, a többiben *menyecsketáncnak* nevezték. Az utóbbi kifejezés utal arra az egyébként egységes gyakorlatra, hogy a menyasszony már asszonyruhában, felkontyolva illetve egyes falvakban az elhálás után, már menyecskeként táncolt.

A kontyolással – a segédkező idősebb nők – jelképesen asszonyt csináltak a lányból, s egyben befogadták közösségükbe. A lányság jelvényétől, a koszorútól megfosztották, helyette az asszonyi állapot szimbólumaival látták el: konttyal és kendővel. *Kontyát* a nyakszirtról a feje tetejére helyezték, *koszoruba tették*, ez tartotta meg az *a(l)só kendőt*, amivel *menyecskésen bekötötték a fejét*. A kontyolás ilyen módon a lakodalom viszonylag korai szakaszában bekövetkezett, szemben azzal a gyakorlattal, hogy a korábbi századokban a magyarságnál szinte kizárólag az elhálás után, a lakodalom másnapjának reggelén, századunkban pedig inkább a menyasszonytánc után került rá sor.

A Móri-völgyben és a Zámolyi-medencében a menyasszony befont, magas kontyba tűzött haját régebben *bécsi kendővel*, (fényes, piros selyemkendő, fehér

virágokkal vagy pettyekkel), rózsaszínű vagy kék selyemkendővel, újabban piros-fehér *baboskendővel* kötötték be. (A múlt század második felében nem *menyecskekendőt*, hanem feketeszínű *főkötőt* vagy *fejkötőt* raktak, melyre még halványan emlékeztek.) Ruhája – ellentétben a menyasszonyi viselet feketéjével – világos színű lett. Sárkeresztesen *grenadin* vagy *pikéselyem* ruhába, Csókakön *kartonszoknyába* öltözött. A század elején gyakran a *mulatságra járó ruháját* vette fel. Újabban általános a piros-fehér színű viselet. Több helyen a nyoszolyók is átöltöztek a menyasszonytánc idejére.

A menyasszonytáncot egyes kutatók az egyházi esketést megelőző korból származtatják, kapcsolatba hozzák a monogámia előtti kollektív elhálással, az azt bevezető rituális tánc maradványának tekintik. A régi nemesi lakodalmak menyasszonytáncra lényegesen különbözött a későbbi népi gyakorlattól. A 18. századi Erdélyben a menyasszony nem az egész násznappal, hanem csak a násznaggyal, a vőfélyvel, a nyoszolóasszonyokkal és a kisnyoszolyó-kisasszonyokkal járta el táncát. (Apor, 1978. 107–108.) Fizetés, ajándékozás nem történt. Mindezek ellenére a menyasszonytánc 20. századi formája sem tekinthető újabb eredetűnek.

A múlt század végi Fejér megyei lakodalmakban a vendégek a vacsora, az asztalbontás után táncoltak, majd jött a menyasszonytánc. Az egyik násznagy kezdte, utána mindenki tett egy fordulót a menyasszonnyal. Az elhelyezett tányérba ki-ki tehetsége szerint dobott pénzt az ara számára. A menyasszonytáncal az ifjú pár ünnepi szerepe végetért. (Wekerle, 1896. 107.)

Területünkön századunkban a legismertebb lakodalmi szertartásos táncnak számító menyasszonytánc kezdetét az ekkor is rendező szerepet betöltő vőfény jelezte, táncba szólító víg versével; máskor viszont a menyasszony köszöntött be, régebben kuglóffal, újabban tortával. A vőfény kezdte a táncot, kit a lakodalmi rangsor és a rokonsági fok bizonyos mértékű figyelembevételével követtek a vendégek. Az általános részvételre az „Eladó a menyasszony!” felkiáltással szólított fel, egyben kifejezte, hogy a táncot pénzzel kell megváltani. A násznagyok vagy a vőfény által felügyelt kettős tányérba dobott pénzdomány a fizetőt néhány fordulóra jogosította, és annak kikiáltására, hogy „Ényim a menyasszony!” A tánc, a friss csárdás alatt kézről-kézre adták a menyasszonyt. Az illem szerint a táncban mindenkinek részt kellett venni, sorra *eljárták a menyasszonytáncot*, egyben az ifjú pár életének megalapozásához anyagilag járultak hozzá. A vőfény egy pohár borral, egy szelet kuglóffal vagy tortával kínálta a táncot befejezőt. Több helyen a század elején – főleg ha a vőlegény kevésbé volt életrevaló vagy a vőfény nem figyelt – a legények megpróbálták *ellopni a menyasszonyt*, megpróbáltak a táncból kifutni vele. Legutoljára a vőlegény maradt, aki néhány tánc lépés után feleségével – a pénzt felmarkolva – sietve elhagyta a helyiséget.

Sárkeresztesen az 1920-as évekig kuglóffal, később inkább tortával a kezében köszöntött be a tánc előtt a menyasszony.

„Szerencsés jóreggelt adjon az Úristen!
Örülök, hogy Násznagy uramat látom itten!
Tisztelt Násznagy uram kérem szeretettel,
E csekély ajándékot hoztam én ide fel.
E csekély ajándékot, mely annak a jele,
Isten segítségével lányi pályámat végzem most mindjárt be.
Tessék Násznagy uram, éljék egészséggel,

Az itt jelenlévő tisztas vendégekkel!”

A mutatós süteményt rövidesen fel is vágják, de előtte még a vőfény *versőt*, táncba hívta a násznépet.

„Engedelmet kérünk tisztelt vendégeink,
Álljanak az útból egy kicsit félre mind!
Íme, itt áll előttünk az ékes menyasszony,
Hogy menyecske fejjel először mulasson,
Minden vendégnek egy nótát juttasson,
Majd az ajándékból új cipőt varrasson.
Táncoljon hát vele mindenki egy kurtát,
De le ne tiporják a cipője sarkát,
Gondoljanak arra, hogy drágáért varrták,
Azután tömjék meg százassal a markát!
Az asztal közepén áll két üres tányér,
Én kezdem a táncot, a többi még ráér!
Addig menjenek haza tizesért, százasért,
Te meg cigány, húzd rá az új házaspárért!”

A költemény illetve változatai nemcsak vidékünkön, hanem országosan elterjedtek. Valószínűleg újabb eredetű, mivel a 19. század közepéig a vőfénykönyvekben nem szerepelt.

Zámolyon az átöltözött új asszony a keresztanya által sütött egy vagy két tortával és egy üveg borral köszöntötte fel a násznagyokat. Ezután az első vőfény a násznagyoktól előbb a kisebbik, majd a nagyobbik nyoszolyót, végül a menyasszonyt kérte ki:

„Kérjük alázatosan násznagy uraimékat,
Hogyha kieresztenék kisebbik (nagyobbik) nyoszolyónkat!”
„...a mi menyasszonyunkat!”

A nyoszolyókkal rögvest táncolhatott, de a menyasszony kikérése nem ment könnyen. A násznagyok a rovásukra elkövetett tréfákért visszavágtak. Teljesíthetetlennek tűnő feltételt szabtak: „Hozd be az eget csillagostul!” (A vőfény erre rosta alatt égő gyertyát hozott.) Vagy beugratós kérdést tettek fel: „Mondd meg, hogy milyen mély a tenger?” (A válasz: Egy kőhajításnyi.) A próbák során túljutva táncolhatott a menyasszonnyal, azután követhették a násznép tagjai. Az utoljára maradó vőlegény a vendégek közül kiperdült menyasszonyával, úgy távoztak. Közben azonban el kellett viselnie, hogy a vendégek tréfásan, összefonott zsebkendővel üssék a hátát. Ám ha a menyasszonyt valamely ügyesebb vőfény ellopta, akkor komoly váltságdíjat kellett fizetni érte. (Demeter, 1973. 12. 13.) Magyaralmáson szintén a menyasszonytánchoz kapcsolódott a kikérés, s az említettekhez hasonló akadályokat kellett leküzdeni.

A magyar paraszti lakodalmakban a kontyolás után az újdonsült menyecskét sokféle férjével együtt be szokták mutatni. A vőlegény kötelessége volt ilyenkor a násznép borral kínálása. Az együttívás a házasemberek közösségébe fogadást jelképezte. A szokás egyik változatát Csókakőn is gyakorolták. A felkontyolt új menyecske az első vőfély verse után köszöntötte be magát:

„Istennek jóvoltából letettem a pártát,
Mivel most már megtaláltam az életem párját,
Most léptem a lányok sorából az asszonyok sorába,
Bort töltök a násznagy uraim poharába.

Kitűnő bor, mert hát új bor.
Minden csöppecske
Hevít is, tüzesít is,
Mint a fiatal menyecske.
Töltsék tele poharukat,
Azt nyújtsák át nekem,
Hogy igyak én is, igyék velem az én férjem is!”

Az ital felhajtása után, ha a menyasszonynak volt testvére, áldó és figyelmeztető szavakkal ő szólt a fiatalasszonyhoz és férjéhez. A tánc ezután kezdődött. Mikor a vőfély kiáltására („Eladó a menyasszony!... Először!... Másodszor!... Senki többet?... Harmadszor!”) már nem akadt táncolni szándékozó, sorra kerülhetett a vőlegény. A vőfélyek kérésére nagy keservesen őt is kiadták az asztaltól, eljárhatta ő is táncát. Bár a vőfélyek az ajtót árgus szemmel vigyázták, menyasszonyával végül csak sikerült kiszöknie. (Horváth, 1967. 17. 18.) Csákberényben a század elején a menyasszonytánc végeztével a vőlegény jóbarátja kísérte ki a szobából a fiatalasszonyt. A vőlegény csak utána ment ki. (Sárkány, 1966.)

Népünkél ünnepélyes, szertartásos esemény volt a *lakodalmi kalács* elfogyasztása. A jelképes értelemmel is bíró süteménynek számos formája, elnevezése alakult ki, melyek közül néhányat már érintettünk. Egyes vidékeken impozáns méretű, nagy anyagi ráfordítást igénylő lakodalmi kalácsot készítettek, melyből a násznép minden tagja részesült. Több tájegységben a kalács ünnepélyes felvágására a menyasszonytánc alatt vagy után került sor. A palócoknál a táncot követően a menyasszony kalácsot, a vőlegény pálinkát szokott kínálni. (Bakó, 1987. 217.) A Móri-völgyben és a Zámolyi-medencében a menyasszonytánc előtt behozott kuglóf is a lakodalom csemegéi, illetve közösségi elfogyasztása révén jelképes ételei közé tartozott. Helyét a torta idővel ugyanúgy átvette, ahogy mára fokozatosan kiszorította szinte az összes kalácsféleséget. A *menyasszonyi torta* ünnepélyes, kivételes jellege azáltal is megmutatkozott, hogy eleinte a lakodalom egyetlen ilyen süteménye volt. A torta terjedésében a város, a polgári ízlés térhódítása, a helybéli értelmiség egyaránt szerepet kapott. Iszkaszentgyörgyön 1945 előtt a meghívott papné, jegyzőné és tanítóné vitt tortát, melyek közül egyikkel szokott beköszönteni a menyasszonyt.

Az elhálással, a menyasszonyfektetéssel hozható összefüggésbe, azt mintegy bevezette a *gyertyástánc*. A 17. században íródott Magyar Simplicissimus szerzője Kassán az ottani magyar mennyegzőben látta, a gyertyástáncok körébe tartozó *fáklyástáncot*: „Ha a menyasszony-fektetésre kerül a sor, különös táncba kezdenek. A násznagy fogja a menyasszonyt és szablyát köt a derekára, két ifjú legény hasonlóképp felővezett szablyával, kezükben fáklyát tartva a menyasszony előtt táncol; mögötte táncra állnak fel a nyoszolyólányok és más barátnői, akik kíséretébe szegődnek. A menyasszony elbúcsúzik, mégpedig többnyire sírva, szüleitől és legközelebbi atyafiaitól, aztán folyvást táncolva észrevétlenül kiperdülnek a szobából és a násznagyhoz vezetik. Közben mindaddig muzsikálják a nótát és járják ezt a táncot, amíg a menyasszonykísérők vissza nem érkeznek. A násznagy a menyasszony pártját és koszorúját kivont kardjára tűzve hozza, a másik kezén egy nyoszolyókisasszonyt vezet. A fáklyások előtte, a többiek utána táncolnak be a szobába. Még néhány fordulót eljárnak s azzal vége van ennek a táncnak.” (Speer, 1956. 166, 167.) Apó Péter nyomán a 18. század elejéről a gyertyástánc *szövetnekes tánc*ként ismert: hat forgós ifjú egy-egy nagy égő szövetneket tartott a tánc alatt kezében. Ők adták a

kíséretet amikor a menyasszonyt a vőfély a vőlegény hálózataiba vezette. Ott a vőfély kardjával megfosztotta koszorújától a menyasszonyt, kit a nyoszolyók levekeztettek. (1978. 108–109.) Réthei Prikkel Marián az idézett adatokra figyelemmel úgy gondolta a gyertyástánc főképp úri körökben járta. Lassú, méltóságos dallam- és táncmenettel bíró szertartásos, jelképes tánc volt, melyben az égő gyertyák hordozása az igaz szerelem maradandóságát szimbolizálta. (1924. 119.) A parasztság köréből későbbi adatok vannak, melyek bizonyítják, hogy a mennyegzőkön, a menyasszonyfektetés-kor a nép is táncolta. A Balogh Sámuel által 1827-ben megírt gömöri lakodalomban a vőfély előbb a hálókamrában lefektette a vőlegényt, majd a háromágú gyertyát előhozatta, meggyújtotta és vezette a menyasszonytáncot. Mögötte hosszú sort formált, táncolt, énekelt a násznép. A násznagy engedélye után a hálókamrába vitték a menyasszonyt. Ott koszorújától megfosztották és a vőlegény mellé fektették. (Bakó, 1987. 195–196.) A menyasszonykikérő vagy menyasszonyfektető gyertyástánc leginkább nyelvterületünk északi részén maradt meg, de ismerték Erdélyben, az Alföldön és a Dunántúlon is. Párhuzamai, előzményei éltek Nyugat-Európában, valószínűleg mi is a németektől vettük át, kik viszont a franciáktól. (Réthei Prikkel, 1924. 120.) Nálunk számos formaváltozata alakult ki.

A gyertya a Móri-árok egykori lakodalmi táncainál is szerepet kapott. A század elején Iszkaszentgyörgyön a menyasszonytáncra menyecske ruhában megjelent új asszony a kezében szerelmi jelképet, *almát* hozott, melybe szúrt lúdtollakon *gyertya* égött. A hatás növelésére egyedül ez a fény világított a szobában. A násznagy köszöntője és a vőfély verse után kezdődhetett a menyasszonytánc. Fehérvárcsurgón éjfélkor jelent meg a szobaajtóban az első vőfély az új párral. A vőfély a század elején *három égő gyertyát* tett ujjai közé vagy *almába* szúrt *hétágú gyertyatartót* fogott kezébe, úgy táncoltatta be a menyasszonyt a helyiség közepére. Mindenki figyelte az égő gyertyaszálakat, mivel bármelyik szál elalvása későbbi boldogtalanságot jelzett. A vőfély az ismert verssel szólította fel a násznépet a menyasszonytáncra, melynek lefolyása ettől fogva egyezett a többi községbelivel. A fehérvárcsurgói szokásban a széles körben elterjedt gyakorlattal egyezően használtak három gyertyaszálát. Az itt is felbukkanó szerelmi szimbólumba, az almába tűzött hétágú gyertyatartót az egyházi gyakorlatból vették át. A bibliában is említett liturgikus tárgy a kereszténység számára jelkép is: többek közt az őszövetséget és Krisztust, a világ új világosságát jelképezi. A hármas és a hetes a nép szemében bűvös erejűnek tartott, kedvelt számok voltak. A gyertya fénye – a fent említettekén túl – az életet, ellobbanása pedig nemcsak a boldogtalanságot, hanem a halált is jelentette. A szigetközi *gyertyatáncánál* a táncoló násznagy két gyertyája közül egyik a vőlegényt, a másik a menyasszonyt jelképezte. Nagyon vigyázott rájuk, hogy égve maradjanak, mert akié kialudt, az várhatta közeli halálát. (Timaffy, 1980. 169.) Az égő gyertya, mint a tűz, a világosság hordozója bajelhárító, gonoszűző funkciót is betölthetett.

A hagyományos lakodalmakban a két násznép hasonló módon, de külön szórakozott. A lányos háznál a menyasszony elbúcsúztatása után természetesen az ifjú pár, a vőfélyek és a koszorúsok nélkül folyt a vigalom. A menyasszonytáncra azonban éjfél után hazament a lány férjével és kíséretével. Otthon minden vendéggel ismét eljárta táncát. A II. világháború után egyre több helyen tartotta együtt a két násznép a lakodalmat, s mára ez a forma vált általánossá.

A lakodalom bizonyos szakaszai azt a célt szolgálták, hogy az új pár anyagi alapjait megteremtsék, könnyítsenek a közös terheken, az önálló vagy a szülővel

közös gazdaságban a viszonylag különálló háztartás vitelének feltételeit megteremték. (Tárkány Szücs 1981. 386.) A vizsgált falvakban amit a *menyasszon táncót*, a *menyasszontánc-pézt* rendszerint a fiatalok kapták meg. Egy kis földet vagy állatot (borjút, tehenet, malacokat) vehettek rajta, megalapítva további sorsukat. Ahol a házasuló legény egyedüli, *egyes gyerek* volt, ott a pénzt *közreeresztették*, közösbement a szülőkével. Arra is akadt példa, hogy az *öreg*ek rátették kezüket a menyasszony keresményére. Összegszerűen legtöbbit a násznagynak illett adni, utána kinek-kinek a rokonsági fok szerint. A századfordulón a menyasszonytáncnál még csak pénz adtak, később a kitett kosárba vagy vékába ajándéktárgyakat is. Eleinte főleg konyhai felszerelést (edények, ruhák), ágyneműt, az utóbbi évtizedekben nagyobb értékű berendezési tárgyakat is. Csókakón viszont máig tartják a régi szokást, hogy a menyasszontáncért csak pénzzel fizetnek. Aki mást is ajándékozik, az azt már az előző napokban a tyúkkal, lisszttel együtt odaviszi. A menyasszonytánc az 1950-es évektől egyre nagyobb jelentőségűvé vált a lakodalmakban. Következett ez gazdasági funkciójából: egyrészt megtérült általa a költségek tekintélyes része, másrészt az összegyűlt pénz és ajándék alapot adott az ifjú pár életének indításához. Kétségtávol a lakodalom egyik csúcspontjává emelkedett, ám bizonyos szokáselemek (pl. kontyolás) kihullottak mellőle.

A kiházásítás javait az eljegyzés kapcsán már érintettük. Az új házasok otthonról *hozománt* kaptak, melynek értéke, tárgyainak száma alapvetően a család gazdasági helyzetétől függött, de az idő elteltével érezhetően növekvő tendenciát mutatott. A kiházásítási javak általában ingóságok voltak. A bekövetkezett változások egybeestek az országos fejlődéssel, korszerűsödéssel. A múlt század végén a lánynak *tulipányos ládába* pakolták ágyneműit, ruháit – ennyit kapott. A századforduló után már *szekrényt, lepedőket, dunyhákat, vánkásokat* és több-kevesebb *ruhát* vitt a házasságba. Az 1910-es években egy szegényebb sörédi lány egy-egy szekrényt, ágyat, asztalt, két dunnát, hat vánkost, azután ágyruhát, viseleti darabokat kapott hozományul. Az 1920-as években a módos magyaralmási lány *staférungra* az alábbiakból állt: két ágy, asztal, székek, komód vagy sublót, hat vánkos, két dunna, kettő-négy szalmazsák, lepedők, abroszok, törülközők, szakajtóruhák, zsákok, ingek, alsószoknyák, réklik, szoknyák. *Gazdaleánál* mindehhez ingatlan és egy-két állat járult. A férj, szülei tehetőségétől függően földdel, állattal (tehen, borjú vagy sertés) gazdagította a közös vagyont.

Éjfél körüli szokások

A napközbeni, esti többszöri, de rövidebb idejű vigadozás után éjfél után követően bontakozott ki, s vált teljessé a lakodalmi ivás, éneklés, tánc. Mind szilajabban, egyre féktelenebbül, szabados viselkedéssel mulattak. A hangulat tetőfokán a vőfély vagy valamelyik vendég bele-belekurjantott a táncba, dicsérve a menyasszonyt, a vőlegényt vagy a hangulatot.

„Sárga patkó, réz a szege,
Menyasszonyunk kékén szemé!

Sárgarépa, vörös retek,
A vőlegény csinos gyerek!

Sárga csikó, selyem nyereg,
Völegényünk derék gyerek!

Az égen is csillag ragyog,
De örülök, hogy itt vagyok!

Kifelé a kocsink rudja,
Elmegyünk a messi útra!"

(Fehérvárcturgó – Hadházy, 1967. 41. 42.)

A mulatság elérhette tetőfokát a lakodalmi alakoskodásokban is. Máskor viszont éppen a lakodalom üres szakaszainak kitöltésére, az unalom, az álmodás, a fáradtság elűzésére, a hangulat élénkítésére, a vendégek felvidítésére szolgáltak az alakoskodások. Időpontjuk éjfél utánra, hajnali órára esett. Tartalmilag a lakodalommal csak a lakodalom-paródiák és az álmenyasszonyok álltak összefüggésben.

Az *álmenyasszonyok* a magyar népnél nemcsak a kontyolás után, hanem a lakodalom különböző mozzanataiban feltűntek. Majd mindegyik esetben a valódi menyasszony átadását megelőzően illetve a völegény próbájaként állították ki őket. Rendszerint kislányt vagy öregasszonyt öltöztettek be. A Móri-völgyben ettől eltérően férfi öltözött fel „maskurás menyasszonnak”. Általában a menyasszonytánc után játszották el a tánc paródisztikus formáját. A szomszédos Mezőföldön és területünkön az alakoskodót *bolondmenyasszon*, ritkábban *bohócmenyasszon* néven emlegették. A máig is élő játék némelyik községben nagyobb múltra tekint vissza (Magyaralmás, Fehérvárcturgó, Csákberény), másutt viszont csak az utóbbi években tűnt fel (Sárkeresztes). Rendszerint fiatalember vett magára leányruhát, menyecske-ruhát, a komikum érdekében némelykor szinte maskarát. Fejét mindenképpen bekötötte, melleit kitömté. Tréfás, groteszk mozdulatokkal táncolt a vendégekkel. A játék nem nélkülözte az obszcén elemeket sem. Az alakoskodó szereplésével, táncával a zenészeknek gyűjtött pénzt.

Az alakoskodások egy része nincs szoros tartalmi kapcsolatban a lakodalommal. Az ide tartozó *halottas játékok* a temetést, a halotti szertartást utánozták, paródisztizáltak. Az ilyen dramatikus játékok a magyar nyelvterületen széles körben elterjedtek. Erdélyben és a Dunántúlon főleg a farsangi hagyománykörhöz, az Alföldön a lakodalmakhoz kapcsolódtak. (Újváry, 1974. 64.) Fehérvárcturgón egykor igen kedvelt volt a lakodalombeli halottas játék, lakodalom alig fejeződhetett be nélküle. Szereplői kizárólag legények, férfiak voltak, kik a zene szünetében adták elő produkciójukat. Két legény az udvarról nagy sírás-jajgatás közepette vitte be hordsaroglyán a szobába a lepedővel letakart halottat. Mögöttük négy zokogó társuk haladt, kezükben egy-egy gyertyaszállal. A holttestet a szintér közepére tették. Máskor a mulatság helyiségében összetoltak néhány széket, leterítették pokróccal, s erre fektették a halott szerepére vállalkozót. Fekete ruhával le is takarták. A násznap nagy érdeklődéssel várta, figyelte az eseményeket. A játék további, fontos részét a halott búcsúztatása alkotta. Gyakran a valóságos gyászszertartás latin nyelvű vallásos szövegének paródiája hangzott el az egyik szereplő vagy a vőfély szájából:

„Dolores inferni,
Vesz a papa verglit...”

Máskor valamelyik sirató legény mondott verset a halott felett, kicsúfolva ennek származását, utalva a tehenekkel való rokonságára:

„Óh, sárgalábú halál!
Hozzá kevés irgalommal valál!
Miért nem kegyelmeztél meg
Szegény öcséinek,
Kik e holttest felett itten keseregnek?

Eredetét vette szüleitől
Buzaszalmán hízott ostoros felétől.
Szüleinek testvérei voltak,
Kori meg Morgán,
Ezen kívül még kettő jár a csordán.”

A halottas játék elengedhetetlen része az elhúnyt feltámadása, életrekeltése. Fehérvárcsurgón is *fölélett* a megboldogult, rendszerint azután, hogy a lepedőt felhajtva egy pohár bort öntöttek a szájába. A ravatalról leugorva, – a másutt megfigyelt halotthoz vagy a halált játszó alakoskodóhoz hasonlóan – a többiekkel rögvest szilajul mulatni, táncolni kezdett.

A lakodalmi alakoskodás ismert figurája a *koldus* vagy *kéregető*. Magyaralmáson a férfivendégek egyike rosszabb, öreges ruhába öltözött be és vénséges vénember hangját utánozva, szinte énekelve elfulladó hangon, köhögések közepette kezdte el rímes prózába foglalt hazugságmeséjét. (Variánsára Sárkeresztiesen lertünk.) Egyes szám első személyben mondta el képtelen kalandokból álló, bibliai elemekből felépített történetét. A mese szerint a parasztság számára leginkább ismert bibliai személyekkel került kapcsolatba, közismert események részesévé vált. A szövegben minden alkalommal úgy szerepelt, mint a falusi élet valamely alakja (vőfény, cenzár, jószágigazgató) illetve a falusi élethelyzetek részese (tyúkverőt jár, szánkózik, pincében mulat). Természetes, hogy a vers a házasságra utalással kezdődött.

„Jó estét násznagy úr!
Az ótestamentumból van bizonyítványom,
Hogy én vagyok a legvénebb ember a világon.
Tudom, hogy nem hiszik el a kedves vendégek!
Pedig ismertem ám Ádámot nyalka, szép legénynek.
Mikor Ádám apánk nőül vette Évát,
Én voltam a vőfény, kaptam szép bokrétát.
Huhu-hú de jó lakodalom volt ám pénteken délelőtt,
A Csicsó bolondjával együtt jártuk a tyúkverőt.
Akkor meg még arra is emlékszek,
Mikor a Káin megölte az Ábelt.
Ezért az apja nyolcszázhetvenhatot rávert.
Káin csak sziszegett a sátor közepén,
Másnap elment, mint szegény vándorlegény.
Azután meg még arra is emlékszek,
Mikor Isten azt mondta Noének: Te Noé, jók legyetek!
Mert ha nem, bocsájtok rátok egy vízözönt,
Azt mondta Noé: Nekem ehhez semmi közöm!
Épített egy nagy bárkát,
Belevitte a feleségét, a családját, minden állatját.
Hát azután nekem a vízözönkor is csak úgy

maradt meg az életem,
 Hogy a Noé komával összebeszéltem.
 Segítettem neki bárkát csinálni,
 Ha ez nem így volt násznagy úr, legyek én akármí!
 Azután esett ám az eső negyven napig csak úgy szakadt,
 Azt a bárkánk meg az Ararát hegyén elakadt.
 Azután mikor az Ararát hegyen megfagyott a hólé,
 Huhú, de sokat szánkóztunk ám, én meg az öreg Noé!
 Sokszor eldöntöttem ám a Khámet meg a Jáfetet,
 Ilyenkor az öreg Noé jóízűt nevetett.
 Azután mikor kiszálltunk a bárkából,
 Azt mondja a Noé koma: Te koma! Ültessünk szőlőt,
 Hogy legyen nedű, attól lesz majd nekünk jó kedvünk!
 Azután bizony a pincébe is sokszor elhítt az öreg Noé koma,
 Főleg akkor, mikor bőven termett a páskoma.
 Egyszer aztán a Noé komával az újborból berúgtunk annyira,
 Kiröhögött bennünket a Noé komának ez a Khám fia.
 Azután még arra is emlékszek,
 Mikor az Isten kénköves esővel megharmatozta
 A Szodomát meg a Gomorrát,
 Az én Lót komám mikor menekült,
 Úgy kapkodta az inát.
 A Lótnak a felesége meg, mint a kíváncsi asszony, visszatekintett,
 A kénköves esőtől nyomban elégett.
 Azután még arra is emlékszek,
 Mikor a Jákobnak a fiai azt a Józsika gyereket eladták,
 Annak a Putifárnak, a gabonakereskedőnek.
 Hát én voltam a cenzár, ittunk jó áldomást,
 Szegény Jákob azt a gyereket úgy siratgatta.
 Akkor én a Putifárnál jószágigazgató voltam,
 Hát szép csinos, fiatal siheder legény voltam.
 Azután a Putifárnak a feleségébe belegabalyodtam,
 Féltette is ám tőlem a feleségét, a Rebekát,
 Azután engemet két lábbal odább reketált.
 Akkor lett aztán az életem nagyon szegény,
 Mert nem vót se pénz, se kenyér.
 Mondhatnám én ezt még maguknak reggelig is,
 De nem hiszik el, ugyis hiába, mert már ez nincs
 Megírva a Bibliában!
 Hát kedves vendégeim, most már elhiszik amit mondok,
 Hogy én vagyok a legvénebb ember a világon?
 Szánják meg most már az én szegénységem,
 Hadd felejtsem el sok-sok szenvedésem!”

Az előadás a visszaemlékezések szerint már csak a jókedv biztosítására szolgált, adományszedés – a szöveg ellenére – nem követte.

Az állatalakoskodások legkedveltebb formája a a magyar nyelvterületen a *lőalakoskodás*, mely farsangi, fonóbeli és lakodalmi játékként volt népszerű. Formai-

lag és egyéb tekintetben is a lakodalmi lóalakoskodással megegyezett a *számár-alakoskodás*. Fehérvárcsurgón két egymásnak háttal álló, derekuknál fogva összekötött és előrehajló, lepedővel letakart legény alkotta a *szamarat*. Hátukra egy fiatalabb legény ült, akit mint nehéz terhet igyekeztek ledobni. Hányták-vetették magukat, szórakoztatva a násznépet. Végezetül kötelüket eloldották, így a fönt ülő legény – a nézők derűtségére – a földre pottyant.

A lóval (számárral) kapcsolatos dramatikus néphagyomány Erdélytől az Alföldön keresztül a Dunántúlig szinte az egész magyar nyelvterületen megtalálható volt. A játék egy ismert típusaként a lovat alakító két legény pokróc vagy lepedő alá rejtőzött. A ló fejét botra tett cserépfazékkal, farkát szőrrel, ronggyal imitálták. A szokáscelemekény lényege az volt, hogy a lovas megpróbálta az állatot a jelenlévőknek jó pénzért eladni. Mivel megegyezni senkivel nem tudott, fejbeütötte, megölte lovát, szétverte a cserépfazekat. A fehérvárcsurgói játék mindehhez képest úgy formai, mint tartalmi tekintetben csökevényes, korábban nyilván teljesebb lehetett. A lóalakoskodásnak az európai néphagyományban számos variánsa ismeretes, de a magyar hagyományban is ősi gyökerű, táplálója a hajdani lókultusz volt. (Újváry, 1972–74. 280. 333.).

Hajnali szokások

A multság, a tánc hajnalig, reggelig tartott. A férfias helytálláshoz hozzátartozott, hogy a meghívottak a lakodalom végéig bírják erővel. Iszkaszentgyörgyön a korábban, „az időnap előtt” hazaszökött férfiakért a még talponlévők elmentek. Felzörgették, ágyukból kicibálták, felöltöztették őket, azután vállukra, nyakukra rakva az *öregláncot*, mint rabokat kísérték vissza valamennyit a lakodalomba (*láncozás*). Magyaralmáson a vőfény ment azért a férfiemberért, aki nem bírta hajnalig, és elillant. Vitte magával a *hossziláncot*, az álmos vendég lábához kötötte, *rabláncra fűzte*, úgy vezette őt vissza. A megszegyenítés („hogy nem bírta reggelig a multságot”) növelésére zajt csaptak körülötte, *összeverték a fazékfödőket, a kementévőket*.

A megkötözött személyek, a rab szerepét játszó férfiak nem ismeretlenek a lakodalmi szokások alakjai között. Főleg a keleti palócság körében élt a *rabvágás* elnevezésű dramatikus lakodalmi játék, ahol a kerékkötöző láncsal felfűzött rabokat kivégzésre vitték. A rab egyébként is Európa-szerte a népi színjátszás gyakran megjelenített figurája.

A magyarság északi területein a lakodalom másnapjának reggelén a lakodalmas ház udvarán vagy a falu utcáján, központi terén könnyen gyúló anyagból tüzet raktak. A násznép ezt énekelve, körtáncsal vagy csárdással körültáncolta (*hajnaltűztánc*). Némelykor a menyasszony nem vett részt benne, máskor viszont egyedül vagy a vőfényekkel átugrotta (*menyasszonyporkolás*). Példáját követhette a násznép. A hajnali tüzet a Felföld több mint 200 településének lakossága ismerte – főleg az egykori Heves és Borsod, kevésbé Nógrád és Gömör megye népe. A hajnali tűz meggyújtása kereszténység előtti eredetű, célja a bajelhárítás, elsősorban a menyecske óvása a rontástól.

A Móri-völgyben Magyaralmáson 1920 körül a násznép az utcán még tüzet rakott, kijöttek a zenészek, akik muzsikájára a lányokat a máglya körül megtáncoltat-

ták, *hajnaltűzet táncútak*. Az ősi eredetű hajnaltűz a lakodalom egyik fordulópontjává is vált: a fent említett módon a lakodalmas házhoz azt hozták vissza láncon, azt szégyenítették meg, aki nem bírta a hajnaltűzet eltáncolni.

A menyasszonytánc után rendszerint hússal, frissensülttel vagy hideg étellel kínálták a vendégeket (ilyen formában jelent meg először az 1930-as években a kirántotthús), azután inkább csak ittak. Napfelkeltekor a násznép poharába pálinkát töltögettek. A század első harmadában hajnalra rendszerint minden étel elfogyott. A népi értelmezés szerint ezért alakult ki a *tikverő*, a *tikverőzés* szokása, mellyel a legények és a fiatal házások ételt gyűjtöttek.

Sárkeresztesen a fiatalemberek, akik mentek *tikverőznyi*, rongyokba öltöztek és bekormozták magukat, velük tartottak a zenészek is. A hivatalos házakat keresték fel. Kicsit mulatoztak, tréfálkoztak, egyikük hamuzott, bekente a lányokat, menyecskéket. Kolbászt, szalonnát, három-négy tojást kaptak egy-egy helyen. A lakodalmas házhoz visszatérve a szakácsnék megaprogatták, megsütötték nekik a zsákmányt és azt savanyúkáposztával ették. Az 1940-es évek elején tartották az utolsó tikverőzést. Magyaralmáson szintén intenzíven gyakorolták a szokást. Hajnal felé oszladozni kezdett a násznép, s mikor már alig maradtak, fogta magát néhány legény, elindultak a faluba. Bekopogtak azokhoz a házakhoz, ahonnet valaki ott volt a lakodalomban. Tojást kértek. Ahol nem kaptak, bekenték a ház falát korommal. (Nagy, 1975. 3.) A tyúkverőt – mint fentebb láttuk – mind Sárkeresztesen, mind Magyaralmáson megemlégették a lakodalmi versekben is.

Iszkaszentgyörgyön a tikverőzés egyúttal a lakodalom szereplőinek parodizálása volt. Egy vállalkozó, mókás legény szakadt női ruhába *újasszonynak*, *menyecskének* öltözött be. Társa a *vőlegényt* alakította, míg a többi résztvevő – sokszor csak néhány legény – a násznépet. A meghívott házakhoz mentek be, hol „a lakodalomban tönkrement lakodalmas ház segítségét” kérték. A kikönyörgött tojást, sonkát, szalonnát karkosarukba rakták, ezalatt a többiek az ólban, „elverve a tikot a fészekrű” tojás után kutattak. Máskor alkudoztak, követelöztek vagy loptak a konyhából, a kászliból. A lakodalmas házhoz visszatérve, amit kaptak megsütötték, felverték az alvó cigányt és mulattak tovább. A szokás itt is az 1940-es években halt el.

Csókakón a lakodalom másnapjának reggelén – délelőttjén szintén mentek azokhoz a házakhoz, ahonnet vendég érkezett. Ott ettek-ittak. Ezt nevezték tikverőzésnek. Azután kimentek a szőlőhegyre, majd délre vissza a lakodalmas házhoz és ami maradt, megették. Közben beszélgettek, énekeltek. Voltak azután, kik még a második nap délutánján sem aludtak, *bolyongtak* a faluban.

Fehérvárcsurgón a századfordulón így örökítették meg az eseményt: „Másnap reggel jön azután tik (tyúk) verő – azaz a fiatalság a vőfényekhez szegődik és velük együtt járják a falut, bemennek minden házhoz, aki csak hivatalos volt a lakziba és ott kapnak: szalonnát, kolbászt, pénzt, stb. és ezt egy háznál megkészítik, s újra lakmároznak – duhajkodnak”. (Varga, é. n. 7.) Gyűjtésünk szerint a század első felében reggel nyolc óra tájban a vőfények egy pár legénnyel, fiatalemberrel *tarisznját* akasztottak a nyakukba, *tótkosarat* vettek a karjukra és zeneszóval elindultak a hivatalos házakhoz, különösen a lányosakhoz. Volt amikor megvendéglétek őket, pálinkával, borral, étellel kínálták, közben persze alkalom nyílt a tréfálkozásra. Máshol vagy máskor a háziai figyelmét elterelve a fészekből tojást, a kéményből kolbászt, szalonnát csentek. Délután a szőlőhegyen a násznagy vagy a vőfény pincéjében borozgatás közben ezt fogyasztották el. A fehérvárcsurgói (és a

csókakői) tikverőzés így, hasonlóan a búcsúhoz és a disznótorhoz a szőlőhegyben folytatódott, végződött.

Párhuzamként említjük, hogy a Velencei-tó mellett, Sukorón is a lakodalom végeztével mentek tyúkverőbe. Felöltöztek *lárvákbá* (álöltözet, álarc) és az ismerősöket sorra járták. Miután visszaérkeztek a lakodalmas házhoz, a kapott ajándékot megsütötték. (Pesovár, 1983. 31.)

A lakodalmi tikverő igen régi időkre visszanyúló, nagy hagyománnyal rendelkező szokás a magyar népnél. A levéltári adatok mellett a 20. század eleji szokásgyakorlás bizonyítja, hogy mélyen belegyökerezett a magyar néphagyományba. (Újváry, 1980. 247.) A Győr megyei Felpéccen az egyház 1756-ban megtiltotta a szokást: „Tiltjuk a más- és harmadnapos lakomázást, úgynevezett Tyúkverőbe való járást, házról-házra való farsangolást.” (Harsányi, 1915. 129.) 1799-ben Túrkeve másfajta tobzódásokkal együtt a tyúkverőt is eltiltotta: „... úgy a hosszabb lakodalmak, a lakodalmakban való lövöldözések és rendetlen dobzódások és azok alatt tétetni szokott Bemenylő vagy tyúkverőjárások, úgy a muzsikával való kóborlások... a régibb Districtuális végzések által kiszabott büntetések alatt keményen eltilalmaztatnak”. (Gy. 1936. 323.)

A 19. század második felében számosan leírták a tyúkverőt. Többek között Szegedről és környékéről, a Rábaközből és Baranyából kapott az utókor értesülést. 1890-ben Kiskunhalason így zaljolt le: „Vacsora után ismét mulatnak reggelig, midőn is a vendégsereg legnagyobb része takarodik. De ott marad még tíz-tizenöt legény, akik tyúkverőbe szándékoznak menni... Felöltöznek minél bolondabb és nevetségesebb alakoknak. Egyikük kifordított rossz ködmönt vesz magára, s nyakába hagymafüzért akaszt; másik rossz kalapot tesz fejére, s amellé tollseprőt vagy kukoricaszárat tűz; negyedik tepszit akaszt hátára, amelyen az ötödik egész utcahosszat dobol stb. Miután még borral és pálinkával is ellátták magukat, dalolva, kurjongatva s néha muzsikálásoktól is kísérve, sorba járnak azon házakat, amelyek hivatalosak voltak a lakodalomra. Minden háznál hazudnak valamit, hogy ezt vagy azt keresnek; udvaron, konyhában, szobában szétnéznek, a amihez hozzáérhetnek, ellopják. Míg egy-kettő a gazdát vagy a gazdaasszonyt tartja beszéddel, a többi kilopódzik, s ki kolbász, ki szalonnát csen, ki tyúknak vagy csibének üti el a lábát, amely zsákmánnyal aztán rögtön odábbállnak, – hogy egy másik háznál folytassák garázdálkodásaikat”. (Thury, 1890. 404.) Baksay Sándor 1891-ben az alföldi népszokásokról szólva írta: „Hajnalban oszolva szét, a fiatalság nem keresi az álmot, hanem sorra járja az ismerős rokon- és lányos házakat, s még a szépnem pihenit a táncot, ők az udvaron széledező baromfiakat elütögetik a lábaikról, s a martalékokat valahol fellakmározzák. Ez a tyúkverő”. (1891. 16.)

A leírások szerint a tyúkverő a lakodalmi ifjúság tréfás, vidám játéka, a lakodalmas nép falujárása volt. A legények a tyúkok leverésével, a lakodalmas ház konyhájára vitelével további lakmározásuk alapját vetették meg. Területünk falvaiban a fiatalok a 18–19. századhoz hasonlóan járták végig a falut, tréfálkoztak, szórakoztattak, magukra vonták a figyelmet, de zsákmányuk (ajándékuk) nem tyúk, hanem más táplálék lett. A szokás elnevezésének magyarázatát sem a tyúkok életét kívánó, hanem a fészekről történő elverésükben adták meg.

A tyúkverő eredendően több lehetett, mint egyszerűen a legények tréfája, feltételezhetően volt bizonyos szertartásos formája, valószínűleg a kakasütés szokásával kapcsolatban. (Újváry, 1980. 248.)

Az említett csókakői és fehérvárcsurgói gyakorlat az egykor több napig tartó

lakodalom részbeni továbbélésének tekinthető. Egyébként is több faluban előfordult, hogy a *jó lakodalomban* másnap délig mulattak. A szélesebb környékben a múlt század második felében általános lehetett a kétnapos mulatozás. Lévy Lajos azt írta, hogy Sárkeresztúron a két rokonság csak a második este jött össze a vőlegényes háznál, s ez megint felért egy jókora lakodalommal. (1890. 118.) Az utóbbi szokás átmenetet képez az utómulatságok, így a *nászvendégség* felé.

A haza készülő vendégeket a háziak igyekeztek tartóztatni, saját hírüket, presztizsüket ezáltal is növelni, hiszen a faluban évekig évtizedekig beszéltek egy-egy jól sikerült lakodalomról. Az I., de különösen a II. világháborút követően a mulatság végeztével az örömszülők vagy a szakácsnők a szétszéledő vendégeknek kóstolót, főleg süteményt, esetleg húst pakoltak. A szükségképpen felhalmozott étkek maradékát így osztották el. A vigadozás befejeztével a rendrakás, a kölcsönként tárgyak visszavitele, a takarítás a vőfények és a közeli rokonok segítségével történt.

Házasság más községgel

A tendenciaként érvényesült lokális endogámiával összhangban más faluból, *vidékről* nem gyakran hoztak menyasszonyt. Akinek községen belülivel nem sikerült házasságot kötni, azt megszólták, hogy *senki nem ment hozzá* illetve *senkinek nem köllött*. Vagy más szemszögből: az a legény *hozott leánt* illetve az olyan leányt *vitték e(l)*, akit a falujában nem eléggé becsültek, nem sokra tartottak. Ahogy Csókakőn mondták, akit *elakszentátok*. A sommás ítéletek rendelkezettek ugyan bizonyos igazságtartalommal, azonban az illetén általánosítás megalapozatlan volt.

A falun kívülről házasodók általában a két kistájon belüli községekből hoztak feleséget. Ezen túl a Velencei-tó környékéről illetőleg a csákváriak a megye északi területéről. Így a csákerényiek a 19. századi anyakönyvek szerint szinte kizárólag a közeli falvak lakóival kötöttek házasságot. Elsősorban Zámoly, Csákvár, Bodajk, Sárkeresztes, Moha, Pátka, Fehérvárcsurgó, Mór, Magyaralmás, Lovasberény jött számításba. (Vadász, 1982. 72.) Századunkban a mohaiak sárkeresztesiekkel, iszka-szentgyörgyiekkel, magyaralmásiakkal, fehérvárcsurgóiakkal, bodajkiakkal, csóriakkal, pákozdiakkal, sukoróiakkal házasodtak. Sárkeresztes lakosságát házassági kapcsolatok különösen Mohához, Iszka-szentgyörgyhöz, Fehérvárcsurgóhoz, Zámolyhoz, Csákvárhoz, Pátkához, Pákozdhöz, Szabadbattyánhoz fűzték. A sörédiek csákerényiekkel, bodajkiakkal, móri magyarokkal házasodtak. Móri németajkúak a környék magyar falvainak lakóival nem léptek frigyre.

Más faluból származó, *vidéki menyasszonyért* felpántlikázott, zsebkendővel, virággal díszített, csengős lovaskocsikkal mentek. A vőlegény és a násznagy elől haladó kocsját még vagy három-hat másik követte, rajtuk a vőfényekkel, koszorúslányokkal, a vőlegény barátaival, fiatal leányokkal, ifjú házasokkal és a cigányzenészekkel. Az utat vágásban, énekelve, kurjongatva, a magukkal vitt üvegekből bort fogyasztva tették meg.

Az érkező násznép elé a menyasszonyos háztól fogadó küldöttséget menesztettek. Egy vagy két vőfény kocsiúra ült és a vőlegény elé siettek. Egymás közelébe érve a két menet lelassított, a fogadókosci végighajtott az érkezők mellett, majd megfordulva a vőlegényes fogat mellé állt. A vőfény a kocsiúrról leszállva odalépett a vőlegényhez. Máskor a két fél képviselői egymástól tisztos távolságban megálltak,

egy-egy vőfény leszállt a kocsirol, bemutatkoztak a másiknak, hogy kiknek a követei. Ezután hangzott el a menyasszony vőfényének a nászsereget köszöntő verse.

„Örülök, örvendek, hogy van szerencsénk
Ezen nászsereggel találkozni.
Maguk is azon szándékkal indultak helységünkbe,
Hogy a vőlegény párját felkeressék.
Mi pedig bocsáttattunk kegyelmetek elébe,
Hogy odavezéreljük őkegyelmüket.
Hol két galamb örömcsókot váltva
Találkozhassanak egymással.
És hogy nem rossz szándékkal vagyunk kegyelmetekhez
Tessék egy kis jelét elfogadni!”

Azzal bort kínált a kocsin ülőknek, s így tettek a többi vendéggel is. Pár korty ital után indultak, a kiküldött kocsi az egész sort bevezette a faluba. A vőlegény násznépe rendszerint nem a menyasszony házánál szállt meg, hanem egy közeli rokonhoz mentek, hol a lovakat az istállóba kötötték, a nők átöltöztek, a férfiak rendbeszedték magukat.

A továbbiakban az események hasonlóan játszódtak, mint a helybeli vőlegény-nél, azzal a különbséggel, hogy a menyasszony vőfényei mentek a jegyzőhöz és a paphoz.

Az esketést követő ebéd, a menyasszonykikérő és búcsúztató után a menyasszonyt nyoszolyóival *fölpakútták* a kocsi-ra, vitték a vőlegényes házhoz. A menyasszony vőfénye és násznagya a lányos háznál maradt, és mulatott tovább a vendégekkel. Itt éjjélkor a menyasszony helyett egy kiválasztott szép lány járta a menyasszonytáncot, akinek még a fejét is bekötötték *menyecskésen*.

A menyasszony falujának legényei nem szívesen engedték ki a közösségükből származó lányt. Némelykor komoly szándékkal, máskor félig tréfásan igyekeztek a násznép elé akadályt emelni. A kivételes esetekként emlegetett, szerelemből vagy bosszúból eredő elszánt utelállásokkor a vőfényeknek, mint a házasodók kísérőinek, testőreinek kellett a továbbhaladást – akár fizikai erővel, verekedéssel – biztosítani. Az utat tréfás szándékkal, a hagyományhoz ragaszkodva eltorlaszoló falubeli legények viszont megelégedtek azzal, hogy az áthaladást megváltották tőlük. A falu végén hosszú *lánccal* sorompót emeltek (*eláncútták az utat*), vagy jelképesebb formában *pántlikát* húztak ki. A megálló kocsik utasaitól a községből elviendő lányért váltságdíjat követeltek.

Némelykor pénzt kellett nekik adni, máskor néhány üveg bort. Volt eset, hogy a váltságdíjban a legények és a menyasszony első vőfénye előre megállapodott. A korábban családi keretek közt lefolytatott kikérés ilyen módon tágabb körben folytatódott, amikor a faluközösség tagjai látszólagos ellenállást fejtettek ki, hogy végül is a kialakított díj ellenében kiadják a menyasszonyt. A kocsisor aztán hangos énekszóval roboghatott a vőlegény szülei háza felé.

A faluba még világossal meg kellett érkezni, különben megszólták a vőlegényt, hogy úgy lopta be sötéttel a menyasszonyt. Vagy elterjedt a hír, hogy bizonyára csúnya a menyasszony, azért nem merték megmutatni. A befogadás a közölt formában történt.

A vidéki menyasszony tulipános ládáját, menyasszonytáncbeli ruháját, pár napra való öltözetét néhány órával a násznép után küldték át kocsin a vőlegényes házhoz. A

további kelengyét – amennyiben volt – pár nap múltán vitték a menyasszony után. A menyasszony kísérete a lakodalomból másnap reggel, nagy nótaszóval érkezett haza falujába.

Nászvendégség és templomi asszonyavatás

A lakodalmat követő időszak sem telt események nélkül. A lakodalom résztvevőinek egy szűkebb köre még egyszer mulatozni akart, másrészt kíváncsiak voltak a menyecskevé lett menyasszonyra. A lakodalom illetően befejező aktusának számos formája alakult ki. Közülük ezúttal a múlt század végi kiskunsági *nászebédet* idézzük, mely nemcsak nagy hasonlóságot mutat a Móri-árok és a Zámolyi-medence *nászvendégségével*, hanem teljesebb is ennél. „A lakodalomra következő vasárnap ún. nászebéd van a vőlegény házánál, mely beillik kisebbszerű lakodalomnak is; mert néha a táncmulatság reggelig tart s a vőfén épen úgy szolgál, mint a lakodalom napján. Az új páron, a vőlegény szülein kívül jelen vannak a leány szülei, a násznagyok és a közelebbi rokonok is. A következő vasárnap pedig a menyasszony szülei adnak nászebédet.” (Thury, 1890.405.)

A két tájegység közséjeiben az esküvő után egy héttel, esetleg a lakodalmat követő vasárnap történt a nászvendégség. Ahova *került* a menyasszony, ott tartották, tehát általában az újházasság férj illetve szülei otthonában. A két család számára lényegében ez volt az első rokon találkozó, hol mindenekelőtt a korábbi örömszülők, azaz immáron a *nászok* találkoztak. Hivatalosak voltak természetesen a közeli rokonok, a lakodalom tisztségviselői (násznagyok, vőfények, koszorúsok), a századfordulón egyes református közösségekben a pap is. A gazda már előtte való napon meghívott mindenkit. A vendégnek üres kézzel nem kellett érkezni, rétest, kalácsot, más süteményt vittek. Némelykor fogyaszthatták azt is, ami megmaradt a lakodalomból. „Mer mikor összekerűtek, a fiatalember házána megin összementek a násznagyok, a rokonyok. Vót uan hel, ahun maratt lakodalmi maradék, abbul kitartották.” (Sárkeresztes) A nászvendégség résztvevői megbeszélték a lakodalom lefolyását, tervezgették a jövőt, s kicsit mulattak, ritkán táncoltak is.

Az *asszonnyá avatás* harmadik, utolsó szakasza a templomban zajlott le, ceremóniájáról részben az egyház gondoskodott. Az egész Dunántúlon lényegében hasonló módon esett meg, mint a szülés utáni asszonyavatás, azaz az egyházkelő. Idős mohaiak körében élt a hiedelem, hogy a lakodalmat követően – akár a gyereknek történt életadás után – az asszony addig nem léphetett ki a házból, míg nem ment el a templomba. Erre a lakodalmat követő első, rendszerint vasárnapi istentisztelet alkalmával került sor. Az új asszony számára mindez fontos és ünnepélyes eseménnyé vált, hiszen menyecskefővel először mutatkozott be a közösség előtt. A mezőföldi Sárkeresztúron a múlt század végén így történt: „Az esküvőre követő vasárnap az ifjú pár templomba megy, ahol az ifjú asszonyok új társnőjüknek, ezen egy alkalomra, az első szék szélső ülését engedik át.” (Lévay, 1890.118.) Ajakon (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.) az új asszony avatásakor szintén az első padba ülhetett. Az általunk vizsgált területen általánosabb volt, hogy az új menyecske a falubeli szokásrend alapján őt megillető helyet foglalta el a templomban. A megfelelő padosorhoz egy hozzá érzelmileg, korban illetve rokonsági fokban közelálló asszony kíséretében ment. A lányok közül végleg átkerült az asszonyok sorába. Az Alföldön az eljárást igen

szemléletesen *székfoglalásnak* nevezték. Az ifjú férj hasonlóan új helyre, a házasemberek padsorába került. A személyi státusváltozás ezzel az egész közösség, a falu számára nyilvánvalóvá vált.

A lakodalom a hagyományos paraszti társadalomban nemcsak meghatározott szertartásrendű dramatikus játék, hanem a legfőbb családi, társas összejövetel volt. Általa kifejezésre jutott a családi összetartozás, s mindezt a tágabb közösség számára nyilvánvalóvá tették. Az összetartozásból eredően a visszahívás kötelességszerűen megtörtént. Az ilyen módon népes lakodalmak a lakmározás és a multság mellett lehetőséget biztosítottak a csendes beszélgetésre is. A lakodalom forгатókönyve idővel változott: hagyományos és új elemek keveredtek, hullottak ki illetve kerültek be. A lakodalom a társas együttléten túl a hagyományozódás fontos színtere volt.

Temetés

A múlt idő és a halál

„Születtünk-meghalunk” – tartották a Móri-völgy és a Zámolyi-medence parasztemberei. A betegség, a halál bármikor bekövetkezhetett: „Nem tudjuk mi sors vár ránk”; „Nincs a homlokunkra írva, hogy meddig élünk”. Negyven-ötven évesen még minden munka jobban ment, de „hatvan felé – már hazafelé”, az elmúlás irányába haladtak. Hiszen régebben alacsonyabb volt az átlagéletkor, kevesebb a nagy időt élt öreg. „Hatvanon túl má minden nap ajándék.” Akkorra az embert már „mindenféle aggság, aj-baj” elérte.

Az idősödő emberek életük utolsó szakaszában mind jobban megbarátkoztak a halál gondolatával, készültek rá. Fokozatosan háttérbe húzódtak a társadalmi és családi életből, egyre kevesebbet terveztek, s ha mégis, rögvest hozzátették: „ha megérgyüök!” A jövőről könnyedséggel szólókat figyelmeztették: „Meg is köll ám azt érnnyi!” Ám amíg bírták, teljes erővel dolgoztak, önmagukat is vigasztalva mondták: „Maj pihenünk a föld alatt!” Hiszen tudták, hogy „majd elgyün az idő”, a halál ideje. Néha beszéltek csak a távoli jövőről, hogy miként lesz, „mikor má mink emulunk.” Az évek teltével mind jobban számontartották, ki van náluk idősebb a rokonságban, a faluban, ki lehet még előttük. Azután egyszer csak azt állapították meg, „mind emútak, mos má én következek.”

A változás fokozatosan következett be. Fizikai erejük csökkenésével látták, hogy idejük lassan lejár. Egyre inkább azt érezték, „má minden baj, hun itt fáj, hun ott fáj”, hiszen „mindennek árt a viselés”. Mind többször mondogatták környezetüknek: „Én má mindig kevesebb leszek”; „Én má nem sok jót várhatok az élettül” vagy kicsit tréfásabban: „Összemegyek, mint a pirigyei szúr”.

Aki odajutott, hogy nem tudott dolgozni, *beteges* lett, az kiült a kiskapuba, a padra ott beszélgetett vagy elment a szőlőbe, de ott is inkább üldögélt, tipródott. Éppen csak elvult, ténfergett, sopánkodott: „Nem ér semmit az élet, mikor má semmit se tudok dógozni”. Mert az öregek tisztelete, megbecsülése addig terjedt, amíg hasznára voltak a családnak. Ilyen helyen örülhetett az öreg, ha még elmondhatta: „Még hála Istennek erendezem magam”. Aztán ha már fölkelni sem tudott, végleg

félre kellett húzódnia, az ajtó mögé a *hátussó ágyra* fektették. Rendesebb családban, ha volt öregasszony az, ha nem, akkor a fiatalasszony gondozta, amennyire erejéből, idejéből tellett. A beteget, a magatehetetlent feltűnően elhanyagolókat a közösség elítélte. Egyben bíztak a sors igazságtevésében: „Maj visszakapja a gyerekitül!” Orvost azonban az öreghez szinte sehol nem hívtak, nem adtak ki arra pénzt, meg nem is nagyon volt rá. A beteg pedig tudomásul vette helyzetét, hogy a munkavégzőkhöz képest szerepe alárendelt, s készült a halálra, melyet az élet velejárójának tartott. Ha egyik-másik hasonló korú öreg meglátogatta, legfeljebb annak panaszkodott: „Má sokallom eszt, má szívessen emennék!”; „Fárott vagyok, vágyok rá” (t.i. a halálra). Mikor már „csak hányi (hálni) járt bele a lélek”, több rokon, ismerős kereste fel. A reformátusoknál ilyenkor imádkoztak érte a templomban, könyörögtek, hogy egy kicsit jobban legyen. Hiszen „eléhet még, elbirgya a föld!” A katolikusoknál a látogató rokonok, ismerősök a betegágyánál keresztet vetettek, körülhordozták, égették, a beteg kezébe adták a szentelt gyertyát, hintették a szenteltvizet, imádkoztak, vigasztaltak, sokszor éjszakába nyúlóan. Minden hiába volt, semmi nem használt, a nagybeteg is érezte: „Aa, nem sokig viszem én ezt, nemsokára meghalok.” Eltávozóban a látogatók maguk közt ugyanezt állapították meg: „Nem sok van neki hátra.”

Végrendőletet a nagybetegek is ritkán tettek. Ha szóltak nekik egyik-másik vagyontárgyról, csak elintették: „Nem teszik a fejem alá”; „Nem viszem magamma a sírba”. Mert sok örökös bár „esztenőbe eccer ment” az örökhagyóhoz, mégis mindig azt várta, „amíg él adjon, ha meghal hagyjon”.

Akik öregen, betegen, pláne magukra hagyatottan, éppen csak megtúrten tengődtek vagy akiknek „kigyutott az életbű”, már nem bánták volna az elmenetelt. „Csak tudnának mielőbb etakarittanyi!” (eltemetni) – mondogatták. „Mer az az élet rendje, adjon az öreg helet a fiatalnak”, meg „inkább száz öreg hajjon, mind egy fiatal”. Ha mégsem jött a megváltó halál, szinte bocsánatkérően emlegették: „Hejábo, nem tudok megveszekennyi!”; „Hát micsinájjunk? Az ember nem bujhat elevenyen a föld alá!” Ha sokat szenvedett, még szerető rokonai is azt kívánták: „Venné e má az Isten!” Aki nem bírta tovább a testi vagy lelki fájaldalmakat, az *elemésztette magát*, öngyilkos lett.

Az idő előbb-utóbb mindent megoldott. A hosszan betegeskedő még jobbára „a telet valahogy átvészöte”, de már nem bírta sokáig, legtöbbször „a tavasz elvitte”. Egyik este már azt látta a rokonság, „nem biztos, hogy reggelt ér”. Az élete fogytán lévőhöz a katolikusok elhívták a papot, hogy feladja az utolsó kenetet. Mellette szentelt gyertyát égettek, Csókakőn házioltárt is készítettek. Több helyen a haldokló kezébe adták a szentelt gyertyát, hogy úgy menjen a másvilágra. A reformátusok közül a nagygazdánál hívták ki a papot a súlyos beteghez: „Könnyebb lesz neki meghanyi, ha a tisztelendő úr is beszél vele!” Babay Kálmán (1862–1933) sárkeresztesi lelkészkedése idején írott egyik – nyilván valóságélményből táplálkozó – novellájában szólt arról, hogy mint református papot haldoklóhoz hívták, ki elmúlni mindaddig nem tudott, míg lelkének terhén vallomással nem könnyített. A történetet folytatva írta: „Ilyesmí ritkán esik nálunk (t.i. tiszta református faluban), gyakrabban az olyan egyházközségekben fordul elő, hol az atyafi részen levőknek (t.i. katolikusoknak) is van papjuk; népünk ezektől tanulja el az utolsó kenetre emlékeztető ezen szokást, melynek semmi szentírásbéli alapja nincs, legfeljebb csak mint beteg-látogatás menthető.” (Babay é.n. 2.)

A magas kort elért emberek távozásába a rokonság, a falu könnyebben belenyugodott: „Oda való vót má!”; „Szép időt ért, nem mindenkinek adatik.” Persze aki „kimút a világbú”, az mégiscsak egyszeri, megismételhetetlen ember volt, ezért is meg kellett siratni. Elhangzottak ilyenkor a szokásos vigasztaló szavak: „Ölég sokáig betegeskedett”, „ölég vót a szenbedésbű”, „jó járt szegén, hiszen má annyit szenvedett”. Akit álmában ért a halál, aki örökre elaludt, arra azt mondták „szép halálo vót”.

A megrázkódtatás, a fájdalom annál nagyobb volt, minél közelebb állt a halott az emberi élet virágkorához. A házasság előtt lévő lány vagy legény elhunytá számított a legtermészetellenesebbnek, a legnagyobb tragédiának, sokszor a szülőket teljes további életükre gyászba döntve. Hiába jajgattak: „Édes Istenem, de meglátogatnál bennünket!”; hiába panaszkodtak: „De meglátogatott bennünket a Nagyisten!” Mit sem ért nekik a kívülállók vigasztalása: „Halál ellen nincs orvosság”; „Nyugodjatok bele most má, nem tehetünk semmit”; „Aki született, annak meg kő hanyi”; „Nagyon fiatalon meghat, de hát neki eddig vót rendűve.” A predesztináción kívül a természetfeletti erőkre is lehetett ilyenkor hivatkozni: „Elhíta az Isten.” Még a közömbösebbek is némi sajnálattal mondták, hogy „Koránn emút ez is!”

Az idős, magatehetetlen emberek mellett a pár napos, hetes csecsemőket felejtették el leghamarabb. Szinte a bibliával (Jób 1:21) egybehangzóan mondták:

„Isten adta, Isten elvette,
Áldott legyen az ő szent neve!”

Hiszen a leány- illetve legénykor alatt minél fiatalabb tagját veszített el a közösség, annál kevésbé érezte a veszteséget. A fájdalom rokonságon, családon belül maradt. A csecsemő halála felett inkább csak az édesanya bánkódott, a magas gyerekhalandóság sokat kérgecsített a lelkeken.

A fiatalon társukat veszítettek nehezen vigasztalódtak. Pedig sokszor hallották: „Az má nem gyün vissza!” vagy „Éllőnek éllő, hótnak hótt a barátja!”

A túlélők gyakran azt is jól tudták, hogy milyen megpróbáltatások, szenvedések következtében jutott szomorú sorsára a halott. Élete megrázkódtatásait felelőlegesen mondták: „Az tette el a föld alá!”

A halál előjelei

A halál bekövetkezésének idejére különböző előjelekből próbáltak következtetni. E tekintetben megkülönböztethetők a halálra vonatkozó általános jóslatok illetve halált közvetlenül megelőző jelek. (Kunt, 1987, 103.) Az előbbi csoporthoz kapcsolódóan ezúttal csak utalunk a karácsonyi, újévi és Pál napi (jan.25.) haláljóslásokra, valamint a születéskor, házasságkötéskor jelentkező hiedelmekre.

A halál közvetlen előjelei közül leginkább az *álmok*ban hittek. Az álmodó vagy családtagjainak közeli halálára következtettek, ha az álomban halott jelent meg, különösen ha hívó szavát követni kellett. Hasonlót jelentett, ha a lány vagy már a feleség menyasszonynak álmodta magát; az álom során menekülnie kellett vagy a halottak megsebesítették, megölték; álom közben kihúzták a fogát (ha nagyon fájt, akkor a halottat igen fogja sajnálni). Halálra számíthatott, aki meszelésről álmodott, egyáltalán sok fehér színt látott; az álom során az angyal feketeruhás boszorkánnyá vált. Nem sok jóra, nagy betegségekre készülhetett az, ki álmában sárban, vízben

gázolt. Aki álmában vizet látott, rögvest arra gondolt, hogy valamilyen szerencsétlenség éri. Már önmagában a halál előjelének tekintették azt, ha valaki *rosszat álmodott* vagy saját halálát álmodta meg.

Jelezhette a halált, a háziállatok viselkedése is. Ilyen volt ha a *kutya* szokatlan magas hangon ugatott, mire azt mondták *dudú, tutul, vonyít, baug, bauk, baú, nyüszikő*. Azonos értelmet kapott, amikor a házörző az udvarban, az épület tövénél gödröt ásott, kapart. Rosszat jelentett, mikor a tyúk kukorékol. A madarak közül a *bagó, a halálmadár* megjelenése vagy hangja (*huhogása, hujjogása*) keltette a közelgő halál képzetét. A kedvezőtlen előjeleket meghatározott körre, konkrét személyekre vonatkoztatták. Általános vélekedés szerint abban a házban következett be a halál, melynél a madár megjelent, illetve az halt meg, aki után huhogtak a baglyok. Egyes helyeken a bagoly bármelyik fajtáját, másutt csak a fülesbaglyot vagy a kuvikot tartották halálmadárnak. A bagolyhoz fűződő hiedelem egyébként egész Európában ismert volt.

Tárgyakkal kapcsolatos szokatlan jelenségekből megint csak a halálra jósoltak: ha a falról vagy máshonnét leesett az edény, különösen a tányér; ha reccsent, pattogott a bútor, különösen az almárium, a kászli, a szekrény; ha elpattant, eldurrant valamelyik pohár, üveg vagy a tükör.

Jósoltak a halottal kapcsolatos eseményekből is. Hittek abban, ha az újévben férfi hal meg először, akkor több férfi, ellenkező esetben több asszonyhalott lesz az esztendőben. Mikor a halott szeme nyitva maradt, úgy vélték, utána valaki hamarosan meghal a rokonságból.

Országunkban elterjedt nézet volt, hogy a halott az élőt magával viheti, magához hívhatja. A hiedelem szívós továbbélését bizonyítja területünkön, hogy még 1985-ben is fültanúi voltunk Sárkeresztesen két idősödő ember beszélgetésének, mikor kölcsönösen ígéretet tettek egymásnak: bármelyikük hal meg előbb, nem hívja maga után a másikat.

Viszonylag kevés volt falvainkban a testrészekkel kapcsolatos jelenségek alapján a halálra következtetés. Közéjük tartozik, hogy úgy vélték, a szürke, üveges szemek közeli halálra utalnak.

Nyilvánvaló okkal nem magyarázható, véletlenszerű eseményekből ugyancsak haláljósítások fakadtak. Csákberényben a református és katolikus templom közel áll egymáshoz. Ha mindegyik épületből egyszerre jöttek ki a hívek, azt haláljelnek tekintették. (Sárkány, 1966.) Iszkaszentgyörgyön ugyanilyen értelmet tulajdonítottak annak, ha a katolikus és református templom *egymásba harangozott, összeharangozott*, azaz harangjaik azonos időben szóltak. Falvaink többségében úgy gondolták, amikor az égboltról „ment lefelé a csillag”, meghalt valaki.

Sokan hitték, hogy a halál ideje megsejthető. Mindegyik községben tudtak olyan rokont, ismerőst, aki megérezte és előre megmondta, hogy a közeljövőben meghal.

Az álmok és egyéb előjelek jöllehet irracionális tartalmúak, mégis hasznosak voltak a közösség számára. Folyamatosan előkészítették a bekövetkező eseményre tagjaikat, egyben megvédték a közösséget a váratlanul bekövetkező veszteség bénító sokkjától. (Kunt, 1987. 108.)

A haldokló

Országszerte általános hit volt, hogy a haldoklót nem szabad sajnálni, siratni, mert akkor nem tud könnyen, fájdalom nélkül meghalni, sőt, esetleg visszasírák az életbe, s akkor még nehezebb halál vár rá. A halál pillanatában pedig az ablak megnyitásával segítették a távozó lélek útját. A hiedelmek vizsgált falvainkban az idősök körében napjainkig ismertek, a gyakorlatban viszont inkább csak a század első harmadában cselekedtek a hiedelmekkel összhangban.

A haldoklást nehezítő, keserves síró családtagról – századeleji eseményként – Söréden szóltak. „Kicsi vótam, ugy vittek el öregapámhó. Mikor haldoklott, borzalmasan sikitottam: Meghal öregapám, meghal öregapám! Az édesapám fölvelt a nyalábgýába, kivitt az istállóba a testvéreimhó. Aszt mondta: Fogjatok ennek nyulat vagy beszíjjetek neki, hogy ne sirgyon. Uan végtelenségessen sir, hogy nem tud meghanyi az öregaptya.”

Fehérvárcturgón a halott visszasíratásáról és a lélek távozásáról ekképp beszéltek: „Énnekem a bátyám felesége meghat korán. Még életbe vót, mikor egy öregasszont odahivattak, aki fősegitti majd ótőztetni. Odagyütt az öregasszon, aszt mondgya a bátyámnak meg nekem: Menjünk ki, nizzük meg, milyen idő van. Kimentünk, de nem soká vótunk kinn, talán egy percig, asztán fordútunk be. Mikor bementünk, akkor mondja, hogy meghat. Azért küldött ki bennünket, nehogy ott fősirassuk. Mer akkor soká szenved, soká tud meghanyi. Asztán mikor bementünk, a konyhaajtó üvegablaktya, amin becsuktuk csak ugy csörömpút, ugy hullott ki az üveg. Asztán montuk annak az öregasszonnak: Jaj, hát nem ért ehó az ajtóhó senkise, most meg kitörött az üveg, mind kipotyogott. Asztán aszt mondja: Nagyon nehezen ment el a lélek! Hát azér potyogott ki.”

A távozó lélek tehát láthatatlanul, az utolsó lélegzettel hagyta el az immáram magatehetetlenné vált testet. A lélek szabadulását azonban különböző jelenségek kísérelték: a fehérvárcturgói történetben az ajtó üvegének kitörése, országunk más részeiben a tükör kettéhasadása, leesése vagy a bútorok recsegése.

A halott felkészítése

A halál bekövetkeztekor országszerte, így tájegységeinkben a legelső tennivalók közé tartozott a *tükör letakarása* illetve az *óra megállítása*. A tükör letakarását a magyar nyelvterületen számos okkal magyarázták. Bodajkon azért tették, hogy a haláleset ne ismétlődjön meg. (Horváth, 1984, 21.) Fehérvárcturgón olyan indokból, hogy abba ne nézzen senki, mert különben *sárgoságot* kap. Sárkeresztesen az azonnali bekötésre azt az érvet említették, hogy „a tükörben benne remeg a halott”, azaz látni lehet. Sokan a letakarásra már nem tudtak magyarázatot adni, csak követték elődeik gyakorlatát. Rendszerint fekete kendőt borítottak a tükörrre, de régebben több községben fiatal halottnál fehérret, idősebbnél sötétet használtak. A tükör letakarásához képest az óra megállítása kevésbé volt általános.

A halott állát azonnal felkötötték, szemét lezárták, rá pénzdarabot (régebben az arcszínhez illően fehér fémpénzt, a két világháború közt réz kétfillérest) tettek. Ezeket az intézkedéseket gyakorlati szükség indokolta: a megmerevedéskor így a halott viszonylag természetes és esztétikus helyzetbe került. A halottat rendszerint

nem a családból, hanem a közelebbi-távolabbi rokonságból kikerült idősebb asszonyok mosták le, vagy legalább arcát, kezét, lábát megtörölték, „nehogy anékünn menjen”, tehát tisztán jusson a másvilágra. A mosdatást öltöztetés követte. Az idős öltöztető asszony esetenként a falu elesettebbjei közül került ki. A halott ruháiból – különösen ha nő volt – öltöztetőjének régebben majd mindig járt valamennyi. A férfi halottat egyik hozzátartozója vagy a falubeli borbély meg is borotválta.

A megmosdatott halottat mindig illendően, ünneplőbe, legjobb ruhájába öltöztették. A ráadott viseletet a halott neme és életkora határozta meg. A férfiakat századunkban fehér ingbe, sötét ruhába, 1945 előtt gyakran a vőlegényként viselt zsinóros posztóöltözetébe bújtatták. A század elején még bőgatyát adtak a halottra. Lábára fekete színű harisnyát húztak, ritkán csizmában temették. A kalapját mellére rakták vagy a koporsóban a feje mellé tették, de sokszor anélkül temették. Az elhunyt asszonyok viseletének színét életkoruk determinálta. A fiatalabbakat világosabb, az öregebbeket sötétebb színűben fektették a koporsóba. Náluk is előfordult, hogy az ekkorra tartogatott sötét árnyalatú esküvői, menyasszonyi ruhában temették őket. Lábukra csak harisnya, másoknál cipő is került. Fejüket *inneplő keszkenyővel* kötötték be. A nagylány halottat menyasszonynak, a legényt vőlegénynek öltöztették fel. A lányra fehér színű ruhát adtak, haját befonták, feltették kontyba, rá mirtuszkoszorút illesztettek; a legény sötét színű ruhájának kabátjára bokrétát tűztek. A csecsemőt pólyában, a kisgyereket ünnepi viseletében temették.

A katolikus kezét összekulcsolták, rá illetve ujjai közé olvasót tekertek. A reformátusoknál a kezeket ritkábban a test mellé helyezték, gyakrabban a mellen imára kulcsolták, a vallásosabbaknál, főleg az asszonyoknál bibliát, zsoltáros könyvet tettek belé.

A temetésre felkészített, felöltöztetett halottat a háztól temetés szokásának fennálltáig, tehát általában az 1960-as évek végéig, otthon az első vagy egyetlen szobában, a „szoba közepire” ravatalozták fel, így tették ki közszemlére. Előbb koporsó nélkül *ravatalozták fő*, majd a koporsó meghozatala után abban is. A régebbi gyakorlatra a koporsó nélküli ravatalozás utal.

Sárkeresztesen, Mohán, Iszkaszentgyörgyön, Fehérvárcurgón négy lábú alacsony szalmafonatos fekvőhelyre, a *lészára*, Csákberényben *deszkapriccsre*, Söréden összetett székekre helyezett *deszkákra* ravatalozták a halottat. Teste illetve feje alá szalmazsákot, fehér lepedőt és párnát tettek. A lepedőt és a vánkost együtt Sárkeresztesen az öregek *halotti ruhaként* emlegették. A halottas lepedők területünkön közönséges vászonlepedők is lehettek, de gyakrabban finomabb vászomból szőtt, más alkalmakkor nem használatos díszlepedők, *gyócslepedők* voltak, melyeket három oldalukon *slingőtek*, illetve fehér vagy fekete színnel hímeztek. Ezekből a nagyméretű lepedőkből minden háznál nem lehetett találni, így családon, rokonságon belül kölcsönözték egymásnak. Csak ravatalozás célját szolgálták, nem temették el a halottal, családon belül öröklődtek.

Ravatalozáskor az elhunyra egy további leplet is borítottak, amit *szemfödélnek* neveztek. A katolikusoknál a halott mellett két szál gyertyát égettek, egy pohárba pedig szentelt vizet öntöttek. A látogatók pár szál búzakalászt vagy egy bukszusbokor ágát ebbe mártották, így hintették meg kereszt alakban az elhunytat.

A ravatalt a magyar nyelvterületen többféle *nyujtópadnak*, *nyujtóztatónak* nevezték. Területünkön a halottra azt is mondták, *kinyujtózott*. Ezzel összefüggésben élt Sárkeresztesen az a hiedelem, hogy aki meghalt, hosszabb lett, megnyúlott.

Vizsgált falvainkban a lélek szabad útjának biztosítása érdekében vagy egészség-

69. ábra. Papp Ferenc háztól temetése. A koporsó mögött a hozzátartozók. Sárkeresztes, 1961. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

ügyi okokra hivatkozva a halál bekövetkezte után általában kiszellőztették a szobát, de azután a felravatalozott halottra nem nyitottak ablakot, nehogy *főfujódjon*. Legtöbb helyen tüzet sem gyújtottak, nehogy *főpuffadjon* a halott, illetve nehogy *szaga* legyen. A bekövetkező biológiai változás, a bomlás késleltetésére nyári hőségben a halottat a földre is letették, hogy hidegen legyen. A földre helyezés gyakorlata mögött azonban az a régi hiedelem is kereshető, mely szerint a földön könnyebben, kevesebb szenvedéssel lehet meghalni, mint az ágyban. A friss levegő vagy a tűz keltette meleg hatására bekövetkező felpuffadástól egyébként országszerte tartottak.

A család a felravatalozással a halott ünnepélyes elhelyezéséről gondoskodott. Ezt megelőzően illetve ezzel egyidejűleg a felesleges berendezési tárgyakat kivitték, a szobát szükség szerint kimeszelték, azután kitakarították, rendbehozták. A családtagok a gyászt jelző fekete ruhát öltötték magukra (gyászszalagot 1945 előtt nem használtak). A temetésig éjszakánként – a virrasztás kivételével – a szomszédba vagy a rokonokhoz mentek el aludni, „a halottal nem aluttak”.

A halál hírüladása

A halálesetről a közeli rokonok, szomszédok a sírás-jajgatás, vagy az azonnali értesítés nyomán szereztek tudomást. A család rendszerint egyik férfitagja útján

legelőbb a *papnak* jelentette be a tragikus eseményt, majd szóltak a *harangozónak*, s csak azután mentek a *kösségházára*. Közölték az esetet a *halottkémmel* is, aki megvizsgálta az elhunytat, majd később kiadta a temetési engedélyt.

Országunkban többféle a temetések körül alkalmilag vagy rendszeresen eljáró, ennek megfelelően szivességéből vagy díjazásért tevékenykedő férfi is segédkezett. Megbízatása a hivatalos személyeknél történő eljárástól a temetési eszközök beszerzésén keresztül a temetés megszervezéséig, lebonyolításáig terjedt. *Funerátor* néven (funus = temetés) a nemesi temetkezésekről a 17. század óta ismert. A parasztság körében főleg a tiszántúli református községekben alkalmazták. Ezzel a régi múltú tisztséggel azonban területünkön is találkoztunk. Csákváron ugyancsak *funerátor* néven említették, bár tevékenységi köre – nyilván századunkban – beszűkült: elsősorban a temetésnél, a pap mellett segédkezett, de megbízhatták anyagi ügyek lebonyolításával is. A tisztségre rokont, jóbarátot kértek fel. Mohán *közbejáró* néven tisztelték, rendszerint közelebbi rokonszemélyre hárultak feladatai. Ő hívta a sírásókat, ment a papért, köszönte meg a temetésen való részvételt. Szükség szerint a koporsót is vitte. Iszkaszentgyörgyön a rokonság egyik értelmesebb férfitagja lett *funerátor*. Szervező és szereplési készséggel kellett rendelkeznie, hívta a sírásókat, a halottvívőket, temetés előtt ment a papért, irányította a temetés rendjét, megköszönte a részvételt.

A halálhír terjedését elősegítette, hogy az elhunyra mindjárt harangoztak, *kicsöndítették*. A közösség a harangozásból nemcsak a halál tényét, hanem a halott nemét, esetenként felnőtt vagy gyerek mivoltát is megtudta. A jelrendszert a falun belül mindenki ismerte, értette. Községenként kisebb eltérések azonban lehettek. A falvak zömében két harang lévén, a kicsendítés az alábbiak szerint alakult. Nőkre két azonos időtartamú szakaszt, *verset* vagy *versszakot* húztak, majd pár pillanat szünet után a két harang egyszerre szólalt meg, *összehúzták*. A férfiak pedig előbb megkapták egy haranggal a teljességet kifejező három verset, majd a kettő harangot náluk is együtt húzták. Ahol három harangot helyeztek el a toronyban, ott a nőneműeknek ugyancsak kettő, a hímneműeknek három vers járt, de gyerekeknél a kicsi, fiataloknál a közepes, öregeknél a nagyharanggal. Végezetül rövid kihagyással a hármat összehúzták. Katolikusoknál a kisharangot *lélekharangnak* hívták.

A falubeliek a harangok szavát hallva rögvést sejtették, ki lehet az elhunyt, és ha mégsem, akkor tudakozódtak. A hír hallatán sajnálkoztak, sópánkodtak, csodálkoztak, igaz részvétet éreztek a tragikus esemény kapcsán: „Kár érte!”, „Jézusom, hát meghat!”, „Eléhetett vóna még!” Azután kívánták neki. „Nyugodjék békibe!” vagy „Isten nyugosztajja!” A temetésig a halottat – két haranggal – reggel és délben *kiharangozták*. Ezért helybéli felnőttél általában fizetni sem kellett. Aki nem így, *szimplán*, hanem tisztességből *duflán* akart kiharangoztatni, az rendkívüli harangozást is kért (és fizetett) tíz órára valamint délután kettőre. Iszkaszentgyörgyön háromszor (8, 11 és 15 óraker) harangoztak a halottra. A más településen elhunytakat is *kiharangozták*, ha a faluból származtak el vagy itt közeli hozzátartozójuk élt.

A harangszó sokféle halotti rangjelző volt, megkülönböztető jelentését hangutánzó szópárokban is megfogalmazták. (Kunt, 1987, 130.) Sárkeresztesen is magyarázták a harangok szavát. Úgy mondták, mást szól, ha a halott módosabb, és megint mást, ha szegényebb volt. A gazdagnál méltóságteljes lassúsággal így beszélt: „Ómárium-gránárium.” Tehát az almárium azaz a tárolószekrény és a granárium azaz a magtár, a jómód jelképei voltak azok, melyeket a halottnak itt kellett hagynia.

A szegénynél viszont gyorsan, gúnyosan szólt a harang: „Ringyem-rongyom – cifitem, cafatom”. A vagyon nélküli ember után ugyanis egykor csak értéktelen ingóságok, – rongyos ruhadarabok maradtak.

A koporsó

A koporsót a temetésig terjedő nehéz időszak alatt készítették el, illetve hozattatták meg. A megrendeléssel helyi vagy környékbeli *asztaloshoz, tislérhez, bognárhoz* fordultak vagy valamelyik székesfehérvári temetkezési vállalkozónál vásárolták azt. (Róluk a palotavárosi szokásoknál szóltunk.)

A hatszögletű, hasábalakú koporsókhöz előállítóik leginkább fenyőfát használtak. Készítették az időtállóknak és erősnek tartott tölgyfából, valamint a módosabbaknak a szép erezetű diófából is. A koporsó színe jelezte az életkort. A legidősebbeknek feketére, a középkorúaknak barnára, ritkábban sötétbordóra, a fiataloknak, gyerekeknek fehérre festették. A díszítés arany vagy ezüst színű aplikáció lehetett. Egykor országszerte festetlen koporsókat használtak. A II. világháború éveiben területünkön is temettek ilyen, vagy hamuval befeketített koporsóban. Csongrád, Hajdú, Pest, Borsod megyében és Erdély több helyén a múltban a fiatalok vagy a gyerekek koporsóját virágosra festették. A Dunántúlról is több adat van a színes virágzású koporsóra. Területünkön a virágos koporsó meglétét Babay Kálmán sárkeresztesi lelkésznek a századfordulón elmondott halottbúcsúztatói bizonyítják. Iskolás lány ravatala mellett mondta: „Vegyétek fel ezt a fehér, virágos koporsót ti temető, gyászruhás emberek!” Más alkalommal így szólt: „E koporsó koszorúkkal borított virágos fedele alatt egy ifjú nyugszik.” (Babay 1908–09. II. 40, 53)

Csákberényben századunkban a koporsók zömét Tollas Gábor uradalmi asztalos, majd fia Tolla Brunó (sz. 1909.) asztalos készítette, egykor *főzött* (gőzölt) *tölgyfából*, később általában *fenyőből*. Ritkán csinálták *dióból*, melyet politúroztak. Méretet nem vettek, hanem úgy állították elő, hogy felnőtt halottnál két méteres belseje legyen. A nagykorúakét sötétbarnára, feketére, a gyerekekét fehérre festették. Belülről turo és mész keverékével tömték el a deszkák közti rést, hogy a test bomlása esetén se folyasson. Rendszerint állt náluk készenlétkben egy-két eladásra szánt koporsó.

Csákváron Gies János és Szekeres László asztalosok, – az államosítást megelőzően egyidejűleg temetkezési vállalkozók – gyártották a koporsókat. Legjobb alapanyagának a pácolt tölgyet tartották. A korosabbaknak fekete, a középkorúaknak bordó (arany díszítéssel), a fiataloknak fehér, a németajkúaknak szürke készült. (Fischer, 1965, 13–14.)

A hazaszállított koporsót, vagy ahogy az öregek tartották, a *halott házáat*, a szoba közepére, két székre, *hokedlire* rakták. Hanyatt fektetve beletették a halottat, végsősoron úgy helyezték el, ahogy korábban feküdt. Immáron a koporsóban ravatalozták fel. Teste alá lepedő, feje alá újabban a koporsóval együtt járó forgáccsal, szíáccsal tömött párna került. Szemfödele korához illően fehér, szürke (hamuszínű) vagy fekete, ritkábban lila lett. Régebben és ott ahol a koporsóval együtt nem járt szemfödél vagy nem tudták azt megvenni, a háztartásban található ruhával, lepedővel, abrosszal terítették le a halottat. Iszkaszentgyörgyön a két világháború között a halott arcát horgolt kendővel fedték el. (Latabár, 1939.) A koporsóba az anya mellé fektették, vele együtt temették elhunyt csecsemőjét.

70. ábra. A koporsó vállra vétele. Sárkeresztes, 1961. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

71. ábra. Temetési menet. Sárkeresztes, 1961. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

A kőkortól szokásban van, hogy a halott mellé különböző tárgyakat helyeznek. A cselekmény arra a hitre vezethető vissza, hogy a másvilágon a halálon túli életben szüksége lesz rájuk az elhunytak. Eredendően a halott felöltöztetését is ez indokolta. Említettük, hogy olvasót, bibliát, zsoltárkönyvet adtak a mélyen vallásos halottak kezébe. A reformátusoknál a *biblia* és az *imáccságos könyv* kerülhetett a koporsóba a halott mellé is. A hitélettel kapcsolatos tárgyak elhelyezése az 1940-es évek végétől ugyan egyre ritkult, de napjainkban is él. A használati tárgyak, szerszámok koporsóba tétele sohasem volt nagyszámú, de ugyancsak máig él. Így az iparosokkal kedves eszközüket, az öregekkel járást segítő botjukat temették el. A túlvilági szükségletre vonatkozó hiedelem halványodását bizonyítja, hogy a halott mellé többször nem a szükséges, hanem kedves tárgyait tették. Férfinak a pipáját, anyának korán elhunyt gyermeke fényképét, a kisebb gyereknek kedves játékszerét, iskolai eszközét helyezték a koporsóba. Mindezek ellenére összességében a halotti melléklet a vallásgyakorláshoz használt tárgyakat kivéve nem számított gyakorinak. Korábban a felnőtteknél inkább csak akkor tettek be, ha a haldokló ezt így óhajtotta.

Halottnézés

A felravatalozott halott megtekintése általános gyakorlat volt. A rokonok, ismerősök napközben, egymás után tértek be a gyászolókhöz. Egyrészt lerótták tiszteletüket a halottnál, részvétet nyilvánítottak a hozzátartozóknak, másrészt a látványosságszámba menő halottnézéssel kíváncsiságukat elégítették ki, alaposan megfigyelve az elhunytat és környezetét. A halott közelében tartózkodó hozzátartozók minden egyes látogatáskor a sebek, emlékek újabb felszakadásával hangos sírásba, jajgatásba kezdtek. A *halottnézők* velük együtt sírtak, szánakoztak vagy vígasztaltak. A szemfedelelet felhajtván szemügyre vették az elhunytat. „Ulyan, miha alunna” – állapították meg a *szép halottról*. Máskor döbbenet nézték, hogy megváltozott az elhunyt, különösen ha *sárgo* színű lett. Az ilyen a *nézők csunya halottnak* tartották. Azután apró részletességgel megtárgyalták a családdal, hogyan, mikor történt a tragédia, az eltávozott a túlélőknek mit hagyott meg halálos ágyán, mit csinált, mit mondott utoljára.

Általános volt a vélekedés, hogy a beteg halála előtt egy kicsit jobban érzi magát, megkönnyebbül. Megbeszélésték hát azt is, miként vált bizakodóvá a család, s lám mégis eltávozott szerettük körükből.

Gyerekek nem mindenütt engedték megnézni a halottat. Tiltották a halottas ház ablakán való lesekedést is, mivel így *sárgoságot* lehetett kapni.

Virrasztás

Egykor az egész ország területén általános szokás volt az otthon felravatalozott halott egy-két éjszakán át illetve a temetésig tartó őrzése. Valamikor estétől hajnalig, később már csak éjfélig tartott. Résztvevői a halott rokonai, ismerősei voltak, kik közül a nők a ravatalt körülülve, énekelve, imádkozva, a férfiak pedig a másik helyiségben beszélgetve adták meg a halottnak kijáró tiszteletet. Ezáltal a hozzátartozókat sem hagyták magukra, az éjszaka nehéz óráiban osztoztak fájdalmukban,

megkönnyebítették annak elviselését. A virrasztás eredetileg talán az elhunyt lelkének engesztelését, az élőkől távortartását szolgálta. A Székesfehérvárhoz közeli Sárkeresztúron a múlt század végén lezajló virrasztásról ekképp írtak: „Estére pedig be se képes fogadni már a gyászhajlék a résztvevők és virrasztók nagy számát, akik megható gyászenékek zengedezése s valamelyik bibliás ember épületes verselése közt töltik el az éjszaka nagy részét, közbe a házigazda szíves gazdálkodását sem utasítva vissza.” (Lévay, 1890. 119.)

A Móri-völgyben és a Zámolyi-medencében a századfordulón a reformátusoknál és a katolikusoknál egyaránt ugyancsak általános gyakorlat volt a *verrasztás*. Az 1910-es évektől kezdődően aztán mintegy 30 esztendő alatt minden településen elhagyták. Területünkön az emlékezet által elérhető legkorábbi időben már érezhetővé vált rövidülése. Rendszerint csak egy este, a temetést megelőző napon, a vacsoraidőszakot követően mentek a rokonok, barátok, szomszédok, jó ismerősök *verrasztanyi*. A sietve elvégzett ház körüli munkák után jobb ruhába öltöztek. Az asszonyok sötét színű *főstőbe* (kékfestő), a férfiak *valahá menőbe*.

Az asszonyok zsoltároskönyvet, énekeskönyvet vagy olvasót vittek magukkal. Rögvest bementek a ravatalon fekvő halotthoz, körülülték, énekeltek, imádkoztak, beszélgettek, majd mindezt újakezdték. Mindig akadt köztük egy-két *templomos*, *bibliás* személyiség, ki különösen jól ismerte az énekeket. Az ilyen azután mondatról mondatra előre diktálta a szöveget, a többiek úgy követték.

A reformátusok a századelőn főleg a legelőször 1841-ben összeállított, majd többször kiadott Pápai halotti énekek c. gyűjteményből, a *halottaskönyvből* énekeltek. Leginkább a 28, 29, 30, 35, 36, 51, 62, 68, 74, 85. szám alatt megjelöltekből az alkalomhoz illőt. A két világháború között pedig az akkor használatos Énekeskönyvből a 237, 263, 295, 300, 315, 324. és 339. dicséretet. Mindenképpen sort kerítettek a XC. zsoltárra, mely századunk közepére különösen népszerűvé vált. Jellegzetes virrasztói ének volt mellette a 300. dicséret. („Menj el a te nyugalmadba...”) A temetés különböző szakaszaiban ugyancsak az említett énekek hangzottak fel. (Az utóbbi évtizedekben ezek közül a lelkészek buzgólkodása nyomán mind jobban háttérbe szorultak, feledésre ítéltettek az általuk halottbeszélgetőnek, halottfelelgetőnek nevezett, az elhunytat megszólaltató énekek.) A katolikusok pedig az est folyamán az énekek mellett elmondták a halotti olvasót is.

A férfiak rendszerint a másik helyiségben időztek, az asztal körül beszélgettek, főképpen a halott viselt dolgairól, a hátramaradottak helyzetéről. A *verrasztókat* borral, itt-ott sült tésztával kínálták. Az I. világháború körül még 10–11 óráig maradtak, később 1–2 órás jelenlét után a hozzátartozóktól elköszönve távoztak.

A virrasztások nem átmenet nélkül, nem nyomtalanul szűntek meg. Az 1960-as évek végéig, a háztól temetés idejének lezárulásáig több helyen még szokásban maradt, hogy az idősebb rokon asszonyok este elmentek a halottas házhoz, hosszabb-rövidebb ideig ott maradtak, de már csak beszélgettek. Kifejezésre juttatták így együttérzésüket, jelenlétükkel megadták a tiszteletet, jelezték segítő szándékukat.

Sírásás

„A hóttat az élőnek köll etemetnyi” – emlegették területünkön is, a túlélők kötelezettségére célozva. „Porbú lettünk, porrá leszünk” – utaltak a bibliai történetre, s arra, hogy az embernek holta után a földben van a helye.

A középkorban évszázadokon át a templomok mellé, köré temették a halottakat. Az ilyen, idővel egyre szűkebbé váló temetőt *cinteremnek* hívták. A helyhiány mellett egészségügyi okok is indokolták a halottak településen kívüli elföldelését. Az ezirányú folyamat már a 16. században megkezdődött, de kötelező jelleggel, törvényben csak 1876-ban írták elő. A temető területe az illető egyház tulajdonát képezte. Rendszerint árok, esetleg kerítés vette körül, védve a sírokat az elkóborolt állatoktól. Az öngyilkosokat, a kivégzetteket, a kereszteleetlenül elhaltakat egykor a temető árkába földelték.

A két kistáj lakói a templomaik körüli temetkezésről konkrét adatokat már nem tudnak. A régészet viszont több adalékkal szolgált. Fehérvárcsurgó 13. századi eredetű, román stílusú katolikus templomát középkori szokás szerint temető vette körül. (Sallay, 1964. 6.) Iszkaszentgyörgy katolikus temploma a középkorban a maitól nem messze állt. A hódoltság idején a török pusztította el, s ezt is temető övezte. (Németh, 1976. 41.) Zámoly északi határában található az elpusztult középkori falu, Kerekszenttamás romjai. Az egykori település kör alakú temploma árnyékába ugyancsak temettek.

A két kistáj falvaiból a községen kívüli temetkezés kezdetéről nincsenek konkrét adataink. Székesfehérvár környékének más településein (pl. Sárszentmihály, a Táchoz tartozó Fövény) a török idők után még rátemetkeztek a templom körüli középkori sírokra. Így azt kell valószínűsíteni, hogy területünkön csak a 18. sz. végétől, a 18–19. sz. fordulójától temethettek a falun kívül. A későbbi évtizedekből fel-fel bukkan egy-egy adat a temetkezési helyekkel kapcsolatosan. Így Csákberényben a Meszes-völgy nyílásában fekvő ótemetőt 1819-ben kezdték használni, majd 1895-ben bezárták, s újat nyitottak helyette. (Vadász, 1982.36.)

A sírásásra (*sírásnyi*) a halott barátait, távolabbi rokonait kérték fel. Visszautasítani éppen úgy nem illett, mint a halottvitelre felkérést. A fásasztó, sokszor kemény munkát a 20 és 50 év közötti erős legények, férfiak végezték saját szerszámaikkal: ásóval, lapáttal, csákánnyal. Legalább hárman-négyen, de nagy rokonságnál többen is összejöttek. Hasonló feladatot életükben többször is végeztek, így előbb-utóbb mindnyájan értettek hozzá. A temetés előtti napon, esetleg a temetés délelőttjén ásták meg a mintegy két és fél méter hosszú, 100–120 cm széles gödröt. Mélysége másfél, két és fél méter között mozgott. A temetés reggelén, délelőttjén történő sírásás okául a talajadottságokat, a homokos, könnyen beomló földet jelölték meg. A racionális indok mellett azonban korábban nyilván szerepet játszott az a magyarságnál elterjedt hiedelem, hogy éjjel a gonosz befészkelheti magát a gödörbe vagy, hogy a halott különben nem nyugszik meg. (Balassa, 1973. 231.)

A sírásás közben előkerült emberi csontokat nem szórták szét, hanem összegyűjtötték. A kész sír sarkában ásóval böktek nekik egy kisebb gödröt, oda tették el.

Területünkön – és a szomszédos Mezőföldön – a padmalyos temetkezés terjedt el, kivéve egy-két katolikus közösséget, s az utóbbi évtizedeket. A padmalyos temetkezés annyit jelentett, hogy a sírgödörben még oldalt vagy fenékirányba üreget is ástak, s a koporsót oda tették. Eredetileg nem egyes személyeket, hanem egész családokat temettek így egy-egy sírba, és valószínűleg minden családtagnak a nemére és korára figyelemmel előre meghatározott padmalya volt. Csákváron a férfiaknak jobbra, az asszonyoknak balra vágtak be mélyedést, *pandalt*, *pandat*. Máskor nem ragaszkodtak ilyen mértékben a nemek előre meghatározott helyéhez. Ismerték itt azt a megoldást is, mikor csak az egyik oldalon alakítottak ki üreget, s hozzátetés-

nél a második koporsót a fenékirányban mélyített, deszkával fedhető padmalyba helyezték. Ha harmadik koporsó is került a gödörbe, annak megint oldalpadmalyt ástak, az elsővel ellenkező irányban. A legtöbb községben azonban az utóbbi évszázadban csak oldalpadmalyt alakítottak ki, – házaspárnál egyiknek balra, másiknak jobbra, tetszőlegesen, a halálozás sorrendjében illetve a helytől függően – s oda tolták be a koporsót. Az üreg elé több helyen deszkát tettek, de egyes községeknek nem volt szokás, más családoknál viszont nem jutott. Omlósabb, homokos talajnál a pandalt nem ásták be annyira, hogy a koporsót teljes szélességében be lehessen tolni, hanem előlé ferdén deszkát helyeztek, hogy az védje a lezúduló földtől. A *pandalos sirt* ezért is tartották a túlélők emberibbnek, érzelmileg elviselhetőbbnek, mert így nem kellett hallgatniuk a halottra, a koporsóra hulló föld zuhogását, dörömbölő hangját.

Legtöbb helységben fenékpadmalyt nem ástak. Ha már a két oldalsóba tettek koporsót, és olyan személy halt meg, akit mégis ebbe a sírba illet temetni (pl. apa és anya után a házasságot még nem kötött gyermek), akkor *fölétemettek*; valójában nem az elhunytak fölé, hanem a sírgödörbe eresztették a koporsót.

A katolikusok padmallyal és anélkül, s nemcsak egymás mellé, hanem egymásra is temetkeztek. Ez utóbbi esetben még mélyebb sírt ástak, hiszen a koporsók egyike itt valóban a másik fölé került.

A sírásás nehéz fizikai munkának számított. Alatta illetve utána a munkát végzőknek megfelelő ellátás járt, melyről a halott családja gondoskodott. Az ételt-italt kivitték nekik, vagy ők mentek el a halottas házhoz. Sárkeresztesen tyúkot vágtak ilyenkor, belőle levest, pörköltet készítettek. Mohán a sírásóknak 9–10 óra tájban vittek ki először enniválót, azután ebédet is adtak nekik.

Az öngyilkosságot a világi hatóságok hajdan büntettnek tekintették, az életét önkezével kioltó ember hulláját a hóhér égette el. A katolikus erkölcsstan és ennek alapján a katolikus egyházjog szintén szigorúan elítélte az öngyilkosságot. Az öngyilkostól megtagadták a nyilvános imádságokat és az egyházi temetést. Az ilyen tartalmú büntetést legelőször a II. orléansi zsinat (533.) rendelte el, melyet azután többször megismételtek. Az előírásoknak megfelelően vizsgált tájegységeinkben az öngyilkosokat „nem engedték be a temetőbe”, csak az árokban jutott számukra hely. Az önpusztítónak „nem vót temetése, csak efődeték (elföldelték)”. A két világháború között a középkori szabály szigora legtöbb faluban megenyhült, de Csákberényben még az 1930-as években is a temetőárokba kaparták el az életének önkezével véget vető katolikusot. A reformátusok jóval toleránsabbak voltak az öngyilkosokkal szemben, a pap a századfordulón már prédikációt mondott felettük, s a temetőben földelték el őket. Az öngyilkossághoz hiedelmek is fűződtek. A két tájegységben széles körben azt tartották, ha az önmagát felakasztó, egyáltalán az akasztott ember kötéléből levágnak, az szerencsét hoz. Azt is mondták, az öngyilkos holttestét nem szabad keresztülgedni a falun, mert baj, különösen jégverés éri utána a községet.

Temetés

A temetést a világi, egyházi, egészségügyi előírások nyomán általában a halál utáni harmadik, ritkábban a második napon végezték. Időpontját egyeztetették a pappal, a rokonsággal, azután a falu népe szóbeli közléssel szerzett tudomást róla.

Szinte kivétel nélkül délután temettek. A rokonok, barátok, ismerősök, a közösség tagjai magukra nézve kötelezőnek tartották, hogy elkísérjék a halottat utolsó útjára. Minden családot illet valakinek képviselni. A haragosok, egymás ellenségei is betartották ilyenkor korábbi fogadalmukat: „Csak akkor teszem be a lábomat az udvarába, ha a temetése lessz!” A temetésen részvétel, a fájdalomban osztozás a rokonság próbája is volt: „Az az igazi rokony, aki együn a temetésre.” Legtöbb résztvevő a középkorú vagy az idősebb nemzedékből került ki, de mentek a fiatalabbak, a gyerekek is. Az életük virágjában lévőeknek, a népszerű személyiségeknek *nagy temetésük* szokott lenni, ahol „sokan vótak”. A gyászoló család számon tartotta a megjelenést; tagjai nehezményezték, ha valamelyik familiából senki nem ment el. Távolveradás esetén felmentve érezték magukat a végtisztesség viszonzása alól: „Azok se gyűttek el a mieink temetésire!”

A reformátusoknál még az 1930–40-es években is, a koporsó lezárása előtt mintegy órával az elhunyt körül összejöttek a rokonok, a jobb hangú ismerősök és *énekőtek a halottra, énekőtek fölötte*. A férfiak elkezdték, az asszonyok bekapcsolódtak. A XC. zsoltár ekkor is elmaradhatatlan volt. A temetés ünnepi, gyászos viseletbe öltözött résztvevői közben lassan gyülekeztek. Közülük egyesek megnézték a koporsóban fekvő elhunytat, elbúcsúztak tőle. Az egymást régen látott rokonok, ismerősök szípgva, szomorúan jegyezték meg: „Hát itt kő találkoznyi!” A nők, különösen a lányok a ravatalozás színhelyén már *halottszagot* érezték. Ezt zsoltároskönyvükbe tett rozmaring vagy szagosmenta illatával, szaglásával igyekeztek ellensúlyozni.

A tisztára sepert udvaron nemenként illetve korosztályonként elkülönülve helyezkedett el a *gyászoló gyülekezet*. Külön-külön csoportot alkottak a férfiak, a nők és a tanító vezetésével érkezett iskolás gyerekek.

A katolikusoknál a koporsó lezárása előtt a pap beszentelte a halottat. A reformátusoknál a férfirokonnal vagy a funérátorral érkező lelkész láttán az udvarról beszóltak a házba: „Itt a Nagytisztölendő Úr!” Erre a jelre odabent *leszegezték* a koporsót. A munkát valamelyik férfirokon vagy egy helybéli asztalos végezte erős, határozott ütésekkel. („Én má fél Csákberént leszegeztem” – mondta Tollas Brúnó.) A koporsó lezárása előtti pillanatokban erősödött fel először a hozzátartozó asszonyok sírása, jajgatása, hiszen immáron végleg elzárták őket a halottól. *Ráborútak, bucsúztak tőle*, voltak akik *megcsókúták*.

A temetés kezdetekor, ugyanúgy mint a kicsendítéskor, megszólaltak a harangok. Az egyházi szertartás színhelyévé az udvar vált: a férfirokonok lábával előre kihozták a halottat, *kivitték a koporsót* és az előre odakészített *Szen Mihály lovára* tették. A halottnak lábbal menetirány szerinti vitele országos gyakorlat; egyesek vidékeken azzal indokolták, hogy így nem lesz visszajáró. A Szent Mihály lovát, a négy lábú halottszállító eszközt fából készítették. Nevét annak nyomán nyerte, hogy Szent Mihály az egyház tanítása szerint az utolsó ítélet angyala, a jó halál oltalmazója. Területünkön a halottszállító eszközt külön készítették a felnőttek illetve a gyerekek részére, az előbbit feketére, az utóbbit kékre festették. Helye rendszeren a templomban, vagy az ahhoz kapcsolódó építményben volt. Temetéskor a koporsót nemcsak ráhelyezték, hanem a háztól a sírig azon vitték. A Szent Mihály lovát asztalosok, bognárok készítették. A régi használatára utal, hogy 1778-ban a komáromi „nemes

asztalos czéh” ajándékozta meg a zámolyi református egyházat egy Szent Mihály lovával. (Biczó, 1896. 27.) Az eszköz alkalmazását előbb a gyász kocsi (Csákváron), majd a háztól temetés megszűnte kezdte háttérbe szorítani.

A lábával a kapu irányában kitett halott koporsója köré – falvanként eltérően – csak az egyik vagy mindkét oldalra álltak. Ha a *koporsó mögé* sorakoztak fel, legközelebb a túlélő családtagok, a második-harmadik sorba a távolabbi rokonok kerültek. Ahol a *koporsó mellé* álltak, ott a névfelirat oldalára a házastárs, az egyeneságiak és a testvérek, a másokra a távolabbi rokonok helyezkedtek. A körülállás tehát jelezte a rokonsági fokot, más szemszögből az öröklés rendjét. Az udvaron illetve a koporsó közelében mindenki állva adta meg a tiszteletet, csak egy-egy elgyengült, idősebb hozzátartozónak tettek ki széket. A legközelebbi nőrokonok nemegyszer a *koporsóra borúva siratták* a halottat. (Pedig már az 1787. január 2-i királyi rendelet előírta, hogy „a lelkipásztor igyekezzék szép móddal elszoktatni híveit a haldokló- vagy meghalt kedveseikre vagy azoknak koporsójokra borulástól.” – Polgár, 1842. 151.) A közösség éberrel figyelte a családtagok viselkedését, érzéseik igaz, esetleg tettetett voltát. Megjegyezték azt, aki *nagyon rítt, nagyon siratta* a halottat. A férfiak ilyen mértékben ritkán érzékenyültek el, hanem csak kalaplevéve álltak, maguk elé meredtek, szemüket törülgették.

Az udvaron, a koporsónál elmondott református *prédikációk* az igehirdetést és a halottól búcsúzást szolgálták egyszerre. Kitértek benne az elhunyt életére, rámutattak az élet mulandóságára valamint a feltámadásra, táplálták ennek hitét, reményét. A helyes arány megtalálása, a vigasztaló szavak és a végtisztetség megadása a legnehezebb lelkészi feladatok egyikét jelentette. A mások számára történő átadás, okulás érdekében a lelkipásztorok ravatal melletti beszédei előbb kéziratban, majd nyomtatásban maradtak fenn illetve terjedtek, s a két világháború között a Református Igehirdető c. kiadványban is megjelentek. A Fejér megyei Polgárdiban lelkészkedő Kecskeméti Zsigmond (1737–1821) már a 18–19. század fordulóján kiadta különböző alkalmakkor elmondott prédikációit. (Kecskeméti, 1795–1805) A Móri-völgyben, Sárkeresztesen előbb Babay Kálmán (1862–1933), majd Németh Lajos (1906–1983) gyűjtötte csokorba és nyomtatta ki vigasztaló elmélkedéseit. (Babay, 1908–09., Németh, 1941.)

A halottat búcsúztató és áldó egyházi szertartás után vették vállukra a koporsót a fiatal férfirokonok, és a temetési menet a hagyományos rendet követve megindult. A reformátusoknál a felemelés régi, e századbeli vallási könyvekben alig található ének hangjaira történt, melyben a halott egyes szám első személyben szólt a gyászoló gyülekezethez:

„Testemet már felvegyétek, elvigyétek,
Ő temető helyére,
Hol a férgekkel lakozik, váraozik
Trombita zengésére!”

A temetőbe kísérés nyújtotta a temetés leglátványosabb részét, melynek helyileg kialakult útvonala volt. 1945 előtt módos gazda halála esetén nem a gyászuudvaron, hanem a nagyobb megtisztelést megadva a templomban folyt le a búcsúztató szertartás, ott hangzott el a prédikáció, tehát a halottas háztól előbb oda vitték a koporsót.

A rendszerint hosszú temetési menetben a sorrend régi egyházi előírásokon alapult, melyet a helyi hagyomány tovább alakíthatott. Elöl az egyház hivatalos

képviselői mentek, az őket megillető kísérettel, jelvényekkel. Külön helyet kaptak a vallásos társulatok tagjai és jelvényei. A koporsó után a családtagok haladtak, sokszor egymást támogatva. A menet további résztvevői nemenként elkülönültek.

Fehérvárscurgón a temetési menet hagyományos módon az alábbi rendben állt fel. Katolikusoknál: keresztvivő gyerek, fiataltság, férfiak, kántor, ministránsok, pap, halott, hozzátartozók, asszonyok. Reformátusoknál: fejfavivő, presbiterek, fiataltság, férfiak, kántor és a pap, halott, hozzátartozók, asszonyok. (Hadházy, 1969. 52.) A zámolyi katolikusoknál két ministráns haladt az élen a sírkereszttel illetve a templomi kereszttel, utánuk a templomi zászló (a Rózsafüzér Társulat tagjánál a társulati zászló is), a tanító az iskolás gyerekekkel, a pap és a kántor, a férfiak, a halott, a hozzátartozók, végül a nők. A sárkeresztesi és az iszkaszentgyörgyi reformátusok temetési menete megegyezett – kivéve a fejfavitelt. Sárkeresztesen egy rokon férfi a koporsó előtt, Iszkaszentgyörgyön valamelyik rókon gyerek a menet élén haladt vele. Egyébként elől az éneklő iskolások vonultak tanítójukkal, majd a pap, mögötte a férfiak, segítve lelkészüknek az énekben. A koporsót a családtagok kísérték, a menetet a leányok és az asszonyok közös csoportja zárta. Az iskolások kivételével nem párosával, hanem hárman-négyen mentek egymás mellett. A koporsóvivők menet közben többször váltották egymást. A háztól a temetőig a férfiak és az iskolások hangos éneke valamint kettős harangszó kísérte a halottat.

A sírhoz érkező menet tagjai ugyanúgy helyezkedtek el, mint a halottas ház udvarán. A letett koporsónál, a nyitott sírnál a pap elvégezte az előírt szertartást, elbúcsúztatta a halottat. A koporsót a sírásók engedték köteleken a gödörbe. Padmalyos temetkezésnél egyikük leereszkedett a sírba, elhelyezte a koporsót, lezárta a padmalyt. Miután kiségitették, a sírásók lapátokkal, kapákkal az elföldeléshez fogtak. Régebben többen, újabban csak a rokonok dobtak egy-egy rögöt a koporsó után, hogy „nyugodjék békibe” az elhunyt. Katolikusoknál a plébános kezdte a rögvetést.

A sír behatolása temetési énekek hangja mellett folyt, melyek közül egyiket-másikat, falvanként eltérően, gyakrabban énekelték. A reformátusoknál okvetlenül felhangzott a „Jézus ki a sírban valál” kezdetű 52. dicséret harmadik versszak (,,Nincs már szívem félelmére...”)

Az újonnan domboruló sír felett rövid ima, pár búcsúszó hangzott, majd a funerátor, az egyik hozzátartozó vagy a kántor megköszönte a temetésen való részvételt, az elvégzett munkát. „A gyászoló család nevébe nagyon szépen megköszönjük a tisztelőndő úrnak, a tanító úrnak és az összes gyásztisztességtevőnek szíves fáradozását!” (Iszkaszentgyörgy) „A gyászoló család nevébe megköszönjük mindazoknak fáradságukat, akik a temetésen közreműködtek, a sírra koszorút tettek.” (Sárkeresztes) A köszönetmondás azonban nem volt általános. A tömeg lassan oszlani kezdett és ilyenkor ki-ki felkereste hozzátartozója sírját, annak kövére, fejfájára borulva beszélgetett halottjával. Az újabb részvétnyilvánítások a háztól temetés megszüntével kaptak lábra.

A sírok virággal, koszorúkkal borítása az utóbbi évszázadokban kialakult szokás. A századfordulón Babay Kálmán halotti búcsúztatóiban (1908–09. I. 74. II. 53.) többször utalt a koporsóra tett koszorúra. 1945 előtt a módosabbak temetésén egyet-kettőt, néhányat lehetett látni, de a virágcsokor csak utána jelent meg. Jellemző, hogy a két világháború között Csákberényben a református pap megtiltotta, hogy a koporsóra koszorút vagy virágot tegyenek. A temetés után a hozzátartozók

72. ábra. Papp Sándor legényember temetése, koszorúslányokkal. Sárkeresztes, 1948. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

73. ábra Koszorúslányok viszik a legényhalott koporsóját. Sárkeresztes, 1948. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

eleinte gyakrabban, majd mind ritkábban keresték fel a frissen hantolt sírt, melyet azután lassan benőtt a fű, a gyepe.

A halott lakodalma

A magyar nép felfogása szerint a házasságkötés előtt, korán elhalt fiatalnak, tehát aki nem élte le a teljes életet, kijárt az általánostól eltérő temetési szertartás. Mivel életében nem ülhették meg lakodalmát, így halálában adták meg neki. Megtartották a *halott lakodalmát*, amikor is a temetkezés több tekintetben megegyezett a lakodalmi szokásokkal. A halott vitele, a kísérek öltözete és menete, a zászlók, a bokréták, a sírnál illetve a toron végzett tánc mind a lakodalmat idézte. A 18. sz. közepéről szóló, legelőbb 1683-ban kiadott Magyar Simplicissimusban már található utalás a temetésen hordott lakodalmi öltözetre. (1956. 167.) 1686-ban az erdélyi Mikes Kelemen ugyancsak megülette egyetlen, eladókorában elhalt leánya lakodalmát. (Tagányi, 1919.) Arany János A varró leányok c. költeményében és a hozzá fűzött jegyzetben idézte fel a lakodalmas temetést. (1967. I. 22–23.) A századfordulótól pedig számos leírás keletkezett arról, hogy egy-egy táj vagy falu miképp tartotta halotti lakodalmát. (Szendrey, 1941. 44–53.) A magyar nyelvterület egészen egykor általánosan ismert szokásból az idő múlásával bizonyos mozzanatok kihulltak, más maradandóbb elemek viszont több helyütt, így tájegységeinkben is századunk közepéig továbbéltek.

Az eladó lány halottat – mint említettük – *menyasszonynak* öltöztették, régebben sötét, később fehér, esetleg világoskék színű ruhát húztak rá, fejére *mirtuszkoszorút* tettek. A legényhalottat *vőlegény* viseletben temették el, sötét ruhában, fehér ingben, mellén *bokrétával*.

A koporsóvitelre ilyen alkalommal négy, ritkábban hat-nyolc legényt és ugyanannyi leányt *hítak*, kik *vőfénynek* illetve *koszorusleánynak* öltöztek fel. A sötét ruhás legények mellére bokréta (Mohán a karjukra fehér szalag), a rózsaszínbe vagy fehérbe öltözött lányok fejére koszorú (Mohán a hajukba szegfű) került. Ők mindannyian a háznál is, a temetőben is a koporsó körül, annak közelében helyezkedtek el. A háztól a temetőig a koporsót a négy lány illetve a velük helyet cserélő négy legény vitte (*koszorussan, koszorús fejjel, illetve bokrétássan*). Tehát időről időre váltották egymást, de természetesen a legények mindig hosszabb távon vitték a halottat. A magyar nyelvterület más tájegységeivel ellentétben itt leányhalottonál nem kizárólag legények, legényhalottonál nem kizárólag lányok vitték a koporsót. Csákváron a halottaskocsi után a vőfélyek és nyoszolyók párban mentek, akár az esküvőre. Babay Kálmán századfordulós temetési beszédében néhány szóval utalt a sárkeresztesi halott lakodalmának bizonyos körülményeire (1908–09. II. 66.): „...megpendült a halál kaszája, habfehér ruhába öltözött koszorús leánykák ajkán elhangzott a szívbe nyilaló bánatos ének: Uram, kinek végzésedből s tetszésedből lesz minden eset,/Tőled van, hogy egy virágszál ím, a halál tőrébe esett!”

A magyarságnál a fiatalok temetésén szerep jutott az elhunyt udvarlójának, *szeretőjének* is, amennyiben pedig ilyen nem volt, úgy menyasszonynak illetve vőlegénynek választottak valakit. Iszkaszentgyörgyön még 1942-ben is az elhalt, menyasszonynak felöltöztetett lány udvarlója a temetésre vőlegényi viseletet, sötét ruhát vett fel, bokrétát tűzött, úgy haladt a menetben.

A magyaroknál a halotti menetben a koporsó után az elhunyt nemére utalva ünnepi fejrevalót is vihettek. A mezőföldi Perkátán a századfordulón a menyasszony vagy egy másik lány koszorút font az elhunyt vőlegény, legény kalapja köré és úgy vitte azt tányéron. (Szendrey, 1941. 50–52.) Hiszen a lányok virággal szokták díszíteni kedvesük kalapját. Fehérvárcsurgón négy-négy leány illetve legény ugyancsak felváltva vitte a fiatalon elhunyt koporsóját. Mögöttük legényhalottnál egy nagylány, – aki lehetett a megboldogult szeretője vagy menyasszonya – tányéron vitte a legény kalapját. Leányhalottnál pedig ennek egyik barátnője vitte kezében a koszorút és a gyertyát egyaránt a sírba dobták. Iszkaszentgyörgyön a halottvivő legények bokkrétájukat, a lányok koszorújukat hajították be a koporsó után.

A halott lakodalmának megtartása csak 1950 körül szűnt meg. Zámolyon a háború után a határban maradt aknákon, gránátokon felrobbant fiatalokat még így temették. Iszkaszentgyörgyön 1950-ben a koporsót ugyancsak leányok és legények vitték, de már koszorú és bokréta nélkül. Sárkeresztesen 1952-ben a koszorúval, fát్యollal, tiszta fehérbe, menyasszonynak öltöztetett lányt temették el utoljára hagyományosan. Mohán 1956-ban szintén fiatalok vitték a nagylány koporsóját.

Különbözött a felnőttekétől a gyerekkorúak temetése. A legidősebb korosztály tagjai elődeikre utalva említették, hogy a múlt században a halva született, pár óra után elhunyt magzatot hivatalos helyen be sem jelentették, úgysem kereste senki. Az ilyen kicsit a temetőben valamelyik hozzátartozója sírjába dugta vagy az udvarban, a kertben földelte el a család egyik férfitagja, mások részvétele, az egyház közreműködése nélkül. Fejfa, felirat nem emlékeztetett rá. Abban az időben a korán elhalt csecsemők, gyerekek felett pap részvétele esetén sem hangzott el prédikáció, hanem csak ének. Századunk elejétől etekintetben is változás történt. A legkisebbeket ugyan kevesen kísérték utolsó útjukra, de a temetés némi ünnepélyességgel, papi prédikációval zajlott.

Fehérvárcsurgón a kisleányt egyéves koráig a keresztanyja az ölében, a kisfiút a keresztapja a vállán vitte ki – koporsóstul – a temetőbe. A nagyobbat, úgy tíz éves korig leányhalottnál a nagyleányok, fiúhalottnál a nagyobb fiúk szállították a Szent Mihály lován. (Hadházy, 1969. 51.) Csákerényben a csecsemő halottat fehér koporsóban egy bokkrétás fiú és egy koszorúslány vitte, útközben át-átadva a másíknak. De a fiúhalottat a fiú, a lányhalottat a lány hozta ki a ház, illetve vitte be a temető kapuján. A nagyobb gyerekekkel a legények fáradoztak. Sárkeresztesen a csecsemő koporsóját felváltva két koszorúsnak felöltözött lány vitte a kezében. A nagyobb gyereket viszont több lány emelte vállára.

A tor

A halotti tor az ősök tiszteletére rendezett szertartásos áldozati lakomák kései maradványa. Testet öltött benne mind az ősök, mind a halottak tisztelete, kiknek jóindulatát ezáltal is igyekeztek elnyerni. A pogány eredet miatt az egyház soha nem nézte jó szemmel: zsinatok, egyházi szabályzatok tiltották a holtakért történő lakomázást, melyek megtartásáról már az Árpád-kori krónikákban történt említés. Korábbi századokban nemcsak a háznál, hanem a sírnál, a temetőkertben is rendezhették. Megjelenhetett rajta a temetés valamennyi résztvevője, míg másutt

csak a meghívottak vagy a férfiak. Több helyen az ételfogyasztáshoz ének, ima, sőt zene, tánc, halottas játék kapcsolódott. A torban a halotról soha nem feledkeztek meg, igyekeztek engesztelni, részére is terítettek a hagyományos rend alapján tált ételkből. Idővel, a hiedelem elemeinek gyengülésével pusztán a hagyomány lett a szokás fenntartója.

Területünkön, igaz átalakulva, megváltozott tartalommal napjainkig fennmaradt a *tor*, a *halotti tor*, a temetést követő közös étkezés. Korábban a rokonokat, a koporsóvivőket, a sírásókat (az utóbbiak azok, akik *temettek*) hívták meg az esti lakomára. Az elhunyt családtagja szólította meg az érintetteket: „Elvárunk ám estére, a halotti torra benneteket!” A pap a fent említett okoknál fogva szinte sehol nem volt részese a lakomának. A tor nagyságát az elhunyt vagyoni helyzete határozta meg. Egykor minden felnőtt halott után igyekeztek tort rendezni, de szegényebb családoknál anyagi okokból nemegyszer elmaradt. Étrendjébe húsétel, tészta és bor tartozott. Legtöbb helyen baromfit vágtak, vagy disznóhúsból készült *pörkött*, hozzá *haluska* (nokedli) vagy *krumpli* járt, utána kalácsot és bort kínáltak. Némelyik háznál húslevessel kezdtek, a pörkölttel folytatták, a kalácson kívül más tésztaféléket is sütöttek, hidegebb időben pálinkát adtak. Csákberényben még emlékeztek rá, hogy egykor a halott számára is terítettek. (Sárkány, 1966.)

Az evés-ivás után elbeszélgettek a halotról, viselt dolgairól, a mindennapi eseményekről. Közben-közben a családtagok döbbenetesen eszméltek szerettük elmúlására, sírva emlegették: „Ement, mosmá nincs!” Egy-két óra elteltével a tor résztvevői szétszéledtek. Am különösen régebben, nemegyszer a kínálgatás és fogyasztás nyomán jókedvre derültek, énekbe fogtak, *nótára kerekedtek*. A torból azonban nem így, hanem a hozzátartozókat vigasztaló, nyugtató szavakkal illet távozni.

A napokon át tartó mély gyász, siratás, fegyelmezett magatartás a torral oldódott illetve szűnt meg.

A II. világháborút követően egyre csökkent a halotti torok száma, volt falu, ahol már alig tartottak. Az utóbbi egy-két évtizedben azonban a szűkebb család és különösen a más településről érkezett rokonság megkínálása érdekében majd mindenütt készítenek hidegen vagy melegen fogyasztható ételt. A meghívottak a temetés után rögvest a gyászoló család házához vonulnak, ott uzsonnáznak, vacsoráznak, beszélgetnek.

A gyász és a visszajáró halott

Az elhunyt személyt – mint utaltunk rá – a halál pillanatától fogva, tehát „miháncs meghat mingyá” *gyásztúták*. A fájdalom kifejezésre juttatását, a gyászoló magatartását a közösség törvényei mellett az egyéni érzések határozták meg. A gyász mértékét megszabta a rokonsági fok, az elhunyt életkora, de a gyászoló neme, kora is.

A legközelebbi hozzátartozót (nagyobb vagy felnőtt gyereket, szülőt, házastársat) általában egy évig gyásztúták, a nagyszülőt, testvért kevesebb ideig, rendszerint fél évig. Az említett rokonsági körön kívül esőket hat hétig, illetve pár hétig, hónapig, szigorúan megjelölt időhatár nélkül. Századunkban a gyász már nem terjedt ki széles körre: az unokatestvéreket vagy a műrokonság fogalomkörébe tartozó keresztszülőket alig gyásztúták. A gyermekek meggyászlása családonként eltérően alakult. Ott, hol több gyerek született, s különösen ha egyikük kicsi korában távozott az élők

sorából, nem különösebben szomorkodtak utána. Ha viszont az elhunyt bár egészen fiatal, de egyetlen leszármazott volt, igen bánkódtak érte. A serdülő vagy nagyobb korba jutott miatt úgyszintén, és gyerekszámától függetlenül, minden családban.

A gyászt mindenekelőtt színekkel juttatták kifejezésre. A koporsó és a Szent Mihály lovának színe mellett a szomorúságra jutottak viselete volt a legszembeütőbb. Magyar nyelvterületen egykor a fekete mellett a fehér gyász ugyancsak általánosnak számított. A két kistáj falvaiból viszont csak a feketegyászra van adatunk. Az amúgy is feketében járó férfiakhoz képest a nőké volt szembeütőbb. Hétköznapi kékfestő, ünnepi világos öltözetüket feketére váltották. Ruházatukat olyanra cserélték, hogy a kívülálló számára azonnal nyilvánvaló legyen, közeli vagy távolabbi rokonukat veszítették el. Aki *nagyon meggyászóta* hozzátartozóját, az hosszabb időre teljes feketébe borult. Különösen a viselet egyik tartozéka, a *keszkenyő*, a *fejkendő* lett minden körülmények közt fekete. A kevésbé gyászolóknál szintén ez a ruhadarab jelezte a szomorú lelkiállapotot. A fiatalabb lányok is fekete kendővel juttatták mások tudomására az elhunyt miatti fájdalmaikat. A gyerekekkel alig gyászoltattak. A kisleányokra a temetkezés körül egy időre fekete kendőt kötöttek, a fiúknál ez sem kellett, mivel amúgy is fekete kalapban jártak.

A nők az idő elteltével fokozatosan *elhatták a gyászt*, kicsinyenként levetették a *gyászruhát*. Fekete helyett sötétzöldet, sötétkéket, majd mind élénkebb színűt vettek magukra. A 40. életéve körül járó asszony azonban nem világosodott ki, mivel ebben a korban már egyébként is sötét ruhában kezdtek járni. A negyedik évtizeden túl sokan életük végéig feketében maradtak.

A gyász kinyilvánításaként a temetés után a katolikusoknál gyászmisét tartottak. Az elföldelést követő vasárnap – és ráérős időben még pár hétig – a hozzátartozók a reformátusoknál is teljes számban mentek templomba. Az *ujhalottat* kezdetben minden vasárnap meglátogatták a temetőben. Viszont a gyászidő alatt nem illett vígasságba, bálba, lakodalomba menni. A tilalmat megszegőket azonnal elítélte, *megszóta* a falu: „Most hat meg nekijje, asztán má ement!” A gyász miatt a tervezett lakodalmat is el szokták halasztani mintegy fél évvel: farsangról őszre, őszről farsangra. Ellenkezett erkölcsi felfogásukkal az is, hogy hangos szóval, vidám kedvvel nótázzanak ilyenkor, de a templomban annál jobban illett énekelni.

Az *özvegyeknél* a házasságkötés tilalma egy évig terjedt, de sokszor, különösen a nők nem kötöttek újabb házasságot. Az idősebb vagy középkorú asszonyoknál ezt természetesnek tartották. A fiatalasszony gyerekeivel együtt gyakran valamelyik közeli hozzátartozója védőszárnyai alá húzódott, annak családjában folytatta életét. Sokan – legtöbbször nem kis lelki vívódás után – újra férjhez mentek. Előfordult, hogy az új házastárs az elhunyt rokona, különösen testvére lett. Az özvegy férjembernél, ha apróbb gyerekekkel maradt, szükségesnek tekintették a nősülést. Mindezek ellenére többen egyedül nevelték fel utódaikat, a *kis árvákat*. Azt tartották: „Az én gyerekeimnek ne mondja senki azt, hogy nem adok kenyeret! Se ne üsse-verje! Majd ahogyan tudom, én úgy főnevelem őket!”

A halál idejét – akár a születését – a bibliában jegyezték fel, de a halottról különben sem feledkeztek meg. A protestánsok leginkább téli esteiken, a helyi lelkész vezetésével tartott bibliaolvasásokkor emlékeztek meg az elhunytakról. A köznapi beszédben a halott hozzátartozó említésekor mindig hozzátették a rokonságot kifejező fogalomhoz, hogy „nyugodjék békibe” vagy „Isten nyugosztajja”. A tisztelet mellett ez a formula védekező jellegű is volt.

A tüzetetés szintén a halottak távoltartására szolgált, nehogy róluk, táplálásukról megfélelkezve visszatérjenek. A múlt század végén Csákberényben minden étkezéskor egy darab kenyeret dobtak a tűzre, „hadd egyenek a hóttak”. (Sárkány, 1966.)

A magyar népi hitvilág szerint ugyanis a halott különböző formában, alakban, eltérő okokból és céllal az élők közé időszakonként visszatért, megjelent. A Móri-völgy és a Zámolyi-medence falvaiban az otthonába visszajáró halott létezésében századunkban mind kevesebben hittek. Akik mégis, azok leggyakrabban azt emlegették, hogy a rokonsági fokkal vagy a név szerint megjelölt *halott* illetve a *lelke hazajárt*. A visszajárás okaként főleg a halott igazságtételre törekvése és kíváncsisága szolgált. Csókakőn úgy vélték, ha a meghalt házastárshoz férje vagy felesége életében rossz volt, úgy gyakran visszatért, hogy megbosszulja a másikon az evilágon elszenvedetteket. (Gémes, 1960. 4.) Söréden is az említett körülményekkel indokolták a halott visszatérését: „Járt haza az én nővérem. Nagyon sokszor hazagyütt. Én megkérdeztem tüle: Hát mér gyüttél haza? Aszonygya: Hát meg akarlak látogatnyi. Eccer meg aszonygya: Elmegyek megnézem a sógorodat, (t.i. a férjet) mer nagyon elrontotta a dógokat.” Tehát amint a hiedelemtörténet is mutatja, úgy gondolták, a halottak, a túlvilágra jutottak tudják mi történik utánuk, mit csinálnak az élők.

A lélek hazajárásánál tovább és intenzívebben hittek abban, hogy a temető a halottak birodalma, s ott főleg éjjel, ritkábban temetéskor lehet velük találkozni. Az asszonyok és a gyerekek még az utóbbi évtizedekben sem vagy csak nagy félelemmel mentek át éjszaka a temetőn. A két világháború között még a legények is kötöttek fogadást a temetőben éjfélkor, virtusból megteendő cselekményre. E témakörben szépszámu hiedelemmonda él napjainkban is. A Móri-völgy egyes falvaiban azt is tartották, hogy a halottak november eleji ünnepükön – mint a jeles napoknál utaltunk rá – éjszakára birtokukba veszik falujuk templomát.

Gelencsér József

MUNKASZOKÁSOK A MÓRI-VÖLGYBEN ÉS A ZÁMOLYI-MEDENCÉBEN

Az emberi élet nagy fordulóihoz valamint a jeles napokhoz fűződő szokások, hiedelmek mellett a néprajztudomány egy harmadik jelentős csoportot is számon tart – s mivel döntően a gazdálkodáshoz kapcsolódik, így munkaszokások néven. A parasztember számára a munka és a szórakozás soha nem vált el teljesen egymástól. A jeles napok ünnepi perceiben is azt a világot igyekezett befolyásolni, amelyben élt, dolgozott: a család, a ház, a föld, az állatok létét, virágzását. Még szorosabban összefonódott az ünneplés, a szórakozás és a munka a gazdasági élet szokásainál. Itt a munka került előtérbe, elsődlegessé ennek elvégzése vált, ám a tevékenység jellege, a társas együttlét módot adott a szórakozásra, a vidámságra, a tréfálkozásra, a párválasztásra.

Megfigyelhető, hogy a munkaszokások elsősorban bizonyos tevékenységek kezdetéhez illetve befejezéséhez kapcsolódtak. Az induláshoz számos hiedelem tapadt, s már ekkor a sikeres végzéshez kívánták elnyerni a földöntúli erők segítségét; a befejezésnél viszont az elért eredményt ünnepelték, örömkönek, tréfáiknak adtak teret.

A naptári ünnepek és a gazdasági élet szokásai, hiedelmei közt oly szoros a kapcsolat, hogy a határvonal némelykor meg sem húzható. A vetés tiltott és ajánlott napjairól, a cselédek, pásztorok fogadásáról, az állatok kihajtásának kezdő és befejező napjáról, a termények beérésének idejéről, a vásárokról a jeles napok szokásainál részletesen szoltunk, itt csak utalunk rájuk.

A Móri-völgyben és a Zámolyi-medencében a munkaszokások egyaránt kapcsolódtak a földműveléshez, a terményfeldolgozáshoz és az állattenyésztéshez. Az alábbiakban a múlt század végétől az 1950-es évekig, némely tekintetben a napjainkig terjedő időszak főbb szokásait ismertetjük.

Aratás

A két kistáj életében – a Bakony és a Vértes környékének jelentős szőlőművelése ellenére – döntő szerepet játszott a gabona-, különösen a búzatermesztés. A megérett termény levágásához, az *aratáshoz* különböző szokások fűződtek, melyek főleg az uradalmi földeken éltek. Országszerte, így vidékünkön is azt tartották, hogy *Péter-Pál* (jún. 29.) az aratás kezdete, bár területünkön ekkor rendszerint csak a rozs vágását kezdhették meg. A búzának Péter-Pál után álltak neki, mikorra a szemek megkeményedtek, tapintásra nem mállottak szét. Az érettség megállapításához mindig a kalászt vizsgálták, sohasem a gyökerek kiszakadását, mint tették azt más tájegységekben.

A helyi sajtó mindig megemlékezett a nagy fontosságú búzaaratás kezdetéről, a század elején ekképp szolt: „Péter-Pál után, ősi szokás szerint, az ezután következő hetekben most már a pengő kasza és sarló lesz a legnagyobb úr Magyarországon”. (SZ. V. 1913. júl. 3.) A falusi ember mindezt így fogalmazta meg: „Péter-Pálra rendszerint már vót kepe”. Ugyanis a levágott, *kévébe kötött* gabonát nagyobb

egységekbe, *kepékbe, körösztokbe* rakták. A csákváriak szerint feléjük a kakukk addig szól, míg képét nem lát. Mikor az elsőt meglátja, elhallgat.

Országosan elterjedt hiedelem volt, hogy Vid napján (jún. 15.) vagy Szent Ivánkor (jún. 24.), de legkésőbb Sarlós Boldogasszonykor (júl. 2.) megszakad a búza töve, azután már nem nő, hanem érik. Területünkön a földrajzi, éghajlati viszonyok következtében az a hiedelem élt, hogy *Péter-Pálkor*, esetleg annak éjszakáján *szakad meg a buza gyökere*, töve és azután érik éjjel-nappal. Addig ugyanis csak a melegben, nappal érett. Amint sárgállott, már kezdték is vágni. Meghatározott kezdőnaphoz nem ragaszkodtak, nem igazodtak tilalmas időszakhoz sem. Az aratószerszámok feldíszítése nélkül láttak munkához.

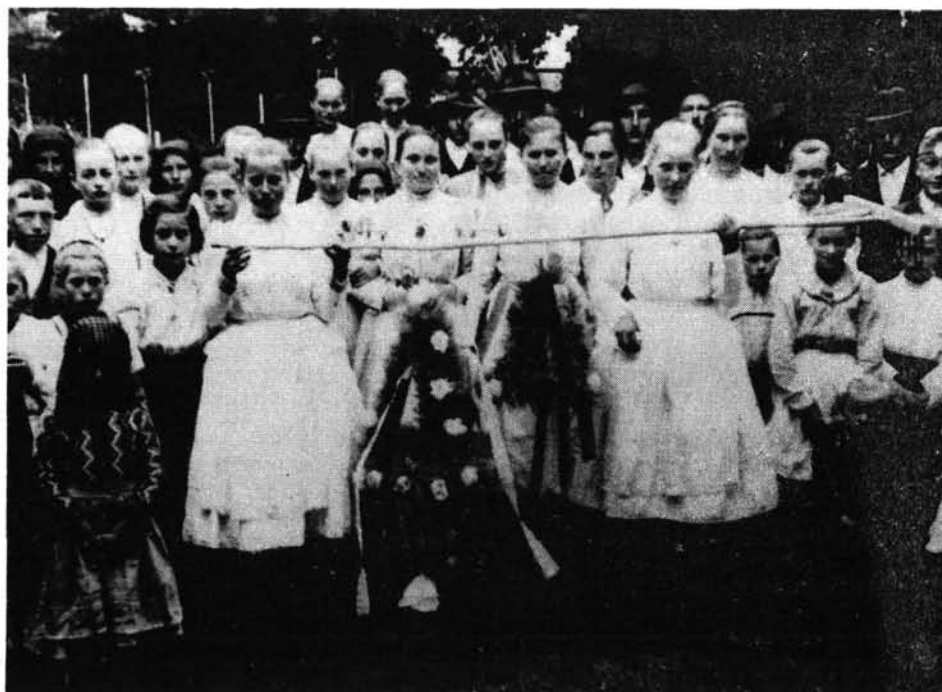
Országunkban többfelé szokásban volt, hogy az aratók a munka megkezdése előtt térden állva imádkoztak vagy legalábbis fohászkodtak. A Móri-völgy közelében, Csóron mikor az aratók a munkakezdésre kora hajnalban kimentek és felsorakoztak, a férfiak levették kalapjukat, az aratógazda pedig megszólalt: „Kezdjük emberek a Jézus nevében! Uram légy velünk!” (Kisari 1983. 10.) Fehérvársurgón, a gróf Károlyi család uradalmában az *e(l)ső kaszás* aratáskezdetkor kint a határban legelőszőr kalapot emelt. „Megköszönte a jóistennek, hogy adott erőt, egészséget, hogy tudnak kaszányi, nekiányi aratni”. Az aratók fárasztó, embert próbáló munkájukat csak ritkán és rövid időre szakíthatták meg. Az aratási szokások egy része ezekhez a percekhez kapcsolódott. Ujváry Zoltán alapos tanulmányában foglalta össze több magyar aratási szokás kapcsolatát egy ókori mondával. (Ujváry 1980, 365-381.) A történet szerint Lityerses–Midas frigiai király törvénytelen fia – az aratás során arra kényszerítette a földje mellett elhaladó idegeneket, hogy versenyt kaszáljanak vele. Akiket legyőzött, azoknak kaszával fejét vette, testüket kérébe kötötte, és folyóba vetette. A monda változata szerint a veszteseket csak elverte. Az arra járó Heraclest viszont nem tudta legyőzni. Heracles levágta Lityerses fejét, s testét a folyóba dobta.

Európa népeinek, így a magyaroknak mezőgazdasági hagyományában általánosan elterjedt, számos változatban élő szokás volt, hogy az aratók a gabonaföld tulajdonosát (annak képviselőjét vagy a bérlőt) megkötötték. A legáltalánosabb változat szerint a tulajdonost gabonaszálakkal, vagy azokból készített, esetleg virággal díszített fonattal kötötték meg. A cselekményt végezheték kézen, karon, derékon, lábon, nyakon. A megkötések célja az adományszerzésben illetve a megvendégelés, áldomásívás elérésében volt keresendő. Egyúttal az aratók kifejezték jókívánásaikat, megbecsülésüket. A megkötés – egyáltalán az aratási szokások – nagy területen történő elterjedéséhez hozzájárult, hogy az aratók rendszeresen távoli vidékekre is elmentek munkát vállalni, idegenben is terjesztették szokásaikat. A kutatás a megkötés szokásának eredetét a Lityerses mondára vezeti vissza. Ujváry Zoltán álláspontja szerint a nálunk is élő szokás élőképe a mondában található, de konkrét összefüggés nem mutatható ki. 1945 előtt vidékünk néphagyományában szintén felbukkant az aratási megkötés szokása.

A bodajki földesúri birtokon (tulajdonos Grünfeld Sándor) 36 fős *banda* (12 pár *arató*, 6 pár *kötöző* illetve *kötélterítő*) aratott. Az első kaszavágás előtt hintáján az uraság is kihajtatott a gabonaföldre. A helyszínre érve a *marokszedő lányok* régi szokás szerint búzagalász-szálakkal kötötték össze két kezét. Ez az ünnepélyes pillanat jelezte az aratás kezdetét. (Németh 1980, 2.) A csákvári gróf Eszterházy uradalomban az *intéző kezit kötötték meg*. Zámolyon a gróf Merán uralomban, mikor

74. ábra. Hegyi János és felesége aratása. Bodajk. Fellegi Imre felvétele, 1961.

75. ábra. Kévekötő lányok aratókoszorúval a Móri-völgyből, 1935 körül. Kurucz János reprodukciója.

elkezdődött az aratás, az intéző ment ki a búzamezőre. A leányok néhány gabonaszállal rögvest *megkötötték a kezit*. Az intéző készült az eseményre, ezért eleve vitt magával ajándékoznivalót, leginkább cukrot, amit átnyújtott a lányoknak, hogy kiváltsa magát és megemlegesse a társaság.

Magyaralmáson a gróf Esterházy-család tulajdonában lévő, de századunkban inkább bérbe adott uradalomban a nagy létszámú *aratóbanda* mielőtt megkezdte az aratást, megvárta, hogy kijöjjön az uraság, a bérlő. Amint kiérkezett, vágta egy kört, majd *megkötötték az uraság kezit*, azután megköszöntötték, kívántak bő termést. A megkötés itt immáron jelképpé vált, ugyanis szalmából készített pecsétgyűrűre emlékeztető, újra húzható gyűrűvel végezték. Ezt friss gabonaszállból a lányok fonták, ők kötöttek vele, azaz húzták az uraság ujjára, s ők kapták tőle a pénzt, *cukorra*.

Az európai hagyományokban gyakori, a magyarban viszonylag ritkább volt a kérébe kötés szokása. Alföldi és észak-magyarországi falvakban az aratók némelykor – akár az ókori mondában – versenykaszálásra hívták ki egymást. Aki lemaradt, kérébe kötötték. Századunkban területünkön a kérébe kötés ugyancsak élt, de nem kapcsolódott versenyhez. Sárkeresztesen a Károlyi grófok nagybirtokán 1945 előtt az aratás alatt a *kaszások* tréfából a marokszedő leányokat *kötötték bele a kérébe*. A legénykaszások kilesték azt a pillanatot, mikor valamelyik leány óvatlanabb volt, a sarlót – mellyel magában vagy másban kárt tehetett – sem tartotta keze ügyében. Elkapták, hiába sivalkodott, pillanatok alatt ráfektették a földön lévő *fé(l)marék* gabonára, lefogták kezét-lábát, belekötötték, azaz kötéllel hátul megkötötték. A póru jár lány csak jobbra-balra hempergve, kínlóva tudott fölállni, hogy azután küszködve tépje le magáról a kötelet. A többiek ezalatt körülállva nevettek. A kérébe kötés a többi faluban is általános gyakorlat volt.

Az agrárhiedelmek közül az aratás végi szólások révén az egykor hitt gabonadémonokig lehet eljutni. A gabonaszellem különböző állatok, (medve, farkas, kakas, nyúl, fűrj) alakjában jelent meg, melyek összefüggésbe hozhatók a termékenységgel. A magyar aratási szokásokban, szólásokban, mikor már csak kis rész maradt aratatlan, leggyakrabban a nyulat emlegették mondván, megfogják, elriasztják, kihajtják onnét azt. Európában sokfelé szintén szerepe volt a nyúlnak az aratás végi hiedelmekben, sőt szokásokban. A magyar és az európai hagyomány nagy hasonlóságot mutat, de nálunk a kultikus vonásokat nem őrizték meg. Az viszont tény, hogy a magyar vegetációs hitvilágra a környező népek agrárritusából számos elem rakódott rá. (Ujváry 1980, 342-363) A fentiekkel összefüggésben említjük, hogy Sárkeresztesen a kevés levágatlan gabona láttán az aratók örömmel szokták megállapítani: „Ebbe má a nyul se tud megmaranni!” Zámolyon azt mondták: „Nem tud má elbujni benne a nyul.” Bár a magyar és az európai aratás végi szólásokban az erdő-mező szárnyasai közül leginkább a fűrjet szokták emlegetni, de az állat neve könnyen cserélődhetett. Nyilván ezért mondták ugyancsak Zámolyon: „Kiröpült a fácán, végzünk a munkával!”

Századunkban az aratás befejezésével sorra kerülő ünneplések fennmaradása jelentős mértékben Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1901. évi felhívásának köszönhető, ki a földbirtokos társadalmat szólította fel az ősi aratóünnepek életre keltésére. Az aratószokások, – ünnepek országosan egységes képeinek kialakulásában nagy szerepük lehetett ezután a jóindulatú, de e tekintetben kellő érzékkel nem bíró szolgabírói, jegyzői, tiszttartói fáradozásoknak. (Madarassy 1928, 83.)

A felhívás után két esztendővel a székesfehérvári hírlapírók, a csaknem feledésbe merült ünnep (az urasághoz vonulás és a mulatság) felemlítése mellett ekképp számolt be a környék eseményeiről: „Örvendetesen tapasztaljuk, hogy a már-már feledésbe ment aratóünnepnek ismét lábrakaptak, melyek a régi jó időkben oly díszesek voltak. E hó 9-én a csoóri, Szógyén-Marich László berlini nagykövetség tulajdonát képező birtokon folyt le nagyszabású arató ünnep. Az aratók nagy tömegét Édes István tisztartó vezette a kastélyba, a hol szép szavakkal üdvözölte a megjelent nagykövetet és családját. Ez után a csoóri ligetbe vonultak az egybegyültek, hol vig mulatság várt rájuk. Nem hiányzott a cigány sem.” (SZ. V. 1930. aug. 14.) A század eleji agrárszocialista mozgalmak a szokás továbbélésére, terjedésére fékezőleg hatottak. Az idézett hírlap 10 évvel későbbi számának egyik írásában is ez tükröződött. Benne a régebbi időket megszépítve, munkásnak és gazdának egyaránt örömteli aratóünnepről emlékeztek. „Fölszalagozott legények búzavirággal díszített kalászkoszorút hoztak a földesúrnak, a földesúr pedig vendégül látta az egész falut, az öreg udvarház udvarán szólt a muzsika és röpködő kurtaszoknyás parasztlányok táncra perdültek a jókedvűen kurjongató parasztlegényekkel. Úr és paraszt egyformán örült az Isten áldásának. Ma, mikor arató ünnepek helyett egyre sűrűbben hangzik aratósztrájkok harci lármája, nehéz hinni ezeknek a szelid kedélyű írónak, akik olyan gyönyörűen tudták rajzolni a jó úr és jó szolgáló viszonyát.” (SZ. V. 1913. júl. 3.) Vizsgált területünkön az aratóünnep megszünését végső soron nem a sztrájkok, hanem a II. világháború szűkös viszonyai, majd az 1945. évi földosztás idézték elő. Sárkeresztesen a háború elején, 1941-ben a *bandagazda* azt közölte az ünnepre készülő 39 pár aratójával, hogy „a tekintetes intéző úr eltekintett attól, hogy az aratók fölvonuljanak.” Utána többet itt nem szerveződött aratóünnep. A nagybirtokok megszünését követően pedig hiányzott az aratásból az a közösségi jelleg, amely másutt a szokásokat addig életben tartotta.

A leglátványosabb aratási szokás főbb mozzanatai az aratás befejezésének megünneplésében, a búzából és mezei virágokból történő aratókoszorú-kötésben, a földesúr házához vezető menetben, a koszorú átadásában, majd a mindezt lezáró mulatságban jelölhetők meg. A szokásnak különböző változatai alakulhattak ki.

Fehérvárcsurgón a jórészt helyiekből szerveződött *banda* az *aratóbált* a falu szélén, a tarló közelében, árnyas helyen tartotta. Az aratást délre fejezték be, az asszonyok kaszás férjüknek, marokszedő gyerekeknek akkorra vitték ki a jobbfejta ételt. Rendszerint velük tartottak apróbb gyermekeik is. Amelyik kaszásnak *fogadott kettőzője* (szerződött marokszedője) volt, az szintén a kaszás családjához csatlakozott. Fehérvárcsurgón ezen a délutánon egymást követték azok az aratási szokások, melyek másutt a munka különböző fázisaihoz tapadtak. Az aratás vége fele rövid kinntartózkodásra megérkezett az *uraság* is, aki egy hordó bort hozatott munkásainak. Közülük az idősebbek azonnal felbirtatták a lányokat: „Kössétek meg az uraság kezit, asztán majd ád valamit!” Így is történt. Azonban a lányokra sem mindig csak az öröm várt. A férfiak, legények elkapták egyiket-másikat, hamar odavittek egy kéve gabonát, kibontották, s a lányt a földre nyomva *belekötötték*. A földről feltápászkodó, hátán a kévével, itt is neveltség tárgya lett. Az asszonyok a földbirtokos részére búzából *koszorut fontak*. A koszorú a tartozékát képező, ugyancsak szalmából készített *kosarat* fogta körül. Mikor az alkalmanként pipacssal, búzavirággal is díszített koszorút átadták, hálát mondtak a munkalehetőségért. A gróf viszont köszönte az elvégzett aratást. Idős fehérvárcsurgóiak úgy emlékeztek, hogy a

koszorúval egykor az uraságot *körülfogták*. (A magyar nyelvterület más részéről és szerte Európából ismeretes az a szokás, hogy az aratás végén a földtulajdonost kévével fogták körül, abba kötötték.) A munkások ebéd utántól estig, amíg kedvük és boruk el nem fogyott, tartották az *aratóbált*. Zene ritkán szólt, legfeljebb ha valamelyik kaszásnak volt harmonikája, az játszott rajta. Inkább csak *danútak*.

Sárkeresztesen, a gróf Károlyi család másik falujában a marokszedő lányok, asszonyok a munka befejezésekor fonták az aratókoszorút. Kerekre formázták, búzavirággal, pipacssal, szarkalábbal díszítették. Sok zabot tettek bele, melynek erős, zöld szára tartást és színt adott. Az aratást rendszerint már délelőtt bevégezték, így délután a koszorú elkészültével kaszákkal, gereblyékkel együtt, ahogy voltak, porosan, izzadtan vonultak fel az uradalom helyi képviselője, az *intéző* lakásához. Az éneklő menetben két marokszedő vitte gereblyenyélen a koszorút. Az intéző házánál az *aratógazda* szólt pár szót a becsületesen elvégzett munkáról, majd vers kíséretében adták át koszorújukat az uradalmi vezetőnek. Az intéző a 39 pár aratónak és a bandagazdának összesen 40 liter bort hozatott, kik azután ének, esetleg tánc közepette fogyasztották el. Este a kocsmában aratóbállal ünnepelték meg a legnehezebb paraszti munka befejezését.

Csákváron az aratás végén a *Németkert-aljában*, gyepes zöld területen *köszöntöttek meg* az intézőt. Ide vonult az aratócsapat, élén az aratógazdával, mögötte két lánnyal, kik a koszorút vitték, majd a kaszás férfiakkal és a sarlós marokszedőkkel. Az egész csoport ünneplőbe öltözött, a lányok *magyarruhát* vettek magukra. Aratókoszorújuk búzakaralászból készült, nem virág, hanem nemzetiszínű szalag díszítette. A hintón megérkező intézőt az aratógazda felköszöntötte, megköszönte neki a munkalehetőséget, s mindazt a jót, amit kaptak. A lányok odaadták a koszorút, az intéző nyugtázta, majd éjszakába nyúló mulatság következett, melyhez az uradalom adott bort.

Zámolyon az aratás végén *kötötték a buzakoszorút*, pipacssal, búzavirággal díszítették, szalagokkal fonták át. A munka végeztével a 60 pár arató kaszástul, sarlóstul a földről az intéző házához vonult. A menet élén két kettőző lány haladt, akik a koszorút vitték. Vers kíséretében adták át, az intéző megköszönte és bevitte, majd *megvendégötte* a társaságot, *áldomást adott*, bort hozatott. A kastély előtti füves téren kezdetét vette az aratóbál, hol a munkások énekeltek, zenére táncoltak.

Iszkaszentgyörgyön az intézőhöz hangos ének- és harmonikaszóval vonultak fel az aratók. Elöl az aratógazda, utána magyarruhás leányok, kezükben koszorúval, majd a többi arató. Nemcsak szép koszorút, hanem általuk kötött *szómakalapot* is vittek ajándékba. Az intézőtől szintén bort kaptak, háza udvarán nagy bált tartottak.

Madarassy László (1880–1943) néprajzkutató 1931-ben tipologizálta az aratókoszorúkat. (Madarassy 1931, 161167.) A fehérvárcsurgói, a sárkeresztesi, a csákvári és az iszkaszentgyörgyi az általa *kalászkoszorúnak* nevezett, falra akasztható típushoz állt a legközelebb. Viszont a magyarmásiaké és a bodajkiaké leginkább a *kalászkoronára* emlékeztetett.

Magyarmásdon az aratókoszorú behozatalát úgy említették, *behoztuk a zászlót*. A legény által vitt *zászló* feldíszített zöld ág, egy kisebb, szép formájú fának a teteje volt. Négy sarkára búza, árpa, zab, rozs szalmájából font *kosarat* kötöttek, továbbá búzavirággal, szarkalábbal, gabonacsokorral, esetleg zsebkendővel díszítették. A 120 pár, az aratók és marokvágók a zászlót követve nótaszóval mentek a faluba, vonultak a kastélyhoz. Az aratógazda (21 évig Németh József) pár szóval *főköszöntötte* az

uraságot, (a bérlőt), hogy hozzásegítette őket az aratáshoz, így meglett az évi kenyerek. Az uraság átvette a zászlót, pénzt adott borra, mulatságra, jobb időkben egy birkát is vágatott hozzá.

Bodajkon az aratás befejezésekor az ügyeskező aratólányok búzából szintén szép nagy *koronát* készítettek. A munka végeztével magyaros ruhába öltözve vitték fel a kastélyba a földesúrnak, megköszönve az aratást. A birtokos valamelyik parádéskoscsi-színben munkásai részére aratóbált tartott. Birkagulyást főzetett, hozzá az uradalmi pincéből jó bort hozatott. A bál kezdetekor maga is megjelent aratói közt, kik vigasággal igyekeztek feledni az előző hetek fáradalmait. (Németh 1980, 4.)

Kresz Mária (1919–1989) néprajzkutató emlékezete szerint gyerekkorában Székesfehérvár környékén a földesúri házakban – sokszor a hintóbejárónál – mindenütt ott lehetett látni az aratókoszorúkat. Az aratás apróbb emlékei, némelykor szerelmi ajándékként, bekerültek a parasztházakba is. A szobák gerendájára a már említett csigavonalú *kosarakat* akasztották. Magyaralmáson egyesek szalmából *csipkét* is tudtak fenni.

Az aratóünnepet korábban a munkások, cselédek, munkaadójuk iránti figyelmességének tekintették, melynek háttérében az elnyerendő jutalom, áldomás állott. (Madarassy 1928, 93.) Az egykori aratók szintén így emlékeztek rá. Valójában az aratószokások mögött eredetileg mélyebb tartalmú agrárrítusok, mágikus cselekedetek rejtőztek.

Kendertiprás

A vászonszöttések a Móri-völgy és a Zámolyi-medence falvaiban mind a viseletben, mind a háztartásban századunk közepéig használatosak voltak. Az ing, gatyá, alsószoknya, kötény, szakajtóruha, törülköző, lepedő, zsák, egyáltalán a végváznak alapanyagát tekintélyes mértékben a kender adta. Községeinkben a kendernek házilag, hagyományos formában vászonneművé történő feldolgozása hosszú időn keresztül élt.

A parasztasszonyok a kendermunkát jól értették, előállító tevékenységük a fonalmunkáig terjedt. A növény termesztése általában a községek határának a faluhoz közelebb eső, kicsi, keskeny parcellákból álló, *Kenderfődek* nevű részén történt. Az iszkaszentgyörgyiek munkavégzésén keresztül ismertetjük röviden a kenderfeldolgozás menetét. A megérett kender kihúzása, „a nyüvés két részben történt. Először a virágos kender érett meg, majd a később a magos. A kinyűtt kendert gicákba (lábszárnai vastag kékébe) kötötték, két helyen megkötve, majd szikkadás után gúlákba rakták. A kiszáradt kendert áztatóba vitték. Ez a Márványhegy mohai sarkánál volt, melybe a Czicze malom gátjából folyt a víz. Derékig érő, mocsaras, sással telenőtt tó volt ez, rengeteg piócával. A kender helyét itt – kinek hol került hely – kimélyítették kapával, s a kenderkévéket 4–6 karó közé keresztirányban egymásra fektették. Az utolsó sorra akkora sásos, hináros réteget raktak, hogy a víz ne emelhesse fel a kékéket. A kender napokig ázott, míg aztán következett a kendermosás. A kimosott kenderből kiadták a kenderáztatónak és a csósznek a díját. A többi szekérre került és házavitték. Otthon a július-augusztusi napon a gádorokban, kerítés mellett feltámoogatott kékék hamar megszáradtak, azokat megtörték, majd tiltották. Ez az eszköz (a tiloló) lényegében egy hatalmas fakés, amely egyik végén két

deszka közé volt csuklósan erősítve, míg a másik végén levő fogantyúval a deszkák közé lehetett sülyeszteni. A deszkák és a kés ollózásába szorított kenderből kitöredezett a pozdorja, amit kemencefűtésre használtak. A kenderrost ezzel még koránt sem lett kész. A szálon visszamaradó pozdorját a gerebenen fésülték ki. Ez egy hatalmas szögekből álló vaskefe, amit egy lócára erősítettek, s a kendert beleakasztva fésülték ki. A kifésült kender egy-egy csomóját ezután még finomítani kellett. Ennek a műveletnek két szakasza volt, a melegítés és a tiprás. A melegítés kenyérsütés után kemencében történt, amikor az még forró, de már nem éget. A délelőtti kenyérsütés után betett kendert este már tiporták.” (Németh 1976, 80–81.)

A paraszti kenderfeldolgozás során tehát a puhítást, a kenderdörzsölést lábbal végezték, melyet a Dunántúl keleti felén, így vidékünkön is *tiprásnak* neveztek. Ugyanezt a munkamódot alkalmazták az Ipoly és a Zagyva közti dombvidéken (*morzsolás*), valamint a Tiszántúlon (*dörzsölés*). A magyar nyelvterületen kívül csak Ukrajnából ismeretes még a rostanyag ilyenén puhítása, és ott hasonló módszerrel éltek a bőrkikészítés során is. A törökök és a mongolok szintén így puhították a bőrt. Végsősoron a lábbal végzett kenderdörzsölés, a tiprás a magyar kenderkulturának a keleti bőrtechnológiából származó eleme. (Gönyey 1936, 1–13.)

A dörzsölést megelőzően a jó maroknyi, sárgadinnyényi *kendercsomót* kalács formába összefonták: „Összecsomóztuk a szálót, egyiket befűztük a másikba.” Azután láb alá vették, rajta tapostak, a két lábfej között dörzsölték, sarokkal puhították. Cél volt az is, hogy a tiprás során a *pörgye* (perje) kihulljon a szálak közül.

Az udvarlási, szórakozási alkalmat magában hordozó társasmunka lefolyása az érintett falvakban egységes képet mutat. A kenderiprás szeptember-október hónapra esett, rendszerint még a kukoricafosztás előtt igyekeztek elvégezni. A munkára a gazdaasszony vagy eladósorban lévő lánya hívta meg öt-tíz pajtását. A század elején az ősznek ebben az időszakában igencsak szólították a lányokat. A sárkeresztesi Lengyel Sándorné (sz. 1905.) említette: „Vót uan hét, hogy talán egy nap ha otthun vótam. Mindig mentünk kendert tipornyit, híták a lányokat.” Később úgy szervezték, hogy az udvarlási napjaként jegyzett keddre, péntekre vagy szombatra jöjjenek össze. A munkát a lakóház folyosóján, konyhájában, ennek ajtaja előtt vagy a kamrában végezték. A földre tettek egy hosszabb deszkát (Iszkaszentgyörgyön jobbra a kukoricahordáshoz használt székéroltal magasítót), elé pedig támlás székeket raktak. A lányok – ha nem voltak kellő számban, úgy az asszonyok is – a deszkára helyezett rostcsomót mezítelen lábukkal *hedergő* (sikáló) mozdulattal tiporták, sarkukkal forgatták, gyúrták. („Ugy meg lehetett puhittanyit, mint a selymet.”) Közben a maguk elé tett székbe kapaszkodtak, arra könyököltek. Rövidesen *odaálitottak*, megjelentek a legények, közülük ki-ki a neki tetsző lány székére ült nehezezzékként. A legények sokszor már a házon kívül, az utcán összevesztek, hogy kinek hol lesz a helye. „Asztán ott út a legény a széken, a háta mögött tiport a leány.” A munkavégzés közben beszélgettek, tréfálkoztak egymással, rövidesen pedig énekeltek. („Csak úgy harsogott, úgy danútunk.”) A derű, sőt a kicsattanó jókedv hatotta át az egész estét. A munkát este 6–7 óra tájban kezdték, s míg el nem végezték, 9–10 óráig szorgalmasan tiportak. A házbeliek a munka befejeztével a lányokat kaláccsal, buktával, pogácsával, utóbb kávéval, a legényeket pedig főleg borral kínálták. Fehérvárcurgón a lányoknak kevert túrót, gyümölcsaszalékot, szőlőt adtak. A társasmunka esetleg harmónikaszó mellett, tánccal zárult, végezetül a legények hazakísérték a lányokat.

Századunk elejétől kezdődően falvanként eltérő időben maradt abba a közösen végzett kendertiprás. 1966-ban Csákberényben a múlt századi születésű öregek úgy nyilatkoztak, hogy ők már nem, csak a régebbiek tiporták lábbal a kendert. (Sárkány, 1966.) Gyűjtésünk során nekünk viszont azt mondták, ha nagyon éles volt a kender, a század elején a leányok, menyecskék, különösen a rokonok még összejöttek tiporni. Csákváron az I. világháború után már nem tiportak, s Zámolyon is abbamaradt a két világháború között. Mohán az 1920-as években, Magyaralmáson valamivel 1945 előtt hagyták el a szokást. Sárkeresztesen századunkban szinte kizárólag csak a lányos házaknál – a visszasegítés jegyében – került sor közös kendertiprásra, másutt a család maga végezte a munkát. A II. világháború alatt az egyik utolsó kendertiprás 1943-ban a hagyománytartó, kismemesi származású Kossa Gábor családjánál volt. A környékbeli 14–22 éves lányok szervezték meg maguknak ezt, az akkor már nem általános munka- és szórakozási alkalmat. 1945 után már csak párat tartottak.

Kendert a II. világháború után saját felhasználásra a két kistáj falvaiban már alig termeltek, így természetesen a nagy világegés után nem éledhetett újjá a vidám szokás.

A szüret

A Móri-völgy és a Zámolyi-medence hullámos dombvidéke, meleg és mérsékelten száraz nyaraival kedvező földrajzi és éghajlati feltételeket biztosít a szőlőműveléshez. Természetesen a szőlő és a bor nem játszott azonos szerepet valamennyi település életében. Különösen a Móri-völgy Székesfehérvár környéki kiszélesedése, a Sárét hegyvidék fele közeledve viszont a gazdálkodáson belüli jelentősége mindinkább nőtt, olyannyira, hogy Mór és Csókakő életében már döntő tényezővé vált. A táji munkamegosztásban tehát a Bakony és különösen a Vértes előtere a szőlő- és gyümölcsstermesztés feladatát vállalta magára, erre szakosodott.

A múlt század közepének szőlőkultúrájáról jeles földrajztudósunktól, Fényes Elektől nyerhetünk sommás véleményt. Mindenekelőtt Csókakőt emeli ki, mondván „itt terem az egész megyében talán legjobb bor”. Fehérvárcturgó első osztálybeli határa „jó bort” ad, bár Mór „roppant szőlőhegye is igen jó bort terem”. Szép a szőlőhegye Bodajknak és Sárkeresztesnek, Söréd lakói „többnyire szőlőművelésből élnek.” A Csókakői-hegy tövében fekvő Csákberénynek inkább szép vidékét hangsúlyozza, igaz, „szőlőhegye van”, akár Magyaralmásnak és Mohának. Zámolynak, Csákvárnak „bora jó”. Iszkaszentgyörgyöt nem említi, de mint látható – az összes többi falunál legalább egy utalás található a szőlészetre. (Fényes 1851, I–IV.) Fényes egy másik munkájából tudjuk, hogy a komáromi, pozsonyi és nagyszombati kereskedők a Bakony, a Vértes és a Mezőföld borát egységesen móri bor néven hozták forgalomba. (Fényes 1847, 36.)

Fél évszázaddal később, a millennium idején megjelent Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben c. sokkötetes munkában a móri születésű, miniszterelnökké emelkedett Wekerle Sándor (1848–1921) írta a Fejér megyéről szóló fejezetet. Különös részletességgel foglalkozott Mór környékével, ami jelzi, hogy a terület a századforulóra küzdötte fel magát minőségi borvidékeink közé. Wekerle írja, hogy „a Vértes...nyugati és déli lejtőjének alján Orondtól (Csákberény része) kezdve Csókakőn át egész Moórig s a megye szélén fekvő Pusztavámig szakadatlan sorozatban

76. ábra. Mészáros István préháza szüret idején. Csákvár, 1930-as évek. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

szőlőültetvények vannak. Az országnak nemcsak egyik legnagyobb, hanem legjobban művelt bortermő vidéke ez. A Csókakő környékén termő finom zamatú bor a neszvényihez hasonló legjobb minőségű asztali bor, míg a moóri hegyeken termő nehéz és édes, e mellett igen kellemes ízű bor, a könnyebb borokkal való keverésre kiválóan alkalmas, ezért igen keresett. A fillokszera pusztítása ezt a hegyvidéket is megviselte, a kövesebb talajú csókai vidék szőleit majdnem teljesen elpusztította, míg a homokos-agyagos talajú móri szőlő termését felére apasztotta.” (Wekerle 1896, 558.) Pedig az I. világháború végéig Németországból, Csehországból és főként Ausztriából jöttek ide borkereskedők. Mórról a filoxeráig évente 50 000 hl bort vittek el, miből a földművelők, sőt az iparosok és az értelmiségiek is nagy hasznot húztak. Csókakőn úgy emlékeztek, hogy az osztrák és cseh borkereskedők helyi megbízottjai, a *borcenzárok* egy-egy termésből egész vonatnyi szállítmányokat vásároltak fel, reális áron. A bortermelő községekben *alkusz*, *ügynök* és *fuvarosréteg* alakult ki.

Móron a szőlősgazdák érdekeinek védelmét községi hatósági rendszabályok biztosították. Az 1886-os szabályrendelet értelmében a községgházán kellett bejelenteni, ha valaki idegenből származó bort hozott a helységbe. Később a termésmennyiség nyilvántartásba vételét gazdánként végezték, illetve hatósági boralkuszok működtek. A minőség védelme megkívánta az említett intézkedéseket, mert volt év, amikor több száz akó mustot, bort hoztak be, amit azután a móri bor cégérével reklámoztak. (Farkas, 1977, 275.)

Saját gyűjtésünk során Magyaralmáson találtunk adatra, hogy móri szőlősgazdák házasítás és továbbadás céljából többször vettek itt bort. Csókakön egyenesen úgy nyilatkoztak, hogy a legjobb móri bor mindig a csókai szőlőhegyekben termett. A Mórtól távolabbi területeken is keresték a jó bort, így Sárkeresztesre a múlt század végén jártak borkereskedők.

A filoxera okozta csapást a vidék csak állami segítséggel tudta kiheverni. A virágzásnak indult szőlőkultúrában újabb pusztítást az I. világháború munkáskéz- és védekezőszer hiánya okozott. A két világháború között tekintélyes tért nyertek a direkttermők. 1944–45 három hónapos frontküzdelsei, majd a móri és csókakői szőlők tulajdonosainak tekintélyes részét adó némettség kitelepítése, az 1950-es évek mezőgazdaságot háttérbe szorító intézkedései, azután pedig a mennyiséget a minőség rovására előtérbe helyező szemlélet mind hozzájárultak ahhoz, hogy a móri bor az utóbbi időben veszített a századfordulón kivívott jó hírnevéből.

A Móri-borvidék önálló besorolását, a neszélyitől való elkülönítését először 1900-ban kérte, de csak az 1924. évi bortörvény adott helyt a törekvésnek. A két világháború között a területhez a Fejér megyei Mór, Bodajk, Csókakő, Csákberény, Nagyveleg és Pusztavám, valamint a Komárom megyei Császártartozott. Az 1960-as években a szakirodalom Mórt, Pusztavámot, Csókakőt, Csákberényt és Sörédet jelölte meg a borvidék helyiségeiként. (Katona–Dömötör, 1963. 66.) A jelenleg hatályos jogszabály szerint Csákberény, Csókakő, Mór, Pusztavám, Söréd, Zámoly községeknek a szőlőkataszter szerinti első és második osztályú területe tartozik ide. A móri borvidék illetve a Móri-árok és Zámolyi-medence tehát csak részben fedi egymást, a borvidék a Bakony és Vértes Mór körüli területére korlátozódik.

A paraszti gazdálkodásban a búza és a bor mindig szorosan összekapcsolódtak, a jókívánások közt az első sorba kerültek, a megélhetés, a jólét jelképének számítottak. Ennek megfelelően a gazdálkodásban az aratás mellett a szüret is igen jelentős eseményné emelkedett.

A szőlőhegyek féltett kincsének begyűjtésére, borkészítéshez történő feldolgozására vidékünkön október első felében – középen került sor. A kezdő nap az ország borvidékein a földesúr, a tanács, a hegyközségi előljáróság vagy a hagyomány által volt meghatározva, így Eger környékén Mihály (szept. 29.), Kőszegen és a Somló-hegyen Orsolya (okt. 21.), Tokajban Simon–Juda (okt. 28.) napján. A Balaton-felvidéken, s mondhatni a Dunántúl nagyobb részén Terézia napján (okt. 15.) kezdődött a szüret. A földesúri járandóság, a dézsma rendszerének fennállása idején Csókakön is csak *Trézia naptól* lehetett szüretelni, még akkor is, ha előtte már pusztult a termés. Ezt az időpontot a jobbagyvilág elmúltával, a gazdánkénti külön szedés korában is, a legutóbbi időkig megtartották, azzal, hogy mindenszentekig (nov. 1.) illet bevégezni. Az azonos időben kezdés régebbi, szigorúbb kötöttségének más falvakbeli lazulásával a szőlő érettsége határozta meg a kezdetet. Csákváron említették a század első harmadára utalva: „Kiment öreganyám a szőlőbe, megmarkút egy fürtöt, összenyomta, aztán ha ragatt a keze, akkor hazaérve monta: Na, gyerekek, hónapután szüretülünk! Mer akkor má édes vót a szőlő, ha ragatt.”

A szüreti előkészületeket egy-két héttel, néhány nappal korábban a gazdák már elvégezték. Megvásárolták a szüreti ebédre szánt birkát, kimeszelték a préházat, pincét, elmosták, előkészítették a szüreti edényeket, eszközöket, bekénezték (*áslangóták*) a hordókat. A felkészülést követte a *szüret*, a legszínesebb, legünnepélyesebb közösségi munkaalkalom. A gazda szőlőterületének nagyságától függően végezhettek egy nap alatt, ám máshol 3–4 napig is betartott.

77. ábra. Szüreti felvonulók. Bodajk, 1924. Fellegi Imre reprodukciója.

78. ábra. Szüreti felvonulás. Csákvár, Gelencsér József felvétele, 1988.

Szüretelni a rokonokat, komákat, szomszédokat, jó ismerősöket *híták*, tehát az *atyafiság* fogott össze, *összesegítettek*, pénzért napszámosokat nem fogadtak. Nagygazdához persze mehetett a napszámosa vagy az aratója is. Ha a családnak nem akadt elég *szüretölője*, a gazda vagy felesége felkereste valamelyik közeli uradalmi majort, s a családasszonyok közt mindig talált munkaerőt. Egy-egy vödör szőlőért már örömmel mentek segíteni. A rokonok a szüret előtt rendszerint megbeszéltek egymással, hogy ki mikor kívánja a szedést végezni, így *visszasegíthettek* egymásnak. A szélesebb értelemben vett családon belül régebben a tekintély, a vagyoni viszonyok határozták meg a sorrendet.

A szüret napján legelsőnek a gazda indult ki a *hegybe*, szőlejebe, szükség szerint lovaskocsival, ökrös vagy tehenes szekérrel, melyre a munkavégzéshez használatos edényeket, eszközöket is felpakolhatták. Csókakőn a szüreti kocsikat felszalagozták, a lovak nyakába vidámságot, ünnepi hangulatot hirdető csengőt kötöttek. Az útközben találkozókból szüretet kívántak egymásnak. A *szedők* előbb elvégeztek otthon, majd 8–9 óra tájban verődtek össze a présháznál. A gazda a megérkező férfiakat rögvest pálinkával kínálta. Az asszonyok, leányok, késsel, ollóval a magukkal hozott edényekbe (régebben faedényekbe: *sajtárba*, *melencébe*, *fapitlibe*, azaz fejőedénybe, a két világháború között: *vödörbe*, *vájlingba*, zománcos *pitlibe*, egyesek *tepszibe*) *szüretőtek*. Ha a munka a présház közelében folyt, a *puttonyozást* a két legerősebb legény vagy fiatalember vállalta. Amennyiben a szőlőföld a présháztól távolabb esett, úgy kocsira tett *féfenekű hordókba*, *bocskákba* (kisebb kád), *szapullókba* borították a gyümölcsöt. A *darállás*, *garatolás*, régebben a zsákban taposás helyszíne viszont szinte kivétel nélkül a présház volt.

Korábbi századokban a szüret ünnepi jellege különösen kidomborodott. A török korban a vitézek hazasiettek rá. Még később is, időszakában törvénykezési szünetet tartottak. A rokonság találkozása, tarka-zsibongó élet, ének, zene, tánc kapcsolódott hozzá. A szüreti munka bár fárasztó volt, de területünkön századunkban kicsit ünnepnek is számított. A szüretelők, különösen a fiatalok vidámsága, hangos kiáltozása, jókedve, évdése, nem egy helyen az éneke sokszor hetekig betöltötte a megélénkült szőlőhegyet. A magyarországi szüretetekhez régóta hozzátartozott a fegyverdurrogatás. Ismert költőnk, Kisfaludy Sándor (1772–1844) is megemlékezett Csobánc c. verses regéjében a Balaton-felvidéken ilyenkor szokásos mozsárágyú durrogtatásról. Egerben a 19. század közepén a szüreti vígságot szintén a mozsárágyúval lövöldözés, a lőszer és a fegyver korlátlan használata jellemezte. (Mártonffy, 1854. 71, 72.) A somlói fényes szüretéken megintcsak ropogott a múlt század közepén a tarack és a puská. (Csoma, 1986.186.) A századelőn Csókakőn a mozsarakat sütögették. Területünk falvaiban az 1940-es évekig a gazda vagy a hegyőr, puskájából, pisztolyából lőtt a levegőbe, – a bő termés miatti örömeiben, a szüretelők, különösen a szedőlányok ijesztésére, a derűtség fokozására. A szokás székesfehérvári gyakorlatáról egy tragikus esemény kapcsán tudósított 1935-ben a helyi hírlap: az órhalmi szőlőkben szüreteltek, „mint ilyenkor szokásos a szőlőkerülő a szedők ijesztésére néhányszor a levegőbe lőtt.” A szőlőpásztor puskájának egyik eltévedt lövedéke a közelben tartózkodó mezőőrön ejtett halálos sebet. (U.F. 1935. szept. 17.)

Ha az időjárás engedte, és a szedéssel nagyon sietni sem kellett, méginkább előtérbe kerülhetett a szórakozás. A szüret alkalom volt a fiatalok ismerkedésére: ha egy fiúnak tetszett valamelyik lány, szívesen ment hozzájuk szüretelni, közelebb kerültek egymáshoz. Az ilyenkor szövődő szerelem azután mikor az újbó megforrt vagy a farsangban gyakran végződött lakodalommal.

Napközben a férfiakat borral kiálták, bár a kisebb gazdáknál ilyenkorra kifogyóban volt, „má hokantott a hordó”; az asszonyok, gyerekek mustot kaptak. Míg reggeli nem járt (legfeljebb egy darab kenyeret adtak, hogy azt egye szőlővel, aki nagyon éhes), addig délre zománcos *kannákban* otthonról kihozták a gazdaasszony főzte *birkagulyást* (öregesen *gulást*), amit krumplival, csipetkével készítettek. A présház körül, a diófák alatt, a fűre telepedve, közös tálból kanalaztak, külön a férfiak, külön a nők. A gyerekek is így kaptak vagy a kanna tetejébe adtak nekik, esetleg a szülők vették maguk mellé őket. Az étkezés *diós*, *mákos*, ritkábban *káposztás kaláccsal* zárult. A birka a magyaroknál hosszabb ideje népszerű szüreti étel. Baksay Sándor (1832–1915) református püspök és író a múlt század végén a szüretéről szólva megemlékezett a juhúsos kásáról és a pörkölt húsról, melyhez a bárány korától e célra hízlalt ürü adta az alapanyagot. (Baksay 1891. 113.) A kaláccsal együtt máig a *gulyásleves* maradt tájegységeinkben a szüret hagyományos étele, de nem mindenütt készítik birkából.

Délután tovább folyt a munka, újabb lehetőséget nyitva a beszélgetésre, pletykára, tréfálkozásra. A szedés végeztével minden szüretelőnek a kiválogatott fürtökből, a javából teletöltötték az edényét, az volt a fizetsége. (Ma is egy vödör szőlő, továbbá egy üveg must illeti a szüretelőt.) Vacsorát nem adtak, legfeljebb a szőlőfeldolgozás, a préselés miatt tovább maradó férfiaknak, kik nemegyszer nótázva fejezték be a napot.

A további szüreti szokások a szőlőszedés utolsó napjaihoz, a végéhez kapcsolódtak, *fővonulás* és *bál* formájában jelentek meg. Ezek a szokások az 1901-es földművelésügyi miniszteri felhívás nyomán nemcsak vizsgált területünkön, hanem országosan is általánossá és meglehetősen egységessé váltak. Igaz, különböző korú, jellegű, eredetű maszkos és dramatikus szokások emlékei találhatók meg bennük, de alapul főleg a 18-19. századi uradalmi szőlőmunkások szokásainak bizonyos mozzanatai szolgáltak. A korábbi századok szőlőhegyi vidámsága, szokásainak egy része a múlt század végének, századunk elejének gazdasági válságai, természeti katasztrófái, termelési kényszere nyomán a falubeli utcai felvonulásokba, az őszi táncmulatságokba került át. (Madarassy 1929. 167.)

Területünkön a szüreti felvonulások és bálók századeleji, falvanként némileg eltérő idejű feltűnést még jól rögzíthettük. Fehérvárcsurgón a század első évtizedének közepén már felvonultak és báloztak. Csákberényben Kis Józsefné (sz. 1905) úgy mondta, kislánykorában még nem ismerték ezeket a szokásokat, hanem csak nagyobb korában kezdték el. Ugyanebben az időben jelent meg Sárkeresztesen. Szumper Györgyné (sz. 1903) szerint 12-13 éves korában kezdődött. Meghonosodását itt két körülményhez kötötték. Egyrészt az akkor odakerült új tanító, Varga Jenő ismertette meg a felvonulást a község fiatalságával, másrészt az iparosság zártkörű rétegbálijából alakult ki idővel a falu, a parasztság hagyományos szórakozási és táncalkalma, a *szüreti bál*. A községben ugyanis a szüreti bált legelőször zárt körben rendezték az iparosság nagyobb részét alkotó kovács- és molnárlegények. A kocsmárosnak, Schmid Alajosnak felesége móri származású volt, s az ugyanott lakó testvére szokott nekik segíteni nagyobb forgalom esetén a kiszolgálásban. Egy alkalommal ő magyarázta el a mestereknek és legényeiknek, hogy mi módon lehet zártkörű szüreti bált tartani. „Hát asztán ragály az ilyen, asztán utóbb a falusi legények is főkapták, hogy tartanak szüreti bált.” A felvonulás és a táncos alkalom helyi kialakulása jelzi, hogy a miniszteri felhívás nyomán a terjedés a nagyobb településekről a kisebbek irányába történt, a közvetítésben az értelmiség és az iparosság fontos szerepet töltött be.

Csókakón csak az I. világháború után kezdtek a szüret végén felvonulni, s akkor is inkább a jobb, gazdag termést adó esztendőkből. (Horváth 1969. 10.) A tájegység egyik legapróbb falujában, Mohán úgy emlékeztek, a szüret utáni vígasságok még az előbbieknél is később jöttek szokásba.

A szüreti felvonulás és bál szokásának gyakorlásában bizonyos hullámzás figyelhető meg. A kezdeti intenzitás után lanyhulás, majd egy-egy agilisabb korosztály révén ismételt élénkülés következett. Több községben az utolsó évtizedben is megrendezték, ha nem is mindegyik őszi. Magyaralmáson és Fehérvárcurgón pár éve, Bodajkon több évtizede elhagyták, de a felelevenítés itt sem teljesen kizárt.

A két világháború között Csákváron október egyik vasárnapján tartották a szüret végi mulatságot. Ezt megelőzően már szombaton megkezdték az előkészületeket. Otthonról hozott, gazdáktól kapott, esetleg lopott gyümölcscsel, szőlővel, almával, körtével díszítették fel az egyik kocsmahelyiséget, a másnapi bál színhelyét. A gyümölcsöket jó magasra kötözték, hogy csak ugrással legyenek elérhetők.

Vasárnap, ebéd után a kocsmánál előbb a legények, azaz a *csőszlegények* gyülekeztek. *Bőgatyában, bőszejű ingben, piros mellénben, árvalányhajás, pántlikás kalapban*, derekukra piros kendőt kötve, csizmásan érkeztek, nyereg nélkül, csak *pakrócon* megülve felszalagozott lovukat. Virtuskodva vágattak föl-alá, karikás ostorokkal nagyot durrogtattak, akár a csikósok. Miután megérkezett a *hintó*, a lovasok ezzel együtt mentek el meghívni a leányokat, a *csőszleányokat*. Párosával, hintón, hangos énekszóval, lovasok kíséretében érkezhettek ők a későbbi mulatság színhelyére. *Magyarruhába* öltöztek: fehér *szoknya* és *ing*, piros, régebben *nados pruszlék*, *párto* és *zöld kötén* idézték a nemzeti színeket. Ügyeltek rá, hogy a csőszlegények és csőszleányok azonos számban, párban legyenek. Általában 10–14 pár játszott. Utoljára hozta a *hintó* a *birót* és *birónét*, kiket a legények illetve a leányok elejéből választottak. Gyakran a falu egyik leánya és kedvese jelenítette meg a két alakot. A *bíró* zsinóros *posztóruhában*, szájában *tajtékpipával* feszített, a *biróné* viselete szintén kifejezésre juttatta kiváltságos helyzetét: fejét *menyecskésen* bekötötte, magyar pruszléket és inget, világos *bőszoknyát*, *esszékötént* viselt. Időközben több lovaskocsi érkezett, melyek közül különösen a *cigányoké* keltett feltűnést. Az egylovas kocsin felcserélték az első és hátsó kereket, hogy még komikusabb, méginkább rossz cigánykocsira emlékeztető legyen. Megérkezett a zöld ágakkal díszített *négyökrös szekér*, melyen a csőszleányok foglaltak helyet. A 2–3 óra tájban elinduló menet körbejárta a falut. Legelől haladtak a legények fickándozó lovaikon. Utánuk a *bíró* hintaja, melynek bakját a *kocsis* és a *kisbíró*, ülését a *bíró* és a *biróné* foglalta el. Az utcasarkon, tereken megállva a *kisbíró* kidobolta az esti mulatságot, ékes szóval vagy vidám verssel hívogatott a bálba, esetleg más tréfás hirdetményt tett közhírré. A menet végig énekszóval vonult, melyből különösen a csőszleányoké volt hangos, kik trombitáltak is. Külön kocsira ültetett cigánybanda zenéje vagy legalább harmonikaszó kísérte dalolásukat. A rissz-rossz kocsijukról leugráló, rongyos ruhájú, kormos arcú *cigánygyerekek* a báméskodóktól elváltoztatott hangon, selypítve pár fillérért könyörögtek. A cifra ruhájú, pirosítóval kifestett *cigányleányok* vagy kéregettek vagy jóslást ígértek némi honoráriumért. A szereplők a hangulat emelésére bort, mustot, szőlőt vittek magukkal.

A falu népe a látványosságra az utcára, a kapukba sietett, s többé-kevésbé az események passzív vagy aktív részesévé vált, egyben jót derült. A menet, a játék résztvevői mérsékelt ütemben, komótosan, meg-megállva járták be a falut, időt adva

79. ábra. Magyarruhás csőzlegények a kocsin. Csákvár. Gelencsér Ferenc felvétele, 1988.

a szereplésre, a nézők szemlélődésére. A kocsmárosok ezen a délutánon ingyen adták a bort a csőzlegényeknek, ezzel is növelve jókedvüket.

A fölvonulás végeztével a legények hazavitték a lovakat, majd némi tisztálkodás után a csőzleányokhoz mentek – meghívásra, vacsorára. Innét útjuk az esti bálba vezetett.

A felvonulás a többi községben is lényegében azonos módon zajlott le, néhány mozzanatban azonban eltérést tapasztaltunk. Sárkeresztesen a század elején fölszalagozott kerekű, *görbeodalu kiskocsin*, *parasztkocsin*, később *csészán* pipázott a bíró, mellette ült a bíróné. Az esti mulatságot, annak belépti díját dobszóval a *bakter* hirdette, szerepét később a kisbíró vette át. A három-öt csőzlegény eleinte apjuk posztóból készült, zsinóros *vőlegényruhájában*, *bő szájú mizlis ingében* ülte meg hetykén a pokróccal leterített lovat. A magyar ruhás leányok a *muzsikás* zenéjére táncoltak a kocsin. Két legény rúdra felkötözött szőlőt, *koszorút* vitt a menetben. A falu rosszabb lovai közül is koci elé fogtak néhányat. Ezeket idősebb férfiak hajtották, *hosszipipával*, rongyos ruhában *cigánembereket* alakítva, mellettük *cigányasszony* ült tarka viseletben. A felcserélt kerekű, lócs nélküli kocsikon kegyetlenül rongyos cigánygyerekek koporogtak, kik le-leugrálva, kértek, kunyeráltak, ha nem kaptak, loptak, szemtelenkedtek. Igyekeztek a figyelmet elterelni, s ezalatt társaik az udvarokról elemelték a gyümölcsöt vagy a száradó kukoricacsövekből csentek el. A kapott vagy lopott kukorica a ló gazdáját illette. A cigányleányok néhány fillérért kártyavetést, jóslást ajánlottak. Fehérvárcurgón a cigánygyerekek ijesztgették, kormozták is a nézőket. Magyaralmáson a menetben platós kocsin vitték a zenészeket, a Dávid bandát, és a mesterek is felültek, így a kovács kalapált az üllőn, a suszter javította a rossz bakancsot. Csákberényben a csőzleányokat uradalmi *béreskocsi* vitte, melyről a tereken, útkereszteződésekben leszálltak, muzsikaszóra táncoltak.

Iszkaszentgyörgyön a bírói pár nem lehetett egyező vallású. A bíró évenként váltakozva a katolikus, majd a református legények közül került ki, mellé a bíróné mindig ellenkező felekezetű lett. Vitték a menetben a *szöllőkoszorút*, melyet a század elején még több faluban is készítették, de később elmaradt. A menet felvonult a kastélyhoz, melynek főbejárata ez alkalomból megnyílt. Játszott a cigánybanda, a gróf a bírónéval, a grófné a bíróval járt egy táncot. Csókakőn különösen látványos volt a szüreti felvonulás. Akkor került rá sor, mikor már az egész határban leszüretelték a szőlőt. Szombaton a kocsmában összejött fiatalok fölállították az udvarra a zöld sátrat, a későbbi bál színterét, megbeszélték a felvonulás részleteit. Bírót választottak, lehetőleg a falu legszebb legényét, s hozzá illő bírónét. Kinevezték a többi szereplőt is. Vasárnap délelőtt díszítették föl a sátrat és a kocsikat. Délután 4 óra körül indultak a kocsmaudvarról. Elöl szürke lovon két legény haladt, a megállás helyét mindig ők jelezték, a többiek mögéjük sorakoztak. A lovasokat a kisbíró követte, fehér lován, invitálva a bálba, egyben tilalmazva a lopást. Majd a bíró kocsija következett, rajta a fehérbe vagy rózsaszínbe öltözött bíróné, azután a *lajtokocsi*. Ez utóbbit nagy szarvú ökrök vontatták, a rajta lévő 5 hl-es *lajtót* (hordó) hosszúvenyigéjű szőlővel, szőlőfürtökkel ékesítették föl, melyre csőszleányok vigyáztak. Kidíszítették a szekér kerekeit és a jármot is. Hátrább a cigányok kocsiját húzta egy sovány gebe, mellette a kormos arcú cigánygyerekek bukfencet vetettek, cigánykereket hánytak. Végezetül ugyancsak két lovas zárta a menetet. Máskor egy *paprikajancsinak* öltözött legény húzatta magát az utolsó kocsival, körben forgó szekérkeréken, a *bolondkeréken*. Az 1940-es évektől a cigányzenészek is fölültek az egyik kocsira. A népes menet sokszor 10–15 kocsiból, 8–10 nemzetiszín szalagos lovaslegényből állt.

A napjainkban megrendezett szüreti felvonulások közül 1988-ban a csákváriakét tekintettük meg. A hat lovas csőszlegény fehér bőgatyába, ingbe öltözött, fekete mellényt öltött. Magukat, lovukat nemzetiszínű szalaggal cicomázták. A menetet kizárólag lovas kocsik alkották. Hagyományos volt a bíró, bíróné, kisbíró öltözete, szerepe. A kocsira ült hat csőszleány viszont csak részben öltözött magyarruhába. A menetben vitték a harmonikás zenészt, egy ludaslegényt, kocsira tették a szőlőfeldolgozás fontosabb eszközeit: a darálót, a prést, a kádat, melyeket szőlőfürtökkel díszítettek. A menetet itt is a cigányok egylovas kocsija zárta, rossz zörgő edényeket vontatva maga után, rajta pedig cifra viseletű cigányleányok, -legények, valamint rongyos ruházatú cigánygyerekek utaztak. Ők nagy lármával, feltűnéssel mindenkitől pénzt kértek, még az arra járó autósokat is megállították. A csőszleányok végigénekeltek a falut, dalukba a pajzánabbakból is kevertek. Egyszer-egyszer elkiáltották magukat: „Eladó a bíróné!” A szereplők közül sokan a fiatalabb leányok, legények közé tartoztak.

Az esti zenés mulatságra, a *szüretibálra* egykor a kocsmahelyiségekben vagy az alkalomra felállított sátrakban került sor. Mint említettük előzőleg szalagokkal és gyümölcsökkel, néhol pirospaprikával és zöldséggel is feldíszítették azt. Több faluban a helyiség mennyezetéről *kocsikerék* lógott alá, rá körben szőlőt aggattak, közepére borosüveget akasztottak. Másutt a *szöllőkoszorú*, más néven *korona* került középre. Csákváron ezt éjjélkor jó pénzért elárverezték. A felfüggesztett gyümölcsökért vételárat kellett fizetni, aki enélkül próbált tánc közben vagy a szünetben tépni, lopni, s valamelyik csősz vagy csőszleány lefűlelte, az a bíró elé került. Lopás esetén több faluban – akár a hegyőrök a valóságban – a csőszleányok trombita megfűvásával, sípszóval hívták egymást segítségül. Volt, ahol mindenki szabadon vehetett a

felkötözött szőlőből, de akit elvétel közben a csöszleány megérintett, az bírságot fizetett. A tetten ért elkövetőt a bíró ugyanis leginkább pénzbírságra ítélte, de más tréfás büntetést (pl. verés) is alkalmaztak. Különösen drágán fizetett az, aki a kocsikerékről lopott. A rajtakapott legények sokszor azért sem tiltakoztak a bírság megfizetése ellen, nehogy a pénztelenség gyanújába esve szégyenben maradjanak a lányok előtt. Az összegyűjtött büntetéspénz jobbra fedezte a zenészek költségét. Közben pedig állt a bál, szólt a zene, s hajnalig táncoltak a párok.

A szüreti felvonulás és bál szereplői tehát mindenekelőtt a szőlőtermesztéshez fűződő mozzanatok, alakokat jelenítik meg: a tolvajok és a csöszök harcát, az előbbieket a bíró általi elítélését és a szüretet. Feltűntek a zsánerfigurák: a különböző nemű, korú cigányok, a bakter, a ludaslegény. Átkerültek egyes farsangi elemek is, így a kormozás, és távolabbról a bolondkerék.

Kukoricafosztás

A két tájegység szántóföldi termelésében a meghatározó jelentőségű búzát a rangsorban a kukorica (régiesen *kukrica*) követte. A század első felében a legelterjedtebb fajták a *gömböülü fehér*, a *gömböülü sárgo* és a *fillérekukorica*, másképp *nyócsoros* voltak. A két világháború között jelent meg a *lófogu*, mely az előbbieknél nagyobb termést adott. A piros színű *száznapos* korán érett.

A *kukoricafosztás* mind vizsgált tájainkon, mind a magyar nyelvterületen a leghosszabb életű, leglátogatottabb, általánosan elterjedt munkaszokások egyike volt. Az októberi szüretet megelőzően a *récék tömésire* vagy eladásra már törték a fehér- és a fillérekukoricát, de a szedés és ehhez kapcsolódóan a fosztás zöme belenyúlt a szüret utáni időszakba.

A kukorica fosztására a hazaszállítást követően a gazda házánál, közös munkával került sor. A nappal hajastól-levesestől, *cuhástul együtt* leszedett kukoricát jórészt aznap este, vacsora után fosztották. Nem maradhatott sokáig a *leveliben*, mert *megfültt*. A gazda vagy a felesége a rokonokat, komákat, szomszédokat, jó ismerősöket hívta *fosztanyi*, módosabb gazdához mentek az aratói. Ahol nagyleány volt, meghívta *barátnéit*, és akkor már megjelentek a legények is. Elsősorban a férfiaknál gyorsabb kezű asszonyokat, leányokat invitálták, ők magukkal hozták gyerekeiket, kisebb testvéreiket, kik később jókat hemperegtek a kukoricalevélen. Az összegyűjtöttek közt idősek, fiatalok egyaránt voltak, általában sokan vettek részt és a hívatlanokat is szívesen látták. A munkát az udvaron, a pajtában, a fészerben, a gádorban vagy a kamrában, esetleg a konyhában végezték. A hívás nélkül érkező legények a közelben *ólálkodtak* (ténferegtek) vagy beültek a *fosztók* közé. A házbeliek nem tiltakoztak jelenlétük ellen, hanem felhasználták erejüket, kedvüket: velük vitették fel a kukoricát a *pallásra* vagy a *góréba*, a levelet pedig a *gunyhóba*.

A közösen végzett munka kiváló alkalmat adott a beszélgetésre, mesélésre, évődésre, tréfálkozásra, találós kérdések, mondókák sorolására, és a dalolásra. A gazda és felesége rendszerint ügyelt arra, hogy a meghívottak közé olyan személy is kerüljön, aki hangulatot tud teremteni, aki mestere a jókedv varázslásának, aki számtalan történet ismerője és jó előadója. Egy-egy színes egyéniség nélkül szinte elképzelhetetlenek voltak a kukoricafosztások.

A résztvevők elé közben a háziak gyümölcsöt (szőlő, szilva, dió, barack), édes

mustot tettek, ritkán fánkkal, kaláccsal, pogácsával, kelt rétesel kínálták őket. A fosztók szívesen fogadták a pattogatott kukoricát, és igencsak örültek, ha akadt még gyengébb kukoricacső, amit megfőztek nekik. A legényeknek, férfiaknak *innyavalót* adtak: csípős mustot vagy újbort, ha megforrt már. Sok helyen étellel nem, hanem csak borral kínálták a munkálkodókat.

A századfordulón Wekerle Sándor is beszámolt arról, hogy Fejér megyében „a kukoricafosztások alkalmával van szokásban az, hogy az egymásnak segítő ismerősök szűkebb köre költi el vígkedéllyel a fosztóknak adni szokott szerény estebédet.” (1986. 537)

A fosztáshoz országszerte, így területünkön is játékos és jósló – sok azonosságot mutató – szokások kapcsolódtak. Az *üszkös kukoricával* a fiatalok egymás arcát csúfították el. A legények igyekeztek a leányokat minél jobban bekenni. Aki *piros kukoricát* talált, az a mellette ülőt megcsókolhatta. Zámolyon a piros csövet találó lánynak azt mondták: „Na, férfi (férjhez) mész az idén!” Bodajkon, ha gyerek lelte meg, mehetett aludni. Lehetett a termésnek az időjárásra rámutató szerepe. Zámolyon és Bodajkon úgy vélték, ha a kukoricacső sok levélbe burkolódzott, kemény tél várható. Ha a levelek lazán borították, enyhe telet vártak.

A legények jókedve gyakran nem ismert határt, ahogy az öregek feddően emlegeték, *bangákottak, kergékettek*, a leányokkal *böstörköttek*. Több faluban az éjszaka sötétjében ijesztgették, megtréfálták a fosztókat, vagy a csak virradatkor észrevehető csínytevésükkel okoztak kisebb-nagyobb bosszúságot, munkát, ezzel együtt maguknak és minden szemlélőnek némi vidámságot, kárörömet. A gazda figyelmét elterelve vagy fáradtságát kihasználva az udvaron álló kocsit, szekeret szétszedték, darabjait a tetőre rakták, esetleg ott fönn össze is állították. A másnapi újabb kukoricahordásra előkészített szekeret megrakták trágyával vagy felpakolták rá az ekét, taligát, fogast, prést, mindazt, ami kezük ügyébe került. A gazda előlhagyott borosüvegét, korsóját elemelték, tartalmát megitták, helyette vizet töltöttek. Levették a kisajtókat, a kapukat, átvitték a szomszédba, összecserélgették vagy eltorlaszolták velük az utat. Tuskókkal rakták végig a járdát, kifordították helyükről az utcai ülőkéket. Kilopták az udvarokból a vályúkat és az utcán felállították. A kisajtónál drótot feszítettek ki, melyen a sötétben a gyanútlan áldozat könnyen áteshetett. Nagyobb tőknek kiszedték a belét, szemnek, orrnak, szájnak nyílást vágtak rajta, gyufaszáלבól fogakat építettek neki, középebe gyertyát tettek – s az éjszakai sötétben a *töklámpával* a halált megjelenítve ijesztgették a fosztásból hazafele igyekvőket, főleg a könnyen rémülő lányokat és a kisebbeket. A legények eme virtuskodása, ügyeskedése próbajelleggel bírt, emellett a lányok szórakoztatására és a figyelemfelhívásra szolgált.

Az idősebbek visszaemlékezése szerint egykor a tárolásra szolgáló góré hiányában a morzsolásra szánt kukorica jó részét, századunkban pedig a magnak, az eltevéésre szánt csöveket az ügyes kezű férfiak, legények *főfonták fűzerbe*. A *kukoricafonyást* azután a padlásra vagy az udvaron a *kötésfára, ollófára* akasztották fel. Ott száradt, egyúttal szép látványt nyújtott, dísz lehetett az udvarnak. Fehérvár-csurgón a rakoncátlan legények nemegyszer amíg készítették a *kukoricafűzert*, belefönték a háziak meszelőjét, lábasát, fazekát. A csínytevést a háziak rendszerint csak másnap vették észre.

A fosztást 10–11 óra tájban az étel-ital utolsó kínálása, elfogyasztása, olykor pedig a tánc zárta le. Csákváron a fosztás befejezésekor *hermónikás* zenéjére

táncoltak. A következő nap azután a másik ház került sorra, nap mint nap más helyen folytatták a munkát és a szórakozást.

A közös kukoricafosztás némelyik községben a termelősövetkezet megszervezéséig, az 1950-es évek végéig, másutt még az 1960-as években is élt, de a játékos elemek a II. világháború után fokozatosan kihulltak belőle. Az 1970-es évektől megváltozott a szedés módja is, a *csévétet* már a termőföldön megszabadították a takarólevelektől, így a fosztás, mint társas munkaalkalom végképp szükségtelenné vált.

A fonás

A kender rostos szálának közös munkában fonállá sodrása – melyet régen a világi és egyházi hatóságok egyaránt erkölcstelennek tartottak, ezért tiltottak – a magyaroknál a középkor óta ismert. (Szendrey 1928/b. 147.) Az őszi és téli évszak jelentős részén át tartó munkának különböző formái alakultak ki. A legegyszerűbb az volt, mikor a rokonok, szomszédok, barátságban lévők először egyikük, majd másikuk házánál jöttek össze, mindenütt elvégezték a fonást, így végül is valamennyiüknél jártak. Másik formaként említhető, hogy a jegyzőné, a papné, a nagyobb gazdák maguknál rendeztek be a falusi lányoknak fonót, s munkájukért megvendégelték őket. A leginkább intézményesedett változatnál a nagylányok kibéreltek egy szobát, közösen vállalták a világítás és fűtés költségeit, és mindenki ide hozta eszközét, fonnivalóját. Ismeretesek voltak a korcsoportonként (serdülők, nagylányok, asszonyok) elkülönülő fonók, de a vegyesek is.

Területünkön a *tiprással* megpuhított kendert fonás előtt még *megették*, s a szép hosszú rostú részt, a *szálat*, külön csavarták csomókba. Ebből lett a finomabb vászonnak való *szálfonál*, míg a *csöpüjéből*, a *kócból* a durva, zsáknak való. A fonál előállításához az emlékezet által elérhető időben a kéziorsót nem használták. A *rokkával* viszont nemcsak a szálat tudták fonállá sodorni, hanem megtörtént a kész fonal csévére tekerése is. A Móri-völgyben és a Zámolyi-medencében a rokkának mindhárom típusát ismerték. (A tipizálás alapja a hajtókerék és az orsó egymáshoz viszonyított elhelyezése.) A legrégebben használatos *magyar rokka* (fekvő típusú rokka) a múlt század végén, századunk elején kopott ki a használatból. Helyét a *kecskerokka* (ferde rokka) vette át, mely a leggyakoribb, legtovább élő forma volt, de mellette lehetett találkozni a ritkább *tányérrokkával* (álló rokka) is. A Dunántúl észak-nyugati felén és a Kisalföldön főleg a fekvő, kisebb mértékben az álló, a Dunántúl délkeleti felén és az Alföldön a ferde rokka terjedt el. Mivel kistájaink az említett területekkel érintkeznek, természetesen volt mindhárom típus megjelenése.

Vizsgált tájegységeink falvaiban a fonó fentebb említett leginkább intézményszerű formájára kevés adatot találtunk. Mohán a legidősebbek emlegették, hallomásból tudták, hogy egykor a *leányok* összejártak a fonóba, s oda mentek utánuk a legények is. A múlt század második felében pedig Sárkeresztesen még a *fiatalasszonyok*, a menyecskek fonója működött. Egyik mesélőnk ekképp utalt rá: „Monta édesanyám, arra is emlékszik, uan kisleán vót. Abba az időszakba kiatták télre a katonákat házakra, gazdákhó. Akkor asztán összementek a fiatalasszonyok oda öregszülémhó fonnyi. Vót a kisszobába ilyen vakablak, asztán odatették az olajmécest”, annak fényénél fontak, miközben a katonák tették nekik a szépet.

Jobb módú gazdák vidékünkön sem maguk sodorták fonállá a kendert. Fehérvár-csurgón a régebbi időkben „nagyobb házaknál, ahol sok volt a kender, még bérfonót is alkalmaztak.” (Hadházy, 1969. 28.)

Általános szokásnak az tekinthető, hogy a II. világháborúig az egymás közelében lakó, hasonló helyzetű asszonyok, a szomszédok, rokonok hárman-négyen *összemenetek*, esténként valamelyikük házánál találkoztak. Egy-egy faluban így azonos időben, a téli estéken szépszámú fonó működött. Őtös, legfeljebb *nyócas lámpo* szerény fényénél végezték a *fonyást*. A férfiak rendszerint később, az állatok, az istálló rendbetétele, a kimosakodás után követték feleségüket, magukkal hozva a kisebb gyerekeket is. Együtt maradtak mindaddig, míg a nők bírtak fonni, míg meg nem unták, míg el nem álmosodtak, sokszor 11 óráig, éjfélig. Azután mindnyájan elkészöntek, mentek lepihenni.

Országunkban a társas fonó az őszi behordás után, úgy mindenszentekkor kezdődött és farsang végéig tartott. (Szendrey 1938. 279.) A természet rendjéből adódóan hosszú ideje így lehetett. A múlt század elején is azt tanácsolták a nemesi gazdaasszonyoknak, hogy Szent András (november) havában „az elkészített fonószerket elől kel szedni, és elrendelni, ki fog fonni Szála lent, virágos kendert, magvast, szösz és kitsoda tsepüt s at.” Januáriusban pedig a „Fonást ezen Holdnapban el kell végeztetni jobbára.” (Nagyváthy, 1820. 9., 30.) Területünkön a fonás kezdetére így emlékeztek: „Ősztű fontunk, má novemberbe beütünk”; „mikor már beszorútunk a fűtött szobába, a parasztnépség nem tudott kinn dógozni, akkor fontunk.” Vizsgált tájegységeinkben általában az őszi mezőgazdasági munkák befejezésétől karácsonyig, újévig fontak. Sok helyen még tovább is, míg a kender el nem fogyott vagy a szántóföldi tevékenység kezdetéig, azaz csak akkor hagyták abba, „mikor előgyűtt a dologidő”. Ha mégis maradt kender, azt eltették a másik esztendőre. A fonást – főképp a középkorú és az idősebb asszonyok tevékenysége lévén – inkább a csendesebb beszélgetés, mesélgetés jellemezte. Egyidejűleg az összejött férfiak az asztalt körülülve diskuráltak. A szórakoztató formában, társas együttlétben végzett munka további előnyét abban látták, hogy ezáltal többet tudtak takarékoskodni a petróleummal és a tüzfával, mert csak egy helyen világított a lámpa, egy szobában égett a tűz. A háziak országszerte főtt szemeskukoricával szoktak kínálni, ami a fonáshoz szükséges nyáltermelést jól segítette. Mohán ugyanilyen okból mindig aszalt gyümölcs került az asztalra. Csákváron pattogatott és főtt kukorica volt az étel. A szűkös körülmények azonban a két világháború között falvaink nagyobbik részében kizárták a vendégkínáló szokást. Századunkra a fonás tehát a középkorú és az idősebb asszonyok feladata (Csákváron kifejezetten az *öregmamáké*, a fiatalabbak inkább tollat fosztottak), s nem a fiatalság közös munkaalkalma lett, ezért hiányoztak az alakoskodással, játékkal, dalokkal, netán tánccal színesített szórakozások, melyek másutt ugyanebben az időszakban még virultak. Találón írta Fejér megyéről Wekerle Sándor a századfordulón: „a téli estében szokásos rendszeres összejövetelek a fonókban csak elvéve fordulnak elő, megszüntette ezeket a változott gazdasági élet.” (1896. 537.)

A fonalat az ismertetett műveletek után a parasztasszonyok még *szapulták*, fahamuval, forró vízzel lugozták, fehérítették, majd öblögették és sulykolással puhították. A szárítás és gombolyítás után készen állt a szövésre, melyet viszont már a faluban vagy a környéken dolgozó kismesterre, *takácsra* bíztak.

Tollfosztás

A paraszti háztartásokban a *libatollat* jelentős mennyiségben használták fel. A dunnákat, párnákat ezzel töltötték, szorgalmasan gyűjtötték a férjhez menő lány hozományába, s még eladásra is került belőle. A Móri-völgyben és a Zámolyi-medencében 1945 előtt szinte minden háznál tartottak libát, fajtájukra nézve *magyar ludakat*. A nagyobb testű *japán ludakat* csak később kezdték tenyészteni. A gazdaasszony augusztus táján *kopasztotta* libáit. Akkor látott munkához, mikor az állat tolla *megérett*, kitépéskor nem lett véres, mikor már magától kezdett hullani. A háziasszony a szárnyasokat egyenként vette kezelésbe, a kamrában, gádorban kisszéken ülve, vagy a küszöbre telepedve lába közé fogta az állatot és kopasztotta. A tollat *acskóba, tokba, azaz avétt vánkoshuzatba vagy ángin tolltartóba*, tehát vászonból készült tolltokba rakta. Azt pedig a kamrában a gerendára vagy a padláson a szalufára akasztotta fel, hol levegő járta, jól száradt.

Az így eltett tollat télen, ráérő időben vették elő, s végezték a *fosztást*. A munka lényege abból állt, hogy az értékes, puha tollat, a *pihijit lehúzták a tokjáról, a csutájáról, azaz a száráról, melyet eldobtak*.

A *tollfosztás* kizárólag a nők, a serdülő korú és nagyobb lányok, valamint az asszonyok téli társas munkája volt. Egyszerre közös dolog és együttes szórakozás, talán a legkönnyebb társasmunka. Néhol rögvést a tél elején kezdték, ahogy kintről beszorultak, ahogy az esték hosszúra nyúltak. Zámolyon úgy mondták, leginkább adventben, András naptól (nov. 30.) karácsonyig fosztottak. Másutt inkább újév után fogtak hozzá, azt tartva, hogy ennek a munkának igazi időszaka a farsang. Főleg a lányos házaknál, illetve a nagylányok végezték, hiszen nekik kellett a toll a *staférungba*, a menyasszonyi keletébe. Ők rendszerint meghívták barátnőiket, így nyolcan-tízen-tizenketten is összejöttek egy-egy háznál, hogy késő délutántól éjszaka nyúlóan, több estén át végezzék a munkát. Valamennyiük házat sorra vették, mindenütt felfosztották a tollat. Némelyik helyen egy-két, sőt három hétig is betartott a fosztás ellenére, hogy vasárnap kivételével mindig csinálták. A csókakői hagyomány szerint azonban voltak tilalmas napok: *ujján*, azaz újholdkor nem volt szabad fosztani, mert akkor megmolyosodott a toll. (Gémes, 1960. 10.) A *fosztók* körülültek egy nagyobb asztalt, annak közepére öntötték a tollat, és a petróleumlámpa erőtlen fényénél dolgoztak. A lefosztott pihét maguk elé rakták, majd *anginba, tartóba, vászonchába* (vászonhuzat) tömtek, a csutát az ölükbe, a földre dobták, kotorták.

A fosztás kezdetétől a szoba gyorsan megtellett, hiszen nemcsak a fosztók és a házbeliek, köztük a férfiak valamint a gyerekek tartózkodtak benn, hanem jöttek, benéztek, a legények is. Némelyik eleve elkísérte a lányt, akinek udvarolt, mások csak később érkeztek meg. Ők nem fosztottak, hanem hosszabb-rövidebb ideig udvaroltak, kedveskedtek a lányoknak, máskor csipkelődtek velük, részt vettek az éneklésben, tréfálkozásban, hallgatták a meséket vagy az udvaron váraoztak a lányokra, hogy hazakísérhessék őket. Sokszor azonban csak a huncutságokon törték a fejüket.

A fosztóknak *kötet* (kelt tészta), pogácsát, buktát, kalácsot vagy forgácsfánkot sütöttek, kukoricát főztek, illetve pattogtattak. Ha akadt befőtt, szőlő, gyümölcs, azt kínálták. Melyik helyen hogyan tudott hozzákészülni a gazdaasszony, vagy mije volt. Csókakőn tollfosztáskor is kedvelték a *vircedlit* vagy *borbarmártogatóst* (német eredetű száraz sütemény, fából faragott mintával nyomott állat- vagy virágalakkal a

80. ábra. Tollfosztás. Bodajk. Fellegi Imre felvétele, 1983.

tetején). A legények inkább csak bort ittak. A II. világháború után mind jobban terjedtek a városias sütemények.

A tollfosztás (Bodajkon tollfosztóka) talán a legvidámabb hangulatú társasmunka volt. Munka közben daloltak, meséltek, viccelődtek. Megtörtént és kitalált történeteket mondtak életükből, azután betyárokról, boszorkányokról, szellemekről. *Zsiros*, azaz sikamlós tartalmú elbeszélések, versek, énekek is helyt kaptak. Pajzán versekkel csúfolták ki a vénleányokat és a részegeseket. Felhangzottak régi nóták és históriák. „Mindenféle beszéd vót.” A résztvevők igényeinek, az alkalomnak megfelelő alkotások vegyes tartalommal, különböző műfajokban hangzottak el, szinte kizárólag szórakoztatási céllal. A tollfosztás – a többi társasmunkával együtt – a hagyományozódás fontos színtere volt, hol ének és próza váltogatta egymást.

A szóból ki nem fogyó elbeszélők, a kiváló énekesek, szórakoztató egyéniségek iránt különösen nagy igény támadt ekkor. Ilyen lehetett az a 80 éves fehérvárcsurgói öregasszony, akitől unokája, Juhász Istvánné több tollfosztói éneket és verset eltanult, majd 1954-ben, 66 éves korában elmondta. (Juhász, 1954. 1–4.)

Az egyébként változatos témájú alkotásokat a fiatalok szórakoztatására visszatérően, tollfosztáskor szokta előadni. Bár nem kicsiszolt népművészeti alkotások, hanem inkább paraszti verselők, népi versírók munkái, műköltészeti termékek, de közlésüket mindenképpen célszerűnek tartjuk, több oknál fogva is. Jól visszaadják a tollfosztók hangulatát, továbbá tudósítanak a parasztság szellemi életéről, kultúrájáról, annak is egy kevésbé ismert területéről. Jelzik, hogy milyen hatás érte a népköltészetet a műköltészet, illetve a népiesség irányából. Ezek az alkotások érezhetően már a a folklorizáció útjára kerültek. Ráadásul mindegyikből a múlt század közepi szemlélet tűnik ki, akkori szóhasználat és fogalmak alkalmazásával.

A „Minden hibás mondóka” a szőlő és a bor sorsát, a borral felköszöntést mutatja be tréfás formában, megjelenítve közben az előző század közepének nagygazdáját és az őt körülvevő romladozó világot.

„Azt monta a vak gazda a sánta gazdaasszonynak, mondja meg a görbe szolgálónak, hogy mennyen el a romladozó pincébe, hozzon a töredezett hordobú hasatt csappa, csorba iccève, kettőve. Köszöntse a vágott szájú ispányra. Sem több, sem kevesebb pap pintjivel (pintjével) nyóc (nyolc). Szála kenek (kendnek) komám-asszony tidettül-tódottul, nemes tókének nemes vesszeje, nemes muszkolatja. Hordóba szűrték, csap csikorgással, bíró bírsággal. Aki ezt utánam el tudja mondani, egy pint bor az áldomás!”

A tévesen egyiptomi származásúnak tartott cigányok népköltészetünk és irodalmunk kedvelt, humoros alakjai voltak. Nem is annyira restnek és tolvajnak, hanem inkább naivan furfangosnak, ötletesnek, elmésnek, szabadszájúnak, hősködőnek, tettetett együgyűségűnek, a holnapra keveset adóan költekezőnek, a cifrázkodást szeretőnek, mindig korgó gyomrúnak ábrázolták őket. A róluk szóló adomákban, versekben beszédük utánzásával a hitelesség és a kicsúfolás mellett a komikumot lehetett növelni. A következő „Cigány dal”-okban a cigányok jellegzetes foglalatosságáról, a kovácsolásról, továbbá a mindig gondot okozó pénznélküliségről esik szó. A feleségnek ígért katrinca (lepelszoknya) és a paszomántos zöld szoknya régi korok viseletdarabjai voltak.

„Vesek sép feleséget Egyiptomból eredőt,
Egyiptomból eredőt,
Csalfa semü, rigóbörü sépségüt.
Vesek neki kátrincsát,
Pázmántos zsód soknyát,
Megtanítom vasat vernyi,
Furóval, furóval tüzet fognyi, lezsegetnyi.
Há nem sikrádzsik ázs vás,
Nincs pecsenye, nincsen más,
Nincs mit ennyi ázs rajkóknak,
Nincs mit ennyi ázs rajkóknak,
Csák kell, csák kell koplálnyi a hasoknak.”

„Kérd meg rájkó a birót,
Engedje el ázs ádot,
Májd meggyün ázs öreg zsapós,
Májd meggyün ázs öreg zsapós,
Májd meg, májd meg, májd megagya asz ádot.”

A tollfosztókhoz hozzátartoztak a hazajáró halottról, visszajáró lelkekről szóló történetek. Az alábbi „Riasztgató ének” után ijedten feljajduló gyerekeken a felnőttek jót mulattak.

„Ha meghalok fiaim, fiaim,
Az árokba temesetek fiaim, fiaim.
Kezem, lábam kinn hagyjátok fiaim, fiaim,
Hogy eljöhessek hozzátok fiaim, fiaim!”

A fosztó légköréhez nem a komoly, hazafias dalok, hanem a mosolyfakasztó Habsburg-csúfolók illettek. Ausztria az uralma alá tartozó gazdag olasz tartományokat a 19. század második felében egymás után veszítette el. Lombardiát 1859-ben, Velencét 1866-ban. A két időszak között született éneket az osztrák császár nevében adták elő. A keletkezés ideje közel esett 1848–49-hez, még érezhetően nem bocsátottak meg Ferenc Józsefnek.

„Óh, de fáj, jaj, de fáj,
Fáj a szívem, fáj,
Lombardia érted!
Ha még azt is megteszik,
Velencét is elveszik,
Akkor én mit csinállok?
Bugyogóba kakálok!”

Egy másik, gyerekeknek szóló nóta az ugrató típusúak közé tartozik. Éneklés közben illegett-billegett az előadó.

„Száz esztendős kanverébnek,
Hátul van a farka,
Farka alatt bugyogója,
Az orrodra huzza!
Száz esztendős kanverébnek,
Hátul van a farka.”

Általános volt falvainkban, hogy mikor a hangulat a csúcspontjára hágott, vagy a lányok, asszonyok legjobban dolgoztak, a legények verebet eresztettek be, illetve dugtak a toll közé. A szerencsétlen állat vitte a tollat szanaszét a szobában, alig tudták kihajtani. Sokszor a lányok sem maradtak adósak: egy óvatlan pillanatban tollcsutával, vagy ahogy Csákváron nevezték, *pozdorjával* szórták be a szobában tartózkodó, mögöttük álló legények haját. Volt mikor a legények *bosszútak*, valódi vagy vélt sérelmeikért, bosszút álltak a gazdán, illetve puszta tréfából az éjszaka sötétjében ezt-azt elmozdítottak a helyéről és hasonló bolondságokat tettek, mint kukoricafosztáskor.

A tollfosztás is udvarlási, párválasztási lehetőséget adott. Ehhez kapcsolódóan különösen Csókakőn volt szokásban a *tollcsutakotrás* vagy *tollsöprés*. A lányok a lefosztott tollcsutát mindig az ölükben vették, a legények onnét, a kötényről kotorták le. Közben kicsit megcirógatták, megfogdosták, esetleg megcsípték a lányok lábát, térdét, combját. Ahány legény volt, mind *kotorta a csutát*, mely némelyik lánynak tetszett, a másinak nem. Egyik-másik lánynál a kotrást csúfságból a tűzhely csipővasával tették, hogy „vegye észre magát”. Több faluban leltünk adatot, mely szerint mikor egy-egy háznál a tollfosztás véget ért, azt tánccal ünnepelték meg. Csákváron *tollbálnak* nevezték, s ott a tánchoz valaki *szájmuzsikázott* vagy *fésűn játszott*.

Az Alföldön szokásban volt, hogy a legények, miután a lányokat hazakísérték, összeszedték a tollkocsányokat és a lányos házak elé szórták. Reggel pedig vizsgát tartottak, hol takarították el, ezzel tették próbára a lány serénységét, munkaszerete-

tét. (Szendrey, 1938. 281.) Csókakőn a legények *hintették a tollcsutát*. Gyakran éppen a hazakísért lány háza előtti járdára szórták. Ha reggelig odafagyott, alig lehetett eltakarítani. Előfordult, hogy a legények a lányos ház előtt megöntözték az utcát, úgy dobálták rá a tollcsutát, mely így méginkább odafagyott, nem tudták elseperni. Máskor a legények amerre mentek mindenütt, válogatás nélkül szórták. Nem ritkán a lányos háztól a legényes házig, a szerelmes fiatalok közti kapcsolatot jelezve hintették el a tollcsutát. Asszony és férfi kapuja közé is szórták, ha viszonyt gyanítottak. Magyaralmáson annak a lánynak a háza elé dobálták, akire haragudtak.

Némelyik községben a tollfosztás társasmunka jellege feltűnően gyorsan megszűnt. Sárkeresztesen a lányok részvételével, dalos, játékos formában, a legények udvarlásával tartott tollfosztókról az idők akként nyilatkoztak, hogy hallottak róla, de ők már nem voltak benne. Itt az 1930-as évektől az asszonyok is mind kevesebb háznál végezték együttesen ezt a tevékenységet. A munka inkább családon belül maradt, különösen azokra az öregasszonyokra bízta, akik mást már nem nagyon tudtak csinálni. A falubeli tollfosztásokra 1970 körül, téli esteken négyen-öten jöttek össze az idősebb korosztályból, s – ahogy mondták – „mint afféle asszonyok” munka közbeni beszélgetéssel szórakoztatták magukat. A falvak többségében 1945 után a fosztás érdekében már csak az asszonyok találkoztak egymással. Az utóbbi évtizedben egyre inkább ritkaságszámba ment, napjainkban pedig teljesen elmarad, hiszen már libákat sem tartanak kellő számban.

Disznóvágás

A paraszti háztartás hús- és zsírellátásának érdekében minden gazdaságban az anyagi lehetőségek, a család létszáma, az idegen munkaerő igénybe vétele függvényében egy vagy több sertést hizlaltak. Mindig körültekintéssel, kellő korú, testi felépítésű állatot választottak *hizónak*. Sárkeresztesen az *ádventi malacot* azért tartották jónak, mert az a következő év közepére megnőtt akkorára, hogy ősz elején, *Egyed napkor* (szept. 1.) a kihajtásból otthon lehetett fogni, kezdhették *hizlanyit*. A vizsgált tájegységekben a kívánatos súlyúra gyarapodott állatot általában *karácsonra, karácson hetibe* vágta le, így az ünnepekre friss hús jutott a család asztalára. Sokan *őtek* (öltek) *ujjévre*. Nagyobb gazdánál két-három hizót is leszúrtak. Karácsony és újév környéke egyébként országosan, évszázadok óta a disznóvágások időszaka. Területünkön akik megszorultak, azok nem várhattak eddig, már *Őrsébetre* (nov. 19.), *Őrsébet tájában* megölték állatukat. Némelyek úgy számítottak, akkor járnak jobban, ha csak január derekán vágna, így a nagy nyári munkákra több füstölt húsuk marad. Aki kevesellte a téli húsmennyiséget, az húsvétra szokott hizlalni egy malacot vagy kisebb disznót. Csókakőn a vágás tiltott napjával is számoltak. *Ujján*, azaz a hold megújulásakor nem volt szabad ölni, mert megkukacosodott a hús. (Gémes, 1960. 4.)

Századunk első harmadában-felében a parasztgazdaságokban főleg göndör szőrű *mangalica* disznókat neveltek. Melléjük népszerűségben később kezdtek felzárkózni a *kesék és a feketék* (cornwall). A két világháború között általában 130–140 kg körüli állatokat öltek, a 160 kg-os már nagynak számított. 1945 után vegyesebb lett a sertésállomány (kese, fekete, szürke, babos, stb.).

A disznóölés a parasztságnak a munka mellett nagy vigasság, szinte ünnep volt. Idejét hétköznapra tették. A vágás napját – a segítség kölcsönös jellege miatt – előre

81. ábra. Disznóvágás. Bodajk. Fellegi Imre felvétele, 1980 körül.

megbeszélték, egyeztették a rokonsággal, meghívták azt, akinek munkájára számítottak. Az eredményes tevékenységhez legalább 3 férfi és ugyanannyi asszony kellett. Egyidejűleg előkészítették a szükséges eszközöket, különös gonddal megfenték a késeket, megvették a fűszereket, pucolták a vörös- és fokhagymát, darálták a kukoricát. A gyerekek fokozott izgalommal várták a disznóvágást, aznap iskolába se mentek, bár ezt se a tanító, se az egyház nem nézte igazán jó szemmel. Némelyik pap még az 1960-as években is pogány ünnepnek nevezte a disznótort.

Reggel korán, mikor pirkadt, a rokonokon kívül további *segítség* érkezett, jöttek a férfi szomszédok, barátok az állat lefogására. Sokszor nyolcan-tízen, tehát többen is összejöttek, mint ahány ember kellett. A gazda mindenkit pálinkával kínált, majd kimentek az ólhoz. Igyekeztek az állatot *kicsalni* (kicsalni), ám ez rendszerint nem járt sikerrel, mivel az észrevette, hogy idegenek is vannak az udvarban. Jobbára az *akóiban* fogták meg, nagy visítása közepette kihúzták az udvarra, egyik lábát kirántották, ledöntötték, rátérdeltek, lefogták. A *leszurást* – majd később a bontás

irányítását – a család egyik hozzáértőbb tagja, a *böllér* végezte. Az állat torkát vágta el, a nyaki eret a csizmaszárból előhúzott késsel. A vért egy odasiető asszony fazékba vagy tálba fogta föl, melybe előzőleg konyhasót hintett, hogy a hurkához szükséges vér meg ne aludjon. Ugyanezen célból fakanállal mindaddig keverte, míg ki nem hült. Közben a gyerekekkel megfogatták az állat farkát, hogy így majd szerencséjük lesz. Az ölés után a dolgokra siető segítőket újra pálinkával vagy *melegborral* kínálták.

A disznóvágásnak már ehhez a kezdeti fázisához több tréfás esemény fűződhetett, melyről a falu sokszor évtizedekig mesélt. Szinte mindenütt előfordult, hogy a pontatlan szúrástól, a vérvesztéstől elalélt disznó később magához tért, s a böllér nagy szégyenére, a kívülállók nem kis derűtségére fölugrott, megszökött. Nagy ritkán az is előfordult, hogy az állat a pörkölés kezdetén kapott lábra és indult meg.

Az állat szőrét ugyanis *pörzsöléssel*, szalma elégetésével távolították el. Amíg az épületeket zsúp- vagy nádfedél borította, az udvarokon kazlak álltak, a tűzveszély miatt tilos volt a háznál perzselés. A károk megelőzésére az utcán, a kertekben vagy a falun kívül, ilyen célra kijelölt helyen, a *pörkölőn* tevékenykedtek. A leszúrt állatot ketten nem mindig bírták, inkább négyen vitték ki *saroglyán*, *sarággyán*, *trublán*. Mások *szankóval* húzták, *tragacson*, *talicskán* tolták ki. Természetes szélárnyék hiányában kukoricaszár kévéből csináltak árnyékot. Szeles időben az egyébként szokásos két-három *lazsna*k szalmánál több kellett. A *szómát* sokszor a gyerekek *cepelték* a helyszínen.

A pörkölőre kivitt állatot némelykor pálinkázás, melegedés végett rövid időre magára hagyták. A tréfára hajlamos szomszédok csak ezt várták: kicserélték az állatot, gyorsan behúzták valamelyik közeli bokorba, s helyére, a szalma alá a szállítóeszközt, egy vályút, vagy más hasonló nagyságú tárgyat tettek. A turpisság gyorsan, a szalma ellobbanásával kiderült, ám a megcsúfolásuk miatt kiabáló, mérgelődő atyafiak sokáig hírbemaradtak.

A hosszú szálú, száraz, tiszta szalmával jól lehetett pörkölni. A fehér havon, a reggeli derengésben végzett tevékenység szép látványt nyújtott. Az állatnak előbb a hátát perzselték, ekkor hasra fektették, első lábait előre, a hátsókat hátra húzták, állá alá követ, féltéglát tettek. Azután fordítottak rajta, hanyatt fektették, a hasát és az állát pörkölték. A férfiak *piszkafával* igazgatták a tüzet, hogy az állat szőre mindenütt leégjen. E cél érdekében a disznó lábaira *szalmacsutakokat* kötöttek. A meleg hatására meglazult *körmöket* lecsavarták, a gyerekeknek dobták, hogy húzzák az ujjukra, legyen meleg gyűrűjük, ne fázzon a kezük. A felnőttek a pörkölés tüze mellett melegedtek, de forralt bort is kaptak. Ahol leszúráskor az állat szőre véres lett, ott tovább égették, ahol viszont kiégett, kirepedt, sárral, agyaggal kenték be. Amíg a felnőttek a perzselések közt az állatot lesöpörték, szőrét késsel kaparták, addig a gyerekek *kistüzet* csináltak. Külön kis csomóban élesztgették a lángot, hogy majd a felnőtteknek ne kelljen a további pörköléshez az új tűz gyújtásával bajlódniuk.

A perzselést addig végezték, míg az állat bőre szép barna, tiszta nem lett. A mosás és a bontás már újra a háznál történt. Az állat feldarabolásának és ezt követően az egész munkafolyamatnak kialakult, pontos, nemek szerint elkülönült rendje volt. (Férfimunkák: ölés, perzselés, tisztítás, darabolás, töltelékkészítés, töltés, sózás, füstölés; női munkák: ételkészítés, bél- és gyomortisztítás, kövesztés, segítség a töltésnél, zsírsütés, kóstolóküldés.) A tréfalkozás bontás közben sem hiányzott. Míg odabent rövid időre megpihentek, valaki figyelmeztetően bekiáltott: „Vigyázzanak, viszi a kutya a fejét!” Vitte is, de nem a disznóét, hanem a sajátját.

Az állatot a konyha vagy a kamraajtó közelében deszkára vagy ólajtóra fektetve mosták le. Előbb leöntötték hideg vízzel, hogy puhuljon a bőr, azután következett a forróvíz. Közben kaparták, kefélték. Mosás után a falusi bognárok által készített erős, hosszúkás alakú tölgyfaasztalra, a *hastokra* vagy *hakstokra* tették fel, ezen *darabótták*. Általában a hagyományosabbnak tekinthető módon, *orjára*, azaz *orgyára*, hátgerincére *szedték szét*. Csókakőn, Bodajkon és Zámolyon sokan állványra (*renkfára*, *rénfára*) húzták fel két hátsó lábánál fogva a disznót, és így vágták kétfelé. A II. világháború óta egyre inkább terjedt a *tarjára* szedés.

Az orjára bontásnál először a négy combot, a *sunkákat* vágják le, majd hasára fordították az állatot, s középujt hosszában kétfelé vágják. Kétoldalt lefejtették a szalonnát, levették a *felső fejet*, a két *hosszipecsenyét*, a gerinc mellett kétoldalt elvágják a bordacsontokat. Ezután kezdtek hátulról bontani a gerincet, melyet végül kiemeltek. Kiszedték a belsőségeket, levágták az *ódalásokat*, végül az állát. Legutoljára a hasa maradt az asztalon.

Természeteszerű, hogy a napi táplálékot is maga a disznó szolgáltatta. A reggeli *májja*, *dinsztütt máj* vagy *pecsenye*, esetleg mindkettő szokott lenni. A gazdaasszony leste, hogy a bontás során mikor érnek a májhoz, azután rögvést készített. Vöröshagymás, paprikás zsíron dinsztelte, némelyik helyen liszttel is megszórta. Evés előtt sóval fűszereztek. Több családnál a *dinsztütt májat hordóskábosztával* vagy *kábosztasalátával* szolgálták fel, ugyanígy a pecsenyét. Ezt a nyak környékéről, a *vállpecsenyéből* levágott szeletekből harmatgyengeségűre sütötték. Mire szétbontották a hízót, lehetett reggelizni. A korán reggeliző családokban, hol a bontás még nem haladt eléggé előre, a vért sütötték meg. A zsíros ételekhez fűszeres melegbort vagy hideget ittak, viszonylag újabb eredetű a *boros- és pálínkástea*.

A reggeli időpontját a munka előrehaladottsága határozta meg. Ugyancsak igaz ez az ebédre, melyre a még javában tartó dolog miatt nem is fordítottak mindenütt nagy gondot. Folyamatosan sült pecsenye, akinek kellett, ehetett belőle. Lehetett venni a *kukorica-* majd *rizskásából*. Mikor lefőtt, tányérra tették, pecsenyezsírral megöntözték. Másutt megadták a módját az ebédnek is. Csontlevest főztek és a krumplival együtt megsütött pecsenyét tálalták föl. Lehetett dinsztelt máj is az ebéd. Sárkeresztesen a régivágású öregek még az 1930-as években is *rongylevest* készítettek. Dirib-darab húsokból, csontokból, karikára vágott sárgarépából, zöldségből és tésztából, – fogyasztásánál a férfiak egy kis ecetet is öntöttek tányérjukba. Készítettek itt disznófejből is levest. Csókakőn, Söréden, Sárkeresztesen és régebben talán másutt is, belsőségből délre *savanyulevest* főztek. Elloptak egy keveset a tüdőből, szívből, veséből, ehhez húst adtak, vékony rántással, pici ecettel készítették, kenyérral ették. Egyesek tejfölt is tettek bele. A levesek ilyenén savanyú ízesítése a hajdani korokat idézi, a régi táplálkozás jellegzetességére utal.

Lehetőleg már a bontást is, de a délutáni munkákat mindenképpen fedél alatt, a konyhában vagy a kamrában végezték. A férfiak darabolták a húsokat, leszedték a zsírnak, pecsenyének, kolbásznak valót, formázták a sonkákat, szalonnákat, bontották a fejet. Az egész munkát komótos, ráérős tempó jellemezte. Míg a kezük járt, addig is beszélgettek, azután meg-megálltak, rágyújtottak, bort ittak.

Az asszonyok teknőben a trágyadombnál vízzel és késsel mosták, tisztították a gyomrot és a beleket. Bele is fújtak a bélbe, hogy nem lyukas-e. Azt tartották, akkor igazán tiszta, mikor a falhoz vágva odaragad, nem esik le. Ugyancsak asszonyi feladat volt az *abállás* vagy *küesztés*, a hosszabb-rövidebb ideig tartó főzés, amit üstben

végezték. Kövesztették a töltelékebe szánt húst, belsőségeket (fejhús, bőr, tüdő, szív, vese, nyelv) és a kását. 1945 előtt több helyen a zsírszalonnát is *megabáták* egy kicsit, illetve ismerték a *küvesztett szalonnát*.

A nap legvidámabb része a töltelékkészítés volt. Jó hangulatban, folytonos évődés, nemegyszer obszcén tréfálkozás közben végezték. A *kóbasz*, vagy *kalbász* töltelékét soványabb-kövérébb nyers színhús, só, bors, paprika, fokhagyma, helyenként majoránna adta. A század elején a hozzá való húsféleséget vastag tölgyfán *vágva*, *haklikolva* darabolták, azaz két baltával aprították fel, majd a keverést fa *melencében* végezték. Később elterjedtek a *husdarállók*, s a keverés is mind jobban *vájlingban* történt. Jó szorosan, *vékonybélbe* töltötték.

Az azonnali fogyasztásra szánt *hurkából* *zsömlés* vagy *kenyeres*, *kukoricakásás*, később *rizsás*, *májjas* másképp *május* fajtát ismertek. Tehát párhuzamosan véres és vér nélküli fajtákat állítottak elő: ugyanis a zsemlest, kukoricakásást, rizsset másképp *véresnek* hívták, melyekkel ellentétben a májas nem tartalmazott vért. Csókakón a rizssel készült vérest egyszerűen *hurkának* nevezték, szemben a májussal. A legrégebbi alapanyag a *kása* volt: a század elején kukoricadarából készült, majd helyét a *rizsa* foglalta el, de ínséges időkben, így a gazdasági válság idején és a háborús világban visszatértek hozzá. A kását az egyik fajtánál sült tészta, zsemlye, ritkábban kenyér váltotta fel. A kásás hurkába a névadó alapanyagon kívül ízlés szerint több-kevesebb fűszer (vöröshagyma, bors, só, pirospaprika, majoránna) jutott. Általános vélemény volt az is, hogy a hurkába daráltan minden maradékot bele lehet tenni, s ennek megfelelően jártak el. A megabált tüdőt és szívet általában beletették. A kását is az abálólében főzték meg. A rizst *acskóba* rakva eresztették az üstbe, a *kövedőbe*, vagyis a *köesztőbe*. „Mire a kövedő kikövet, a rizsa is megfőtt, még a zsírt is bevette.” Mások nem a kövesztenivalóval együtt, hanem utána a *kövedőlében* főzték meg a kását. A májas hurkát alapvetően darált májból és fűszerekből állították elő, melyekhez egyes helyeken más is járulhatott. A *töttést* vastagbélbe, régebben kézzel végezték, de a század eleje óta mindenütt terjedt a *hurkatöttő*. A kész hurkákat rövid időre a lassan égő tűz fölötti *abalébe* tették.

A disznósajt, helyi nevén *búrkesajt*, *svárkli*, *svartli*, esetleg *szalámi*, az utóbbi időben röviden *sajt*, legfőbb alapanyaga fejhús, *bőrke*, másképp *búrke*, (bőr) és fűszer volt. A disznó kitisztított gyomrát jól megtömték vele, majd ezt bevarrva fél órára az *abállóvizbe* rakták. Facsavaros *sajtolóval*, annak hiányában deszkával, sulyokkal, téglával nyomtatták, végül füstölték. A disznósajt a népi táplálkozásban újabb eredetű, egy évszázada sincs hogy elterjedt. Előtte a gyomorból a magyar nyelvterületen általában savanyúlevest csináltak.

Délutánra az amúgy sem feszes munka mindinkább szórakozásba nőtt át. Fehérvárcsurgón olyannyira, hogy a férfiak a kolbász és a disznósajt elkészülte után fogták a szőlőbéli pince kulcsát meg a tarisznyát, aztán a gazda vezetésével kiballagtak a prэшházhoz. Számukra a disznóvágás véget ért. Amíg kint időztek, az asszonyok megtöltötték a véres hurkát, felaprították a zsírszalonnát és sütöttek-főztek a vacsorához. A férfiak a hegyből csak a vacsora, a tor idejére tértek meg.

A nap feladatai közé tartozott a hús egy részének *sózása*. A hastokon a húsdaraboknak előbb a bőrös, aztán a húsos felét jól besózták, majd a 100-150 literes *szapullóba* rakták. Az edény aljára a sonka, fölé a szalonna, az oldalas, azt követően az orja, a fej, végezetül a gyengébben sózott, kocsonyának szánt fül, farok, orr, köröm, bőr és apróbb hús került. Első nap még melegen tartották, hogy megolvadjon

rajtuk a só, utána kítették a kamrába, vászonterítővel letakarták, kétnaponként öntözték. Részben kocsonyakészítéshez használták föl, részben füstölték a bennelévöket.

A nap fénypontjára, az esti *disznótorra* a feldolgozást követő eszem-izomra, a vágásnál segédkezőkön kívül vendégül hívták a közeli rokonokat és jóbarátokat. A gyerekeket mindig elvárták, s vitték is őket. Némelyik helyen 20-30 fő is összejött, asztalhoz ült. A jókedv mellé kitűnő illatok és ízek társultak. A fehérvárcsurgói konyhában a *toros vacsora* étrendje az alábbiak szerint alakult: *orjaleves hajszálméltel, orjahus ecetes tormával, toros káboszta* (rövid káposztalé, bő hagymás, paprikás zsír, savanyú káposzta, zsíros hússzeletek összefőzve) *pecsenye, kalbász, hurka, diós- és mákos kalács, bor*. Az étek zömét mindegyik faluban a legtöbbre becsült kolbász, hurka és pecsenye tette ki. Majd mindenütt csináltak még *hus-* vagy *csontlevest* és *tőtött káosztát*. A vacsora *hájossal, hájospogácsával* egészülhetett ki. A hájas tészta újabb eredetét, elterjedését bizonyítja, hogy elkészítéséhez Sárkeresztesen a két világháború között az öregek nem is értettek, csak a fiatalasszonyok. Volt falu, ahol korábban a hájas pogácsát nem élesztővel készítették, hanem megkövesztették, s azután szétnyomkodva, zsírral keverve, fehérborral öntve gyúrták és sütötték meg. Gyakori étel volt a *fánk*. Fehérvárcsurgón a századfordulón a gazdaasszony az ölés napján *rétest* is tálalt. Hajnali négykor felkelt, meggyúrta a tésztát, amit azután este, a vacsora idejére kisütött. A pogácsák, rétesek, fánkok sokszor igen kapósak voltak az addigra hússal eltelt emberek közt. A zsíros falatokra jókat ittak, vidáman, felszabadult hangulatban beszélgettek, vaskos tréfákat mondtak, gyakran nótáztak. A gyerekek is tovább fennmaradhattak. Éjjel 10-12 óráig sem szedtek *szét, eldarvadoztak*, pedig hajnal óta talpon voltak. Mivel erősen italoztak, némelykor a régi sérelmeken *összeszólalkoztak*, sőt, *pörötek* (veszekedtek).

Napközben a munkában részt nem vett rokonoknak, ismerősöknek, különösen ha a torra sem voltak hivatalosak, *kását, toroskását* küldtek. A hurka készítéséhez főzött *kukoricakását, rizkását* tányérra öntötték, rá pecsenyezsírt, néhány pecsenyedarabot (rendszerint annyit, ahányan a megtiszteltek voltak) raktak; egy fehér kendővel, szakajtóruhával felfogták, majd valamelyik gyerekkel elküldték. Zámolyon a tányérra kítapasztott kására, miután meghintették a sült hús zsírával, és megborsozták, két májszeletet, valamint három húsdarabot tettek. Minden faluban elsősorban az öregek várták el a kását, s várják még napjainkban is. A pépes ételek sorába tartozó kása egyébként a középkortól igen fontos szerepet töltött be népi táplálkozásunkban, önálló fogás volt, melyhez a húskörítés újabb eredetű. A helyben szokásos nyersanyagból – tájegységünkben kukoricából, másutt kölesből, hajdinából – állították elő.

Sok családnál a következő napra maradt a zsírshalonna aprítása és a zsír kisütése. A hátszalonnát *aprogatták* hozzá. Ki öregebbre, ki apróbbra vágta. A *zsírsütést* a konyhában, beépített *kailanban, rézüstben* az asszonyok végezték. A szalonnadarabok alá kevés tejet öntöttek, hogy a *csörge*, azaz a *töpörtű* szép piros legyen. Sütés alatt folyamatosan keverték, nehogy leégjen. A tepertőt egyik háznál jobban, a másiknál kevésbé nyomkodták ki. Az apraja a *töpörtűspogácsába* került. A zsírt *szűrőn* át *favendőbe* öntötték le, sötét, hűvös helyen, a kamrában tárolták.

A zsírsütést követően – akár a toroskását – gyerekekkel küldték el a rokonoknak, barátoknak a *kóstolót*. A tányérra néhány pecsenye, mindegyik fajtából egy darab hurka, egy kisebb kolbász, tepertő, esetleg háj került. Legalább 4-5 helyre minden

háztól vittek. Néhol azonban annyira szétosztogatták, hogy a leszóton, füstöniválón kívül alig maradt a disznóból. Aki kapta, annak igen jólesett, de mindenképpen illett viszonzni.

A sózáshoz szorosan kapcsolódott a hús és egyes töltelékek füstölése, mellyel tartósítottak. A *füstiülés*, majd a tárolás helye a hagyományos tüzelőberendezésű parasztházakban a szabadkémény volt. Külön építményként a *husfüstiülők* csak 1945 után, az építkezési előírások szigorodásával kezdtek terjedni. Leghamarabb a kolbász, azután a disznósajt került a füstre. A leszózott húсок közül a kocsonyába valót általában egy héten belül megfőzték. Sokszor annyi *kocsonnya* aludt meg, hogy a közeli rokonoknak is jutott egy-egy tányérral. A sóban legtovább, négy-öt hétig a sonka, illetve négy hétig a szalonna, az oldalas és az orja maradt, azután füstölték. Általában elmondható, hogy korábban többet füstöltek fel a disznóból, így a fejét, az orját is, ami később elmaradt. Ezeket az oldalassal, a lapockával együtt nyáron, a nagy munkák idején levesbe vagy főzelékbe tették, ízesítettek velük és ételeik tápértékét emelték.

A disznóvágáshoz kapcsolódó szokások jelentős részben még napjainkban is élnek.

Az ismertetett munkaszokások a jeles napokhoz fűződő szokásokkal, hiedelmekkel együtt adták a két kistájon a gazdasági élet szokásainak rendszerét.

A tárgyalt társasmunkák célja a tevékenység együttes, gyors, kiadás nélküli elvégzése, a munka szórakoztatóbbá tétele, megrövidítése, a fiatalok ismerkedése volt. Dolgozhattak mindannyian egynek, vagy végezhetette ki-ki a sajátját (Szendrey 1938, 283.). Az aznapi vagy az adott időszakra rendelt feladat, tevékenység befejezését azután megünnepelték, és a bevégezésnél érzett öröm nyilvánulhatott meg a gyakorolt szokások révén.

A társasmunkákat józan valóságsszemlélet hatotta át, jóval kevesebb volt a mágikus-misztikus elem, mint a jeles napoknál. Az említett munkaalkalmak jelentős szerepet játszottak egyrészt a fiatalok ismerkedésénél, párválasztásánál, másrészt az idősebb nemzedékeknek szórakozási lehetőséget adtak. A folklór hagyományozásának fontos alkalmi voltak.

Elhalásuk vagy továbbélésük szorosan összefüggött a gazdasági, társadalmi fejlődéssel.

Gelencsér József

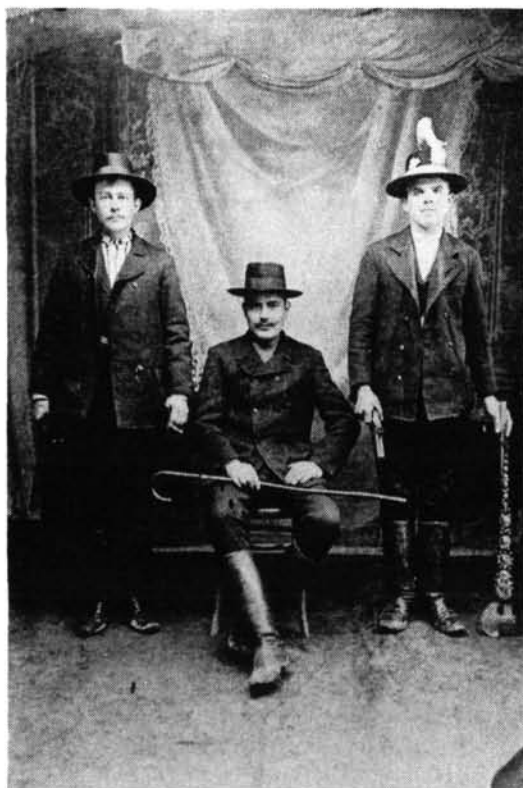
A SZŐLŐMŰVELÉS NÉPSZOKÁSAI

Az 1865-ös mezőgazdasági statisztika adatai szerint Fejér megyében 87 bortermelő község volt, összesen 17 773 kh szőlővel. Ezen a területen 1865-ben 233 060 akó bor termelt, amelynek közel 2/3 része kereskedelmi forgalomba került. A termelt mennyiségből 215 905 akó fehér bor volt. Fejér megye három legfontosabb bortermelő területe: a Vértes déli része (Mór, Pusztavám, Csókakő, Zámoly, Gánt); a Velencei-hegység; az Etyeki-dombság és a Váli-völgy a Dunát kísérő dombvonulattal (Etyek, Gyúró, Vál, Ercsi, Adony). A komáromi, nagyszombati, pozsonyi borkereskedők a megye területén vásárolt borokat egységesen móri bor elnevezéssel hozták forgalomba, függetlenül attól, hogy a bort melyik falu szőlőhegyén vásárolták. A móri borvidék minőségi borát az I. világháború végéig Németországból, Csehországból, főként Ausztriából érkezett borkereskedők vásárolták fel. Egyedül Mórról a múlt század végi filoxeravészt megelőző időszakban évenként 50 000 hl-t meghaladó bort vittek ki. A Velencei-hegységben, az Etyeki-dombságon, a Váli-völgyben és a Mezőföld Duna menti dombsorán termelt fehér- és vörösbort elsősorban a budai és pesti borkereskedők, kocsmárosok vásárolták fel. Galgóczi Károly a múlt század közepén megjelent mezőgazdasági statisztikájában meg is említette, hogy „Pestet Pest-Pilis megyén kívül főképp Nógrád és Fejér megyék tartják közönséges asztali borral” (1855, 293). Gyúron minden évben nagy eseményszámba ment a *borszállítás napja*. A budai, pesti vendéglősök az első fejtés után nagy mennyiségű bort vettek meg a faluban, amit a szőlősgazdák egyszerre, egy meghatározott napon kocsikon szállítottak a fővárosba. Ez alkalommal mindig hoztak valami ajándékot az asszonyoknak, gyerekeknek is (Bogár 1978, 38).

A szőlőtermelő községekben az esztendő szokásrendszerében jelentős helyet foglaltak el a szőlőműveléshez kapcsolódó népszokások. A Velencei-hegységben, Sukorón a szőlősgazda Bálint-napkor kiment a szőlőbe, és megmetszette a szőlőjének négy sarkán levő tőkéket, hogy jó termés legyen. Ezzel, mintegy mágikus körrel bekerítette szőlőjét az egész évben fenyegető veszedelmek ellen. E szokásokban való részvételkor az a cél vezette a szőlőtermelőket, hogy a természettől, az időjárástól nagyban függő szőlőtermést mágikus eszközökkel, varázscselekedetekkel is biztosítsák. Ezt a célt szolgálta a szőlő védőszentjeinek, Orbánnak, Donátnak segítségül hívása is.

1. Szőlőörzés

A móri borvidék a századfordulón küzdötte fel magát önálló minőségi borvidékeink közé. Területét a múlt század utolsó évtizedében keletkezett borvidékbesorolás még a szomszédos neszmélyi borvidékhez tartozónak tüntette fel. Mór község 1900-ban kérte Fejér megyétől és a kormánytól, hogy a móri borvidék legyen önálló. A kérelmet végérvényesen az 1924. évi bortörvény zárta le az önálló móri borvidék kimondásával. Területéhez 1935-ben a Fejér megyei Mór, Bodajk, Csókakő, Csákberény, Nagyveleg, Pusztavám, valamint a Komárom megyei Császár községben 1993 ha szőlő tartozott. A községek közül Mór és Pusztavám német lakosságú.

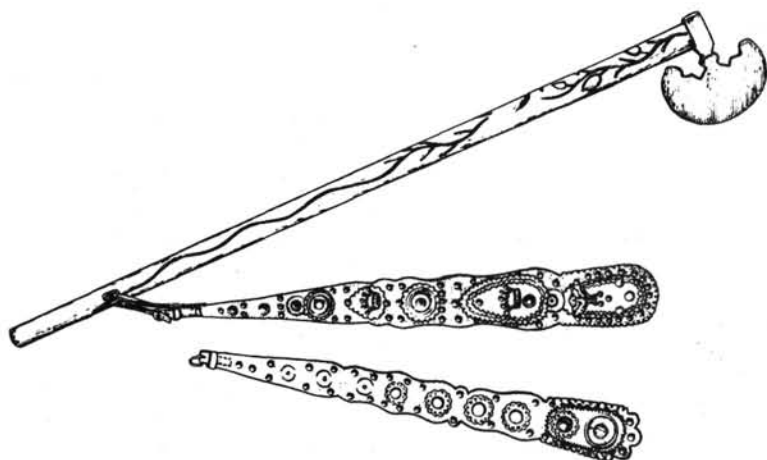
82. ábra. Szőlőcsászár és csőszlegények Mórban az 1910-es években. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

A móriak szőlői a Vértes déli és délnyugati lejtőin *Csókahegyen, Pohárhegyen* (Häferlweingarten) *Látóhegyen, Kecsehegyen, (Lerchenfeld), Vénhegyen, Cserháton, Árpádhegyen, Táborhegyen, Terézhegyen, (Reselweingarten), Koronahegyen, Örömhegyen, Reményhegyen* voltak. A nagyobb hegyeken 2, a kisebb hegyeken 1, tavasztól-őszig felfogadott szőlőcsászár (Bergmeister) őrizetére bízták a szőlőket. *Csókahegyre, Kecsehegyre, Vénhegyre, Táborhegyre* 2-2, a többire 1-1 szőlőcsászárt fogadtak fel. A szőlőhegyek életét a századfordulótól kezdve a *hegyközség* irányította, élén a *hegybíróval* (Bergrichter). Mórban a századfordulón három hegyközségi szervezet is alakult: az *Árpád Hegyközség* 1897-ben, a *Rácz Sándor Hegyközség* 1901-ben, a *Táborhegyi Szőlőhegy* 1902-ben. A hegyközségek vezetősége és tagsága minden évben márciusban a községházán tartott gyűlésen választotta meg a szőlőcsászárakat. Szőlőcsászárnak idősebb, nős férfiak jelentek.

A tavasztól-őszig szolgálatban álló szőlőcsászárak (Bergmeister) mellé a szőlőérés időszakára 18-21 év körüli, nőtlen *csőszlegényeket* (Hirtenbube) vett fel a hegyközség. Csőszlegénynek századunkban már leginkább a vagyontalan napszámos emberek gyerekei jelentek. A nyári szőlőmunkák után a szüret előtti időszakban már nem

83. ábra. Darutollas kalap, Mór özv. Hübner Józsefné tulajdona.

84. ábra. Csőzfokos. Mór, özv. Hübner Józsefné tulajdona.

kaptak napszámos munkát, ezért szegődtek el csőszlegénynek. Szolgálatba lépésüknek nem volt pontos határnapja: akkor vonultak ki a hegyre, amikor augusztus második felében a szőlő már érni, *világosodni* kezdett. Minden szőlőhegyre két csőszlegényt osztottak be. A csőszlegény szeretője barátnőivel együtt a legény szolgálatba lépésének napjára fenyőágakból, zöld szőlőhajtásokból, szőlőlevelekből, ószirozásból egy kb. 60 cm átmérőjű koszorút (Hirtenkranz) készített. A koszorúra széles, piros, kék selyemszalagokat, lelógó *maslit* kötött. Ebédre tyúkhúslevest főzött, rántott húst, süteményt (*Kwirzedl, Linzer, Katzenpratzl*) sütött. A koszorút és az ételt a szolgálatbalépés napjának reggelén a csőszlegény és szeretője ünnepi viseletbe öltözve, vitték ki barátaik, barátnőik kíséretében a hegyre a csőszkunyóhoz (Hütte). Három-négy méter magas póznára (Hirtestangl) kötötték a koszorút, majd a póznát a kunyhó mellé a földbe ásták. A felállított csópózna az egész hegy számára jelezte, hogy a csőszlegények elkezdték a szőlőőrzést. Szőlővel, almával, körtével, a kunyhót is feldíszítették, majd a csősszel (Bergmeister) és a jelenlévő barátokkal, barátnőkkel együtt elfogyasztották az ebédet, ittak, énekeltek. Arra is volt példa, hogy valamelyik legény harmonikázott, s a jelenlevők a kunyhó előtt táncoltak.

A csőszlegények ezen a napon ünnepi ruhát: fekete finomposztó kabátot, csizmanadrágot, csizmát, mellényt, fehér inget, darutollas kalapot (Kranefederhut) viseltek. Darutollas, hímzett szalagos kalapban mentek a móri legények a bálókba is. A kalapdísz szeretőjüktől kapták. Boltban vásárolták meg a lányok a darutollat, a széles, fehér, rózsaszín, vagy világoskék szalagot, a művirágokat. A teljes szélességben hímzéssel díszített szalag mögé szűrték a darutollat, a rozmaringszálat, aszparátuszt és a művirágokat. A csőszlegények kezükben hatalmi jelvényüket, a csőszfokost (Hirtenhackl) tartották. Ez leggyakrabban félkör vagy félhold alakú, vésett díszítésű kovácsoltvas balta. Legtöbbször 70-90 cm hosszú keményfa nyelét is faragott virágornamentika borítja. Nyelének alsó végéhez hosszú, széles bőrszíjat kötnek. Ez igen díszes szíjgyártó munka: különböző színű bőrből készült rátétes díszítéssel, cifra rézgombokkal kiverve. A csőszlegények e szíj segítségével karjukon, vállukon lógatták a fokost. A csőszfokos a csőszlegények felszerelése, a csősznél (Bergmeister) csak görbe bot (Stock) volt. A csőszök és csőszlegények viseletét jól szemlélteti egy XX. század eleji fénykép, amelyre 1980-ban bukkantam Móron. A képen középen az idősebb csősz (Bergmeister) ül, kezében görbe bottal. A jobb oldalon álló csőszlegényt ünnepi viseletben, teljes felszerelésével láthatjuk: darutollas kalapban, bal kezében szép csőszfokossal, jobb kezében pisztollyal (Revolver). A bal oldalon álló legény egyik kezében pisztolyt, másik kezében cigarettát tart. Felszerelésükből csupán az ökörszarvból készült kürt (Tute) és a távcső (Gucker) hiányzik.

Móron 1976-ban Hübler Józsefnél egy darutollas kalapot és egy csőszfokost találtam. A félkör alakú fokost 1908-ban egy móri kovács, nyelét egy helyi asztalos, szíját móri szíjgyártó készítette. A szép formájú kovácsoltvas fokos díszítetlen, keményfa nyelén vésett növényi inda fut végig. Szíjára piros-sárga-fekete bőrrátétes díszítés, réz- és porcelángombok, rézkoronák kerültek. Nyelének hossza 87 cm, a fokos szélessége 13 cm. A fokost a mai tulajdonos édesapja, Hübler Ferenc (szül. 1888) csőszlegény korában használta a Táborhegyen és Örmhegyen 1908–1909-ben.

A székesfehérvári István Király Múzeum néprajzi gyűjteményében található csőszfokosok közül figyelemre méltó az az 1837-ben készült fokos, amely Pusztavámon a német nemzetiségi néprajzi kiállítás anyaggyűjtése során került elő 1980-ban.

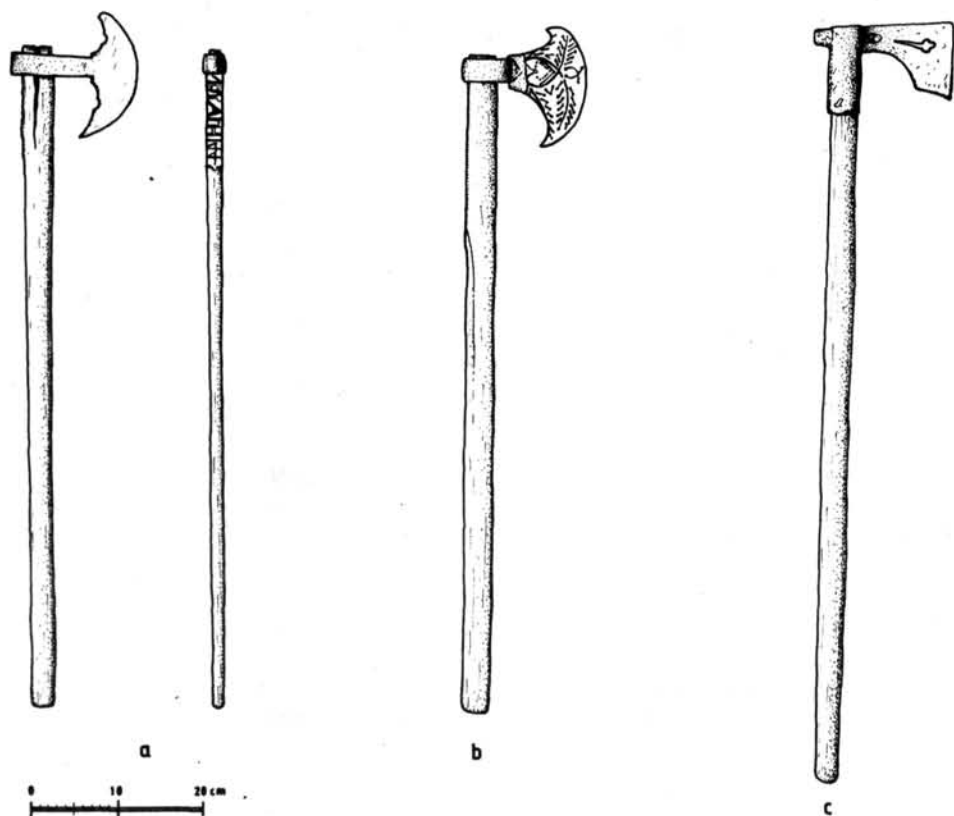
85. ábra. Csőszfokos Pusztavámról 1837-ből. István Király Múzeum, Székesfehérvár. Lelt. sz.: 80.671.

(Ltsz.: 80.671.) A vésett díszítésű kovácsoltvas fokos évszámos, monogramos: 1837 MIL. Móron és Pusztavámon a készíttető legény nevének kezdőbetűit örökítette meg a kovács a fokoson. Később a fokost más legénynek is kölcsönadhatták, az utódok örökölték; a későbbi használók monogramjukat gyakran a fokos nyelébe vésték. A pusztavámi fokos akácfa nyelét faragott növényi inda díszíti, a végén levő lyuk arról tanúskodik, hogy eredetileg szíj is tartozott hozzá. Nyelének hossza 93 cm, a fokos szélessége 13,5 cm. Mórról Mirkva János csendbiztos ajándékként került a múzeumba 1910-ben az a fokos, amelynek leltárkönyvi bejegyzésében olvashatjuk: „Használták a móri szőlőpásztorok” (Ltsz.: 1124). Nyelén több használójának monogramja látható. A nyél hossza 76 cm, a fokos szélessége 15 cm. Pusztavámról 1912-ben egy vésett díszítésű csőszfokost vásárolt meg a múzeum (Ltsz.: 44. 51. 1.) Közepén egy szív, két oldalán L. I. monogram olvasható, amit négy szál rozmaring fog közre. Úgy látszik, hogy nyeléből egy darabot lefűrészelték, az csak 75 cm hosszú. A fokos szélessége 14 cm. Az István Király Múzeumban Pákozdról is őrzünk egy félkör alakú, kovácsoltvas fokost, faragott keményfa nyéllal, rézgombokkal kivert szíjjal (Ltsz.: 56. 250. 1.). Pákozdon ismeretlen a szőlőörzés bemutatott rendszere, így feltételezem, hogy a csőszfokos a móri borvidékről, vagy a szomszédos német lakosságú Nadaprról került Pákozdra.

A bemutatott fokosok a félkör vagy félhold alakú formához tartoznak. Mivel ez a forma a legelterjedtebb, a legrégebb évszámos példányunk is ehhez a formához tartozik, ezért valószínű, hogy ezt a formát hozták magukkal eredeti lakóhelyükről a Móra és Pusztavámra települt németek. Ritkán a félkör vagy félhold alakú formától eltérő csőszfokosokkal is találkozunk.

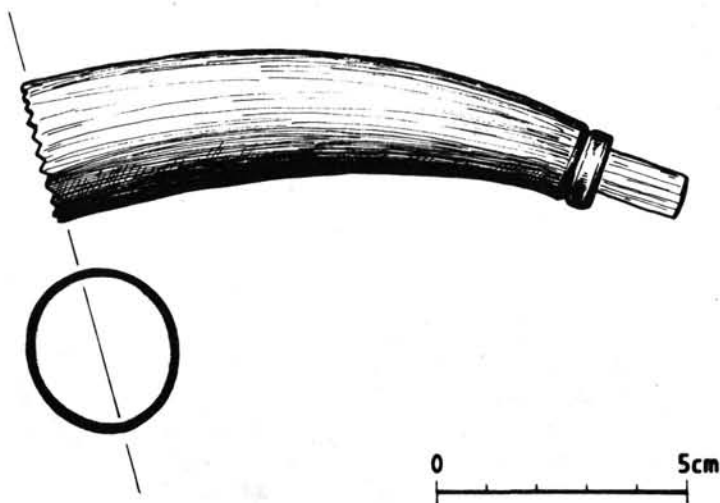
Ilyen az a bárd alakú, kovácsoltvas csőszfokos, amely Móron Négele Márton tulajdonában van. Ugyancsak Móron Pisch György présházában találtam egy kis csákány formájú csőszfokost.

A szőlőcsőszök áprilistól a szüret végéig, a csőszlegények augusztustól a szüret végéig éjjel-nappal a hegyen tartózkodtak, a csőszkunyhóban laktak. Csőszkunyhókról is a hegyközség gondoskodott. Téglá, vagy vályogfalú, cserép vagy szalmatetővel fedett, egyhelyiségű épületek voltak. Móron a város északi részén a Hársfa és a Pince utcában szép pincesorokba rendeződve állnak a présházák, pincék. A szőlőhegyekben nem volt senkinek présháza-pincéje, ezért századunkban már sokan a szőlőbe is építettek csőszkunyhó szerű, eső elleni menedékkül szolgáló épületet. Útközben támadt vihar, eső elől a csőszök ezekben is meghúzódhattak. A nagyobb hegyeken két csőszkunyhó is volt, mindig a hegy legmagasabb részén, ahonnan a csőszök egész területüket belátták. Abban az esetben, ha otthonról nem hozták nekik az ételt, főztek is maguknak a kunyhóban.

86. ábra. Csőszfokosok. *a*: Mór. István Király Múzeum. Lelt. sz.: 1124. *b*: Pusztavám. István Király Múzeum. Lelt. sz.: 44.51.1. *c*: Mór. Négele Márton tulajdona.

A csőszöket a hegybíró ellenőrizte. Legfontosabb feladatuk volt a rájuk bízott szőlőterület védelme az emberi és állati kártevőktől. Utóbbiak közül a seregélyeket riasztópisztollyal igyekeztek távol tartani az érő szőlőtől. Nem túrtek meg illetéktelen, idegen személyt a szőlőhegyen. Ha kártevő, a szőlőt, gyümölcsöt dézsmáló embert fogtak, bevitték a község házára a hegybíró elé, aki a tolvajt figyelmeztette, vagy bírságot, büntetést szabott ki rá. A csőszök, csőszlegények a hegyen járás közben ökörszarvból készült kürttel jelezték egymásnak, hogy merre járnak. Gyakran kürtvagy sípjellel hívták is egymást, két hegy határán összejöttek és beszélgettek. Kürtjellel figyelmeztették egymást abban az esetben is, ha a szőlőhegyre idegen, illetéktelen személy érkezett. Szőlőéréskor éjjel is járták a hegyet, ilyenkor felváltva aludtak. Egyik csősz vagy csőszlegény minden délben harangozott a kecskehegyi Orbán-kápolnában. A szombat déli harangszóval a heti szőlőmunkák végét is jelezték. Szombaton délben a szőlőhegyi dülők végén lévő sorompókat lezárták,

87. ábra. Csószkürt Pusztavámról. Dr. Gaál János tulajdona.

szombat délután és vasárnap senki nem tartózkodhatott a szőlőhegyen. Aki esetleg szombat délután is ott maradt, azt a csósz elzavarta. Augusztus 20-a után a szőlőhegyet lezárták, a csószökön kívül szinte senki nem mehetett be a szőlőbe. A szőlőhegyi sorompókat lelakatolták, ha valamelyik szőlőtulajdonos kocsival be akart menni (pl. ha trágyát akart bevinni a szőlőjébe), akkor a csósz a sorompót felnyitotta.

A móri hegyközségi rendszabályok szerint a vincellérek és szőlőmunkások munkájára is a szőlőcsósz ügyelt fel. Az Árpád Hegyközség 1897-ben összeállított szabályzata szerint: „A munkarend betartására a hegyőr felügyelni és a rendetlen vinczellért, illetve munkásokat a hegybírónak bejelenteni tartozik.” Az 1902-ben életbe lépett hegyközségi rendszabály szerint: „A szőlőmunkások délben a munkát a hegyőr által adott harang-jelkor kezdik és hagyják abba”.

Mór nagyközség 1900. június 9-én tartott képviselőtestületi ülésének jegyzőkönyvéből megtudjuk: „Az előljáráóság jelenti, miszerint a helybeli hegyközségek a jégverés elleni védelemre 43 drb viharágyút szereznek be.” A viharágyúk kezelése is a szőlőcsószök feladata volt. Az Árpád Hegyközség 1902. évi szabályzata szerint: „A hegyőr szolgálatából azonnal elbocsátandó, ha a gondjaira bízott viharágyút hanyagul kezeli”.

Kötelességük volt a nyári zivatarok után a szőlőhegyi utakat, dűlőket megjavítani, hogy azokon a szőlőtulajdonosok kocsival közlekedhessenek. Ha a víz nagyon tönkretette az utakat, akkor a szőlőcsószök segítséget is kaptak a javításhoz, a hegyközség néhány napszámot fogadott fel melléjük. Ilyenkor minden szőlőtulajdonos 15–20 kéve venyigét köteles volt adni, amivel a víz által mosott gödröket betöltötték, és földet raktak rá. Feladataik közé tartozott a dűlőkaszálás is. A dűlők szélén kaszált széna a csószöké lett.

88. ábra. A mödlingi szőlőhegy csőzőkkel, csőzskunyhóval és csőzspóznákkal. Metszet a XVII. század közepéről. Bezirksmuseum Mödling. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

A csőzők pénzbeli fizetségüket a hegyközségtől kapták. Ezt a pénzt a gazdák fizették be a hegyközségi adó részeként. A móri csőzők fizetése egy napszámos fizetésénél alacsonyabb volt. A csőzlegények általában a csőz fizetésének felét kapták. Szüretkor a csőzők és a csőzlegények egy üveg bort és egy kis borralalót kaptak minden szőlőtulajdonostól. Ezt rendszerint akkor kapták meg, amikor a vidám szüretelőket pisztoly- vagy puskadurrogatással jól megijesztették.

Szüret után a csőzők és csőzlegények megbizatása lejárt. A szőlőérés időszakának végét a csőzlegények a móri Stéger-, Stroffer- vagy Turják vendéglőben megrendezett *csőzbállal* (Hirtenball) ünnepelték meg. Ezen rajtuk kívül szeretőjük, barátaik is részt vettek. A csőzbálon a móri fúvószenekar (Blechmusik) muzsikájára járták a különféle táncokat: a schmiedet, a trällilit, a walzert, a párnatáncot (Polstertanz), az öregasszonyok táncát (Altweibertanz) és a csárdást. Móron utoljára 1935-ben fogadtak fel csőzlegényeket, az utolsó csőzbált is ebben az évben

89. ábra. J.M. Ranftl *Weinhüter und Mädchen* című festménye, 1830 körül. Gelen-csér Ferenc reprodukciója.

rendezték. A csőszbáltól függetlenül minden évben tartottak szüreti felvonulást, szüreti bált is. Ezen a móri csőszlegények is részt vettek.

A pusztavámiak szőlői *Márkushegy* (Markus), *Szőkehegy* (Weißberg), *Homokszőlő* (Sandweingarten), az *Urasági szőlők* (Herrschaftswiesen) és a Császár község határához tartozó *Szigetszőlő* és *Kopaszhegy* területén voltak. Valamennyi hegyre 2–2 csősz (Bergleute) fogadtak fel, akik az I. világháború végéig tavasztól-őszig a csőszkunyhóban (Hütte) laktak. Az I. világháború után már csak hajnaltól késő estig tartózkodtak a hegyen. A móri csőszökhöz hasonlóan megbízható, nős férfiak voltak, akiket a község fogadott fel. Fizetésüket a szőlőtulajdonosoktól kapták. Szüret után végigjárták a házakat, összegyűjtötték a szőlőterület nagysága után járó pénzt.

Az I. világháború előtt Pusztavámon is a szőlőérés időszakában csőszlegényeket (Hirtenburschen) vettek fel a csőszök mellé, minden hegyre két csőszlegényt. A csőszlegényeknél rozmaringgal, szalagokkal díszített csőszfokos (Hirtenhackl) és ökörszurvából készült kürt (Tute) volt. Utóbbiból napjainkra az egész móri borvidékről csupán egyetlen példány maradt fenn. Dr. Gaál János székesfehérvári tanár őrzi azt a tehénszarv hegyéből készült, 13 cm hosszú csőszkürtöt, amivel édesapja, Gaál

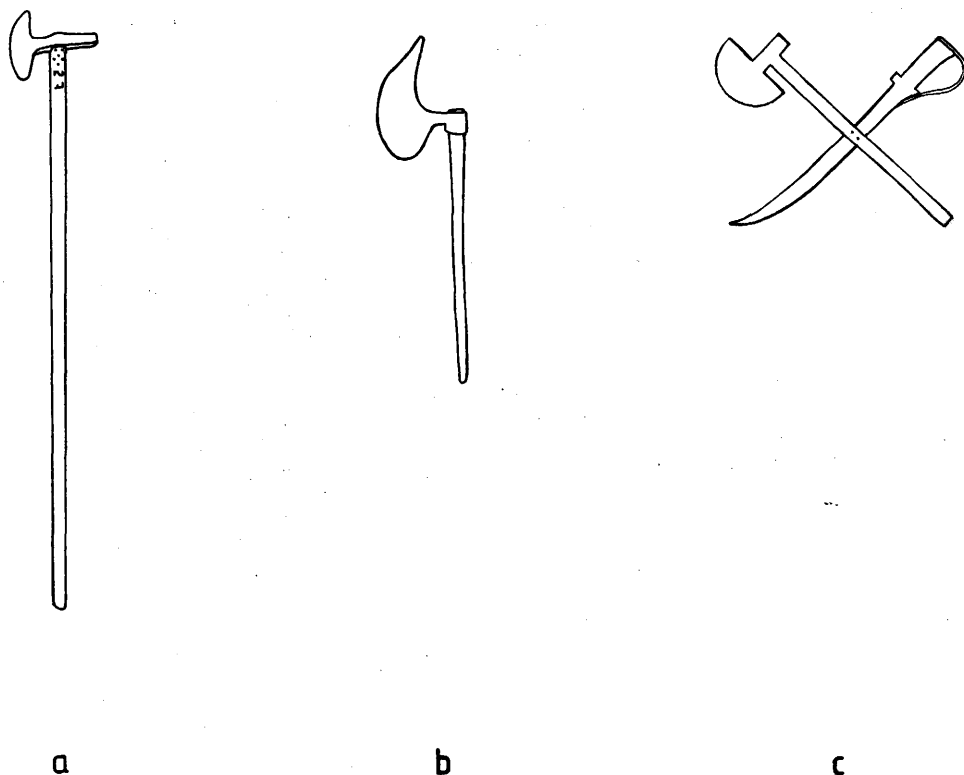

90. ábra. Szőlőcsöszök a kunyhó előtt csőszfokossal és csőszkürttel. Perchtoldsdorf, Alsó-Ausztria, 1912. Gelencsér Ferenc reprodukciója, F. Schnunkó nyomán.

Pál az I. világháború előtt 2–3 évig a pusztavámi Szőkehegyen teljesített szolgálatot. Gaál Pál Hungler Mártonnal együtt volt csőszlegény. A kürtöt apjától örökölte. Fuvókája eredetileg egy behasított lúdtoll volt. Díszes, bőrrátétes szíjjal a vállára akasztva vitte a csőszlegény. Szüretkor a szőlőhegy azon részén, ahol a legtöbb szüreteltek a csőszlegények rozmaringgal, szalagokkal díszített póznát (Maibaum) szűrtak le.

Hambuch Wendel a pusztavámi szőlőművelésről szóló könyvében a csőszlegényeket is bemutatta: „A csőszlegények ezt a munkát leginkább szórakozásból végezték, mivel a csőszöktől csak egy kevés fizetést kaptak. Kinn a szőlőhegyeken sokat tréfálkoztak az emberekkel, puskaropogtatással megijesztették a lányokat és asszonyokat. Gyakran megkínálták őket borral és szivarral. Szüretkor ünnepi viseletbe öltöztek, rozmaringos, szalagos kalapot tettek.” (1981, 72.) Hasonlóan mutatta be a csőszlegények tevékenységét a Pusztavámról 1945 után Németországba telepített németek által megjelentetett helytörténeti monográfia is (Tafferner–Schell 1978, 153).

Mivel a szőlőőrzésnek Mórról és Pusztavámról bemutatott rendszere ismeretlen a móri borvidék magyar községeiben, ezért vele kapcsolatban felmerül a német eredet kérdése. Az eredetkérdés tisztázásához először ki kell deríteni a móri és pusztavámi németek származási helyét, majd azt kell megvizsgálni, hogy eredeti lakóhelyükön ismert-e a szőlőőrzés náluk fennmaradt rendszere.

91. ábra. Félkör- vagy félhold alakú csószfokosok Alsó-Ausztriából. *a*: Hautzendorf, *b*: Münichstal, *c*: Csószpózna jelvény (*Hüterwehr*), Hautzendorf. W. Galler nyomán.

A településtörténeti kutatásokból tudjuk, hogy Móra a török elleni felszabadító háború után, 1698-ban Hochburg János, az új birtokos kezdte el a németek betelepítését. Hochburg János a török háborúk idején Magyaróváron élmezési tiszt volt, s a kincstártól Moson megyében birtokot is bérelt. A XVII. század végén XVIII. század elején Hochburg János Moson megyei birtokairól, Magyaróvár környékéről érkeztek német telepések Móra. Közülük sokan a XVIII. század első évtizedében Pustavámra költöztek (Jenei 1977, 73; Farkas 1976, 167, 168). A XVII. század végi XVIII. századi móri egyházi anyakönyvek bejegyzéseiből az derült ki, hogy a Német-Római Szent Birodalom számos tartományából és városából érkeztek telepések, közöttük feltűnően sok az ausztriai (ezen belül is az alsó-ausztriai és bécsi), de akad köztük szászországi is (Vadász 1977, 93–94). Pustavámra a Mórról átköltözötteken kívül az osztrák-magyar határvidékről, Alsó-Ausztriából is telepítettek németeket. A községben azt állítják, hogy a német lakosok első csoportja a Moson megyei

Miklósfaluból (Nickelsdorf, Burgenland) és Rajkáról (Ragendorf, Moson m.) érkezett. Mindkét Moson megyei falu katolikus és evangélikus német lakosságú (Csaplovics 1821, II. 220–221). Pusztavámra is katolikus és evangélikus németek települtek. Schwarzwaldot is emlegetnek származási helyként. Azonban itt valószínűleg nem a badeni Schwarzwaldról lehet szó, hanem a Moson megyei Feketeerdő (Schwarzwald) községről. Bár ez Fényes Elek 1851-ben megjelent geográfiai szótára és az 1873-as helységnévtár szerint magyar falu, de mindkét munka a község német nevét (Schwarzwald) is feltüntette (1851, II. 11). Vályi András 1796-ban megjelent országleírása szerint Fekete Erdő (Schwarzer Wald) „elegyes falu, lakosai katolikusok” (1796, I. 593, 668). Eszerint a Mórra és Pusztavámra telepítés idején Feketeerdőn még német lakosság is élt.

Az osztrák néprajzi irodalomból ismerjük az észak-burgenlandi és az alsó-ausztriai területek szőlőőrzésének rendszerét (Thiel 1933; Plöckinger 1940; 1947–48; Bauer 1954, 123–145; Schunko 1963, 154–157; Schmidt 1966, 117–122; Mayerhofer-Klier 1969, 62–63; Lies 1972, 188–201). Werner Galler Bécsben az Alsó-Ausztriai Tartományi Múzeumban 1979 őszén példamutató kiállítást rendezett a szőlőőrzésről, gazdag tartalmú katalógust írt, s azóta a témával több tanulmányában is foglalkozott (1979 a; 1979 b; 1982; 1984).

Észak-Burgenlandban csak a szőlőérés időszakában, Jakab (július 25.) vagy Lőrinc napján (augusztus 10.) kezdődött a szőlőőrzés. Szőlőcsósznek leggyakrabban arra rátermett parasztleányeket vettek fel, akik számára a község részéről ez volt az első nyilvános megbízás. Kalapjuk mellé virágot, ürmcsokrot vagy seregélyszárnyat tűztek. Kezükben csószfokossal jártak a szőlőhegyen. A csószfokos tájnyelvi megnevezése a Fertő-tótól északkeletre eső községekben: *Hiatack*’l. Felszerelésükhöz még a síp (*Pfeiferl*) vagy a kürt (*Horn*) tartozott. Szolgálatuk kezdetén az őrzésükre bízott terület egy jól látható helyén csószpóznát állítottak fel (*hiatapam*, Hüterbaum, *hiastanga*, Hüterstange). Ez legtöbbször legallyazott nyír-, tölgy-, bükk- vagy fenyőfa volt. A Fertő-tótól északra eső községekben a csószpózna végére 2–3 csokor ürmöt (*Arthemisia absinthium*) kötöttek. A tótól északkeletre egy ördögsekér tövet (*Eryngium campestre*) akasztottak a csószpóznára. Fertőmeggyes (Mörbisch), Oszlop (Oslip) és Szentmargitbánya (St. Margarethen) községekben a csószpózna hegyén meghagyott néhány zöld ágat színes szalagokkal díszítették. Észak-Burgenlandban a csószpózna felállítására régi hagyomány: 1750-ben egy ruszti kamarai számadásban 3 csószpózna felállítására számoltak el kiadást. Szüret után Észak-Burgenlandban is csószbált (*hiatans*, Hütertanz) rendeztek. Ruszton a XIX. század elején a szüret végét a csószök a felső városkapu fölötti dombon leadott puskalövésekkel jelezték a környező falvak lakóinak, majd ünnepélyesen, zenével vonultak a csószbálra. Több faluban 8 nappal a szüret befejezése után a kocsmában rendezték meg a csószbált. A csószök már napokkal előtte házról-házra járva bort vagy mustot gyűjtöttek a rendezvényre, amelynek tiszta nyeresége az övéké lett (Bauer 1954, 123–132, 144–145). Alsó-Ausztriában is csak a szőlőérés időszakában alkalmaztak csószöket. Falubeli leányeket fogadtak fel, akiket 1670-ben Altmannsdorf és Lainz községekben csószleányeknek (Hüterbuben) neveztek (Schmidt 1966, 118). Weinviertel területén szellérek fiai, fiatal napszámosok, szegényparasztok jelentkeztek szőlőcsósznek (Galler 1979a, 26). Figyelemre méltó az a sokféleség, amely ma a csószleányek kalapdíszzeit jellemzi. A régi ábrázolásokon kalapdíszként tollat, virágcsokrot, szalagokat látunk. Két szál

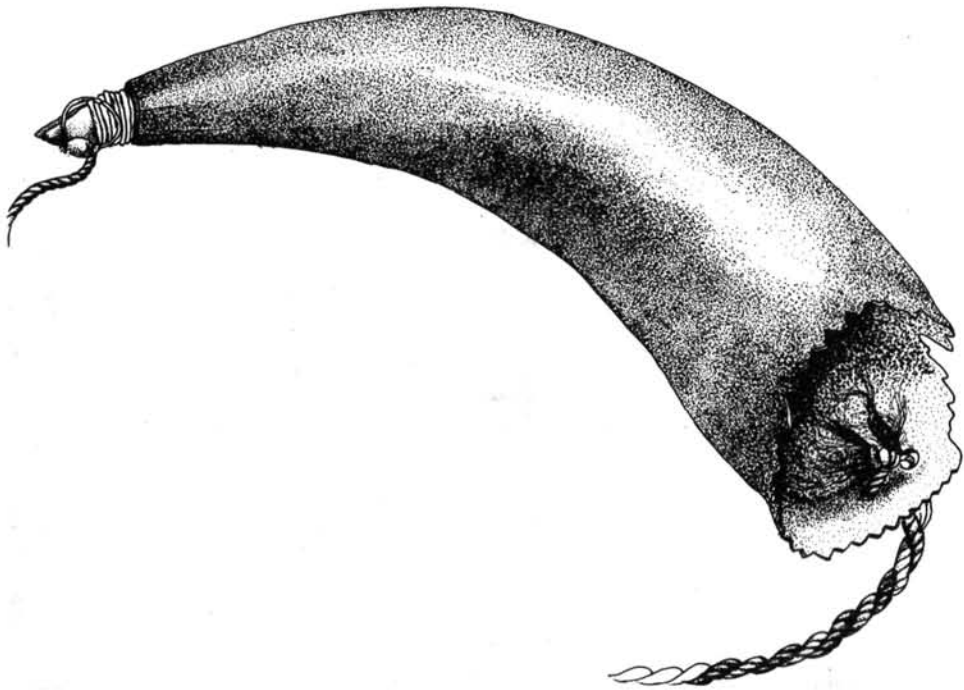

92. ábra. Legények kezükben ökörszarvból készült kürttel a szüreti felvonulás résztvevői között. Részlet Moritz Retsch litográfiájából. Hoflößnitz, Szászország, 1840 R. Weinhold nyomán.

toll díszíti a kalapját annak a csőszlegénynek, aki a mödlingi múzeum XVII. század közepén keletkezett metszetén látható. A kép a mödlingi (Alsó-Ausztria) szőlőhegyet ábrázolja (Galler 1979a, 52–53).

Virágcsokor és szalagok díszítik a csőszlegények kalapját J. M. Ranftl *Weinhüter und Mädchen* című 1830 körül keletkezett metszetén (Schmidt 1966, 2. ábra). Századunkban a Wachauban ürom, Weinviertel területén mezei virágcsokor vagy tollak szolgáltak kalapdíszül (Galler 1979 a, 30–32).

A csőszfokosok (*Hiatahackl*) is megtalálhatók Alsó-Ausztriában. Legelterjedtebbek keleti felében, a Weinviertel, a Morvamező területén, Béctől délre Perchtoldsdorf és Mödling között valamint Hainburg és Bruck an der Leita környékén. A Weinviertel területéről két félkör vagy félhold alakú csőszfokost ismerünk, amelyek formailag a móri és a pusztavámi csőszfokosok párhuzamainak tekinthetők (Plöckinger 1940; Galler 1979a, 33; 1979b, 135). Hogy ez a csőszfokos forma Alsó-Ausztriában régi, azt az is bizonyítja, hogy a csőszpóznára rakott jelvények (*Hüterwehr*) között is ez szerepel. Hautzendorf községből (Weinviertel) 1920-ban került a krems-i szőlészeti múzeumba egy fából faragott csőszpózna jelvény, amely egymást keresztező félkör alakú fokosból és kardból áll (Plöckinger 1940, 4). A mödlingi metszeten egyik csősz kezében hentesbárdhoz hasonló, a másikon félhold alakú csőszfokost látunk. Mindkettő egészen rövid nyelű. Elgondolkodtató, hogy Alsó-Ausztriában miért nem maradtak fenn ezek a régi fokosformák. A nagy területről publikált, nagyszámú fokos közül csupán a hautzendorfi és a münchenstali fokos tartozik a régies félkör vagy félhold alakú formához. E forma régiségét az is bizonyítja, hogy legnagyobb számban ez maradt fenn a XVII. század végén, XVIII. század első felében Magyarországra települt németek kezén. A régi fokosforma alsó-ausztriai hiányára talán Leopold Schmidt egyik megjegyzése vet fényt. E szerint Alsó-Ausztriában a csőszfokos használatát – mint túl veszélyes fegyvert, amivel a csőszök gyakran embert is öltek –

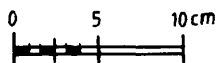
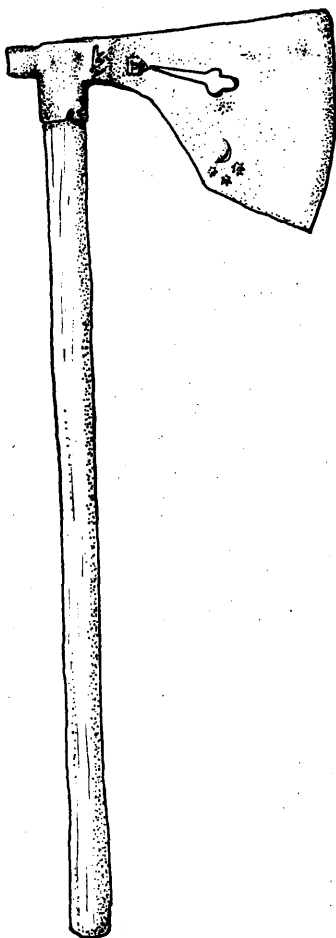

93. ábra. Csószkürt Mezőfalváról. István Király Múzeum, Székesfehérvár. Lelt. sz.: 71.90.1.

többször is megtiltották (1966, 118). Lehetséges, hogy a tiltások a csószfokosok beszolgáltatásával, megsemmisítésével is együtt jártak.

Ökörszarvból készült nagyobb kürtöket (*Hüterhorn*) vagy kisebb sípokot (*Hüterporztl*, *Hüterpfeiferl*) Wachau, Weinviertel területén, Klosterneuburg, Mödling és Hainburg környékén használtak a szőlőcsószók (Galler 1979a, 43–44). A mödlingi metszet egyik csősze is ökörszarvból készült kürtöt fúj.

A csószpóznának (*Hiatabaum*, *Hiatastanga*) számtalan változatával találkozunk Alsó-Ausztriában. Werner Galler két csoportba sorolta őket: 1. Csúccsal rendelkező, leginkább a májusfára emlékeztető csószpóznák (*Hüterbaum*). Anyaguk leggyakrabban fenyő, nyír, kőris vagy akácfa. Csúcsukat szalagokkal díszítik. Előfordulnak a Weinviertel területén, a Bécset északról és délről határoló borvidéken (Klosterneuburg környéke; Südbahnweingebiet), Bruckban. 2. Póznára kötözött vagy akasztott növényekből álló csószpózna (*Hüterstange*). A pózna végére leggyakrabban bogáncsot, szamárlenyeret, ürmöt kötöznek vagy akasztanak. Ez a csószpózna-forma a tartománynak északi sávját jellemzi Pernersdorf és Altlichtenwarth között, de előfordul délkeleten, Hainburg környékén is. Nyugaton mindkét csószpózna forma előfordul (1979a, 45–51; 1982, 120). E két fő forma mellett számos olyan változat is előfordul, amelyek elfogadhatók a móri csószpózna párhuzamainak. Ezeket elsősor-

94. ábra. Fokos Székesfehérvárról. István Király Múzeum, Székesfehérvár, Lelt. sz.: 1560.

ban Wagram területéről ismerjük. Hadersdorf am Kamp és Gneixendorf községben a csőszpóznaként felállított fenyőfa csúcsára ürömből font koszorút akasztanak (Plöckinger 1940,4; 1947–48, 143; Galler 1979a, 48). Niederrußbach községben ezt a koszorút nyírfaágból fonják, körtével, almával és szőlőfürtökkel díszítik (Galler 1979a, 48). A mödlingi metszeten a magasles (*Hutsäule*) tetején a 2. csoportba tartozó csőszpóznát látjuk.

Szüret után Alsó-Ausztria bortermelő községeiben szüreti felvonulást (*Hüterei-
zug, Hüterumzug*) rendeztek, amit mulatság (*Hütermusi*) zárt le. A felvonulás és a bál főszereplői a teljes fegyverzetben felvonuló szőlőcsőszök voltak. Néhol a mulatság bevétele is őket illette meg (Mayerhofer-Klier 1969, 62–63; Galler 1979a, 70–76).

A szászországi szőlőőrzésről Moritz Retzsch, a drezdai művészeti akadémia tanárának litográfiája tájékoztat bennünket. Retzsch képe a Drezdától északnyugatra lévő Hoflößnitzben, a szász választófejedelem szőlészetében 1840-ben rendezett szüreti felvonulásról készült. A litográfiát néprajzi szempontból Rudolf Weinhold elemezte (1965, 192–205). A felvonulás résztvevői közül témánk szempontjából figyelmet érdemel egy legénycsoport kezükben ökörszarvból készült kürttel (*Burschen mit Wachthörnern*).

A móri borvidék német községeiben a szőlőőrzés rendszerében számos, az eredeti lakóhelyükről származó elem őrződött meg. A csőszlegények viseletéből a darutollas kalap, felszerelésükből a csőszfokos és az ökörszarvból készült kürt tartozik ebbe a csoportba. Eredeti lakóhelyükről magukkal hozott szokáselem a szőlőőrzés kezdetén a csőszpózna felállítása, szolgálatuk végén a csőszbál megrendezése, részvételük a szüreti felvonuláson.

A magyar közigazgatás, a községi szervezet hatását látom abban, hogy a szőlőhegyet, a határ más részeihez hasonlóan, tavasztól-őszig felfogadott szőlőcsősz őrizte. Ugyanakkor a szőlőérés időszakában szolgálatot teljesítő csőszlegények alkalmazását eredeti lakóhelyük szőlőőrzési rendszeréből megőrzött elemnek tekintem.

Figyelemre méltó, hogy a szőlőőrzésnek ez a javarészt magukkal hozott elemekből álló rendszere a móri borvidék német lakosságánál a telepítés után két évszázadon keresztül, egészen századunk első feléig fennmaradt.

Fejér megye többi német nemzetiségi településén ismeretlen a szőlőőrzés itt bemutatott rendszere. Vértesacsán az *Öreghegy, Újhegy, Csaplár, Páskom, Pinceharaszt* és *Meleg* szőlőhegyekre csak a szőlőérés időszakára, augusztus közepétől fogadtak fel egy-egy szőlőcsősz (Weingartenhirt). A szőlőcsőszök rendszerint öreg, sok esetben özvegy, család nélküli emberek voltak. Görbe bottal (*grumer Stock*) jártak, kalapjuk mellé mezei virágot, szép fényes madártollat, ürgefarkat tűztek. A tehénszarv hegyéből készült kürt (*Tudlhorn*) is felszerelésükhöz tartozott. A vértesacsai szőlőcsőszök kinn laktak a szőlőhegyen a saját présházukban. Szolgálatukért a hegyközségtől pénzt, szüretkor a szőlősgazdáktól egy vödör szőlőt, 1–2 liter mustot kaptak. Ha még volt az óborból, akkor szüretkor meg is kínálták a szőlőcsősz, ezért az mindig ott tartózkodott, ahol szüreteltek.

Etyeken minden dülőben egy szőlőcsősz (*Hirt*) vigyázta tavasztól-őszig a szőlőket. Az etyekiek szőlővel beültetett dülői: a *Szabadföldi dülő* (Freiacker), a *Sánc* (Schanz), a *Boti úti páskom* (Wouder Paschkom), az *Újhegyi dülő* (die Neuen), az *Öreghegy* (Oltgebirg), a *Vérti dülő*, a *Hercegföld*, a *Káptalanföld* és a *Gyúrói szőlők*

voltak. A szőlőcsőszök tavasztól őszi éjjel nappal a szőlőben voltak, a csőszkunyhóban (*Hitn*) laktak. Réz kürttel jelezték a delet és délután öt órakor a *Jause-t*. Utóbbi jelre a szőlőkben dolgozók hazaindultak. A gyerekek csak szülői felügyelet alatt mehettek ki a szőlőbe. Szeptember 15-től tilos volt a szőlőterületre belépni. Csak az a gazda mehetett be a dűlőre, aki ott szőlőt birtokolt. „Most ellenek a szőlők, azért nem szabad őket zavarni.”. Még a gyerekek is mondogatták: „Die Wingärten schütten jetzt aus.” A szüret időpontját, amely mindig október 15. utánra esett, a községi képviselőtestület határozta meg. A szőlőcsőszöket a gazdák gabonával fizették a szőlőterület nagyságától függően. Szüretkor a szőlősgazdáktól ugyancsak a terület nagyságától függően mustot is kaptak. Mezőfalván az *Óantali-hegyen* és az *Újhegyen* egy-egy szőlőcsőszot alkalmaztak. Szombaton délután senki nem dolgozhatott a szőlőhegyen, a csősz 11 órakor fújt a kürtjével, erre mindenki abbahagyta a munkát. A csőszkürt szarvasmarha szarvának a hegyéből készült. Egy mezőfalvi csőszkürtöt az István Király Múzeum néprajzi gyűjteményében őrzünk (Ltsz.: 71. 90. 1.) A csőszfokosok készítéséről Bodgál Ferenc 1954-es bicskei gyűjtésében olvashatjuk: „Csuzy István 64 é. kovácmester: Fokosokat csinált a hegymestereknek, vasból vagy acélból. Akinek faragni kellett, acélból, akinek címer kellett, vasból.”

Az István Király Múzeum néprajzi gyűjteményében 1560-as régi leltári szám alatt egy bárd alakú vas fokost őrzünk. Ez a fokos 1911-ben Dr. Szabó Elemér tisztii főorvos letétjeként Székesfehérvárról került a gyűjteménybe. A régi leltárkönyv bejegyzése szerint a tárgy: „Ácsbárd, fokkal, nyéllal, lapja áttört, magassága: 11,5 cm, éle: 14 cm.” Ez a tárgy nem ácsbárd, hanem fokos. Formája teljesen azonos azzal a bárd alakú, kovácsoltvas csőszfokoséval, amely Móron Négele Márton tulajdonában van. Annál valamivel nagyobb. Eredetileg hosszú nyele volt, amit később fűrészelték el. Az ácsbárd rövid, vastag nyelű, éle hosszan elnyúló félhold alakú, alul körívben, felül hegyben végződik. Hogy faragásra alkalmasabb legyen, az ácsbárd éle nyelének síkjával hegyesszöget zár be. Ácsbárdot Székesfehérvárról őriz az István Király Múzeum néprajzi gyűjteménye (Ltsz.: 14.106.1.). Ugyanilyen ácsbárdot láthatunk a zalaegerszegi Göcseji Múzeum és a großschweinbarti alsó-ausztriai néprajzi múzeum állandó kiállításán. Utóbbiakra a székesfehérvári tárgy nem emlékeztet, mivel az nem ácsbárd, hanem fokos.

A lányok szőlőőrzését Baksay Sándor és Csalogovits József írásaiból ismerjük (Baksay 1982, 179, 408; Csalogovits 1936, 142–143). Baksay Sándor 1891-ben megjelent *Magyar népszokások* című tanulmányában a lányok szőlőőrzéséről ezt írta: „Sok helyen a szőlő őrzése is a leányok feladata. Amint a szőlő zsendülni kezd, az összes leánynép elhagyja a falut, kimegy a szőlőhegyre, ott süt, főz, nagy hujjálással riasztja a seregélyt, és őrzi a szőlőt egész szüretig.” (1891, 113.) Babay Kálmán 1896-ban megjelent *Leány-pásztorok* című elbeszélésében azt írta, hogy a lányok szőlőőrzése az 1880-as években eluralkodott nagy filoxeravész előtt Enyingen is szokásban volt. A lányok szőlőőrzéséről már legidősebb enyingi adatközlőim sem tudtak beszélni. Győri József (szül. 1894) elmondta, hogy Enyingen már legénykorában is hegymesterek őrizték a szőlőt. Az *Öreghegyen* két hegymester teljesített szolgálatot. Éjszaka is a hegyen jártak. Pisztoly, puska, fokos vagy kis fejsze tartozott felszerelésükhöz. Babay Kálmán, az Enying melletti Mezőkomárom református lelkésze kitűnően ismerte a Mezőföld népéletét. Ezt legtöbb írása is tükrözi. Az enyingi lányok szőlőőrzésére vonatkozó leírását, mivel ezt adatközlőink visszaemlékezései nem erősítették meg, mégis kritikával kell fogadnunk. Valószínű, hogy Babay

Kálmán elbeszélését Baksay Sándor *Jáhel* című szép novellájának hatása alatt írta. Baksay novellájának hősnője, Jáhel is szőlőt őriz leánytársaival együtt ugyanúgy, ahogy Babay elbeszélésében az enyingi leányok.

2. Orbán-kultusz, Donát-kultusz

Európában a legerjedtebb termést biztosító és őrző védőszent a szőlővel kapcsolatban Orbán. Magyarországra valószínűleg német telepesek közvetítésével jutott el Orbán kultusza. Az Orbán-kultusz legavatottabb szakértője, Werner Lümann szerint a német nyelvterületen a XIII. század közepe óta a szőlőművelők leginkább tisztelt patrónusa Szent Orbán (1968, 57). Az „Anya-Szent-Egyháznak Ceremoniái és szertartásai...” című, Egerben 1779-ben megjelent könyvben Orbán napjával kapcsolatban az új megtért ezt kérdezi a hittudóstól: „Szent Orbán napján azt-is láttam, hogy e' Szentnek képét szőlő leveleivel ékesítették, és úgy vitték a' Processióban. Miért tselekeszik ezt?” A hittudós doktor válasza: „Ezt azért tselekeszik, mert Szent Orbán napja táján a' szőlők leg-nagyobb veszedelemben vannak, 's-leg hamarabb vagy az égi háborutul meg-vesztegettetnek, vagy bogaraktól, vagy egyéb apró állatoktól kárt vallhatnak. Innét a' régi németek Szent Orbánt a' szőlők Patronusának választották. Sőt némelyek azt állítják, hogy ő maga szőlő mives volt, vagy leg-alább szőlő mivesnek nemzetségéből származott. Jól lehet Henschenius azt állította, hogy Romai Nemes volt. A' mi a' vissza éléseket illeti, mellyek e' napon esni szoktak, tagadhatatlan, hogy a' Bölts Istenfélő Püspökök, és Plébánusok azoknak mindenkor ellenek mondták, azokat ki irtani igyekeztek, mindenképpen meg-is tiltották.”

Orbán napja (május 25.) a májusi fagyos napok közül az utolsó. „A fagyosszentek: Pongrác, Szervác, Bonifác és Orbán, a kisöccsük” – mondogatták a zámolyi öregek. Orbán napjának időjárásából a várható szőlőtermésre is szoktak következtetni. Lippay János 1661-ben megjelent mezőgazdasági munkájában olvasható: „Ha Sz. Orbán napján szép fényes léssen, bősége lesz a' bornak, ha eső esik, kevés.” (1661, 22.) Komáromi Csipkés György debreceni református prédikátor a *Pápastaság újsága* című, Kolozsváron 1671-ben kiadott könyvében kárhoztatja az Orbán-napi „visszaéléseket”, a méltatlan ünneplést: „Orbán Pápa napja, melly tartozik 25 Maji, 's innepeltetik néhol az ő fa-képének pompás hordoztatása által is, ha tiszta idő vagon, ez fa-kép vagy frissen vitettvén, de ha essős az idő az sárban hurczoltatván, nem lehet régi és igazán meg-tartandó innep.” (1671, 418).

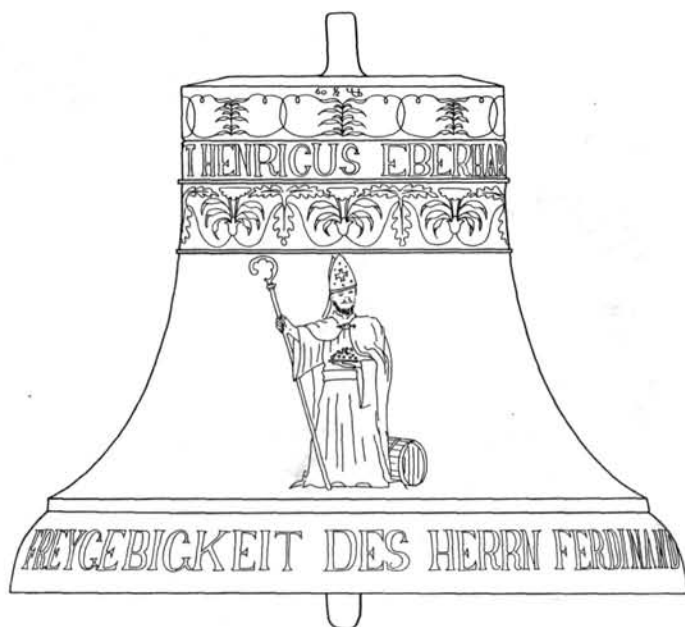
Ki volt Orbán és személye hogyan kapcsolódott a szőlőműveléshez? I. Orbán pápa 223-ban került a pápai trónra, majd 230-ban vértanúhalált szenvedett. Az egyház később Szent Orbán emléknapját május 25-re tette. Személye két dolog miatt kapcsolódott a szőlőműveléshez: 1. Több évszázados megfigyelés szerint a mérsékelt égvői, szőlőtermelő Európában Orbán napja körül van az utolsó, a már szépen kifejlődött szőlőhajtásokra különösen veszélyes fagyos nap. 2. I. Orbán pápa rendelte el, hogy a miseáldozat kelyhét és tányérkáját aranyból vagy ezüstből készítsék, ezért kehellyel, borivó edénnyel, szőlőfürttel szokták ábrázolni. E két dolog miatt Orbán a szőlőművelők, a kádárok és a kocsmárosok védőszentje lett. A szőlőhegyeken szobrokat, kápolnákat emeltek tiszteletére, képét gyakran ráfaragták, ráfestették a

95. ábra. Az adonyi szőlőhegyi Szent Orbán kápolna, épült 1811-ben. Lukács László felvétele, 1982.

hordófenekre, fa szőlőprésekre. I. (Szent) Orbán pápa vértanúhalála után Rómában, majd 849–1771 között az elzászi szőlővidék Erstein városkájában nyugodott. Szent Orbán ereklyéjét 1771-ben Andrásy István gróf kapta meg XIV. Benedek pápától, s az ma is a monoki (Zemplén m.) Andrásy-kastély barokk kápolnájában található (Szikora 1983, 94).

Orbánt a róla készült szobrokon, képeken néhol pápaként, fején tiarával, kezében pápai kereszttel, máshol püspökként, fején püspöksüveggel, kezében főpásztori bottal ábrázolják. E kettősség abban leli magyarázatát, hogy Elzász és

1813 FUDIT HENRICUS EBERHARD PESTINI
 1813 GEGOSSEN AUS FREIGEBIGKEIT DES HERRN
 FERDINAND SEIDL ZUR EHRE DES H. URBANI

96. ábra. Az adonyi Orbán-kápolna harangja 1813-ból.

Lotharingia szőlővidékein a IX. századig Orbán langres-i püspököt (meghalt 450 körül) tartották a szőlőművelők védőszentjüknek. I. (Szent) Orbán pápa szőlőműveléssel kapcsolatos kultusza csak ereklyéinek Elzászba kerülése után alakult ki, s terjedt el a Német-Római Szent Birodalom szőlőműveléssel foglalkozó tartományai-ban (Woschek 1971, 12).

Orbán kápolnát Mór és Adony, a XVIII. században részben németekkel újratelepített Fejér megyei mezővárosok szőlőhegyein is találunk. A móri Orbán kápolna 1794-ben, az adonyi 1811-ben épült. A Móron közkezen forgó kéziratós krónika szerint: „1794-ben P. Hositius kapucinusnak gróf Lamberg Fülöp téglát adott és ebből felépítette a Kecsehegyen lévő Orbán kápolnát”. Az építkezés megkezdése előtt a gróf ezt az utasítást adta uradalmának gazdasági hivatala számára: „Mivel a kecskehegyi kis kápolna építéséhez szükséges téglát és meszet a kapucinusoknak megígértük, ezért a gazdasági hivatal Pater Hositius hitszónok elismervénye fejében a szükséges téglát és meszet adja ki.” (Kállay 1977, 232.)

A szőlőhegyi Orbán kápolnák búcsúját minden évben megtartják Móron és Adonyban. Az adonyi egyházközség jegyzőkönyvében olvasható: „Az 1805-ös Cañonica Visitatio kapcsán, Miliassin püspök kívánságára a Promontoriumban Szt. Orbán kápolna épült. A szentnek ünnepén ugyanis népes körmenet megy a Szöllő-

97. ábra. Orbán napi litánia a szőlőhegyi kápolnánál Adonyban. Lukács László felvétele. 1975.

hegybe, mikor is régi szokás szerint faágakból összetákolt szentélyben mondták a szentmisét. Nehogy ez esetben a szél, vagy eső miatt tiszteletlenség történjen a szentmise körül, a jámbor hívők 1811-ben az említett kápolnát építették. Őket terheli a fenntartás is.” (Az adonyi római katolikus egyházközség irattára, Protocollum, Adony II. 253.). Az adonyi Orbán kápolna oltárképén Szent Orbán pápa tiarás, pápai kereszties ábrázolása látható, jobbában a vértanúságot jelképező karddal.

A parasztság körében Szent Orbán kultuszába a népi hitvilágnak néhány olyan eleme vegyült, amelyek nem tartoznak a hivatalos katolikus vallás rendszerébe. Orbán napkor az egyház által elfogadott és irányított szertartásos cselekedeteket végezték el az adonyi szőlőművelők. Ezen a napon a XIX. században még hajnali öt órakor hangzott fel az első harangszó a templomban, fél hatkor volt a beharangozás a csendes misére, majd a mise után körmenetben mentek ki a szőlőhegyre. Itt 1811-ig a szőlőhegyi keresztnél zöld ágakból készült sátorban, 1811 óta a zöld ágakkal és virággal feldíszített Orbán kápolnában tartották meg a misét. A mise után a lombsátor és a kápolna díszítésére használt virágokból mindenki igyekezett egy csokorral a prэшázba vinni. Ezt szentelt virágnak tartották, amit a prэшázban helyeztek el, egész évben ott tartottak. A prэшáz tetőszerkezetébe, a szarufa és a nádtető közé szúrt Orbán napi szentelt virág az adonyi néphit szerint égháború idején megvédi az épületet a villámcsapástól.

Századunkban már az Orbán naphoz legközelebbi vasárnapon tartották meg az adonyi szőlőhegyi búcsút. Legények és nős emberek már szombaton feldíszítették

98. ábra. Orbán napi litánia a szőlőhegyi kápolnánál Adonyban. Lukács László felvétele, 1982.

zöld ágakkal, gallyakkal a kápolnát. A zöld ágakat gróf Zichytől kérték, a szigetben szedték, és lovaskocsival vitték a szőlőhegyre. Nemcsak a kápolna bejáratát és ablakait díszítették fel zöld gallyakkal, virágokkal, hanem a kápolna elé zöld ágakból sátrát is csináltak, amit ugyancsak felvirágoztak. Vasárnap a tíz órakor kezdődő nagymise után körmenet ment ki a szőlőhegyi kápolnához, egészen a II. világháborút követő évekig. A szőlőhegyen ilyenkor az árusok (*márcos, siflis*) is felállították sátraikat. Az asszonyok már szombaton elkészítették a vasárnapi ebédet: pörköltet, halpaprikást, rántott húst, főtt sonkát, amit kosárban vittek ki a présházba. Ezen a napon a szőlőhegyen játszott a rezesbanda (*Plechmusik*) is. Volt, aki gombosharmonikáját is magával vitte, s a présházban játszott.

Az utóbbi években Adonyban az Orbán naphoz legközelebbi vasárnap délután litániát tartanak a zöld ágakkal, virággal feldíszített Orbán kápolnánál. A litánia alatt a hívek a kápolna körül a fűvön ülnek vagy állnak. A litánia végén kézzel írott, megsárgult lap kerül elő az imakönyvekből, amelyről a következő Orbán-éneket éneklük:

Rubato

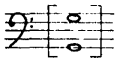
Jer - tek hí - vek buz - gó sziv - vel ál - da - ni a te - rem - tőt,
Arc - ra hull - va, le - bo - rul - va ő szent tró - nu - sa e - lött,

Ki nagy szent - ség - gel tün - dök - lő Or - bán püs - pö - köt, már - tirt tel - ma - gasz - tal - ván,

Meny - or - szág ban, bol - dog - ság - ban tet - te, hogy tisz - tel - tes - sen.

Dicsó Orbán, téged kíván, hozzád sóhajt fel szívünk.
Tekints le ránk, védő atyánk, s esedezél érettünk.
El ne úzzél méltatlanságunkért, s meg ne utálj bűnös
voltunkért.
Pátrónusunk, szánd meg sorunk, emlékezzél meg rólunk.

Szüntelen ránk vigyázz atyánk, s őrizz meg a bűnöktől,
Mint testünkben, mint lelkünkben pusztító ellenségtől.
Oltalmazd meg szőlőhegyeinket jégesőtől kies
környékünket.
Távoztasd el kéréseddel a kártékony esőket.

Téged kérünk, légy mellettünk mostan és mindenkoron.
Bűnösökért, szegényekért esedező szószólónk.
Tedd, hogy akik most téged tisztelünk, és nagy
fölségedről elmélkedünk,
Mennyszágbán, boldogságban veled együtt örvendjünk.

99. ábra. Asszonyok az Orbán napi szentelt virággal az adonyi szőlőhegyen. Lukács László felvétele, 1975.

100. ábra. Orbán napi vidamság az adonyi szőlőhegyen. Lukács László felvétele, 1975.

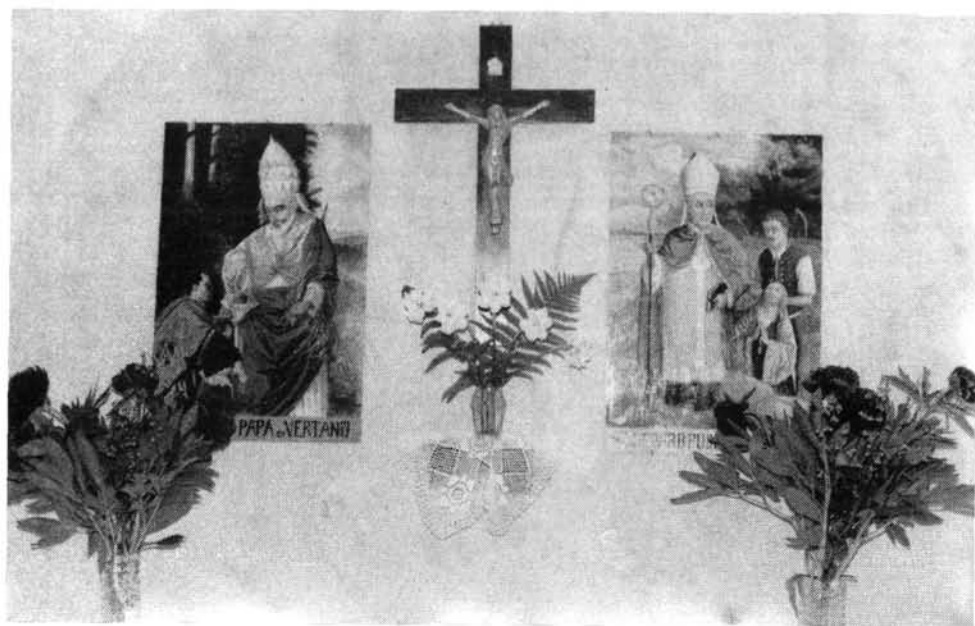
101. ábra. Orbán napi ebéd Virág Ferenc, az utolsó adonyi vízimolnár szőlőjénél. Lukács László felvétele, 1975.

102. ábra. Orbán napi tánc a présház előtt Adonyban. Lukács László felvétele, 1982.

103. ábra. A móri szőlőművelők az 1794-ben épült Orbán kápolna előtt, a hatalmas hársfa alatt az Orbán napi litánián. Lukács László felvétele, 1980.

104. ábra. Szent Orban és Szent Medárd kepe a móri Orbán-kápolnában. Lukács László felvétele, 1980.

105. ábra. Szent Orbán 1816-ban emelt szobra az etyeki Öreghegyen. Lukács László felvétele, 1986.

Az Orbán-ének elhangzása után a plébános jó mulatást kíván a híveknek, akik a kápolnát díszítő virágból magukhoz vesznek egy-egy csokrot, majd a *Boldogasszony anyánkat* énekelve elindulnak a pincék felé. A pincében ezen a délutánon együtt van az egész család, a rokonság, sok helyre vendégeket is hívnak. A kosarokból előkerül az uzsonna, együtt esznek, isznak, mulatnak. 1982. május 23-án mintegy kétszázan jöttek össze a szőlőhegyen, az Orbán napi búcsún. Volt olyan préház is, ahol bográcsban halászlét főztek, harmonikaszóra a préház előtt táncoltak. Az Orbán napi vidám mulatás, nótázás estig tart.

Móron az Orbán naphoz legközelebbi hétfő délután tartanak litániát a kecskehegyi Orbán kápolnában. A szőlőművelők a szép barokk kápolna előtti hatalmas hársfa alatt állnak a szertartás alatt. A kápolna oltárán Szent Orbán és Medárd képe látható. Orbánt a móri és a székesfehérvári kádárok is védőszentjükként tisztelték. A móri kádárok szorongással tele várakozással figyelték a szőlőtermésre hatással levőnek tartott napok időjárását. Azt tartották: „Ha megcsordul Vince, megtelik a pince.” (január 22.) A fiatal szőlőhajtásokat veszélyeztető májusi fagyosszentekre is nagyon ügyeltek. Ha az utolsó fagyosszent, Orbán napja is fagykár nélkül múlt el, akkor már bíztak az ígérkező termésben, a bőséges megrendelésekben. Az Orbán kápolnában tartott litánián a móri kádárok is részt vettek (Schindele 1978, 25). Móron a volt kapucinus rendház pincéjében egy hordófenék is található Szent Orbán faragott

106. ábra. Szent Orbán Etyeken a Vérti-dülőben. Lukács László felvétele, 1986.

képével. Faragott feliratának tanúsága szerint a hordó 1839-ben készült, 53 akós. Fenekén 80 cm magas és 66 cm széles domború faragással Orbán püspöksüveges, püspökbotos képe látható. A székesfehérvári kádárok Orbán napkor egészen az 1950-es évekig a *Nagytemplomban* (bazilikában) misét mondtak. A templomból egyenest a kisiparosok székházának klubjába mentek, ahol családjukkal együtt megebédeltek. Délután itt kugliztak. Ha rossz szőlőtermés ígérkezett, akkor csak keveset ittak, ha jó, akkor előre ittak az ígérkező termésre.

A bakonykúti német szőlőművelők Orbán napkor (*Urbani*) körmenettel kivonultak a *Bogár-hegyre*, a szőlőkbe. Az itt álló fakereszthez vonult a pap vezetésével az éneklő nép. Imádkoztak, megköszönték a szőlő védelmét. Ha Orbán napja nem vasárnapra esett, akkor a hozzá közelebb eső vasárnap ment a processzió.

A német törzslakosságú Etyeken ma három Orbán-szobor is áll a szőlőhegyekben. Az *Öreghegy* tetején egy megcsonkított, fej és kéz nélküli Orbán-szoborra bukkantam, amelynek német nyelvű felirata így hangzik: Zur Ehre des allerhöchsten Gottes und seines getreuen Dieners heiligen Urbanus gewidmet durch Anton Szeitzam und seine Nachgenger A. 1816. (A legmagasabb Isten és hű szolgálja Szent Orbán tiszteletére állították Szeitzam Antal és utódai az 1816. évben.) Az etyeki egyházközség 1818. évi canonica visitatio-jának latin nyelvű jegyzőkönyvében ezt olvashatjuk a szoborról: „Statua est S. Urbani Pontificis lapidae, in vinea Antonii Szeitzam Anno 1816. erecta, per quem et consecratur, benedicta per Rmum Franc. Spetykó VA-Diaconum.” (Szent Orbán pápa kőszobra Szeitzam Antal szőlőjében

107. ábra. Szent Orbán 1981-ben felállított szobra az egyeki Újhegyen. Lukács László felvétele, 1986.

108. ábra. Az etyeki templom mennyezetképe Szent Orbán és Szent Flórián alakjával. Lohr Ferenc festménye, 1935. Lukács László felvétele, 1986.

109. ábra. Az Orbán napi borverseny eredményhirdetése a velencei szőlőhegyen. Lukács László felvétele, 1986.

van, 1816-ban emelték, felszentelte és megálldotta főtisztelendő Spetykó Ferenc alesperes.)

A *Vértesi-dűlőben* áll a másik, az öreghegyihez hasonló Orbán-szobor, amelynek hazai vörösmárvány tábláján a német nyelvű felirat teljesen olvashatatlanná vált. A következőket tudjuk meg róla az etyeki egyházközség historia domus-ából: „Az etyeki hívek keresztjáró napokon a Vértesi dűlőben lévő szt. Orbán-szoborhoz szoktak körmenetben kimenni, közbenjárását kérni. Etyek bortermelő falu lévén, fő megélhetési forrása a szőlő volt. A régi időben a koldusnak is 1/2 hold szőlője volt. Az 50-es években az Orbán-szobor is a lefejezés áldozata lett. Veréb Antal Alcsúti út 5. sz. alatti lakos elhatározta, hogy a szobrot helyreállíttatja, és behozatja az újhegyi pincesoron lévő pincéje elé. A régi helye a szobornak messze volt a falutól, és az idősebbek nem engedélyezték a szobor behozatalát a faluba, hanem Csákvári Nagy Lajos helybeli művésszel helyre hozatta.” Etyeki adatközlőim szerint a II. világháború előtt egyik évben a keresztjáró napok alkalmával az öreghegyi, másik évben a Vértesi-dűlői Orbán-szoborhoz ment a körmenet. Ha Orbán nap körül elfagyott a szőlő, akkor az Orbán-szobrot mérgükben levizelték a férfiak. Ha nem fagyott el, akkor áldomást ittak, a szobrot borral locsolták meg.

A harmadik etyeki Orbán-szobor egészen új. Veréb Antal készítette egy

110. ábra. A sóskúti szőlősgazdák a helyreállított Orbán-szobornál 1942 pünkösdhétfőjén. Gelencsér Ferenc reprodukciója

budapesti szobrásszal, s állította a faluhoz közeli *újhegyi pincesoron* a saját pincéje elé. 1981. május 24-én szentelték fel. A Vérti-dűlői Orbán szobor fejét püspöksüveges fejjel pótolták. Az újhegyi Orbán-szobor Szent Orbán pápát formázza, fején tiarával, kezében pápai kereszttel. Minden évben az Orbán napra következő vasárnap délután mindenszentek litániát tartanak az újhegyi Orbán-szobornál. A szőlőmegáldás után a Szent vagy Uram énekeskönyv 217. számú énekét éneklük, amely Vendelről szól, de átalakították Orbánra.

A negyedik Orbán-émlék Etyeken a templom mennyezetfestménye. A Lohr Ferenc által 1935-ben al secco technikával festett mennyezetképen baloldalt az etyeki templom felett felhőn térdepelő, imádkozó Szent Orbán pápa alakja látható.

AVértes német nemzetiségi községeiben gyakran emlegették Orbánt az időjárásal kapcsolatban. Vértésbogláron, ha Orbán napja körül hideg volt, ezt mondogatták: „Urbani sitzt noch immer auf der Ofenplatten, geh herab, sonst schlag ich dich

111. ábra. A II. világháborúban elpusztult Szent Donát kápolna a székesfehérvári Óreghegyen. Gelencsér Ferenc reprodukciója Tóth Károly 1930-as években készült felvételéről

herab!” (Orbán még mindig a tűzhelyen ül, menj le, mert különben leütlek onnan!) (Tafferner 1941, 119.) Vértésacsán adatközlőm, Grim Jánosné (szül. 1912) szerint Orbánnal kapcsolatban így beszéltek: „Még az Orbán van vissza, az még mesterkedik, az még fagyaszthatja a szőlőt!” Gánton legkorábban Hugó napján (április 1.) metszettek, mert attól féltek, hogy a fagyoszentek elfagyasztják a korán megmetszett szőlő szép hajtásait. Adatközlőm, Molnár Henrikné (szül. 1916) szerint gyakran emlegették: „Der Urban der sitzt noch nicht herunter, er sitzt noch am Ewel!” (Az Orbán még nem szállt le, még a kályhán ül.)

Hercegfalván (ma Mezőfalva) az Óantali-hegyen kőkereszt van, még a II. világháborút követő években is Orbán napján oda ment ki a körmenet. A pap is velük vonult. Volt olyan ember, aki a kereszt tövéhez öntötte a bort, közben ezt mondta: „Trink, Urban! Trink, Urban!” Visszafelé is körmenettel jöttek a templomba. Ott is imádkoztak, majd onnan oszlottak szét.

A szlovák eredetű Sósút szőlősgazdái 1813-ban állíttatták fel Szent Orbán szobrát az Óreghegyen. A magas talapzaton Szent Orbán pápa áll: tiarás fővel, jobbában az apostoli kereszttel, baljában könyvre helyezett szőlőfürtökkel, jobb lábánál kis boroshordó. A talapzat felirata: *Sanctus Urbanus ora pro nobis*. 1941 tavaszán ismeretlen tettesek megrongálták az Orbán-szobrot. Duhovich István plébános ezzel kapcsolatos feljegyzése a historia domus-ban olvasható 1942-ből:

112. ábra. A székesfehérvári Donát-kápolna belseje. Molnár Tibor felvétele, 1940.

„Csaknem egy esztendeje történt, hogy az Öreghegyen álló Szent Orbán szobrot istentelen idegenek megcsonkították. A vallásos lelkületében megsértett község hívei Szent Orbán napjára helyreállították a 120 éves emléket. Pünkösd hétfőjén nagy engesztelő körmenet vonult ki a megújított s különös tiszteletben álló szoborhoz. A helyreállítás legfőbb érdeme Kuzsel Antal szőlősgazdáé.” Az 1942-es pünkösdhétfői körmenet résztvevőiről az Orbán-szobornál fénykép is készült. A fényképen a szobor előtt a földön egy borosüveg látható. Az Orbán-napi körmenetnél ugyanis egészen az 1970-es évekig szokásban volt, hogy egy szőlősgazda hozott egy üveg bort, töltött a pohárba, leöntötte a szobor tövébe, hogy Szent Orbán is így. Utána megkínálta a plébánost és a kántort. Ma már a plébánost körmenet után meghívják valamelyik pincébe, és ott kínálják meg.

Sóskúton ma is minden esztendőben a május 25-éhez legközelebbi vasárnap délutánján a templomból körmenet indul az öreghegyi Orbán-szoborhoz. Menet közben a hívek a mindenszentek litániáját éneklék szlovákul. A szobornál a plébános prédikációjában megemlékezik Szent Orbánról, a szőlőművelés patrónusáról, majd egy Mária antifonát végül egy Szent Orbán-éneket énekelnek. Utóbbi szlovák nyelvű, kézzel írott szövegét az imakönyvben őrzik. Az előző plébános, Tomecz József 1967-ig tartó szolgálati ideje alatt még nagyon ragaszkodott ahhoz, hogy a szobortól visszafelé is körmenettel jöjjenek a faluba. Ma már az Orbán-ének után a szobortól eloszlik a nép a pincékbe, présházákba, ahova ételmezt visznek ki, s az ismerősöket, barátokat, rokonokat is meghívják az Orbán napi borkóstolóra.

113. ábra. A körmenet a városból a Donát napi búcsúra a kápolnához érkezik. Molnár Tibor felvétele, 1940.

A Velencei-hegységen, a sukorói szőlőhegyen a májusi fagyok idején nem kapálnak, mert úgy tartják, hogy a frissen kapált szőlőt könnyebben érhetne fagykár. Ha Orbán nap körül fagyott, és kárt tett az ígérkező termésben, akkor a szőlősgazdák ezt mondták: „Megitta Orbán!” Ha nem volt fagy, ennek örömeire ittak és lötytyintettek a kancsóból a földre, közben ezt mondták: „Igyál Orbán!” A velencei *Bencehegyen* a *Sárgaföldes-dűlőben* 1984. május 26-án avattuk fel Szent Orbán szobrát, Richter Ferenc velencei kőfaragó alkotását. A Bencehegy régi és új (velencei, budapesti, székesfehérvári) szőlőtulajdonosai minden esztendőben az Orbán naphoz legközelebbi szombat délutánján borversennyel, borkóstolóval, kultúrműsorral egybekötött Orbán ünnepet rendeznek a szobor körül.

Martonvásáron ma is *Orbán-hegynek* nevezik a szőlőhegyet. A budapesti Néprajzi Múzeum adattárában Sebestyén Gyula hagyatékában Szabó Béla század eleji feljegyzésére bukkantam, amely megerősíti, hogy az Orbán napi népszokásokat nemcsak a Fejér megyei német és szlovák, hanem a magyar községekben is gyakorolták: „Öreg emberektől hallottam, hogy Sár-Aba és Sár-Keresztúr fehérmegeyi községek lakói Orbán napkor a szőlő hegyen venyegéből tüzet raktak, és a tüzet borral locsolják. De csak azon esetben, ha nem fagyott el a szőlőjük Orbán éjjelén.”

114. ábra. Szent Donát napi szőlőhegyi búcsú a kápolnánál a székesfehérvári Öreghegyen. Molnár Tibor felvétele, 1940.

Orbán segítségül hívása ellenére a tavaszi fagyok sokszor kárt tettek a szőlőben. Mezőfalván ma is emlegetik, hogy 1866-ban Orbán napja körül olyan nagy fagy volt, hogy elfagyott a szőlő, a gabona. Hatására a faluban nem volt élelem. A szegényeknek közös konyhát állítottak fel, ahol naponta egyszer adtak ételt. Vértesacsán Isinger János (szül. 1907) visszaemlékezése szerint 1915 körül június 7–8-án olyan nagy fagy volt, hogy a rétekhez közeli, alacsonyan fekvő szőlők elfagytak. A népi időjárási feljegyzésekben is gyakran panaszkodtak a májusi fagyokra. Naszádos Ferenc csákvári fazekasmester a következőt jegyezte fel kéziratos könyvébe a száztíz évvel ezelőtti májusról: „Az 1876. Évben elfagyót a szőlő Május 21-én verradora vasárnap reggelre.”

A szőlősgazdák, szőlőhegyek másik, különösen a Dunántúlon kedvelt védőszentje Donát. Donát a közép-itáliai Arezzo püspökeként 362-ben szenvedett mártíromságot (Wimmer 1959, 174). Kultuszának szülőhelye a barokk kori Németország. Amikor 1652-ben ereklyéit Rómából a Rajna-vidéki Münstereifel városába vitték, a kísérő papot villámcsapás érte, de semmi baja nem történt. A csodát Donát közbenjárásával magyarázta. Tisztelete a rajnai szőlővidéken gyorsan terjedt. A XVIII. század óta hazánkban is az elemi csapások elhárításáért hozzá könyörögtek, emléknapján (augusztus 7.) körmenettel is megtisztelték (Bálint 1977, II. 165).

115. ábra. A körmenet hazafelé indul a szőlőhegyi Donát-kápolnától. Molnár Tibor felvétele, 1940.

A Donát-kultusz Székesfehérváron is XVIII. századi eredetű. A város középkor óta művelt szőlőhegyének, *Öreghegynek* legmagasabb pontjára 1733-ban építették a Donát-kápolnát a polgárság kérelmére. Két harangja közül a nagyobbikat Korherr Ferenc városi tanácsos öntette 1741-ben. Szent Donát, a szentlélek jelképe: a galamb, Mária és a gyermek Jézus feje fölé koronát tartó Szent József képei díszítették. Kettős felirata közül az egyik így szólt: „Az istentisztelet céljára Szt. Donátnak ajánlotta Korherr Ferenc.” A másik így hangzott: „Szt. Donát légy segítségünk a viharban.” Ezt a Szent Donátnak szentelt harangot az I. világháború idején az egyháznak be kellett szolgáltatni (Kuthy 1938, 4). Egészen a II. világháborúig Donát napján a székesfehérvári templomokból körmenet indult a szőlőhegyi kápolnához. A Donát kápolnához vezetett körmenet időpontját a korabeli székesfehérvári újságok is hírül adták. A Fejér megyei Napló 1921. augusztus 5-i számában olvashatjuk: „A szőlőhegy búcsúja. Vasárnap 7-én lesz a Szent Donát Kápolna búcsúja. A processzió a belvárosi és felsővárosi templomokból a 6 órás mise után azonnal indul, hogy a nagy forróság előtt még vissza érjenek.” A kápolnánál elénekelték az alábbi, Donáthoz könyörgő éneket is:

Szent Donát napján
Istennek szent Anyja könyörögi érettünk,
Óh Mária Krisztus anyja

Téged kérünk isten előtt légy szószólónk,
Szent Donátus pátrónussal közbenjárónk,
Hogy mentse meg szülleinkezt jégesőtől,
Dértől, fagytól, mindenféle rossz veszélytől,
Hogy rendelne alkalmas jó időket,
Bó természettel áldaná meg szülleinkezt,
Tekintse meg ezen összegyűlt seregét,
Amely kéri buzgósággal segedelmet.

Az ének szövege megjelent a Steiner Fülöp püspök engedélyével kiadott egyik székesfehérvári imakönyvben is (*A buzgó búcsújáró hívek által búcsújárás alkalmával használt énekek, imádságok és litániák foglalata*. Egyházmegyei könyvnyomda, Székesfehérvár, 1900). Sajnos a II. világháború végén a régi és szép Donát kápolnát lebombázták, teljesen eltűnt a föld színéről. Helyén csak egy kökereszt és egy harang nélküli harangláb áll. Tóth Károly 1930-as években készült szép fényképét őrizzük róla, s a hozzá vezető öreghegyi Donát utca neve emlékeztet egykori kultuszára.

A móri borvidéken Csókakő 1772–73-ban épült, majd 1863–66-ban megújított templomának is Szent Donát a titulusa.

3. Szüret, szüreti bál

A szüret a kisparaszti gazdaságokban segítséggel végzett társasmunka, az uradalmi szőlőkben bérmunka volt. Velencén a szőlősgazdánál társasmunkaként zajlott le, ahova a rokonokon, barátokon, szomszédokon kívül az udvarlókat, menyasszonyjelölteket is meghívták. Szüretkor mindenkinek kiosztották a feladatot: a nők és a nagyobb gyerekek voltak a *szedők*, egy vagy két férfi a *puttonyos*. A gazda a többi férfival együtt a préselést végezte. A hordókat, kádakat, prést, darálót (*zúzó*) már előre kimosata, beáztatta, hogy ne csöpögjenek, és ne igrák be a mustot. *Darálókádba* darálták a puttonyosok által behordott szőlőt, innen a *színmustot finakkal* (kb. 3 literes, egyfűlű faedény) merték ki, *fertállal* (12 literes, kétfűlű faedény) vitték le a pincébe, és *tőtikével* (fából készült tölcser) töltötték a hordókba. Több helyen szokásban volt, hogy a puttonyos minden puttony szőlő bevitelekor egy pohár óborral koccintott a daráló, préselő férfiakkal. A férfiak a mustot legfeljebb a cukorfok megállapítása kedvéért kóstolgatták, egyébként meghagyták azt az asszonyok, lányok és a gyerekek szüreti italának.

Szüretkor a szőlősgazda még nem töltötte tele a hordókat musttal, 1 hl-es hordónál 10–15 litert kihagyott. Egy hordót kijelöltek, abból töltötték fel a többi forrás után. Forrás idején csákvári cserépből készült lyukacsos *kotyogókat* tettek a hordók szájára. A kotyogó a gázokat kiengedte a hordóból, a muslicákat, egyéb szennyeződést elzárta a forrásban lévő, zavaros, csípős *murcitol*. Utóbbit – különösen óbor hiányában – már a férfiak is szívesen kóstolgatták.

Préselés után a törkölyt nagy fa-, századunkban már inkább beton kádakba tették és letaposták. Szőlőlevéllel letakarták, majd földet raktak rá, letaposták és sárral betapasztották. Télen ebből főztek a törkölypálinkát.

A szüreti ebédet a présháznál fogyasztották el. Elmaradhatatlan volt belőle a gulyásleves, lehetőleg birkahúsból, a mákos, diós, káposztás kalács.

116. ábra. Móri szüret 1930-ban. Gelencsér Ferenc reprodukciója korabeli képeslapról

Szüret idején a cigányzenészek járták a hegyet, húzták a mulatóknak. Még táncoltak is a fiatalok a pince előtt. A velencei uradalmi szőlőkben a szüretelést napszamba felfogadott asszonyok, lányok, a préselést férfiak végezték a vincellér irányításával. Amikor a földbirtokos pincéjében egy-egy hordó megtelt, akkor mindig lóttek egyet puskával. A szüret végén mulatságot rendeztek a földbirtokos présházánál. Az uraság odarendelte a zenészeket, és vacsorával vendégelte meg a szüretelőket. Ma is emlegetik, hogy a szüretelő asszonyok bő szoknyájuk belsejébe körül zsebeket varrtak, s azokat szőlővel rakták tele. Az asszonyokat leleplező vincellér odahívta a hegyen járó zenészeket, s az asszonyoknak addig kellett táncolni a préselő férfiakkal, amíg szoknyájuk alól must nem csorgott.

Móron a hegyközség mondta ki a *próbaszüret* után, hogy egy-egy hegyen mikor lehet elkezdni a szüretet. A hegybíró néhány szőlősgazdával együtt kiment a hegyre. Leszedtek egy vödör szőlőt, a levét kinyomták, és megmérték a must cukorfokát. Ettől függően határozták meg a szüret kezdetét. Igyekeztek kitolni a szüret időpontját, ezért az asszonyok néha a késő őszi hidegben fagyos kézzel szüreteltek. Napsütéses, meleg október esetén október közepéig is szedetlen maradt a szőlő. Asok esőtől kirepedezett, rothadásnak indult szőlőt már szeptember végén leszedték. A túlrett, édes szőlőt a darazsakon, madarakon kívül a borzak is megdézsmálták. A borz leginkább az Árpádhegyen ette meg a szőlőt, mivel erdő mellett feküdt.

A móri présházak, pincék nem az egyes szőlőparcellákra épültek, hanem két szép pincesorba (*Pince utca*, *Hársfa utca*) rendeződve a város északi részén található. A leszüretelt szőlőt így a szőlőhegyekből kocsival kellett ideszállítani. Szüretkor egy

S kiforr a must,
mind teltebb lesz a pince,
De kell a kéz,
mely dolgunk most segítse...

Gyúron a leszedett szőlőt gondosan megválogatták, az egészséges, szép, nagy fürtöket félretették, mint *állanivalót* a barázda szélére, szőlőlevelet szedve alá. Ebből a szőlőből rakta tele esténként a gazdaasszony a segítők vödreit, mint fáradságuk díját, és ebből az állanivalóból kötöztek fel maguknak egy rúdra későbbi fogyasztásra (Bogár 1978, 40)

A múlt század utolsó harmadában a szőlőket kipusztító filoxérajárvány a vidám szüreteknek, szüreti multságoknak is véget vetett. Olyannyira elmúltak ezek, hogy századunk elején a földművelési miniszter, Darányi Ignác rendeletének kellett őket feltámasztani. Ez a magyarázata annak, hogy századunkban a szüreti multságunk országosan egységes formája alakult ki. A fiatalság szüreti felvonulása után kezdődött a bál a szőlővel feldíszített táncteremben, kocsiszínbén, sátorban. Szüreti felvonulást, szüreti bált Fejér megye legtöbb községében rendeztek, néhány helyen ma is tartanak. A nagyjából egységes formán belül községenként apró eltéréseket is megfigyelhetünk a szüreti multság lefolyásában.

A bakonyársarkányi szüreti felvonulás élén az 1930-as évek végén a *kerékpárosok* haladtak. Magyar ruhába öltöztek, s kerékpárjukat is bevonták piros-fehér-zöld színű papírral. A kerékpárosok után következtek a hatökrös, nemzeti színű szalagokkal díszített szekerek, magyar ruhás lányokkal, legényekkel. A menetet a *cigányok* kocsija zárta be. A rongyos ruhába öltözött, kormos arcú cigányok ócska kocsin ültek, amit a falu legrosszabb gebéje húzott. Az első ökrösszekéren a zenészek ültek, akik az egész felvonulás alatt muzsikáltak. A menetet bezáró cigányok nagy zsvajjal vonultak: hol kocsijuk lócse, hol kereke esett ki, amiket nagy zajjal tettek vissza. Közben állandóan kiabáltak, biztatták a gebét. A hátsó kereket ugyanis lánccal bekötötték, a ló ezért nehezen húzott, állandóan nógatni kellett. A menet a falu közepén lévő kocsmához vonult, leugráltak a szekerekről, kocsiról, s megkezdődött a szüreti bál.

A móri szüreti felvonulást és szüreti bált 1943-ban az országos középiskolai táj- és népkutató pályázatra készített pályamunkájában így írta le Stéger László, a győri tanítóképző növendéke, aki a mulatságon maga is részt vett: „Meleg őszi vasárnap volt. A nagyvendéglő előtt egy sor, kb. 9 szekér állott. Közülük különösen az első három, mely a kocsmajátó előtt állott, volt felcícomázva. A lovak szerszáma színes szalagokkal csíkozva, sörényükbe háncsboklók voltak fonyva. A szekereken padok voltak elhelyezve, melyekre aztán később a legények és leányok ültek... De éppen most nyílik az ajtó, és kilép rajta három magyaros ruhába öltözött legény, és utat kértek a kocsmából kivonulók számára. Utánuk hat cigány következett. Ők szolgáltatták a zenét a multsághoz. Utánuk kettes sorban magyaros ruhás lányok és legények következtek. A legények legtöbbször fekete csizmanadrág és fekete kétsoros kabát volt. A menetet tizenkét cigánynak, cigányleánynak öltözött legény zárta be. A derűt ők szolgáltatták beszédmódjukkal és viselkedésükkel. Hol az egyik, hol a másik kocsira ugrottak fel, hogy ott mókáikkal megnevettessék a társaságot. Megindult a menet. A cigányok indulókat, csárdásokat, magyar nótákat játszottak, melyeket a legények, leányok éneke és a kocsisok víg ostorcsattogása kísért. Az úton a kocsi mellett haladt a nép, akiknek soraiból egy-egy tréfás megjegyzés hallatszott időnként, melyre a válasz egy-egy legény vagy leány elpirulása volt.

118. ábra. Lovas csőzlegények a vajtai szüreti felvonuláson az 1910-es években. Gelencsér Ferenc reprodukciója

A menet időnként megállt. Ilyenkor egy kisbírónak öltözött fiatal legény ugrott le és dobolni kezdett. Mikor már elég sokan összegyűltek a dobszóra, elővett egy hatalmas papirost, és olvasni kezdte: „Közhírré tétetik, hogy ma, vasárnap este 6 órai kezdettel a nagyvendéglőben szüreti multság lesz. Belépődíj nincs, mindenkit szívesen vár a rendezőség. Aki ezen multságról elmarad, az kötélt általi halálra ítéltetik.” Így ment ez tovább. A cigányok szebbnél szebb nótákat játszottak, melyeket mind lelkesebben énekelt a fiataltság. Éppen a „siflis” sátrakhoz értek, amikor egy érdekes és multságos epizód állította meg egy pillanatra a menetet. „Laji” – az egyik cigány – ugyanis, mikor a kocsi az egyik sátor előtt haladt el, leugrott, odaszaladt az egyik kofához és kosarából kiragadott egy marok édességet. Miközben futott vissza a kocsihoz, csak úgy hányta magába a lopott édességet. A megkárosított kofa egy darabig zavarta, de mikor látta, hogy ez hiábavaló, hangosan kiabált és szidta a „ronda cigányt”.

A menet közel másfél órás bolyongás után ért vissza a kocsmába. Mivel már alig negyedóra kellett csak 6 órához, az emberek lassan gyülekezni kezdtek. A cigányok már nagyban „gyantáztak”, mert látták, hogy a mai nap nekik erősen kell dolgozniuk. A pincérek felgyújtják a villanylámpákat, meggyújtják a lámpionokat. A cigányok rázendítenek. Megkezdődik a táncmultság. A hely ahol táncolnak, egy tágas, mind a négy feléről nyitott, oszlopokon nyugvó épület, a talaja azonban nagyon alkalmas táncok járására. Az épület tetejéről kb. három méter magasságban drótok vannak kifeszítve, melyeken szólófürtök lógnak. A legények néha fel-felnyúlnak, hogy

levegyenek kedveseik számára egy-egy fürt szőlőt. De jaj annak, akit a „puskával” sétáló „császár” észrevett. A császár ilyenkor elsütötte a pisztolyát, és a legénynek meg kellett fizetnie a szőlő árát.

Mikor a cigányok a „Maros vize folyik csendesen” kezdetű dalt játszották, hirtelen eloltották a villanyt. A lámpionokból már régen kialudtak a gyertyák és így teljes sötétség borult a táncolókra.

A zene megállt és ekkor a „Laji”, a cigánynak öltözött legény elrikkantotta magát: Szabad a csók! Ekkor azonban a villanyok újra kigyulladtak, és a fiatalság harsogó nevetésben tört ki. Egyszer csak a mulatozást félbeszakította a „kisbíró” dobolása. Kihirdette, hogy most szünet lesz, és ezalatt néhány legény fogja szórakoztatni a közönséget. Monológok, tangóharmonikaszmok hangzottak el, s aztán újra elkezdődött a tánc.

Sokáig tartott a mulatozás. A nép lassan szállingózott hazafelé. A lányok boldogok voltak, és örömezt csimpaszkodtak bele az őket hazakísérő legények karjába. Mikor az őszi nap sugarai először tévedtek be a kocsmá ablakán, már csak néhány asztalra borulva alvó legényt talált ott”.

A csőri szüreti mulatságot Kisari Sándorné szép leírásából ismerjük: „A vidám szüreteket egy szép, őszi vasárnapon látványos felvonulás és multság követte. Ezt rendszerint a katonasor alá kerülők rendezték a tűzoltótestület javára. A mi falunkban a legények évtizedeken át esténként az iskola sarkánál gyülekeztek össze egy kis beszélgetésre, meg azért is, mert erre vitték a leányok a tejet a csarnokba. Itt szoktak megegyezni, mikor tartják a szüreti bált, ki legyen a bíró, kik a csőzlegények, cigányok. A bíró választottja lett a bíróné. A csőzleányokat a legények hívták meg, mindenki azt, aki szívének kedves volt. Arra mindig vigyáztak, hogy a csőzleányok fiatalabbak legyenek a bírónénál. Megállapodtak, hogy vasárnap délután három órákor gyülekeznek a legények „öltözeten” a kocsmá udvarán. A csőzlegények lóháton, árvalányhajas, szalagos kalappal, pitykés mellényben, bő gatyában. A bíró egyszerű ünnepi öltözetben, kalapban, csizmában.

Elmentek a lányokért, és a kocsmá udvarára kísérték őket. Innen indult el a szüreti felvonulás. A sorrend a következő: elől vágatott lóháton egy rendőrné öltözött legény. Ő volt a „parádé” hírnöke, egyben az utat is biztosította az utána jövőknek. Bár a rezesbanda már messziről harsogott, jelezve érkezésüket. A rendőrné után a csőzlegények lóháton. Kényesen táncoltatták felszalagozott, csengős paripáikat. Fújta a szél a pántlikás kalapot, lobogtatta a bő ingujjakat. Utánuk egy felvirágzott kocsis hozta a szüreti bírót és a bírónét. A hátulsó löcsökhöz fűzfavesszőből hajlított, virágokkal befont, félköríves koszorút erősítettek. Ez a fejük fölött olyan volt, mint egy diadalív. A kerékküllöket és a löcsöt is befonták színes krepp-papírral, de még az ostorfelet is virág díszítette. A kocsi első ülésén egy hetyke legény hajtotta a lovakat. Mellette a „zászlós” ült, aki egy szép, nagy nemzeti lobogót tartott. Ruházatuk egyszerű, ünnepi. A hátsó ülésen a bíró foglalt helyet a bírónénál. A kis menyecske magyar ruhában volt: bő szoknya, ingváll, zsinóros pruszlék, félkötény. Haja megkontyolva, rajta bécsi kendő. Azután következtek a csőzleányok. Ők párosával álltak a kocsin. Rendszerint hatan voltak. Öltözetük azonos a bírónénával, csak a hajukat egy ágba fonva viselték, leeresztve pántlikával ékesítve. Az ő kocsijuk is virággal volt díszítve, de félköríves koszorú nélkül. A harmadik kocsi a rezesbandát hozta. Teli tüdőből fújták a szebbnél szebb magyar nótákat, elhallatszott a kertek alá, de még a Baglyas és az Iszka hegyek közé is.

A leányok torkukszakadtából énekeltek. A legények nem mindig, mert a lovakat keményen kellett fogni, nyugtalanította őket a szokatlan lárma.

A rezesbanda után négy nagyszarvú jámbor magyarökör ballagott szekérbe fogva. A nagy vasüllöt hozták és a „kovácslegényeket” akik egyszerű, hétköznapi ruhában csak verték a vasat, hogy még nagyobb legyen a zenebona! A felvonulást a különféle maskarák zárták be: Cigánykocsi rossz gebével, ülésdeszka nélkül, rongyos, „füstös” purdékkal. Zsíros korommal mázolták be magukat feketére, csak a szemük fehére villogott. Kártyavető cigányasszony is baktatott a kocsi után, és mindenáron jósolni akart az utcai járókelőknek. Aki nem engedte, azt korommal bekente. Nevettek, sikítoztak! Olyan is akadt, aki kéményseprőnek vagy drótos tótnak öltözött. Volt olyan legény, aki még arra is vállalkozott, hogy szalmakötéllal talpig befonják. Láncot kötöttek a nyakára, ő volt a medve, egy másik fiú meg táncoltatta... A menet, miután végigvonult a falun, visszatért a kocsmá udvarára. Innen a cigánynak, kéményseprőnek öltözött személyek hazamentek kimosakodni... A csőszlegények hazakísérték a lányokat, maguk mellett vezetve a paripát. Otthon bekötötték a lovat az istállóba. Elvégezték az esti etetést, megvacsoráztak és visszamentek a kocsmába.

Itt már fölékesítették a termet, almával, körtével, középen drótra függesztve egy nagy szőlőkoszorú a legszebb fürtökből. Szólt a zene, de még nem táncoltak, várták, hogy mindenki visszaérkezzen. Közben jöttek a meghívott vendégek is a „zártkörű” mulatságra, miután a belépti díjat illendőképpen megfizették. Ha már elég sokan összeverődtek, a szüreti bíró leintette a zenészeket. Kihirdette, hogy a multság kezdetét veszi. A szőlőlopás tilos! A csőszleányok és legények vigyázni fognak, hogy senki meg ne szegje ezt a parancsot. Ha valakit tetten értek, azt a bíró elé viszik, aki pénzbírságra ítéli. A „regulát” szigorúan betartották, aki „bűnbe esett”, annak fizetni kellett. Táncoltak, mulattak éjfélig. Akkor egy kisbírónak öltözött egyén kidobolta: *Közhírré tétetik! A szőlőlopás megkezdődhetik, de ez a koszorúra nem vonatkozik. Aki megfogattatik, szigorúan megbüntettetik.*

Most már „hivatalosan” is lehetett lopni, alacsonyabb taksáért. Közben szólt a zene, táncoltak, vigadoztak. A bíró és a bíróné egy asztal mellett ült, és bevasalták a büntetéspénzt attól, akit a csőszlegények, -leányok tetten értek. Amikor már lekopasztották a termet, a szőlőkoszorút szabályosan elárverezték. Megmondták a kikiáltási árat, azután először... másodszer... ki ad többet érte... stb. Végül megvette valaki. A pénz a rendezőségé lett, őket illette, mert a leányok, legények hozták a szőlőt. Az árverés után mulattak kivilágos kivirradatig. A belépődíjak árából kifizették a zenészeket és ami maradt azt a tűzoltótestület javára fordították. Pár nappal a bál után a szüreti bíró áldomást fizetett a rendezőségnek, amiért őt választották erre a magas tisztségre, és ilyen nagy megtiszteltetésben részesítették.” (Kisari 1983, 90–92.)

A baracsi szüreti felvonulás keretében először egy betyárjelenetet adtak elő. A betyárnak öltözött legény a kocsmában és a kocsmá előtt búcsúzott a szeretőjétől. Lóra ült és elment, a csendőrnek öltözött legények keresték. A szeretőjét fogták el és a szüreti bíró elé vitték. A lány a bíró előtt így énekel:

Bíró uram, akarom,
Eressze el a karom,
Betyár szeretőmet
Ölelni akarom.

Lányok, lányok,
Rólam tanuljatok,
Betyár szeretőt
Többet ne tartsatok.

Ezalatt a csendőrök a betyárt is elfogták, és a bíró elé kísérték. A bíró ítélete értelmében a betyár és a szeretője azzal bűnhődött, hogy a szüreti bálon éjfélig nem táncolhattak. Ott ültek szomorúan, a többiek meg mulattak.

A betyár kékfestő inget, kékfestő gatyát, fekete csuligombos mellényt, fekete árvalányhajás kalapot viselt. A betyár szeretője először fekete ruhát vett, az üldözött betyárt gyászolta, majd ő is színes ruhába öltözött. A csendőrök budapesti jelmezkölcsönzőből hozták a csendőrruhát. A bíró fekete ünneplőruhát viselt. A bíróné tarka ruhába öltözött, a kontyát cifra, „török bécsi keszkenővel” menyecskésen kötötték be.

A szomorú betyárjelenet után vidám szüreti felvonulás következett. Az I. világháború előtt a szekerekkel felvonuló bírón, bírónén, csószleányokon kívül különböző jeleneteket, zsáneralakokat bemutató leány- és legénycsoportok is felvultak. Egy kocsira tett nagy ladikban hat leány, hat legény, egy szakács és egy szolgáló állt. A szakács vas nyársba szúrt halat forgatott a ladikba tett tűzhely fölött. A lányok közben ezt dalolták:

A baracsi híd alatt
Lányok sütik a halat.
Kértem tőlük, nem adtak,
Szeretőjüknek tartottak.

Egy másik kocsira üstházat, üstöt tettek, amiben felvonulás közben is főtt a pörkölt. A menetben *ablakos*, *drótos*, *szamaras* és bekormozott képű *cigányok* is haladtak. A felvonulás után a Baricza- vagy a Dala-kocsmában elkezdődött a szüreti bál. A táncterem mennyezetére felkötözött szőlőfürtökből éjfélig általában nem loptak. Éjfél után a *csószlegények* és a *csószleányok* a *betyárt* fogták meg először a szőlőlopáson. A szüreti bíró és bíróné asztalához vezették, aki megbírságolta. Nyolc csószlegény és ugyanennyi csószleány volt. A csószlegények lóháton vonultak a szüreti felvonuláson. Fehér, rojtos, bőgatyát és bőujjú fehér inget viseltek. A gatyá szárán a rojtok felett két-három sorban, s az ing ujjára is nemzeti színű szalagot varrtak (Sergő 1965).

4. Szőlőhegyi multságok: pincszer, asszonyfarsang, farsangolás

A magyarországi szőlőhegyi multságok egyik korai említése a székesfehérvári Öreghegyről származik. Evlia Cselebi török történetíró és utazó 1664-ben járt Székesfehérváron. Útleírásában ezt olvashatjuk: „Besli külváros keleti részén egy ágyúlövés távolságra lévő helyeknek összes dombjain és hegyein mintegy kétezer szőlőkert van. Ezek mindegyikében van egy-egy nyárilakás, konyha és külön kút. Székesfehérvár népe három hónapig ezekben mulatozik.” (Karácson 1908, II. 48.). Evlia Cselebi nyilvánvalóan túlzott, amikor azt állította, hogy a török kori Fehérvár lakói az esztendő egynegyed részét az Öreghegyen mulatozva töltötték, hiszen maga

a farsang, a szőlőhegyi mulatságok legfőbb időszaka sem tart ennyi ideig. Leírása mégis becses számunkra, mert kiderül belőle, hogy az Öreghegy ma már eltűnőben lévő borházainak elődei már a XVII. század második felében megvoltak, s azokba mulatni, *pincszerezni* jártak a fehérváriak. Török vendégünk híradását Vályi András 1796-ból ránk maradt leírása hitelesíti. Vályi Székesfehérvárról ezt írta: „Vidékjének földgye kiváltképen termékeny, bora elég van, s nevezetes szőlős kertyeikben az, hogy tsak nem minden lakosoknak jeles épületetskéjek van kívül, és magoknak multságokra leg inkább oda szoktak kijárni; 's azok az épületetskék a' Vároستól igen szépen látszanak, sőt a' vidéknek is nem kevés elevenséget szolgáltatnak.” (1796, I. 667).

A *pincszer* a szőlőhegyi mulatozás sajátos alkalma, amely a Dunántúlon napjainkig élő szokás. Aszőlősgazdák családjuk szükségleteinek megfelelően hordták haza szőlőhegyi pincéjükből a bort. Az idősebbek télen lehetőleg naponta felkeresték a pincét, sokszor csak azért, hogy megnézzék: nem csöpög-e a hordó, nem pattant-e meg a hordóabroncs? A boraikra igen büszke szőlősgazdák a pincéjük felé járó ismerőseiket behívták borkóstolóra. Az így összejött emberek sorra járták egymás pincéit. A borkóstolás mindenütt megismétlődött.

Szórakozásra, beszélgetésre, nótázásra jó alkalom volt a pincszer. Gyakran ugratták is egymást a szőlősgazdák. Sukorón például ilyenformán: „Te Józsi, hordóíze van ennek a bornak!” Mire a felelet: „Hát zsákíze nem lehet!” Szóval és nótával bíztatták egymást az ivásra, úgy, ahogy az a pincékben a csákvári fazekasmesterek által készített zödmázás boroskorsókon olvasható:

Igyál jegyző, igyál pap,
Nem lesz mindig János nap!

A gazda névnapján (András-napkor, János-napkor, József-napkor), a nagyobb ünnepeken (karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor), de leggyakrabban farsang idején tartottak pincszert.

A székesfehérvári Öreghegyen tartott pincszereken gyakran kemencében sült libafertálllyal és forgácsfánkkal vetették meg a bor ágyát. Komlóval kelesztett, két arasz magas házikenyér s az utolsó zöldpaprikák kerültek a libahúshoz a férfiak bicskája alá. Akik ilyen előkészítés után kóstolták meg a savanykás öreghegyi bort, azok ritkán kaptak tőle gyomorfájást. Nem is rúgtak be tőle, legfeljebb vidám nótázásuk hallatszott hazafelé menet az Öreghegy dűlőin.

Pincszerhez hasonló hangulat alakult ki a borfejtések alkalmával is. Az első fejtésre karácsony és újév között, vagy január elején került sor. Velencén a gazdának a hordók emelgetésében, a seprő kiöntésében rokonai, barátai segítettek. A segítők egyben tanácsokat is adtak, hogyan keverjék, hogyan *házasítsák* a különböző borokat a fejtés után. Munka közben kénytelenek gyakran kóstolgatni az italt, így hamarosan a pincszerezéshez hasonló hangulat alakul ki. A munkát ilyenkor abba is hagyják, és teljesen átadják magukat a szórakozásnak, mulatásnak. A következő napot aztán ismét borfejtéssel kezdik.

A pincszerezésen Fejér megye falvaiban általában csak a férfiak vettek részt. Pákozdi és Igar szőlőhegyeiről azonban ismerjük a nők pincszerezését, az asszonyfarsangot is. Pákozdi szőlőhegyein századunk első felében még „a farsang búcsúja az asszonyoké volt”. A férfiaknak a farsang utolsó vasárnapján otthon kellett maradni, az állatokat és a háztartást ellátni, a pincébe a nők mentek. Egész nap ott ittak, mulattak a férjes asszonyok. A asszonyok-lányok pincszerezésének szokása Igaron

119. ábra. Vasárnap délutáni szórakozás a présház előtt Vértesacsán az 1950-es években. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

napjainkban is él. Hamvazószerdán tartják meg, ezért *hamvazásnak* nevezik. Ezen a napon az asszonyok és lányok karjukon kolbászt, sonkát, rántott húst tartalmazó kosárral csoportokban mennek ki a szőlőhegyi pincébe, ahol vidám mulatással búcsúztatják el a farsangot. A falu teljes egészében református vallású, így a hamvazószerdai szigorú böjtöt nem tartották.

Pázmádon farsang utolsó vasárnapjától húshagyókeddig hangos volt a szőlőhegy. A gazdák a családtagokat, rokonokat, jó barátokat összehívták a pincébe. Férfiak, asszonyok, lányok, legények is jöttek. Kosarakban *siskát* (farsangi fánkot), kolbászt, rántotthúst, tepertőt hoztak a pincébe. A présházban ettek-ittak, mulattak. Sokszor éjfélkor, vagy csak másnap reggel értek haza. Ez a *farsangolás* szokása, amelyet a legtöbb Fejér megyei szőlőtermelő községben megtartottak.

A velencei *farsangolásra* az asszonyok fánkot sütöttek, azt is kivitték a pincébe. Néha szánkóval mentek ki a pincéhez *farsangóni*, ilyenkor nem maradhattak sokáig a hegyen, mert a lovak megfáztak. Télen még a *lovakat megjártni* is elmentek a pincéhez.

Tabajdon a legények a présházban *húshagyóztak*. Vittek ki magukkal húst, borban pörköltet főztek a présház tűzhelyén. Ha sikerült nyulat fogniuk, akkor nyúlporköltet készítettek. A lányok külön csoportokban mentek ki a szőlőhegyre húshagyózni, de nyomukban hamarosan a legények is megjelentek. A tabajdi pinceszereknek szép emléket állított egyik versében Kis Bátori József népköltő (Mészöly 1982, 509–511). E szerint a pinceszerező férfiak gyakori beszédtemája volt

az egész évi szőlőmunka, a jó és rossz termésű évek, a nagy fagyok, elemi csapások. Az 1878. évi bő szüretre így emlékezik a büszke szőlősgazda a tabajdi „gatyás költő” versében:

Szedők, puttonyosok, azok se hibáztak,
Jó kedvvel, vidáman: hujju! kurjásztak;
Minden második nap jöttek muzsikások,
Ebéd után csárdást, cepedlit is jártak,
Esté pedig mikor mentek volna haza,
Mindenkinek szőlőt adtam a kannába,
Mustot szájasokba, fazekakba adtam:
Főzettek sok lekvárt, mézet! – noszogattam.
Hallott-e kee, komám, valaha íly szépet:
Sokan voltak, kiknek hogy egy szem sem termett,
Mégis mind azok is lekvárt, mézet főztek,
Állani valót is sokat felkötöztek.

Kis Bátori József versében arra figyelmezteti a pinceszerező szőlősgazdákat, hogy a bő szüretet ne csak a jól végzett kapálásnak tulajdonítsák, hiszen a fagy, jég, viharos esőzések ellen tehetetlen az emberi erő:

Lám ötvenkilencben milyen nagy zápor volt:
Szőlőt, mindenfélét mily nagyon elpacskolt.
Több deres és fagyos évekről nem szólok,
Csak a hatvanhatos évre ha gondolok:
Az északi szélnek fagyos fuvalása
Eljött és lefagyott szőlő fakadása;
Sok százak és ezrek akkor siránkoztak,
Sok keserű zápor-könnyeket hullattak;
Ne büszkélkedjék hát senki a munkába:
Haszontalanná lesz egy szempillantásra!

A bicskei fiatalok farsang idején csengős szánnal mentek ki a szőlőhegyre. Még arra is odafigyeltek, hogy a szántalpak alatt milyen szépen ropog a frissen esett hó.

Tordason farsang utolsó három napján a lányok és a legények farsangoltak a szőlőhegyen. Szalonnát, kolbászt, húst, *siskát* vittek magukkal, gulyást főztek és forralt bort melegítettek a présház nyílt tűzhelyén. Tíz-tizenöt fős csoportokban végigjárták egymás pincéit, mindenhol ettek-ittak, daloltak-táncoltak. Megtörtént, hogy valamennyien felkerekedtek és meglátogatták a szomszédos Gyúró község szőlőhegyén farsangoló barátait, ismerőseiket.

A gyúrói pinceszerről Bogár János református lelkész néprajzi pályamunkájában ezt írta: „Vasárnap és ünnepnap délutánonként tartották a *pincszereket*, a pincei összejöveteleket. Ilyenkor megvárták a délutáni istentisztelet lezajlását és megindultak ünneplőben a pincék felé. Mivel a szomszéd pincetulajdonosok is ugyanezt tették, könnyű volt baráti összejövetelet toborozni. Ilyenkor felváltva egyik-másik pincéjében gyülekeztek össze négyen-ötten, vagy hatan-tizen, és ha volt kinn elegendő pohár, mindjárt készen volt a pincszer. Megbeszélték a hét eseményeit vagy a régi, eszükbe jutó történeteket és nem egyszer nótázással fejezték be azt. Mivel mindegyik vitt ki

magával egy-egy darab húst vagy szalonnát, s azt mindjárt a kiérkezés után megették, így enivalóval nem kellett a pincészeri gazdának kínálkozni. Ha a hangosabb zajra mások is betévedtek a pincészerre, ilyenkor nem lévén elegendő borospohár, a gazda kérte valamelyik szomszédját, hogy hozzá át poharait. Meg kell jegyezni azt is, hogy általában kint a pincénél vagy a présházban csak kevés poharat tartottak. A pincészer legtöbbször azzal végződött, hogy a másik szomszéd is meghívta a társaságot, megkóstolni a borát. A *legények pincészere* azzal kezdődött, hogy valamelyik legény meghívta a pincéjükbe barátait. Ez esetben már megfelelő mennyiségű ételmezt is vittek ki a vendéglátók, és azzal kínálták a meghívottakat. Ezek a pincészeren csak a meghívott legények vettek részt. Ezek után víg nótázással töltötték a délutánt és estét. Rendszerint sokat ittak és ezek közül sokan be is rúgtak, és csak késő éjjel, összekapaszkodva válluknál, nyakuknál, nótázással értek haza, végigdalolva a falut, hogy mindenki megtudja az ő pincészerzésüket”. (1978, 37–38)

Enyingen hamvazószerda délutánján legények és lányok kimentek a pincéhez, a présház szobájába befűtöttek. Forralt bort is készítettek. Ittak, mulattak, énekeltek estig.

Tartottak szőlőhegyi mulatságokat Fejér megye német és szlovák eredetű községeiben is. Mórton vasárnap délutánként kísértáltak a pincébe, minden pince nyitva volt. Itt beszélgettek, ittak, szórakoztak. Pusztavámon a legények és a fiatal férfiak téli vasárnap délutánokon hol egyik, hol másik pincében jöttek össze. Néhány pohár bor mellett beszéltek meg a faluban időszerű témákat, énekeltek, mulattak (Hambuch 1979, 118). Vértesacsán vasárnap délutánként kimentek a férfiak a pincesorra. Kítették a présház elé az asztalt, székeket. Mindenki egy-egy korsó bort vitt magával és poharokat is. Leültek, megkínálták egymást, ittak, beszélgettek. Este hangos nótaszóval jöttek haza. Mezőfalván hamvazószerdán férfiak és nők mentek a szőlőbe pincészerre. A présházban kolbászt főztek borban. Ittak, táncoltak. Nótaszóval jöttek haza. Adony részben német eredetű lakosságánál a farsang végén három napig tartott a bál, a mulatozás. A vasárnapi bál után hétfőn reggel a legények bandákban 3–4 kocsival mentek ki a szőlőhegyre, ahol délután három óráig tartott a bál, a mulatozás. A vasárnapi bál után hétfőn reggel a legények bandákban 3–4 kocsival mentek ki a szőlőhegyre, ahol délután három óráig tartott a pincészerzés, majd ismét kezdődött a bál.

Sóskút szlovák eredetű lakosságánál 1935-ig hamvazószerda délutánján kakasütéssel választották meg a falu első legényét. Az új elsőlegény pincészerzésre hívta meg a falu legényeit. Pincéjüknel ilyenkor húszan-harmincan is mulattak.

A pincészerzés és az asszonyfarsang szokását a Dunántúl más területeiről is ismerjük. A Somogy megyei Mernyén farsang utolsó vasárnapján a férjes asszonyok, húshagyókedden a lányok pincészeriztek. Veszprém megyéből több, figyelemre méltó, igen korai leírást ismerünk a pincészerzésről. Kis János, költő, dunántúli evangélikus püspök emlékezéseiben a XVIII. század végi kővágóörsi nemesek szőlőhegyi mulatságairól emlékezett meg: „A középrendűek a téli délestéket arra is fordították, hogy csutora borokkal seregesen a halászok eleibe mentek, boron halakat cseréltek, melyek a pincénél frissiben megsüttetvén jó bor mellett jóízű uzsonnákat adtak. Mindezen mulatságokban én is gyakran résztvettem.” (1985, 923) A Tudományos Gyűjtemény 1834. évi kötetében Oláh János Balaton melléki tudósításában olvashatjuk: „Itt a’ szőlőhegyen ha valaki keresztül megyen, és az ő szállások szerint lyukas pinczét (kinyílt ajtajut) lát, és hívatlan is bé nem tér, azért dorgálást,

pirongatást, és szemrehányást nyer. Divatozik itt egy különös szokás; de leginkább Köveskál táján, melyet *pintze szerzésnek* neveznek. Abból áll ez: hogy a' Komámasz-szonyék összesúgnak, ki kolbászt, ki rétest, ki sódart, ki fánkot, ki sült baromfit vitetvén ki a' szőlőhez, elkezdik a' lakozást a' szélső pintzénél, onnan tovább mennek, mindenütt mulatván vígan, de tisztességesen egy keveset, míg nem összevejják a' barátságos hajlékokat. Ilyenkor a' férfiak is néha rajtok ütnek a' mulatókon véletlen, a' mikor még nagyobb szokott lenni a' vigasság." (1834, 94). Az asszonyok farsang végi pincszerezése ezen a vidéken, Szentbékállán és Monostorapátiban ma is szokásban van.

Lukács László

DÉLSZLÁV SZOKÁSOK ÉS HIEDELMEK

A délszlávok múltja

A délszlávok megjelenése a Dunántúlon, azon belül a történelmi Fejér megye területén, szoros összefüggésben áll az oszmán-török birodalom balkáni, majd magyarországi terjeszkedésével. Székesfehérvár 1543. szeptember 4-i eleste a megye sorsát hosszú időre meghatározta, egyidejűleg kezdetét jelentette a török berendezkedésnek, s a szolgálatukban illetve uralmuk alatt álló délszlávok feltűnésének.

Az elfoglalt erődítményeket, így Székesfehérvárt őriző török várvédők segédcsoportját ugyanis azok a *martalócok* alkották, akik nem a törökök, hanem döntően a délszlávok, elsősorban a szerbek – korabeli elnevezéssel a *rácok* – és a bosnyákok közül kerültek ki. Székesfehérvár (a szerbek illetve a törökök ajkán *Stolni Beograd*) török helyőrségének rögvest a vár elfoglalása után, 1543. szeptemberében készült zsoldlajstromából kiderül, hogy a 2978 várvédőből 459 tartozott a martalócokhoz. Parancsnokuk ugyan török aga volt, de a kisebb egységek (*odák*) élén jórészt névszerint is megjelölt szerb századosok (*szermájék*) álltak. A későbbiekben keletkezett defterek szerint sem hiányoztak a martalócok közül a délszlávok, sőt kőműves, ács, kovács munkát végző szerb martalócokról, továbbá tüzerről is szólnak. (Velics-Kammerer, 1886. I. 17–458.)

Valószínű, hogy a nős katonák magukkal hozták családtagjaikat, majd jöttek a délszláv nemzetiségű kereskedők, kézművesek. (Jakšić, 1962. 11.) Ők vetették meg a későbbi *Rácváros* alapját, összhangban azzal a török stratégiával, hogy a segédnépek feladata a külvárosok védelme. Székesfehérvár ezen külső városrésze a vártól dél-nyugati irányban alakult ki, a Sziget nevű külváros mellett, mocsaraktól körülvett szárazulaton. A 15 éves háború eseményeihez – köztük a város időleges felszabadításához – kapcsolódó 17. század eleji metszeteken Székesfehérvár nyugati részén már jelölték a palánkkal körülvett Rácvárost, középpontjában egy templommal, körülötte rendszertelenül elhelyezett épületekkel.

A csaknem másfél évszázados török uralom alatt az abszolút értelemben csökkenő helyőrségi létszámon belül a délszláv elemek részvétele egyre nagyobb arányú lett. Evlia Cselebi, az ismert török utazó 1664-ben egyenesen úgy mutatta be Székesfehérvár lakosságát, hogy „a város népe bosnyák, de magyarul és németül szépen és jól tudnak, törökül azonban nem igen”. Evlia Cselebi külön megemlékezett Uzun külvárosról, mely a Rácvárossal volt azonos. A sövénykerítéssel, deszkákkal, ágyukkal védett külvárosban főleg keresztények lakták a többnyire szegényes, de tágas deszkaházakat. A dzsámikon, mecseteken, boltokon kívül három keresztény templom is állt itt, kettő a szerbek és bolgárok, egy pedig a magyarok számára. (1904. II. 48–49.) A második görögkeleti templom létét azonban kevés további adat támasztja alá. A város török alóli felszabadítása után, 1688-ban készített összeírásokban „rác” megjegyzéssel több szerb lakos, ház- illetve telektulajdonos, továbbá templomuk leírása szerepel, ami a délszlávok folyamatos jelenlétének bizonyítéka. (Jakšić, 1962. 16.) A város katonai parancsnoka 1689. januárjában azt rögzítette, hogy a Rác- és Palotavárost magában foglaló külvárosban egy dzsámi és egy rác templom

áll 40–50 házzal, melyet főleg rácok laknak. (Jenei, 1968. 174.) Más megjegyzések alapján arra lehet következtetni, hogy a rácok templomuk közelében földbe vájt putrilakásokban éltek.

A török idők alatt a Székesfehérvárhoz közel eső Csíkvár (ma Szabadbattyán) párkányban is teljesítettek szolgálatot rác martalócok. (Velics-Kammerer, 1886. I. 400–458, II. 389.) Ennél figyelemreméltóbb, hogy a török seregek hadiútján, a Duna mentén több kisebb erődítésben katonáskodtak délszlávok, illetve ezeknek megélhetést és viszonylagos nyugalmat jelentő árnyékában megtelepültek a délszláv parasztok. Történetesen ott, ahol a településeknek később is, legtöbbször egész századunk elejéig jelentős népességalkotói maradtak a délszlávok. Tehát egyrészt Székesfehérvárhoz hasonlóan a török időkben a délszláv katonai jelenlét elősegítette a „civil” lakosság megtelepedését, másrészt ezek a helységek, az ott élő délszlávok, illetve híruk a későbbiekben is vonzották az azonos vagy rokon nemzetbelieket.

A kezdetlegesebb gazdálkodási színvonalat ismerő, főként állattenyésztést űző, sokszor félnomád életmódot folytató szerbek jól alkalmazkodtak a korabeli viszonyokhoz, mindig készen álltak a továbbvándorlásra. Sokszor elsöpörték őket a hadjáratok, de újak érkeztek helyükre. Észrevétlen szívárgásuk mellett tervszerű betelepítésükre is van adat. Adony határában Dzsánkurtarán párkányát 1568–69-ben többek között 32 martalóc őrizte. (Velics-Kammerer, 1886. II. 384.) 1580–81-ben a magyarok elköltözése után az elnéptelenedett faluba rácok költöztek. (Kállay, 1979. 43.) Így azután később Adonyban a palánkon belül 40 házban szerb hajdúk és huszárok, azon kívül 70 házban állattartó szerb parasztok laktak, kik magyar és török földesuruknak egyaránt adóztak. (Jenei, 1976. 192.)

Dunapentele (ma Dunaújváros) szerb hagyománya úgy tartja, hogy már a 12. században Szent Pantaleon tiszteletére emelt görögkeleti kolostor állt a faluval szemközt, a folyó egyik szigetén. Mivel a kolostort az időjárás viszontagságai miatt minden évszakban nem lehetett jól megközelíteni, ezért a kolostorbéli szerzetesek a folyóparton építettek templomot. A révátkelésnél használatos hajóikat is igénybevették az építkezésnél, Buda környékéről követ hoztak velük. Állítólag 1500-ban már ott állt a templom, ahol a mostani görögkeleti szerb egyházi épület található. A délszláv lakosság e köré települt, így nyerte nevét a *Rácdomb* vagy *Rácváros*. Másrészt azt is tudni vélik, hogy a rác egyházközség már 1439-ben plébániát kapott. A szájhagyomány szerint a török már délszláv lakosságot talált itt, dúlásuknak esett áldozatul a templom, melynek csak alapjai maradtak meg. A levéltári forrásokból az ismert, hogy a Rácdombon a 17. század első felétől palánkvár állott. Benne 1685-ben törökök éltek, de az aljában fekvő 50 házat a hódoltság utolsó időszakában földet, szőlőt művelő, szép gyümölcssel rendelkező rác parasztok lakták. (Jenei, 1975. 126.)

Az 1620-as évektől – a magyar és török földesurak jóváhagyásával – katolikus délszlávok is feltűntek Fejér megyében. A lelki gondoskodásukban nagy szerepet játszó ferences szerzetesek vezetésével Horvátországból és Boszniából érkezve 1626-ban megülték az egyébként csekély fontosságú ercsi palánkvár melletti területet. Számuk hullámvázát mutatja, hogy 1641-ben csak 31 katolikus jobbágy és 9 zsoldos volt, míg más időszakban 140 házat mintegy 700 bosnyák lakott. A hódoltság végén újra csak 45 délszláv jobbágy élt itt. (Jenei, 1976. 190–192.)

Némelykor a 15 éves háborúban elpusztult falvak magyar lakossága helyére kerültek. Így a 17. század elején Előszállásra és Karácsonyszállásra költöztek

katolikus délszlávok, ez utóbbiak a század második harmadában 60 illetve 80 házat laktak, a magyar és a török földesurnak egyaránt adóztak. (Farkas, 1983. 341.) 1629-ben érkeztek katolikus délszlávok Ráckeresztúrra, de a század végén már nem volt nyomuk.

Egykori török hűbérura, a székesfehérvári szandzsákbej nyomán Hamzsabégnek nevezett Érd ágyukkal is ellátott palánkja közelében a török hódoltság idején, a 17. század húszas éveiben katolikus bosnyákok telepedtek meg, akiket csak később, 1690. után követtek szerbek. (Jenei, 1976. 191.) Rácalmásra viszont a 17. század elején települtek szerbek.

A hódoltság idején a magyar végváriak főleg a görögkeleti rácokkal voltak bizalmatlanok, elsősorban őket üldözték, de gyakran szenvedtek miattuk a katolikus délszlávok is. Az Ercsivel szomszédos Aggszentpéteren 1631-ben katolikus bosnyákok telepedtek le, de falujukat 1644-ben magyar katonák és hajdúk prédálták fel. (Jenei, 1976. 191.) A falut lakóiról később Rácszentpéternek nevezték. A győri jezsuita rendház örömmel vette, hogy perkáti birtokát 1653-ban ugyancsak katolikus bosnyákok népesítették be. 1660. körül már 135 házat laktak. A magyar végváriaktól ők is sokat szenvedtek. Szintén jezsuiták, de a komáromiak telepítettek 1648-ban katolikus horvátokat Sós-kútra, ahol csak 15 évig tudtak maradni, hogy azután helyükre 1666-ban a török földesúr 30 rác családot telepítsen. (Jenei, 1976. 191–192.) A Besnyőre beköltözött katolikus délszlávoknak viszont a török katonai zaklatások miatt kellett Ercsi közelébe menekülni. (Hetényi, 1980. 154.)

A 17. században nagy rác település volt Sárbogárd, s ugyancsak rácok lakták ekkor Sárszentmiklóst, melyet még a 18. században is Rácmiklósnak neveztek.

Néhány telepítés a hódoltság utolsó időszakára esett. Iváncsára a magyar és török földesúr 1660 körül együtt vitt be óhitű szerbeket. Rövid ideig népes délszláv falut alkotott az Ercsi közelében fekvő, később községi rangját veszített Rácszentmiklós, melyet magyar földesura telepített be. 1671-ben Százhalombattára érkeztek görögkeleti szerbek. A telepítő török volt, a magyar földesúr hozzájárulásával, aki 3 évi adómentességet is ígért. (Jenei, 1976. 191–192.)

1683-mal, Bécs ostromával kezdetét vette az a háborús időszak, mely 1688-ban Fejér megye felszabadításával zárult. A megye településeinek lakossága mindkét fél katonáitól rengeteget szenvedett, élete, vagyona számtalanszor forgott veszélyben. A 21 délszláv helység közül 16 vált ekkor elhagyottá. Helyén maradt viszont Adony 40, Dunapentele 50, Ercsi 40, Érd, 60, Perkáta 10 délszláv telepes családja. Az utóbbi 3 faluban katolikus bosnyákok laktak. (Jenei, 1976. 193.)

Az 1690-től 1711-ig terjedő két évtized Fejér megyében is a nagy délszláv mozgás időszaka. A felszabadító háború balkáni megtorpanása, az elnyomás ellen fellázadt délszlávoknak a török bosszújától való félelme indította el 1690-ben a *velika seoba*-t, az északra irányuló nagy vándorlást. III. Arsenije Čarnojević, ipeki pátriárka vezetése alatt beköltöző szerbek részére I. Lipót császár széleskörű, főleg vallási és gazdasági privilégiumot adott. A csaknem 40 000 családra becsült beköltözőből Fejér megyébe viszonylag kevés jutott. 1696-ig 9 faluban 222 család telepedett meg, továbbá a székesfehérvári rácok száma is növekedett általuk. (Jenei, 1976. 194.) A Balkánról érkezett szerb népesség semmiképpen nem volt homogén, a keresztény délszláv lakosság széles skáláját képviselte.

Fejér megye szerbjei körében – nyilván a különböző eredetű ismeretek megerősítő hatására – napjainkban is elevenen él a nagy vándorlás és Čarnojević emléke.

120. ábra. Dragojlovics Vladimir és családja. Rácalmás, 1916. Gelencsér Ferenc reprodukciója

Többen úgy tartják, hogy attól a kortól fogva élnek szerbek ezen a vidéken, illetve őseik akkor telepedtek meg.

Az 1696-os összeírás szerint Sóskút, Tárnok, Érd, Százhalom, Ercsi, Adony, Rácalmás, Dunapentele és Perkáta lakossága volt délszláv, kik közül a legtöbbben földbevájt kunyhóban éltek. (Musznai, 1976. 132.)

Čarnojević személyesen is közreműködött a szerbek megyebeli letelepítésében. A földesurakkal folytatott tárgyalási eredményeként Rácalmásra, Sóskútra, Tárnokra költözhetek. A katolikus bosnyákok által lakott Érdre és Ercsibe szintén fellépése nyomán jutottak görögkeleti szerbek, bár ez ellen a régebbtől ott élők hevesen tiltakoztak. (Jenei, 1976. 194.) A budai adminisztráció támogatása miatt azonban a vármegye sem segíthetett.

Az átvonuló katonaság ellátásának, majd a pár évi mentesség után jelentkező adóknak terhei gyakran továbbvándorlásra indították a szerbeket. Mozgásuk, vándorlásuk a hiányos források következtében csak részben követhető. 1698-ban a pentelei és a rácalmási lakosság távozott el például a fenti okokból. (Jenei, 1976. 194.) Egy

1700. március 19-én kelt, a vicispánnak írott levélben pedig azt jelentették, hogy „az rácz faluk mind üressen maradnak, tegnap előtt is 13 rakodott szekér ment el Adonbul.” (Vadász, 1976. 108.)

A Rákóczi-szabadságharc politikai és hadi eseményei szintén nem a szerbek végleges megtelepedése irányában hatottak. Ismeretes, hogy a magyarországi szerbek a szabadságharcban – korábban elnyert kiváltságaik megtartása érdekében – a Habsburg-ház oldalára álltak. Ez a magatartás a kezdeti időszakban még nem volt ilyen egyértelmű. Jóllehet már 1703. július 29-én a budai kamarai adminisztráció megparancsolta a délszláv lakosságú Érd, Ercsi, Adony és Pentele falvaknak, hogy a kurucok átkelését megakadályozandó a dunai átkelőket tartsák szemmel (Nagy, 1975. 51.); másrészt főhadbiztosi utasítást kapott Fejér megye 8 rác falujának bírása 58 lovas és 30 gyalogos katona haladéktalan kiállítására, Budára indítására, azonban a feladat alól igyekeztek kibújni, a vármegyétől kérve segítséget. Törekvésük végsősoron sikertelen maradt. (F. M. L. Acta politica fasc. 4. no. 149.)

A Duna mentén élő rácok további passzivitására utal, hogy nem mozdultak sem 1705-ben, mikor a kurucok Földvárát foglalták el, sem 1710-ben, mikor Palocsay tábornok serege Pentelénél kelt át a Dunán. (Nagy, 1975. 51.) A Dunántúl nagy részén azonban a rácok már 1704-től a labancok hűséges fegyvertársai lettek és oldalukon nagy pusztításokat végeztek. A döntő mértékben labanc érzelmű Székesfehérvár védelmében is részt vállaltak. Ennek következménye, hogy dunántúli hadjárata során Vak Bottyán János 1706. február 2-án csapataival megrohmozta, bevette, felprédálta a Rácvárost. Az ott talált rác és német katonákat kardélre hányta. (Jenei, 1977. 14.)

A rácok csatározásai, portyái során hasonló módon nem kimélték a magyar falvak lakóinak életét, vagyonát. Miklesics Gergely, a megye egyik polgári hadbiztosa több község beszolgáltatását elrendelő levelében is velük fenyegette meg a vonakodókat, mondván „mert tudjátok az hol az rácz jár, azon helység tűz nélkül megég”. (F. M. L. Acta politica fasc. 5. no. 109.) A megye Sárvízen túl fekvő déli falvai 1706. március 1-jén egyenesen a fejedelemtől kértek oltalmazásukra jó gyalog miliciát a Tolnából becsapó „dühös ráczokkal szemben”. (Jenei, 1977. 14.) Az itt összpontosuló délszlávokat azután Béri Balogh Ádám verte szét a kölesdi csatában. Győzelme nyomán a megye délszláv lakosságának egy része házait is elhagyva menekült.

A Rákóczi szabadságharc utáni konszolidáció sem hozott teljes megnyugvást, egyhelyben maradt a délszlávoknak. Az 1715. évi összeírásban 8 (Százhalombatta, Ercsi, Érd, Dunapentele, Rácalmás, Ráckeresztúr, Sósút, Tárnok), az 1720. évben 10 község szerepel, melynek lakói kizárólag vagy jórészt délszlávok (Muzsnai, 1976. 132.), ám számuk rövidesen csökkenni kezdett. Tárnokot 1717-ben véglegesen elhagyták a szerbek, helyükre Szapáry földesúr szlovákokat telepített. A megyei közgyűlés 1720-ban azt állapította meg, hogy Perkáta és Sósút vándorló rácokból áll, kik „inkább vándorolnak és kóborolnak, mint áthatatosan egy helyben maradnak”. (F. M. L. Conscriptioes ignobili no. 1160.) Az Adonyba telepített szerbek egy része az 1720-as években északra (Buda) és délre (Vukovár, Pétervárad) vándorolt. (Kállay, 1979. 48.) Az 1740-es évek második felében a sósúti délszlávok részében a jezsuiták engedelmével Ráckeresztúrra települtek át, részben elűzték őket. Ez utóbbi indoka megsejthető, ha tudjuk, hogy 1748-ban pópájukat rablás miatt keréketörésre ítélték. (F. M. L. Közgyűlési jegyzőkönyvek 11. köt. 915.) Egy 1769-es adat szerint a görögkeleti szerbek száma több helységben csökkent, – így Adonyban, Rácalmáson,

Dunapentelén, Százhalombattán – mivel közülük sokan a Bánátba költöztek. (F. M. L. Közgylési jegyzőkönyvek 32. köt. 46. 173.)

A migráció egyik fő oka a korabeli kérvényekből kiderül. A sóskútiakra az elhalálozások valamint néhány gazdatársuk Szentendrre, Pomázra költözése miatt nagyobb adóterhek neheztedek. Az ercsiek és a rácalmásiak „utolsó romlásukban” ugyancsak a növekvő terhekre panaszkodtak a vármegyének. (Vadász, 1976. 109.)

Míg egyik oldalról a szegényebb, paraszti sorban élő, főként állattenyésztő délszlávok folyamatos mozgásban maradtak, addig a városokban lakó kereskedő, kézműves, illetve paraszti foglalkozásúak inkább helyhez kötöttek, gyarapodni kezdtek. Legszenbetűnőbb a fehérvári rácok viszonyainak alakulása, bár egy részük a török idők után szétszéledt Pestre illetve a Tisza-Maros vidékére, ám a városba is települtek máshonnan, így Adonyból. (Kállay, 1988. 366.) A békés időszak kedvező feltételeket biztosított fejlődésüknek. 1769-ből és 1781-ből egyaránt 40 pravoszláv házról tudunk. Foglalkozásukra nézve legtöbbször kereskedő és földműves volt, de akadtak köztük kézművesek és hivatalnokok is. A kereskedők legnagyobb arányban a 17. század végétől a 19. század hetvenes éveig tevékenykedtek, ezután a kereskedők és parasztek száma kiegyenlítődött. (Jakšić, 1962. 21, 29–30.) Természetük, eltérő vallásuk miatt a város tanácsa igyekezett akadályozni beköltözésüket. Rádásul a kereskedő foglalkozásúakban komoly vetélytársakat láttak, ezért gátolták a kereskedő társaságba történő felvételüket. A vita nemegyszer a helytartótanácsig is eljutott. Ugyancsak többször adott okot véleménykülönbségre eltérő vallásgyakorlásuk. A 18. század végén ügyeikkel külön városi tanácsos, az illír-biztos foglalkozott. (Kállay, 1977. 254.) A szerbek Székesfehérváron nemcsak a Rácvárosban laktak. A kereskedőket, kézműveseket vonzotta a forgalmasabb Belváros, a paraszti, szegényebb réteg életvitele, munkája szempontjából viszont a Rác utca és környéke volt kedvező. A székesfehérvári szerbek gazdagságát a tulajdonukban lévő ingatlanok, templomuk és annak berendezése, a kezükben lévő tőke és árumennyiség, az általuk létrehozott számos alapítvány egyaránt bizonyítja. Iskolájuk 1770-től 1899-ig működött.

Pentelén az 1715-ös és 1720-as országos összeírás jóformán csak görögkeleti rácokat talált. (29 illetve 32 jobbágy) Az 1720-as évek közepétől viszont mind több a katolikus magyar, és rövidesen megszűnt a falu rác jellege. A községet utoljára 1783-ban említették Rácpenteleként. 1773-ban a 37 rác jobbággal szemben már 101 magyar állt. A becslések szerint a rácok családtagjaikkal együtt kb. 250-en lehettek és a falu jobbágyságának legtehetősebb rétegét alkották. Számarányuknál jóval nagyobb mértékben birtokoltak szántóföldeket, réteket, igásállatokat. Településrészük itt is elkülönült a magyarokétól, de sorsuk bizonyos mértékig hasonlított azokéra. 1736-ban a szerződésalkötéskor a falu földesura mindkét nemzetbelieknek azonos jogokat adott, illetve azonos kötelezettségekkel terhelte őket. A rác és magyar jobbágyok pedig kötelezték magukat, hogy „jó szomszédságban és egyességben élnek”.

Adony mezőváros az 1720–30-as évektől vegyes, főleg német és rác lakosságú volt, hol a 18. században a kereskedelem a rácok és görögök kezében összpontosult. A rácok száma az 1807. évi Bánátban költözésükkel csökkent döntően. (Kállay, 1979. 48–52.)

1720-ban Ercsiben az összeírók néhány kivételtől eltekintve csak katolikus délszlávokat találtak. 133 egésztelkes jobbágy és 31 féltelkes zsellér adta a lakosság zömét. (Hetényi, 1985. 78.)

A két 18. század eleji összeírás Érden is döntően délszlávokat talált. A század elején a mozgékonyság itt is jellemzőjük volt, ezért stagnált illetve csökkent némileg a lakosság száma. 1719-ben nem véletlenül rögzítették velük kapcsolatban: „ezek az Istentellen gaz Rácz emberek mivel hátaikon a házuk, semmivel sem gondolnak, hanem éjjel-nappal részegeskednek”. A jobb gazdálkodást akadályozta nehezen regulálható mivoltjuk. (Hetényi, 1985. 194.)

Rácalmáson a 19. század közepén is nagyobb volt a görögkeletiek száma mint a katolikusoké, de a költözésekkel itt is csökkent.

A 18. század végéig a telepítés, a spontán vándorlás és a migráció nyomán Fejér megye területén a délszláv lakosság tekintélyes része szinte folyamatos mozgásban volt. Ezt követően a mozgás lényegesen lelassult, de a délszláv csoportok teljes mértékben nem állapodtak meg. Területi elhelyezkedésük viszont már korábban megtörtént és abban – az asszimilálódást kivéve – napjainkig sem következett be lényeges eltérés.

Az 1773. évi helységösszeírás szerint a megye 74 településéből 5 volt délszláv. A szerbek zöme a megye keleti részén, a Duna mellett helyezkedett el. Görögkeleti kereskedők tevékenykedtek Székesfehérvár, Perkáta, Adony, Csákvár, Alcsut, Ráckeresztúr, Bicske, Érd, Százhalombatta, Ercsi, Sárosd, Dunapentele, Rácalmás, Seregélyes és Vál területén. (Muzsnai, 1976. 133.)

A 19. század harmincas éveiben a megye összlakosságának 3, 1880-ban pedig csak 1,3%-át tették ki. (Schneider – Juhász, 1937. 81.) A visszaesés okaként azonban az asszimiláció ekkor még kevésbé jelölhető meg, mint más nemzetiségeknél. Különösen a szerbek őrizték meg különállásukat, elsősorban az ortodox valláshoz kötődés révén. Hitük erősítette nemzeti hagyományaikat, emellett mindvégig élt körülük a hazájukba visszatérés gondolata, várták hozzá a kedvező alkalmat. Különösen a polgárosult réteg igazította ehhez az eszméhez gazdálkodását, vagyonfelhalmozását. Bízott hazája török alóli függetlenedésében és a 19. század második harmadától a délszláv népek politikai egyesítésében.

1848-ban Jelačić seregének közeledtével a megyebeli, de különösen a székesfehérvári szerb lakosság körében bizonyos mértékű nyugtalanság érződött, amelyet azonban túlzás lenne nemzeti mozgalomnak nevezni. Körükben – s a dunántúli magyarok egy részénél is – elterjedt, hogy a horvát bán az urak ellen jön, nem kell vele szembeállni. Az egyik székesfehérvári szerb lakost, Aleksander Simonovícot ilyen értelmű kijelentéséért be is börtönözték, s csak Jelačić egyik tisztjének felhívása nyomán szabadult. Vádak illették Teodor Odžić esperest is, az egyházközség fejét, hogy kapcsolatot tart, összejátszik a bánnal. Bár a gyanú egyértelműen nem igazolódott, de a rácok megítélését kedvezőtlenül befolyásolta. Ilyen előzmények után a székesfehérvári szerbek augusztus 10-én a magyar kormány és szabadságharc mellett hűségnyilatkozatot tettek, s a későbbi események sem bizonyították a magyar városlakók feltételezését. A Duna menti településeken sem a nyílt szembenállás volt a domináns tényező, bár Érden ugyancsak Jelačićtól várták a földesúri jogoktól való megszabadulást. (Záborszky, 1985. 213.) Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy Dunapentelén a szájhagyomán 1848-as magyarcsúfoló verset őrzött meg. Számontartják itt azt is, hogy az elődök Rákóczival együtt Kossuthot szintén sokat szidták.

Az önkényuralom idején a délszlávok a megye többi lakójához hasonló elnyomott helyzetben éltek. Szerepük a városi életben egyre színtelenebb lett. A Duna

menti falvakban is egyre fogytak. (Farakas, 1978. 258.) A népesség módosulását a statisztikai adatok jól tükrözik.

	1869	1880	1900
Dunapentele	160	113	94
Rácalmás	150	108	73
Százhalombatta	440	422	376
Székesfehérvár	166	126	130(?)

A perkáti és adonyi szerbek helyileg is jelentéktelen erőt képviseltek. Ráadásul Adonyból a szerb népcsoport 1885-ig lényegében elköltözött, ez évben a helyi pravoszláv egyház is felszámolásra került. Számottevőbb volt a a érdi délszláv közösség: 1850-ben 1344, 1869-ben 2542 fő.

A lezajló asszimilációs folyamat a legkomolyabb ellenállást, feszültséget Ercsiben váltotta ki. Az itteni délszlávok 1862-ben még többségben, (2662 fő) voltak a magyarokkal (2596) szemben. Ám 1880-ban már csak 738 délszláv lakost írtak össze. Ennél a létszámnál nagyobb gazdasági erőt képviselve igyekeztek előnyeiket megőrizni – a történelmi elsőbbségre hivatkozva. Mégis fokozatosan elveszítették a politikai és kulturális életben betöltött vezető szerepüket. A katolikus egyházi életben viszont végképp nem kívántak engedni jogaikból, ragaszkodtak a szerb-horvát nyelvű pasztorizációhoz. Ellenállásuk illetve a magyar oldalról jelentkező nagyfokú türelmetlenség 1880-tól kezdve mindegy évtizedig tartó viszálykodáshoz, atrocitásokhoz vezetett. (Farkas, 1982. 338–341.)

A századfordulón a délszláv nemzetiség kétnyelvűvé vált. Elősegítette ezt, hogy 1900-tól alsófokú nemzetiségi iskola nem működött a megyében. További asszimilációs hatást jelentett annak felismerése, miszerint a gazdasági, társadalmi életben történő boldoguláshoz szükséges a magyar nyelv ismerete.

A 20. század eleji szerbellenes indulatokat, az I. világháború alatti ilyen jellegű megnyilvánulásokat a délszlávok általában értetlenül fogadták, ám néhol kifejezésre juttatták Szerbia iránti szimpátiájukat. Így Érden 1917. január 1-jén a magyar nyelvű istentiszteleten rokonszenvennyilvánításul szerb-horvátul kezdtek énekelni. (Záborszky, 1985. 227.) A magyarok számára vesztes háború után az újonnan létrehozott délszláv állam hívó szava mellett a korábbi szélsőséges megnyilvánulások is hozzájárultak, hogy a megye délszláv lakossága a repatriálásukkal számottevően csökkent. Elsősorban a vagyonos réteg költözött ki az 1920-as években a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba illetve Jugoszláviába.

A 19. században megindult asszimilációs folyamat az I. világháború után tovább gyorsult, de még napjainkban is tart. Elősegítette az 1950-es évek ismert jugoszlávellenessége, majd a gazdasági viszonyok megváltozása, az urbanizáció, a technikai fejlődés és a hagyomány erejének csökkenése. A délszláv leszármazottak egy része számára – a szerb-horvát nyelv ismeretének csökkenésével – a görögkeleti vallás jelenti az összekötő kapcsot.

A délszláv lakosság foglalkozási megoszlásáról pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre. Általánosságban azonban elmondható, hogy a múlt század második felétől 1945-ig döntő részük a mezőgazdaságban dolgozott. Mellettük azonban jelentős volt az iparosok és kereskedők, kisebb az értelmiségiek aránya.

121. ábra. Ercsi délszláv lányok a századfordulón. Gelencsér Ferenc reprodukciója

Jelenleg az egykori Fejér megye hat településén él számottevő délszláv népesség. A székesfehérvári, dunapentelei, száshalombattai, rácalmási délszlávok *szerbek*. Legközelebb Budapest és környékének szerb etnikai csoportjához állanak, illetve annak részét képezik. A forrásokban már kezdetektől úgy szerepelnek, mint óhitű *rácok*, illetve idővel szerbek. Ettől a megjelöléstől sem ők maguk, sem a különböző adminisztrációk, sem a kutatók nem tértek el. Természetesen a korábbi századokban ők is együttéltek más népek fiaival, akiket csekélyebb számukra figyelemmel fokozatosan magukba olvasztottak. Az említett települések lakói szoros, rokoni kapcsolatban álltak egymással, továbbá az ugyancsak Budapest környéki szerb etnikumhoz tartozó Budakalász, Csobánka, Lórév, Ráckeve, Szentendre, Szigetsép (Pest m.) népével. A korábbi időszakban nem elhanyagolható viszony fűzte őket Budapest és egyes Tolna megyei szerb települések lakóihoz. Az egy etnikai tömbhöz tartozást jelzi nyelvük, kultúrájuk azonossága. A homogénebb közösségek természetesen mindig nagyobb erőt képviseltek. A székesfehérvári szerbek ennek megfelelően mindig a Duna menti településektől kaptak erősítést nyelvben, hitben, nemzeti tudatban.

Érd és Ercsi délszláv lakossága a tököliekkel (Pest m.) együtt a *rác-horvátok* katolikus vallású etnikai csoportját alkotja. (Sarosácz 1973, 370.) Magukat *horvátoknak*, ritkábban *rácoknak* tartják, régebben *illireknek* vagy *illéreknek* mondták. Nevezték őket *szerbeknek*, *sokácoknak*, *bunyevasoknak* is. (Itt jegyezzük meg, hogy a korábbi évszázadokban a rác megjelölés a szerbnél szélesebb értelemben volt használatos, megközelítőleg hasonlóan mint a mai délszláv fogalom.) Az érdi és ercsi délszlávok nem mindig következetes és egységes megjelölése áthatotta a helytörténetírást és a történeti szakmunkákat is. Az itt élő délszlávok ősei valószínűleg tekintélyes részben katolikus horvátok és bosnyákok voltak, akik a melléjük került szerbeket magukba olvasztották.

A történelmi Fejér megye délszlávjainak szokásait, hiedemeit több tényező határozta meg. Egy részük ősi szláv eredetű, illetve az óhazából, a Balkánról hozták magukkal. Tekintve, hogy számos etnikai csoport, közösség érkezett, a magukkal hozott anyag sem egységes, hanem sokszínű, eltérő lehetett. Az egyébként szinte követhetetlen vándorlás, mozgás, pusztulás, újjáéledés során nyilván módosultak, újabb rétegekkel bővültek szokásaik, hiedelmeik, hogy azután a megtelepülés helyén, bizonyos idő elteltével a különböző eredetű anyag egységessé ötvöződjön. Természetesen hatott Bizánc és Róma, a keleti és nyugati kereszténység öröksége, éppen úgy, mint az új környezetben a magyarokkal, szlovákokkal, németekkel való együttélés. A szomszédság kölcsönhatást eredményezett. Befolyást gyakorolt a természeti, földrajzi, éghajlati környezet is. Az egységen belül a két etnikai csoport kultúrája számos tekintetben különbözött is egymástól. Az azonos néprajzi csoporton belül az egységes szokás illetve hiedelemanyag kialakulását elősegítette, hogy távol a délszláv államhatártól az itteni települések lakói intenzív kapcsolatban álltak egymással. Ugyanezen okból számos archaikus elemet is megőriztek szokásaik közt.

Gyűjtésünk ezideig a szokások és hiedelmek egy szűkebb körére terjedt ki, általában a múlt század végétől a napjainkig tartó időszakot fogja át. Írásunkban a történelmi Fejér megye határainál óhatatlanul tovább tekintettünk, elsősorban a Duna mentére, Budapest környékére, esetenként a Kárpát-medence déli részére vagy a Balkánra.

Jeles napi szokások és hiedelmek

A görögkeleti és a katolikus vallású délszlávok szokásait az alábbiakban együtt ismertetjük, annak ellenére, hogy a valóságban a két felekezet naptári naphoz kötött ünnepei általában nem estek egybe. A görögkeletiek ugyanis nem követték XIII. Gergely pápának a katolikusok és protesztánsok körében elfogadott naptárreformját, hanem megmaradtak a juliáni naptárnál. Ebből következően a szerbek ünnepei 13 nappal későbbre tolódtak, mint a többi keresztény felekezeté. Így karácsonyt január 7–8-án (és 9-én) tartják, az újesztendőt 14-én köszöntik. Sajátos véletlen, hogy az ugyancsak ünnepinek tartott karácsony előtti nap éppen arra a január 6-ra esik, mely a katolikusoknál vízkereszt ünnepe, s amelyet a kereszténység kezdeti időszakában Jézus születésnapjának tartottak.

Katalin – Kata, Katarina (nov. 25. ill. dec. 7.)

Alexandria Szent Katalin a történelmi Magyarország katolikus vallású horvátjai, sokácai, bunyevácai, bosnyákjai körében igen népszerű szent volt. Hozzá, mint Isten első vértanújához archaikus népi imádsággal, énekkel könyörögtek. Az imádság egyik változatát Csepel-szigeten is meglették.

Katalin személyéhez a Kárpát-medencében széles körben ismert időjárási regula tapadt. Ezzel összhangban az ercsi rác-horvátok mondogatták:

„Kata mokra
Božić lupa.”

„Katalin nedves
Karácsony dobogós.”

Borbála – Barbara, Varvara (dec. 4. ill. dec. 17.)

Borbála, másképp Barbara a római katolikus és görög-keleti egyház közös szentje, nagyszámú foglalkozás védőszentje. Vizsgált településeinken a görögkeleti délszlávok Varvara napján tányérra búzát vetettek, mely karácsonyra szépen kizöldült. Sokan a tányér közepén leborítottak egy poharat, melynek helyére került azután a gyertya vagy a mécses. A szerbek a halottak lelki üdvéért égették. Sok családban a búzát piros szalaggal is átkötötték, ez is növelte esztétikai funkcióját. A kizöldellt búza a karácsonyi asztalra, illetve a szentkép (ikon) alá került.

Az egykori Nyugat-Magyarországon, a jelenlegi Burgenlandban a horvátok és németek *Borbálabúzá*t (*Barbaraweizen*) kezdték csíráztatni e napon. A délszlávok és németek búzavetési szokásának célzata azonos volt a Luca napi magyar szokásával, melyet az eredetre utalással együtt korábban már ismertettük. Itt annyit teszünk hozzá, hogy a délszlávoknál többféle a kicsíráztatott búzából jósoltak a következő évi termésre, majd ünnep után az állatokkal etették meg. A kizöldellt búza az alvó, téli természetben az életerőt jelentette. A búzavetés szokása egyébként Európán kívül is ismeretes.

Barbara napján a görögöknél, szerbeknél, horvátoknál áldozati ételt főztek. A görög asszonyok mandulából és mézből készítették a *kollyivát*, melyet Borbálának ajánlottak, hogy mentse meg gyermeküket a himlőtől. E napon gabonát is főztek, amit *varvarának* neveztek. Mindez ógörög szokásokkal hozható összefüggésbe. A szerbek többféle terményből készítették a *varvarát* vagy *varicat*, melyből ember, állat egyaránt fogyasztott és jósoltak is belőle. (Eperjessy, 1975. 55.) A vajdasági szerbek Borbála napján ugyancsak *varicat* főztek, melynek alapanyagát más gabonamagvakkal együtt a búza szolgáltatta. Nagy mennyiségben főzték, napokon át ették, még karácsonyra is jutott belőle. A család minden tagja fogyasztott belőle, a maradékot az állatoknak adták. A *varicával* kapcsolatosan szokták mondogatni (Bosić, 1985. 26.):

„Varvarica vari,
Sveti Sava ladi,
ANikola kusi,
Da se ne omrsi”

„Borbálka főzi,
Szent Száva hűti,
Miklós pedig ízleli,
Hogy ne egye zsírosan.”

Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864), a szerbek nagyhatású és jelentős írója, etnográfusa szótárában a vers alábbi változatát szerepeltette:

„Varvarica vari,
Sveti Sava ladi,
ANikola kusa.

„Borbálka főzi,
Szent Száva hűti,
Miklós pedig ízleli.”

A varicat egykor Százhalombattán is ismerték, készítették. Körükben a mondóka újabb változatára leltünk:

„Varvara vari,
Savica piri,
Nikola kusi.

„Borbála főzi,
Szávácska hűti,
Miklós izleli.”

Az említett pár sor már összekapcsolta Borbálát az utána következő napokkal, Szent Száva (*Sveti Sava, Savica* – dec. 18.) és Miklós (*Nikola* – dec. 19.) ünnepével. A Borbála napi szokások és hiedelmek alapos vizsgálata szintén azt bizonyította, hogy összefüggésben állnak, rokonvonást mutatnak a Miklós napiakkal, a karácsonyiakkal és az újéviakkal.

Miklós, Mikulás – Nikola (dec. 6. ill. 19.)

Miklós a keleti és a nyugati egyház közös nagy szentje, sőt a görögkeleti egyháznak máig legtiszteltebb szentje. Természetes is ez, mivel kultuszának egyik legősibb forrása Konstantinápoly. Alakja a görögkeleti templomokban előkelő helyet foglal el az ikonosztázon. A szegények templomi perselyét róla Szent *Miklós perselynek* nevezték.

A Miklós napjához kapcsolódó ajándékozás településeinken is elterjedt. Százhalombattán a gyerekek Miklós előestéjén megtisztogatták cipőjüket, csizmájukat és az ablakba helyezték. Szent Miklóst (*Sveti Nikola*) várták, aki sietve érkezett, az ablakon keresztül osztotta ajándékát, hogy ne késsen sokat, minden gyerekhez gyorsan eljusson. A szülők a gyerekeket magatartásuk, de méginkább az anyagi helyzet szerint ajándékozták meg. A felnőttek sokszor megréfkálták a gyerekeket, zöldséget, hagymát, krumplit tettek lábbelijükbe. (Itt említjük meg, hogy a százhalombattai téli szokások ismeretéhez eredményesen használtuk fel Csuplics Demeter – sz. 1923. – kéziratát.)

Az ercsi gyerekek Sveti Nikolát hosszú útról érkező, ajándékot hozó vándornak tartották, akit igen vártak. Diót és almát (*or, jabuka*) kaptak tőle.

Luca – Lucija (dec. 13.)

Az ókeresztény szűz, Luca, pontosabban Szirakuzai Szent Lucia alakja jól ismert a katolikus délszlávok körében. Az ercsi rác-horvátok számára ünnepe mindenekelőtt dologtiltó napot jelentett. Tilos volt varrni, az asszonyok tűt sem vehettek kezükbe, mert bevarrták volna a tyukok fenekét, nem lett volna elég tojás. Az általánosan elterjedt hiedelemnél figyelemreméltóbb az, mely szerint december 13-án azért tiltották a varrást, mert megszegése esetén Lucának kiesik a szeme. A hiedelem magyarázatát a szent legendája adja meg. Szent Lucia – mint Krisztus menyasszonya – nem akarván máshoz férjhez menni, maga vájta ki szemét és elutasító válaszával együtt megküldte kérésének. Az ercsi délszlávok ezt a jelenetet, a szemeit tányéron tartó Lucát szentképen látták, és a keresztény legendát sajátos módon értelmezve, eltérő tartalmú népi hiedelemmé alakították át. A varrási tilalommal szemben a tollfosztást tartották e napon ajánlatosnak.

A délszlávoknál bizonyos szokásokat egyes helyeken Borbálakor, másutt Lucakor üzték. Közéjük tartozott a búzavetés, melyet Ercsiben szinte napjainkig minden családban megtartottak. „Luca napján búzát kell egy tányérra tenni.” („Na Lucin dan

treba metnit žita u jedan tanjir.”) A karácsony estére kizöldellt gabonából következtettek a jövő évi termésre. A Lucától karácsonyig terjedő napok időjárásából pedig az újszandó hónapjainak milyenségét jósolták meg.

A Luca-napi alakoskodásokról, dramatikus szokásokról a korábbiakban részletezen szóltunk. A magyar nyelvterület nyugati részének szokásaival mutat rokonságot az ercsi rác-horvátoké. A legények este-éjszaka ketten-hárman összeálltak, egyikük vitte az oltott mésszel teli vödört, a másik a meszelőt. A lányos házak ablakát vagy kapuját meszelték be, keresztet írtak rá.

A böjt

A karácsony szó szerbhorvát megfelelője a *božić*, a bog = isten kifejezésből származik, s annyit tesz, mint Isten fia, fiatal Isten. Mind a görögkeleti, mind a katolikus vallásnak kiemelkedő ünnepe, melyet böjt (*post*), előzött meg.

A katolikusok négyhetes böjtjével szemben az ortodoxoké eredendően hét hétig vagy ahogy többen mondták, negyven napig tartott. A ténylegesen betartott böjt azonban napjainkhoz közeledve fokozatosan rövidült, illetve vesztett szigorából. Századunkban a böjti időszakon belül már csak szerdán és pénteken fogyasztottak böjtös ételt. Az utóbbi évtizedekben a vallásukat tartó idős asszonyok is mindössze a karácsony előtti hetet vagy három napot böjtölték meg, mások csak karácsonyeste napját (*badnji dan*), esetleg még az előtte való napot (*tucin dan*). A böjti időszak mindenekelőtt igen szigorú étkezési szabályokat, tilalmakat jelentett, melynek nyomán a görögkeleti családoknál sajátos étlend alakult ki. Nem csupán a hústól, zsírtól, hanem általában az állati eredetű táplálékoktól, tehát a tejtermékektől, tojástól is távoltartották magukat a hívő szerb emberek. Az ételkészítésnél a zsíradékok illetve a tej helyett olajat használtak. Főleg szárazbabot és lencsét főztek, rántás nélkül, sóban-vízben, esetleg olajjal. Legtovább kétségkívül a karácsony előtti nap böjtös jellege maradt meg. Dunapentelén említették, hogy a hagyományokat őrző férfi e napon munkahelyén csak vöröshagymát, otthon tartózkodó felesége pedig sós kenyeret evett. (Deisinger, 1972. 169.) Százhalombattán egykor halat sem ettek karácsonykor, mert abban is vér, Krisztus vére van. Itt a bableves mellett krumplileveset, párolt rizst, mákos gubát, halat ettek böjtben leginkább.

A vallás szabályai a görögkeleti hívők számára karácsonyi áldozást írtak elő. Ezt megelőzően régebben három napig kemény böjttön tartották magukat. A böjtölés kezdetekor a szerencsétlenségek elhárítására vagy az azok alóli mentesülésre fogadalmat is tettek. Az áldozást megelőzően pedig a hozzátartozóktól, ismerősöktől bocsánatot (*oprosta*) kértek. Így tiszta lélekkel mentek a templomba, egyúttal jó alkalom adódott a másokkal való kibékülésre, a nekik történő megbocsátásra.

A katolikusoknál a böjt ünnepi időszaka a rituáléban is megmutakozott. Az ercsi délszlávok adventben az 1970-es évek közepéig a hat órákor kezdődő hajnali misére, *roratera* jártak. A II. világháború előtt már öt óra tájban elindultak otthonról. Kezükből kis lámpát vittek, melyben gyertya égett, így világítottak maguknak. A templomban énekszóval várták a papot.

Ünnepi készülődés

Karácsony közeledtét a szerbek körében is legnagyobb izgalommal a gyerekek várták, számlálgatták a napokat:

„Danas dan,	„Ma nap,
Sutra dan,	Holnap nap,
Prekosutra badnji dan.”	Holnap után karácsony-est napja.”

Az általánosan elterjedt mondóka mellett kevésbé volt ismert a százhalombattaiaké:

„Danas nožić,	„Ma késecske,
Sutra grošić,	Holnap pénzecske,
Prekosutra božić.”	Honapután karácsony.”

Vagy a másik:

„Božić, božić bata,	„Karácsony, karácsony lépeget
Nosi kitu zlata,	Visz egy csokor aranyat.
Da pozlati vrata,	Hogy bearanyozza az ajtót,
I oboja poboja,	És kiszínezza a félfát,
I svu kuću dokraja,	És az egész házat végig,
I sve lonce i zaklopce.”	És az összes fazekat és fedőt.”

A karácsony előtti utolsó napot (*badnji dan*), különösen estéje miatt (*badnje veće*) mindkét vallás követői ünnepnek tekintették, bár egyházuk nem nyilvánította annak. Sőt, e napot a hajnaltól éjszakáig egymást követő események, szokások, hiedelmek az ünnepkör csúcspontjává emelték. Mágikus tartalom itatta át a néhány órás időszakot. (Kiss, 1964. 97.) Az ünnepre készülődés szakaszában a férfiak illetve a nők feladata szembetűnően elkülönült egymástól. A lányoknak, asszonyoknak ilyenkorra a sütés-főzés maradt, a takarítást már az előző napokban bevégezték. Az ercsiéknél badnji dankor egyenesen tilos volt a takarítás, különösen a kisöprés. Csak amikor az első csillag feljött, akkor volt szabad kivinni az egész napi hulladékot. A vajdasági szerbeknél teljesebb formában úgy élt a tilalom, hogy a karácsony előtti napon nem szabad takarítani, szemetet, ételmaradékot kihordani, mitöbb ágyat bevetni, s az ételt is az asztalra hagyták. Egyes vélemények szerint ugyanis ilyenkor a lakást a holt lelkek foglalták el, kiket tilos volt megzavarni. (Bosić, 1985. 42.)

A százhalombattai szerbeknél a ház tisztántartásával kapcsolatosan másfajta hiedelem illetve mágikus eljárás élt. Szürkületkor – a szalma szobába vitele előtt – a nagylány kitakarította a lakást, s az összegyűjtött szemetet kiszórta az udvarra. Ezzel egyidejűleg szerelmi jóslást végzett, mert amilyen irányba vitte a szél a szemetet, onnét várhatta vőlegényét. Egyesek viszont titokban a szomszéd udvarára szórták szemetjüket azért, hogy a gyom és a kóró annak mezején nőjön.

Százhalombattán a karácsony előtti napok bizonyos tekintetben asszonyi dologtilók voltak. Nem vehettek tút a kezükbe, különben a szárnyasok nem tojtak elegendő tojást.

A férfiak az állatok takarmánnyal történő ellátásáról gondoskodtak, hogy az ünnepek alatt kevesebb figyelmet kelljen fordítani rájuk.

Kalácsok

A karácsonyi-újévi ünnepkörben szinte rituális szerepet játszottak az agrárkultuszban gyökerező kenyérfélék, kalácsok. A karácsonyi kalácsok még napjainkban is szerves tartozékai a délszlávok ünnepének. A szerbeknél több, a horvátoknál kevesebb a rituális kalácsok száma. (Kiss, 1988. 64.) Készítésük a gazdaasszony legfőbb karácsony előtti feladatát képezte.

Százhalombattán a háziasszony tucin dan este előkészítette a kenyér (*lebac*) gyúráshoz szükséges faedényt (*nacivo*), a nyújtófát (*oklagija*), deszkát (*daska*) és kovászfát (*rašje*). Az ünnepi alkalomra figyelemmel nem közönséges kenyérlisztet, hanem finom fehér lisztet használt. Badnji dan hajnalán felkelt, megdagasztotta a tésztát, majd az alapanyagot különválasztotta a kenyér és a kalácsok számára. Dunapentelén még emlékeztek rá, hogy a század elején a gazdaasszony az éjszaka közepén felkelt, kitakarított, s hajnalban, négy órára kisütötte a kalácsot. Az idősebbek később is ügyeltek rá, hogy mire világosodott, mire a nap felkelt, készen legyen a kenyér és a kalács. (Deisinger, 1972. 170.)

A szerb karácsony ünnepének egyik legfontosabb tárgyi kelléke a sokféle karácsonyi kalácsnak (*božićni kolač*), területünkön inkább nagy kalácsnak (*veliki kolač*) nevezett kultikus-vegetációs célzatú, alakos sült tészta volt. Egykoron akár a kenyeret, ezt is a kemence alján sütötték, az utóbbi időszakban azonban már speciális kerek tepsiben. Ebből eredő alakját alul tésztaabroncs vette körül, míg tetejét a keresztet formázó két sodrott tésztaöv (*opaselo* vagy *pojas*) négy részre osztotta. A kereszt közepére tésztából kiformált rózsát (*ruža*), ekörül a felület kitöltésére szimbolikus értelemmel bíró tésztaadásokat, figurákat helyeztek el. Rácálmáson a hordó bort, a kalász búzát, a galamb békességet, a kéz Isten kezét és áldását, a virág szeretetet jelképezett. Megjelenítették tehát mindazokat az anyagi és szellemi értékeket, melyre szükségük volt. Dunapentelén és Százhalombattán úgy mondták, mindazt megformázták, amivel foglalkoztak, ami a háztájhoz tartozott, amiből kívánták, hogy a következő évben sok legyen: búzakaralászt, boroshordót, szőlőlevelet, kotlóstyúkot, kiscsibét, kazlat, malacokat, jászolt. A díszítőelemek közt a gazdaasszony tetszése szerint válogathatott, bár többségük hagyományosnak számított. A kisült kalács rózsájába, tehát közepére gyertyát vagy bazsalikomot tettek.

Az ercsi katolikus délszlávok karácsonyi, kenyérlisztből készített kalácsukat *čuriknek*, ritkábban *badnjaknak* nevezték. Rajta apró tésztaadások formájában a családból, a majorságból, a gazdaságból igyekeztek minél többet megjeleníteni. Közepére pálcára tekert tésztát helyeztek, mely sütés közben kinyílt, búzakaralász formát öltött. Tökölön (Pest m.) a *čurek* közepére szintén kalász került. (Deisinger, 1972. 170.)

A pomázi (Pest m.) szerbek minden bizonnyal legősibb, legeredetibb karácsonyi tárgyi kellékei közé tartozott a nap (*sunce*), a hold (*mesec*) és a szőlőskert (*vinograd*) nevű kalács. A nap kerek, a hold sarló, a szőlőskert négyzetes alakot formázott, ez utóbbin a barázdákat tésztaacsíkok, a szőlőtőkét pontok jelezték. Ilyen hármas összetételben sütötték ki, szimbolikus értelemmel bírtak. (Kiss, 1964. 99.) Az említett három kalácsformát a százhalombattai szerbek ugyancsak ismerték. Emellett még megemlítették a kerek formájú szérű (*guvno*) elnevezésű kalácsot. Mindegyiket mézzel kenték meg, karácsony estéjén és napján fogyasztották, de adtak belőle a szegény köszöntőknek is. Nyilván az említett alakú kalácsokkal is összefügg, hogy

Székesfehérvár polgárosult szerb családjainál karácsony estére nyomott mintájú nap, hold, csillag formájú süteményeket sütöttek.

A Duna mentén élő szerbek szívesen formáltak tésztából állatokat, így ökröket, kacsákat, kotlósokat. Ezeket azonban nem helyezték a nagy kalácsra, önmagukban hagyták. Százhalombattán az ökröket (*volovi*) párban formázták meg, tésztaszállal kötötték egymáshoz. Badnji dankor a gazdaságba tartozó marhák szarván törték meg, hogy az állatok egészségesek legyenek. Azután mézzel kenték meg, s egész nap eszegettek belőle, mivel a böjt miatt hagyományosan sem reggelit, sem ebédet nem főztek. Ugyancsak mézezték és úgy itták egész nap a pálinkát. A kotlós (*kvočka*) formájú tésztát a vacsorát megelőzően külön szertartás keretében vitték be a gyerekek a házba.

A karácsonyi kalács tésztájából készült még a *zdravlje* (egészség) elnevezésű, négyzetes formájú kenyér. Amint neve mutatja, általa kívánták biztosítani, hogy a család minden tagja egészséges legyen a jövő esztendőben. Mielőtt betették volna sülni, tetején annyi bevágást végeztek, ahány tagú volt a család. Rácalmáson kettővel többet: egyet a háznak, egyet pedig azokért a személyekért, akik nem gyakorolták a szokást. Pomázán a péknél süttették meg a kenyeret, aki a családtagok számán túl még két vonást húzott: egyet a vándor (*putnik*), egyet a badnji dani első látogatója (*položajnik*) számára. (Kiss, 1964. 98, 99.) Százhalombattán viszont a már kisült kenyérből vágtak le este egy darabot a látogatónak (*položajnik*), amit azonban végül is a szegényeknek adtak, akik jöttek karácsonyestét köszönteni. A kenyeret kisülés után mézzel kenték meg, úgy fogyasztották. Vacsoránál minden családtagnak adtak belőle egy darabot, amit kötelező volt megenni, hogy a következő évben egészségesek legyenek. A kenyérből esetleg megmaradó részt az ünnepek alatt fogyasztották el. Deisinger Margit a Budapest környékén élő szerbek (területünkről Százhalombatta, Rácalmás, Dunapentele) körében végzett gyűjtése nyomán írta a *zdravljeról*: „A főváros környéki szerb falvakban mindenhol hosszúkás formájú kenyeret készítenek fehér lisztből, tojás és zsír nélkül. Több faluban kicsit megkenik mézzel, pl. Pentelén, Búzakalászon. Ezt a kenyeret *zdravljenak*, egészségnek nevezik. Kisítés előtt annyiszor bevágják, ahány személy van a házban. Ezen kívül egyet a ház részére vagy az egészségnek, és még egyet a szegényeknek vagy utasnak.” (1972. 170.) Szentend-rén a múlt század második felében a *zdravljet* a *bogatica* és a *vinograd* nevű kalácsokkal együtt ismerték, készítették. (Kiss, 1982. 47.)

Már nem karácsonyestéhez, hanem az ünnep első napjához, annak igen archaikus kellekeként kapcsolódott a *česnica* elnevezésű pénzes kalács. Maga a kifejezés ósláv eredetű, de a mai szláv nyelvekben is szerencsét, szerencsekalácsot jelent. A szerencsehozó kalácsról már Karadžić is említést tett. (Kiss, 1988. 69.)

A *česnicakészítés*nél meghatározott feladatai voltak a férfiaknak illetőleg a nőknek. Dunapentelén a tészta készítéséhez szükséges vizet szóttalan víznek nevezték, mivel a gazda szóttalanul hozta napfelkelte előtt. A más nemzetiségűek már tudták, hogy a szerb férfi mi járatban van, nem szóltak hozzá, csak fejbőlintással köszöntöttek. (Deisinger, 1972. 182.) Százhalombattán is jól emlékeztek rá, hogy az ételhez szükséges vízért kora reggel a férfi ment. Hazaérkezve beköszöntött, a felesége fogadta: – „Hristos se rodio!” (Krisztus született.) – Va istina se rodio!” (Valóban megszületett!) Azután az asszony megkérdezte: – „Šta nosiš?” (Mit hozol?) A férfi felelt – „Sreću, zdravlje i napredak!” (Szerencsét, egészséget és előrehaladást!) Az utóbbi kérdés-feleletet háromszor ismételték el. A férfi által meghozott vízzel

rétestésztából készítette felesége a hosszúkás alakú česnicat. Pénzt, rendszerint ezüstöt, koronát (*kruna*) rejtett el tésztájában. Ízesítésül cukorral, dióval, mézzel hintette meg.

A česnicat a karácsonyi ebéd zárásaként fogyasztották el. Régebben törték, újabban a gazdaasszony vágta fel. Egyes családokban az asztal, illetve az ebédre feltálatl pecsenye fölött végezték a műveletet. Mindenki kapott egy-egy darabot, melyben az eldugott ezüstpénzt kereste. Aki megtalálta, igen örült, tőle azután megválthatták. Rácalmáson – ahol szintén úgy törték a kalácsot – a pénz megtalálóját termékenységarázslásként a magasba emelték, kívánva hogy: „Da naraste žito do grede!” (Hogy a gerendáig nőjön meg a búza!) Az ezüstkoronást azután a családi kancsóba tették, bort töltöttek rá, s mindenki ivott belőle. A pénz újévig a kancsóban hagyták, így mindig, mindenki arról ivott. A visszaemlékezők szerint leginkább I. Ferenc József idejéből származó pénzt használtak; egyes hagyományőrző családok – így Dragojlovics Emil (sz. 1914) és felesége Vukasin Zorka (sz. 1922.) – szinte napjainkig ugyanazt, másutt viszont évről-évre másikat, újabb korból származót.

A karácsonyi tuskó

A délszláv karácsonyi szokásoknak ugyancsak alapvető tárgyi kelléke volt a karácsonyi tuskó (*badnjak*), amellyel kapcsolatban a teendők a férfiakra hárultak. A badnjak fahasábot, a fatörzs egy részét jelentette, melyet karácsony estétől égettek. A szokás különösen a Balkán-félszigeten, azon túl egész Dél-Európában, sőt Angliában, Németország déli részén is elterjedt. A karácsonyi tuskó égetésével kapcsolatban számos szokás és hiedelem alakult ki, közülük általánosnak tekinthető, hogy általa a család, az állatállomány, a termés egészségét, védelmét, szaporodását kívánták biztosítani. A tuskóégetésre vonatkozó első adat a Velencétől függetlenedő Raguz (ma Dubrovnik) haladó szellemű, a társadalmi élet viszonyait széles körben szabályozó 1272. évi Statutumából származik. Eszerint a polgárok egyes csoportjai ajándékot vittek a comesnak, egyben a magukkal hozott rönköt a tűzre rakták, amiért megjutalmazták őket. (Gavazzi, 1939. II. 17.) Magyarország területéről az egyik korai adat Pavle Sofrićtól származik, a múlt század végi gyakorlatból. Szülővárosa, Szentendre karácsonyi szokásait ismertetve említette, hogy a tuskó égetése náluk már nem jellemző. (Kiss, 1977. 13.)

A badnjak kifejezés a *bdjeti* igéből vezethető le, melynek jelentése virrasztani, ébredni. Ezt támasztja alá a latin vigilia elnevezés is, mely olyan éjszakát jelent, mikor ébren kell lenni, muszáj virrasztani. (Gavazzi, 1939. II. 9–14.) A badnjak égetése tehát karácsonyeste, karácsony vigiliáján kezdődött. Egykor egész éjen át égett, parázslott, őrséséről a család egyik fiatalabb férfitagja gondoskodott, virrasztott mellette.

Az 1903-ban megjelent könyvében Pavle Sofrić is (Kiss, 1982. 47.), majd 3t követően számos kutató a badnjakhoz fűződő szokások továbbélését a nyitott kéményű tűzhelyek használatával hozta összefüggésbe. A nagyméretű karácsonyi tuskó égetése ugyanis csak a nyílt tűzhelyen volt lehetséges. Szentendrén már a múlt században elterjedtek a „nyugati mintára” épített tüzelőberendezések, amelyek a szokás megszűnéséhez vezettek. Hasonló okból nem ismerték a badnjakot Székesfehérvár polgárosult szerbjei. De a paraszti sorban élőknel is elterjedt a századforduló

után a zárt tűzhely, gátolva, majd megszüntetve a szokást. Csikós Danica (sz. 1922.) már csak idősebb hozzátartozóitól hallotta, hogy régebben karácsonykor tuskót raktak a tűzre. Dunapentelén ugyanezen korosztály tagjai szintén csak hallomásból ismerték a tuskóégetést.

Ahol tovább élt a szokás, a korábbi időszakhoz képest ott is nyilvánvalóan jelentős változásokon esett át. Százhalombattán századunkban már nem ment ki badnji dan hajnalán a gazda az erdőre a rönkért, hanem délután otthon, az udvarban előkészített egy keményfa tönköt, ami befért a tűzhelybe. Behozta, a tűzre tette és a vacsorát ennek lángjainál főzték meg. Az idősebb korosztályhoz tartozók mondták, hogy a badnjak egész éjjel égett és tömjént is szórtak rá. Rácalmáson ugyancsak megtömjéneztek a tűzre tett nagyobb darab fát. Az utóbbi cselekmény nyilván egyházi hatásra vált a szokás részévé, s mindenképp újabb eredetűnek tekinthető, mint a máshonnét ismert, archaikus jellegű mézzel, étellel megszórással, borral, pálinkával megöntözés. Az utolsó évtizedekben megváltozott a badnjak égetési ideje is, lényegesen lerövidült. Százhalombattán a vacsora befejeztével a gazda kivette a tűzből, vízzel eloltotta, majd másnap, karácsony első ünnepén ismét meggyújtotta, s a gazdaasszony azon főzte meg az ünnepi levest. Az utóbbi évtizedekben a badnjak eredeti értelmét, funkcióját elveszítette.

A szalma bevitele

A karácsonyesti vacsorát megelőző, szürkületi időszakban rendszerint a házigazda az ünnep további lényeges kellékét, a szalmát (*slama*) vitte be a lakásba. A Budapest környékén élő délszlávoknál 1972-ben a szalma behozataláról összességében az alábbiakat lehetett elmondani: „Általános és kedvelt szokás még ma is a lakásnak szalmával való beszórása. Körülbelül még 40–50 éve aratás után külön erre a célra tettek félre szalmát, előre guzsolták. Ma azonban egyszerűen kinyalábolják a kazalból. A szalmát naplemente után hozzák be és napfelkelte előtt viszik ki. A legtöbb helyen... a szalma behozatalához kapcsolódik a köszöntés. Belép a gazda a szalmával, vagy ahol az apa nem él, a legifjabb fiúgyermek – mert az a legbűnmentesebb – és ezt mondja: „Dobro veče! Čestitam vam badnji dan, da budete živi i zdravi!” (Jó estét! Szerencsés szentestét, erőt, egészséget!) „I ti s nama zajedno!” (Te is velünk együtt!) – válaszolják. Másik változata: „Dobar veče! Čestitam vam badnje veče, da dočekate više godina u miru!” (Jó estét! Szerencsés szentestét, hogy több évet érjete meg békességben!) A katolikusok így köszönnek: „Faljen Isus! Čestitam vam badnje veče, Adama i Evu!” (Dicsértessék a Jézus! Szerencsés szentestét, Ádám és Évát!) „Živi i zdravi bili i na godinu čestitali!” (Erőt, egészséget, hogy a jövőben is köszönthess!) – válaszolják. A köszöntés után a gazda elszórja a szalmát, rendszerint előbb a kalács alá és az asztalra szór, erre terítik fel a karácsonyi abroszt, (*Božičnjak, božićni čaršav*) amiből valamikor, úgy 50 évvel ezelőtt a búzát vetették, a többi a földre kerül.” (Deisinger, 1972. 175, 176.)

Székesfehérváron a szalmabevitel a legidősebb férfit illette. A kezében vagy a hóna alatt tartott szalmacsomóval lépett a házba. A gazdaasszony megkérdezte: „Šta nosiš?” (Mit hozol?) A felelet: „Sreću i zdravlje, boga i božić!” (Szerencsét és egészséget, istent és karácsonyt!) A férfi ezek után egy karácsonyi énekbe kezdett, s ezalatt a szobát behintette szalmával. Indokolásuk szerint azért, mert Jézus is

szalmában született. Sőt, a szalmát a görögkeleti karácsony jelképének tartották, mondván, náluk ez volt, míg a katolikusoknál karácsonyfa. Dunapentelén a családfeje vitte be a szalmát és rendszerint segítettek neki a gyerekek. A dunapentelei Vészó Timó 1951-ben így mesélte el a szokást: „Napnyugta után készítettünk szalmát a konyhában. Mikor a csillagok kigyűnnek, bevisszük (t. i. a szobába), gyújtunk gyertyát, úgy imádkozunk, karácsonyi imádságot mondunk.” (Veress, 1951. 1.) A szalmából azután rövidesen vittek ki az állatok alá, hogy azokat is kedvező hatás érje. Rácalmáson vacsora előtt ugyancsak a gazda vitte be a szalmát, s a konyhát, szobát, egyaránt teleszórta vele. Így emlékeztetett az istállóra, hol Jézus született.

Százhalombattán a gazda az udvarban estére előkészített egy nyaláb szép száraz szalmát és egy kisebb nyaláb szénát (*seno*). Vacsora előtt a gazda és felesége kivételével a család tagjai kivonultak érte, majd egy szál gyertyával, lószerszámokkal, gyepelővel, istráanggal és a kotlós formájú tésztával (*sveća, oglavni kajas, uzde, stranga i kvočka*) együtt vitték be. A menet élén a család legifjabb tagja haladt, kezében égő gyertyával. Karácsonyeste alkalmából köszöntőt mondott, kívánva sok szerencsét, jó egészséget, bő termést a család minden tagjának. A többiek szétszórták a szalmát a házban, egyidejűleg a „Roždenstvo tvoje...” (Születésed...) kezdetű *tropart* (egyházi ének) énekelték. A gazda és a gazdaasszony fogadták a köszöntőket, és egyikük búzát szórt fejükre, hogy áldottak legyenek. Más családoknál a gazdával az élen, kor szerint egymást követve vitték be a gyerekek a szalmát. Legnagyobb nyalábot az apa fogott magához. A házba vonulva a kotlós hangját utánozva mondták: „Piu-piu, kvo-kvo!” Még sántítottunk is hozzá, akár a csirkéit vezető tyúk. A feleség búzát szórt a belépőkre. Mindezt az állat- és terményszaporulat érdekében végezték.

Az ercsi katolikus délszlávoknál 6 óra fele, a vacsorához készülődés idején vitte be a gazdaasszony a szalmát. Őt követték, neki segítettek a gyerekek, mindegyik vitt valamennyit. Végül vastagon elterítették, ők is emlékezve arra, hogy Jézus szalmán született. A szalma a görögkeletiekénél általában karácsony harmadik napjáig, a katolikusoknál aprószentekig (*šibari*) vagy vízkeresztig (*tri kralja*) maradt a lakásban. Székesfehérvárott a század elején három, a két világháború közt már két nap után vették ki. A vastagon elterített szalmán addig a gyerekek örömmel játszottak, hancúroztak, egyes családtagok éjszaka azon is aludtak. Rácalmáson a harmadnap kivitt szalmát a kertben a gyümölcsfák alá szórták, hogy jól teremjenek.

A szalma mágikus funkciót töltött be, illetően erejét éppen a széthintés tényével nyerte el. A mágikus erő azután nemcsak a karácsonyi ünnepkör kezdetén, hanem az egész év folyamán érvényesült. (Kiss, 1964.102.) A badnjak és a szalma bevitele illetve a vacsora karácsony ünnepének kezdetét jelentette.

A karácsonyi asztal

A szalma szétszórása, elhelyezése egybeesett a vacsora, a karácsonyesti asztal előkészítésével. A szalmából a magyarországi délszlávoknál az asztalra is jutott, egyes helyeken közvetlenül az asztallapra, másutt a felterített abroszra. Székesfehérváron az asztalra kereszt alakban helyezték le pár szál szalmát, úgy terítették rá az abroszt, vagy a már feltett ruhadarab alá csúsztatták be. Százhalombattán az asztalra a szalmával azonos szerepű szénából raktak, a széna alá pedig, az asztal egyik sarkába ezüstpénzt helyeztek, majd az egészet abrosszal takarták le. A megmaradt szénát,

szalmát a házba hozott többi tárggyal együtt az asztal alá helyezték. Hitték, hogy ezáltal állataik egészségét biztosítják. Rácalmáson az abrosz alá szalmát és pénzt tettek, s itt az abrosznak újévig fenn kellett maradni. Az asztal alá szintén szalma került. Egykor a láncot is behozták és oda tették, hogy olyan egészségesek legyenek, mint a vas. (A baranyai szerbek a karácsonyi mosakodás után az asztal alatt lévő fejszére, szekercére álltak, hogy kemények legyenek, mint a vas. – Sarosác, 1974.284.) Az utóbb említett két Duna menti településen az asztal közepére állították azt a szakajtót, melyet a délután folyamán a gazdaasszony nagy gondossággal készített elő. Különböző magvakat, főleg búzát, rozsot, zabot, árpát, kukoricát, babot, lencsét rakott bele, majd ráhelyezte a karácsonyi kalácsot. Ezen kívül kerülhetett ide alma, dió, szőlő, hagyma, pirospaprika, mazsola. Dunapentelén a búzával, árpával, kukoricával, dióval és kaláccsal megtöltött gabonáskosarat leginkább a szentkép alá helyezték. A kosarat karácsonytól újévig nem bontották meg, tartalmához nem nyúltak, a szobában tartották. Tették mindezt azért, hogy a felsoroltakból jó termésük legyen. Az ercsi katolikusoknál a különböző terményekkel és szénával telt fonott kosár (*kotarica*) az asztal alá került, hogy áldást nyerjen. Karácsony végén vitték ki s adták tartalmát a baromfiaknak. Itt az asztalra terített fehér abrosz alá egy százast tettek, hogy a jövő évi pénzbőségük biztosítva legyen.

Rácalmáson badnji dan délutánján mikor a gazdaasszony a szakajtót megtöltötte, a búzából a tűzhely négy sarkára is tett pár szemet, hogy legyenek kotlócai. Százhalombattán viszont vacsora végeztével nem kelhetett fel a gazdaasszony az asztaltól, sőt, az edényeket, a megmaradt ételt sem szedhette le, egyáltalán nyugodtan kellett ülnie, hogy kotlóca is ilyen legyen, ezáltal sok csirke keljen.

Régebben a vacsorához való előkészület alatt a szerb gazda tömjénnel füstölte ki a szobát. Székesfehérváron ezután, még a vacsora előtt elénekelték a „Roždenstvo tvoje...” kezdetű éneket, majd észak felől kezdve a szoba mind a négy sarkába egy-egy diót vetett. Közben mondta: „U imja oca i sina i svatoga duha, amin!” (Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, ámen!) Egyes személyek a dióvetés szokását a legutóbbi időkig megőrizték.

Ercsiben a század első harmadában vacsora előtt a családfő kiment az udvarba, a magával vitt szentelt vízzel a háznak mind a négy sarkát kereszt alakban meghintette, közben imádkozott, hogy semmi baj ne érje a házat.

Karácsonyeste a délszlávok széles körben világot gyújtottak. A dél-magyarországi szerbek a század elején karácsony előestéjén minden munkát korán elvégeztek, s mihelyt szürkülni kezdett, kivilágították a házat és a házi védszent képe előtt meggyújtották a mécses. (Juga, 1913.81.) A szabadkai katolikus bunyevácoknál karácsonykor a gyertya mindig égett és az asztal terítve volt. (Iványi, 1892. II. 601.) A Budapest környékén élő szerbeknél régente, amíg vacsoráztak, a ház összes helyiségében s az istállóban gyertya égett. A II. világháború után sokhelyütt már villanyt használtak. (Deisinger, 1972.178.) Gyűjtésünk szerint a szerbeknél az asztalhoz ülés perceiben a gazda gyújtotta meg a karácsonyi kalács és a csíráztatott búza közepén álló gyertyát, valamint az ikon alatt, előtt álló mécses. A világító eszközök az ünnepi időszakban rendszeresen, különösen étkezésekkor égtek. A katolikusok szintén gyertyát gyújtottak. Milovan Gavazzi szerint a karácsonyi gyertya a halottak emlékéért szolgált. Ezt bizonyítja a vele szemben támasztott követelmény, hogy csak tiszta viaszból lehetett, akár a halotti gyertya; továbbá a vele végzett haláljólás. (1939.II.11,12.)

Az asztalnál helyet foglaló görögkeleti család először imádkozott, majd mézes pálinkát ivott vagy mézbe mártott almát fogyasztott. Százhalombattán a gazda egy szép piros almát annyi fele vágott, ahány tagú a családja volt, majd szétesztotta. Mindenki elfogyasztotta a részét, hogy a következő évben egészséges és pirospozsgás legyen. A gazda közben fogta a pálinkásüveget, maga kortyolt belőle először, majd sorra a többiek. A pálinkát követően felvágta a mézzel kent zdravljet, mindenkinek átnyújtott egy darabot, hogy a vacsorához fogyassza el. Rácalmáson az asztalhoz ülve legelőször pálinkát ittak. A gazda mondta a felköszöntőt, s mikor a többiek is a poharukhoz nyúltak, kívánták: „Čestitamo božić u zdravlju da provedemo!” (Köszöntjük karácsonyt, hogy egészségben eltöltsük!)

Az ercsi rác-horvátoknál a legidősebb fiú a konyhából vagy az udvarról lépett be, vitte a gyertyát és köszöntött: „Čestitam vam badnje veče!” (Szerencsés karácsony estét!) Az édesanya felelt rá: „Živ i zdrav bio! I na godinu čestitao!” (Élj és egészséges légy! És jövőre is köszönts!) Az egész család letérdelt az elszórt szalmára és az apa vagy az anya vezetésével közös imába fogott. Az imádkozás végeztével asztalhoz ültek, következett a kalács felszentelése, majd ittak egy csepp pálinkát. A gazda almát szeletelt, s ebből továbbá az asztalon lévő pucolt dióból és fokhagymából mindenkinek adott egy darabot. Az említett élelmiszerekkel az egészségüket kívánták biztosítani, s hogy édes legyen az életük, mézzel fogyasztották el.

Az általunk vizsgált települések délszlávjai karácsonykor széles körben elterjedt, hagyományos ételeket fogyasztottak. A karácsonyi vacsora étrendje századunk közepéig a szerbeknél különösen egységes képet, bőjtös jelleget mutatott. Olajjal főzött bab- vagy lencselevest ettek, melyet mákos vagy dióteszta követett. Rácalmáson még emlékeztek rá, hogy egykor közös tálból étkeztek. Ugyanitt a mákos tésztától sokan óvakodtak, mondván, attól megszaporodnak a bolhák. A vacsorát a szerbeknél aszalt szilva és – nyilván újabban – különféle kompótok zárták le. A dió, mogyoró, alma, füge és más szárított vagy friss gyümölcs az egész délszláv területen szorosán hozzátartozott a karácsonyi vacsorához. (Gavezzi, 1939.II.33,34.) A kompót sem csak területünkön volt jellemző, a Vajdaságban is ezzel zárult a vacsora. (Bosić, 1985.103.) Természetesen fogyasztották ilyenkor a már említett kalácsféleéseket is.

Az egész napi-esti táplálkozást, mintegy a bőjt ellensúlyozására a mézzel ízesítés, édesítés határozta meg. Fogyasztása mögött az a célzat rejtőzött, hogy a következő évben minden ételük édes legyen és egészségesek maradjanak. A méznek már a görögök és a rómaiak a halhatatlanság, valamint a vitalitás erejét tulajdonították. (Bosić, 1985.106.)

Székesfehérváron már a két-világháború között lényegesen módosult a karácsonyi vacsora étrendje. Magyar hatásra húsleves, töltött káposzta és kalács került az asztalra.

Ercsiben főtt, fokhagymázott babsajtot (*papula*), utána sóban-vízben főtt sovány bablevest ettek. A táplálkozás gerincét a tepsiben sütött *ráchal* vagy *rácoshal* adta. Az étkezés diós, mákos és tejfölös tésztával, a *gibanicaval* fejeződött be. Az ercsi délszlávok archaikus szokásként a vacsora kezdetétől minden ételből egy keveset külön tányérra tettek, félrerakták az érkező vándornak. Másnap így is hagyták, akkor újat tettek helyette. Ismeretes, hogy másutt a halottak számára terítettek hasonló módon karácsonykor.

A délszlávoknál a gazda a vacsora végeztével a gyertyát rendszerint borral vagy borbamártott kenyérrel oltotta el. Százhalombattán a borral oltás közben imádkozott

is: „U ime oca i sina i svetoga duha, amin!” Minden szónál egy csepp bort öntött a gyertyára. Dunapentelén bor helyett búzával oltottak oly módon, hogy a gazda a markából kereszt alakban engedte a gabonát a gyertyára. Minél több szem ragadt bele a viaszba, a terménynek annál drágább jövő évi árára számítottak. (Deisinger, 1972.178.) Az ercsi katolikusok kanálból öntött néhány csepp levessel vagy levesbe mártott kalácsszelettel oltották ki a gyertyát. A fentebb említett haláljós-lattal összefüggésben figyelték, hogy kire száll a gyertya füstje. Aki felé irányult, arra hiedelmük szerint a következő évben halál várt. Fellélegeztek, megnyugodtak, ha a füst egyenesen felfele szállt, mondván, áldás van a házon. Akit viszont a bolygó füst meglelt, azt félelem fogta el, hogy a jövő évben rá kerül a sor. Más délszláv területeken a füst irányán kívül halált jelentett az is, ha valakinek árnyéka nem látszott a gyertya fényében.

A keresztirányú dióvetés említett szokását Rácalmáson és Százhalombattán vacsora után gyakorolták, ugyancsak az „Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében”. Százhalombattán nem egy, hanem a bűvös számú három-három diószemet dobták a sarkokba. A műveletet keresztirányban végezték, ezáltal keresztet vetettek a szobára. A diót sok nép mágikus erejűnek tartotta, illetve náluk a termékenységet szimbolizálta. Akár a magyar karácsonyi szokások és hiedelmek körében, a délszlávoknál is fontos szerep jutott eme csonthéjas gyümölcsnek. A karácsony nélkülözhetetlen tápláléka volt, több helyen az egészségre is jósoltak belőle. (Čajkanović, 1985.185.) Egyes karácsonyi ételeket ezzel ízesítettek, illetve díszítettek. A dió sarokba dobálása arra vezethető vissza, hogy a néphit szerint az elhunyt lelkek a sarokban húzódtak meg, s a dióval ezeket etették. A Vajdaságban a keleti sarokba dobtak először, természetességvarázsló és féregűző szavak kíséretében. (Bosić, 1985.103.106.)

A vacsora vallásos formában zárult. Százhalombattán karácsonyi dalokat énekeltek, Erzsiben pedig imádkoztak, mely után a gyerekek sorra kezét csókolgatták szüleiknek.

A szerbek – amint utaltunk rá – vacsora után az asztalt nem szedték le. Rácalmáson ezt azzal magyarázták, hogy a fennmaradó ételre éjszaka jöttek az angyalok, fogyasztottak belőle. Itt az abroszt másnap sem rázták le, hanem a morzsákat lesöpörték és a csirkéknek adták. A morzsát, a karácsonyi asztal részesét ugyanis különös erővel ruházták fel. A Duna mentén egyes szerb településeken emberre, állatra orvosságként is használták.

A karácsonyi első látogató

A délszláv karácsonyi szokások harmadik fontos szereplője – a gazda és felesége mellett – a családhoz elsőnek érkező látogató (*poladžajnik*) volt. Kiss Mária Karadžić és Schneewis nyomán az egész szerb területről származó adatok alapján rekonstruálta a látogatás szokásainak egy teljesebb, régibb formáját. Badnji dan reggelén az erdőről hazahozott badjakot meggyújtották a tüzelőpadkán. Nem sokkal később jött az első látogató, kinek férfinak kellett lennie, ő volt poladžajnik. A családra ráköszöntötte a badnji dant és megpíszkálta a badnjak tűzét, hogy a gazdaasszonynak sok csirkéje legyen. Poladžajnik nem lehetett akárki, a család kifejezetten meghívta őt. A karácsonyi kenyér, a zdravlje egy részét róla *poladžajnik* konak nevezték. Megszegés

után a család vele együtt fogyasztotta el. Később az első látogatás szokása a cigányok szintjére süllyedt le, kéregetés jelleget öltött és a polażajničkot ekkor már egyedül a család fogyasztotta el.

Magyarországon, századunkban a szokás mindehhez képest töredékes formában élt. A Budapest környéki délszlávoknál karácsony bőjtje kora reggelén férfi vagy fiúgyerek ment a családokat köszönteni, minden jót kívánni. Ha teljesen idegen vagy nő érkezett elsőnek valamely házhoz, az szerencsétlenséget, sőt, halált jelentett. Ezért régebben minden családnak volt saját, állandó polażajnikja, aki lehetett szomszéd, rokon vagy szegény gyerek. A polażajnik pizskavassal megpiszkálta, ütögette a parazsat, csak úgy pattogtak a szikrák és közben mondta:

„Kolko žari, toliko konja,
Kolko žari, toliko krava,
Kolko žari, toliko svinja,
Kolko žari, toliko gusaka,
Kolko žari, toliko pilića,
Kolko žari, toliko sreće i
Zdravlja u kući!”

„Ahány parázs, annyi ló,
Ahány parázs, annyi tehén,
Ahány parázs, annyi disznó,
Ahány parázs, annyi liba,
Ahány parázs, annyi csibe,
Ahány parázs, annyi szerencse és
Egészség legyen a házban!”

A polażajničkot mézes pálinkával kínálták, több helyen kotlós formájú kalácsot, pénzt vagy természetbeni ajándékot kapott. A század elején még egész napra vendégül látták, az 1960-as években rövid tartózkodás után elment. A katolikusoknál nem piszkálta a parazsat, hanem jókívánásokat mondott és csendesen ült egy kicsit, hogy a kotlósok is majd úgy viselkedjenek. Ez utóbbit a görögkeletiek is megtették a padlón. (Deisinger, 1972. 169. 170.)

Gyűjtésünk során Százhalombattán úgy emlékeztek, hogy badnji dankor férfinak kellett először a házhoz jönni, aki a tűzet piszkálva kívánt sok szerencsét, egészséget, állatszaporulatot. A köszöntésért pálinkát, diót és pénzt kapott. Ahogy említettük a zdravlje nevű kenyér egy darabkáját eredetileg neki vágták, s nyilván csak később adták a szegény köszöntőnek. Rácalmáson a század első negyedében járták a polażajnikok. Iskoláskorú rokongyerekek mentek kora reggel, odaléptek a tűzhöz, megpiszkálták és sorolták jókívánásaikat:

„Kolko žari, tolko zdravi,
Kolko žari, tolko novaca!...”

„Ahány parázs, annyi egészség,
Ahány parázs, annyi pénz!...”

Cselekedetük végeztével pénzt kaptak. A szokás eredeti értelmének elvesztésére utalt, hogy a polażajnik sokszor már nem egyedül, hanem társaival ment, adomány-szerző célzattal. Székesfehérváron már csak halványan emlékeztek a szokáscselekményre. Badnji dankor a házban lépő gyermek szerbül verset mondott. (Ha nem is beszélte a nyelvet, erre megtanították.) A házbeliek leültették, hogy majd a kotlósok se fészkalódjanak a tojásokon. A fiúnak némi pénzt, rokongyerekeknek egy kakast adtak.

Ercsiben a karácsony előtti nap reggelén elküldték a fiúgyermeket más családokhoz, hogy megjelenésükkel vigyenek szerencsét, s köszöntsék: „Čestitam ti badnje jutro!” (Szerencsés karácsony előtti reggelt!)

Köszöntések, betlehemezés

A mezőgazdasággal foglalkozó szerb családok századunkban szarvasmarháikat, sertéseiket csordára hajtották. Karácsony este, vacsora táján jelent meg a tehenes (*kravar*) és a kanász (*svinjar*) ostorpattogatás és tülkölés közepette. Az állattartó gazdákat keresték fel, jókívánásokat, köszöntőt mondtak. Pénzt, kalácsot, diót, bort szoktak nekik adni. Érden a kanász és tehenes mellett a juhász is végigjárta a falut karácsony este. A gazda ekkor kiment az utcára, kihajtotta az állatokat és megszenteltette azokat. (Deisinger, 1972. 180.)

A karácsonyi énekes köszöntés a két világháború között mind a görögkeleti, mind a katolikus vallásúaknál élő szokás volt. Dunapentelén mikor még sok szerb gyerek élt, egyszerre harmincan, negyvenen jártak kisebb csoportokban házról-házra s énekeltek. Amikor befejezték, szóban is kifejezésre juttatták jókívánásukat, melyért almát, diót kaptak. Ercsiben a nagylányok kisebb csapatokba a karácsony este mentek ablak alá énekelni. Rögvest vacsora után indultak. Beszöltak: „Slobodno je pivati?” (Szabad-e énekelni?) Az engedély után rendszerint a betlehemi pásztorokról emlékeztek meg. Mikor befejezték, behívták őket és pénzt adtak nekik. Százhalombattán karácsony este az ablak alá érkező énekesek előbb ugyancsak engedélyt kértek, majd rázendítettek karácsonyi dalukra. Természetbeni ajándékot kaptak.

Hozzátartozott a karácsonyi hangulathoz a betlehemesek (a katolikusoknál *betlemci*, a görögkeletiekéknél *vertepasi*) játéka. Ercsiben illetőleg Százhalombattán a szokást a II. világháború után még gyakorolták. Az ercsi játéknak az utóbbi időben négy-öt szereplője volt. Egy részük fehér ingbe, bő gatyába öltözött, derekukat és mellüket keresztben színes szalag övezte. Fejükre fényes papírból készült, 30-40 cm magas, elől papírlánccsal díszített csákót tettek. Egyikük az Öreg (*Starešina*) kifordított kucsmával, bundával, kezében bottal juhásznak öltözött. A másik nevesített alak az Angyal (*Andel*) csengőt vitt kezében. Templom alakú betlehemükkel, benne az ismert figurákkal és gyertyával mentek házról-házra. Engedélyt nyerve beléptek a szobába, vallásos énekeket, valamint játékkal Jézus születésével kapcsolatos eseményeket adtak elő. A szereplés humoros részét az Öreg és az Angyal párbeszéde adta. Munkálkodásukért némi pénzt és diót kaptak.

A karácsonyfa

A karácsonyfa állítását az ercsi katolikusok hagyományos, régi szokásnak tartották. A századfordulón született nemzedék gyermekkorában már kapott fát. A sarokpadra vagy a sublóra állították, tartója háromágú. közepén kifúrt fatörzs lett. Díszítése aranyba, ezüstbe csomagolt dióból, almából, papírból állt. A gyertya mindig helyet kapott a fán. Ercsiben és Tökölön ismerték a karácsonyfa egy régebbi, koszorú alakú formáját. A kör alakú keretre fenyőágakat és az említett díszeket rakták. A gerendára akasztott koszorú közepére tojásból készített galambot helyeztek. A tojást négy helyen kifúrták, tartalmát kifolyatták. Az üres héjat hagymával megfestették, papírból készült csórt, farkat, szárnyakat illesztettek rá. A madarat vékony zsinór segítségével olyan módon kötötték össze a mennyezet közbeiktatásával az ajtóval, hogy mikor ez nyílt, a galamb leereszkedett a szobába, záraskor felszállt.

A szerbeknél újabban, városi hatásra, más nemzetiségek példája nyomán kezdett terjedni a karácsonyfa. A század elején Juga Velimir még azt írta a magyarországi szebekkel kapcsolatban, hogy: „A gyermekek karácsony előestéjét legjobban várják, ez pótolja náluk a karácsonyfa örömét. A szerb parasztembernél a karácsonyfa ismeretlen, ott a gyermeknek más örömük van.” (1913. 30.) Vizsgált településeink közül legelőször Székesfehérváron, a polgárosult családokban jelent meg. Az 1920-as években már Dunapentelén is állítottak a gyerekes szülők. Indokolásuk szerint a közelükben élő nagyszámú katolikus hatására. Rácalmáson és Százhalombattán viszont csak a II. világháború után honosodott meg.

Karácsonyeste a katolikus délszláv családok éjjelig mindenképpen ébren maradtak. Az időt vallásos áhitatban vagy szórakozással (beszélgetés, iszogatás, kártyázás, játék a gyerekekkel a szalmában) töltötték. Részt vettek az éjjéli misén, ahonnan kijövet megcsókolták és almával ajándékozták meg egymást. Az éjjeli időponthoz kapcsolódva élt körükben a boszorkányhit.

A görögkeletiek a hajnali miséig (*jutrenje*) maradtak fenn. A múlt század végi dél-magyarországi szerbek hajnali miséjéről írta Hadzsics Antal: „Korán reggel templomba mennek hajnali misére, s midőn a pap ünnepélyes hangon megszólal: Krisztosz sze rodi – Krisztus megszületett – a jelenlevők mennydörgő hangon kiáltják: Va isztinu rodi – Valóban megszületett. Ezután egymást megölelik. Még az ellenfelek is fölkeresik egymást, hogy az ünnepélyes pillanat kibékítse őket. Haza menvén, az egész család összelelkezik.” (1891. 649.) Vizsgált településeink szerbjei a mise végeztével a templom előtt csókolták meg egymást, ilyenkor a haragosok is kibékültek. Ekkortól a karácsonyi napokban a görögkeletiek az idézett specifikus köszöntéssel üdvözölték egymást: „Hristos se rodi!” Rá a felelet: „Va istinu rodi!”

Aprószentek – Šibari, Mladenci (dec. 28.)

Az ercsi rác-horvátoknál egykor meglévő aprószenteki korbácsolást csak röviden érintjük, tekintve, hogy a szokás könyvükben másutt részletesen ismertetésre került.

Ercsiben mintegy 20 esztendeje maradt abba a szokás gyakorlása. Addig a gyerekek, legénykéek aprószentekkor házról-házra jártak. A fűzfának (*vrbica*) egy-két vesszőjével (*prut*), esetleg az azokból font korbáccsal keresték fel az ismerős lányokat, asszonyokat, mentek sibálni (*idu šibati*). Megkérdezték: „Slobodno je šibati?” (Szabad-e sibálni?) Kedvező válasza esetén sorra vesszőzték a ház nőtágjait. A sibálók (*šibare*) cselekményükhöz régebben szöveget nem fűztek. A szokás gyakorlásának utolsó szakaszában viszont már magyarul mondták:

„Bóhásos, kelléses ne legyél!
Esztenőbe frissebb legyél!”

Keresztelőnap – Krstovdan (jan. 5-jan. 18.)

Vulgárisan szólva a katolikusoknál egyetlen naphoz, a vízkereszthez kapcsolódtak azok a szokások, amelyek a görögkeleti szerbeknél három egymás utáni napra elosztva jelentek meg. A középpontban vízkereszt (*Bogojavljenje*) állt, melyet megelőzőtt *Krstovdan* és követett Szent János (*Sveti Jovan*) napja. Rácalmási

magyarázat szerint a középső napon jelent meg galamb alakban a Szentlélek; előtte Jézus megkeresztelésére emlékeztek; míg utána a keresztelő személyére, Szent Jánosra.

Krstovdan a szerbeknél széles körben a házszentelés jellemezte. Rácalmáson és Százhalombattán egyaránt a pap végezte, kinek kíséretéhez 3-4 gyerek, illetve a kántor tartozott. A rácalmási gyerekek egyike a gyertyát, másika a füstölőt, harmadika az előző évi szenteltvízzel telt kis bográcsot (kotlic), az esetleges negyedik az evangéliumot vitte, úgy követték énekkel a papot házról-házra. A falakon belüli szertartás során a pópa a szoba sarkai irányába, tehát kereszt alakban végzett mozdulatokkal megszentelte a házat. Az otthonlávók a fáradozásért nemcsak neki adtak pénzt, hanem a gyerekek számára is dobtak a bográcsba.

A Vajdaságban, a Bánátban, a Szerémségben eredetileg ugyancsak a pap végezte a szentelést, de tőle idővel az iskolásgyerekek vették át. Az adományt szintén a magukkal vitt bográcsba kapták. (Bosić, 1985. 174.)

Krstovdan Szerbiában a szigorú böjt napja volt, ha főztek is, inkább csak másnapra, vízkeresztre. Százhalombattán a pap látogatásáig böjtöltek.

Vízkereszt, Háromkirály – Bogojavljenje (jan. 7 – jan. 19.)

A karácsonyi ünnepkör befejező napja, a karácsony utáni 12. nap. Az eddig tartó időszakot a szerbek többfele mint keresztetetlen napokat jegyezték, amikor a rossz erők, a démonok uralkodhatnak. Számos munkatilalmat fűztek e, csaknem kéthetes intervallumhoz.

Bogojavljenje azonban már az ünnep napja volt, karácsony és húsvét után a harmadik legnagyobb ünnepé. A szerb-horvát elnevezés az Úr, az Isten jelenése, megjelenése értelmet fedi, utalva rá, hogy a világ Üdvözítője e napon jelentette ki magát a pogányoknak. Az ünnep eredete a 3. századra tehető, s a görögkeleti egyház az 5. századig e napban nemcsak Jézus megkeresztelését, hanem születését is ünnepelte. Találón írt Bod Péter a Szent Heortokrates c. munkájában arról, hogy a görögkeleti egyház miként viszonyult az ünnephez: „A görög eklézsia ezen a napon a Krisztus megkeresztelését emlegeti, melyre nézve vizet szentel, beleütvén háromszor a keresztet, azt hintezi az emberekre és tartja orvosságnak.” Későbbi időszakból ismert, hogy a pópa – miután a processziót a folyóhoz vezette – keresztjét a vízbe dobta, s azt egy hívő hozta ki. Egyes kutatók szerint e mögött a viziszellemeknek tett egykori emberi áldozat maradványa keresendő. A kereszt pedig emberi szimbólum. A nyilvánvalóan középkori eredetű szokás Százhalombattán még a múlt század végén is élt. A pap által a Dunába vetett kereszt után egy legény szokott rögvést beugrani. Mikor kihozta, a processzió résztvevői pár fillért gyűjtöttek, adományoztak neki.

Tény, hogy a görögkeleti szerbeknél központi jelentőséggel bírt a Jézus megkeresztelése emlékére végzett vízszentelés. A víz ugyanis nemcsak a testi mosakodás nélkülözhetetlen kelléke, hanem, a lelki megtisztulásnak is ősi jelképe. A kultikus mosakodás több vallásnak is részévé vált. A szerbeknél, ahol a természeti, később ezzel együtt a társadalmi körülmények lehetővé tették, ott Bogojavljenjekor a pap népével együtt a közeli folyóhoz, patakhoz, tóhoz vonult, azt szentelte meg, ily módon vitte tovább a bizánci hagyományt. Ilyen feltételek hiányában a falu keresztjénél vagy a templom előtt elhelyezett edények vízával végezte el a szertartást.

Pomázon (Pest m.) a vízszentelésnek három formáját lehetett elkülöníteni. A század elején a pap vezetésével a Dera patakhoz ment a lakosság, a század első évtizedeiben a piac téren lévő szerb keresztnél letett vízzel töltött edényekhez, az utóbbi időben pedig a templomban folyó szertartásra. (Kiss, 1964. 114-115.)

Százhalombattán szintén periódusokat illetve formákat választhattunk szét. A 19. század végén, a 20. század első évtizedeiben bármilyen hideg volt, a templomi szertartás után processzióban, zászlókkal vonult le a hívek serege a Dunához. A pap elvégezte a számára rendelt formásokat, bazsalikomcsokorral megszentelte, megkeresztelte a folyó vizét. A háromszor megismételt liturgikus szövegre a jelenlévők kórusban hangosan *amint* (áment) feleltek. Egyidejűleg megszólaltak a templom harangjai.

A megszentelt vízből ki-ki megtötte a magával hozott, sokaknál az ünnapi alkalomhoz kötődő cserép- vagy üvegcorsót. Általában pár kortyot, de némelyek egy korsóra valót ittak, majd vitték haza a teli edényt. Otthon mindenki rögvést fogyasztott belőle. A százhalombattai pap vízszentelésekor a Duna túlsó oldalán, a Csepel szigeten fekvő Tököl falu lakói is kijöttek, merítették a folyóvízből.

A százhalombattaiak a hazavitt szentelt vizet rendszerint más edénybe áttöltve, lehetőleg egész éven át őrizték. Úgy vélték, a szentelt víz nem romlik, nem poshad meg. Természetfeletti tulajdonságúnak vélték, elhárító és gyógyító erőt tulajdonítottak neki. Már az újszülött fürdővizébe öntöttek néhány cseppet, hogy baj ne érje. Azt tartották, betegség esetén emberre, állatra egyaránt gyógyszerként hat: néhány kortyot ittak, adtak ilyenkor belőle. Sok családban megkenték vele a beteg arcát, megmosták a szemét, testét. Egyesek azt tartották, hogy folyamatos fogyasztása révén az egészség tovább megőrizhető, az életkor meghosszabbítható.

A vízszentelés szokása Százhalombattán idővel módosult: előbb a Duna partján elhelyezett kádakba töltötték a folyam vizét, majd a II. világháború után a szertartás a templomba szorult vissza. A gyógyító erőbe vetett hit azonban egyeseknél ma is él.

A nyugati egyház vízkereszthez nem csak Krisztus megkeresztelését (és ebből eredően a vízszentelést), hanem a napkeleti bölcsek vagy királyok eljövételét is hozzákapcsolta. A keletről Betlehembe érkezett férfiak emlékére viselte az ünnep a háromkirály megjelölést. Igaz, a vízszentelés a nyugati egyházban csak a középkor végén terjedt el. Az utóbbi évszázadokban hazánkban általános gyakorlatként a katolikus templomokban, sekrestyékben, folyosókon hatalmas dézsákban, kádakban állt a víz, melyből a hívek tetszés szerinti mennyiségben vihettek haza.

Az ercsi katolikusoknál háromkirálykor (*Tri kralja*) a templom elé kitett nagy fakádakból kannákban, korsókban, cserépedényekben vitték a szenteltvizet. Otthon külön edényben őrizték és a szenteltvíztartó sem száradhatott ki soha. Este, lefekvés előtt ujjukat belemártották, úgy vetettek keresztet előbb magukra, majd ágyukra, s csak azután feküdtek le. Örökzöld segítségével a felravatalozott halottat is meghintették a tőle búcsúzóik. Az ercsiek mikor a temetőbe mentek, vittek magukkal a szenteltvízből, kereszt alakban megszórták vele az elhunyt rokon sírját. Bálint Sándor szerint hasonló szokás élt Hercegszántó, Dávod, Nagybaracska, Csátalja falvak (Bács-Kiskun m.) délszláv és magyar asszonyai körében. Temetéskor kicsiny szenteltvízzel telt üveget szorongattak kezükben. Abból öntöttek a frissen hantolt sírra, majd saját halottaik sírját felkeresve a maradékkal ezeket is megszentelték. (1976. 151.)

Röviden utalunk rá, hogy Ercsiben a délszlávok ismerték, gyakorolták a háromkirály-járás szokását. A három fiúszereplő fejét színes papírból készített, a

püspökökéhez hasonló süveg díszítette, az elején kereszttel. Kigratható csillagot vittek magukkal, melyben gyertya égett. Horvát nyelvű, az alkalomhoz kapcsolódó szöveget énekeltek és köszöntöttek.

A vízkeresztet követő időszak hagyományához a katolikus vallásúaknál ország-szerte hozzátartozott a házszentelés szokása. Több településen a hívek szenteléskor az asztalra különböző terményeket, ételeket, tárgyakat tettek, hogy a földművelésben és az állattenyésztésben is szerencsésük legyen. Szőregen (Csongrád m.) a múlt század végén búzát, abba almát, Csanádpalotán (Csongrád m.) kenyeret, sót, gyertyát raktak fel. (Bálint, 1976.162–163.) Az ercsi rác-horvátok körében a házszentelés szokása nem járta, ám a II. világháborút megelőzően a vízkereszt utáni napon sőt szenteltettek. A községben négy-öt helyen asztalokat állítottak ki az utcára. A környékbeli családok erre rakták az alkalomra szolgáló csészéjüket, melybe sőt töltöttek, középre almát helyeztek. A falut hintóval végigjáró pap minden asztalnál leszállt, elvégezte a szertartást. Utána ki-ki hazavitte edényét, belőle a sőt állatainak adta, bízva, hogy megóvja azokat a betegségtől. Az almát, mint szentelményt, maguk fogyasztották el.

Keresztelő Szent János, Szent Iván – *Ivan* (jún. 24. ill. júl. 7.).

A nyári napfordulóhoz, a hozzá közeli napokhoz, így június 24-hez már a keresztény vallás létrejötte előtt ünnepi szokások kapcsolódtak. Különösen Egyiptomban, illetve a közel-keleti népeknél alakult ki ezen időpont tisztelete. A keresztény vallás tudatosan helyezte Keresztelő Szent János ünnepét a pogányok által igen kedvelt napra. Jézus megkeresztelőjének az V. században általánossá váló ünnepe azután magába olvasztotta mindazokat a ritusokat és hiedelmeket, melyek a napfordulóhoz kapcsolódóan egyes népeknél már korábban kialakultak. (Érdekes módon a magyaroknál e napra vonatkozóan a szláv eredetű Szent Iván megjelölés, terjedt el. A név egyben a bizánci egyház hajdani kultikus befolyását is jelzi.)

Szent Iván napja, mind a katolikus, mind a görögkeleti egyház legjelesebb ünnepei közé tartozik.

Az I. világháború előestéjén a magyarországi szerbek szokásaival kapcsolatosan írta Juga Velimír: „Június 24-én van Szent Iván (Ivandán). Nagy ünnepnek tartják; előtte való napon sárgavirágú tejló galajt (Ivanszko cvetye, galium verum) szednek és koszorúkat fonnak belőle. Este feldobnak egy koszorút a házra, egyet az istállóra, a disznóólakra és minden épületre, azon kívül a kapufélfára és a legdíszesebbet más virággal is tarkítva, kifüggesztik az utcán a ház falára. Ilyen koszorúkat nemcsak falun lehet látni, hanem a városi házakon is, ahol szerbek laknak.” (1913.110–111.)

Az Iván napi koszorú (*ivanski venac*) kötésének szokása a Fejér megyei szerbek közt hosszú időn át élt, s ezt maguk is régi szokásnak tartják. Százhalombattán többek – olvasmányaikra hivatkozva – úgy mondták, a koszorúkészítést még az óhazából hozták magukkal. A török elnyomás idején a szerbek a koszorúk kítűzésével adtak jelt egymásnak a titkos összejövetelekre, a mohamedánok elleni harcra. Alapanyagául – a magyar nép által számon sem tartott, ám a szerbek körében annál kedveltebb növényt – a vadon, rendszerint a rétek bizonyos térségében termő, sárga színű Iván napi virágot (*ivansko cveće*) használták fel. (Magyarul *Szent Iván virágának*, vagy *szent iváni virágnak* emlegették.) Rácalmáson egyenesen úgy vélekedtek róla, hogy

122. ábra. Az Iván-napi koszorú elhelyezése. Százhalombatta. Gelencsér József felvétele, 1989.

kizárólag Iván napkor virágzik, se előtte, se utána. Szedése az Iván napját (*Ivandan*) megelőző délután eredendően az asszonyok és lányok dolga volt. Egykor a Buda környéki szerb településeken (Szentendre, Budakalász, Pomáz, Csobánka) a szedés közben az alkalomhoz kapcsolódó dalt is énekeltek. (Kiss, 1971.129.) A megyénkbeli vizsgált településeken századunkban már nem kizárólagosan női feladatot jelentett a növény gyűjtése; több családnál említették, hogy a gazda végezte illetve az idősebb asszonyok vagy a gyerekek csinálták. Százhalombattán a gyerek nélküli és az idősebb családok felkérték a rétre induló fiatalokat, velük hozattak maguknak virágot. A gyerekek nyalábszámra hordták haza illetve a faluba a növényt, megbízóiktól pedig fáradozásukért némi pénzt kaptak. A leszedett virág koszorúvá kötése mindig is női munka volt. A szabadban, de árnyékos, szélvédett helyen, így a lakóház bejáratánál vagy az udvar kedvező fekvésű részében láttak hozzá. A virágot az egyes szentelményekhez hasonló figyelemmel kezelték: földre nem rakták, zsákdarabot vagy ruhát tettek alá illetve asztalra, székre tették. (Az előző évi, száraz koszorút sem dobták a szemétre, hanem eltűzelték.) Korábban kizárólag Iván napi virágot használtak fel hozzá, újabban többféle kerti virágokkal színesítették, mely kétségkívül a koszorúhoz kapcsolódó hiedelem felbomlásának jele. A már megfont koszorú közepére utólag helyezték bele a kerti virágokat, leginkább tátikát, dáliát, petuniát, nebánsvirágot, rózsát, muskátlit, gombvirágot. Az elkészítendő koszorúk száma nem volt meghatározva. Minden családban több darabot fontak, ám megfigyelhető,

hogy számuk napjainkhoz közeledve csökkent. Százhalombattán úgy vélekedtek, annyit kellett kötni, ahány épülettel bírt a család. A koszorúkat ugyanis a lakóházra illetve a gazdasági épületekre, mindenekelőtt az istállókra, ólakra helyezték el. A nyilván régebbi, de a megyénkbeli szerb településeken általánosan elterjedt formaként feldobták a tetőre, hol a nádon jól megállt. Másik megoldásként valamelyik építmény falára függesztették. A legnagyobbat, legszebbet az ajtóra, az ajtó fölé, mellé akasztották, az utóbbi időben pedig főleg a lakóház udvari, hosszanti oldalának falára, az utcafront közelében vagy a ház elejére tűzték ki. A két változat együtt is élhetett: Százhalombattán említették, hogy a tetőre korábban mindenki dobott, s emellett sokan a legszebb koszorút kitették a ház elejére. Rácalmáson a háztetőre dobotton kívül tettek a házra, az ajtóra, a gazdasági épületekre, köztük a présházra. Újabban felkerült a garázsra is. A tetőn – hacsak a szél el nem sodorta – évekig fennmaradt a koszorú. Az épületekre akasztottakat a következő évben, az új felrakásakor távolították el. Egy szép példány – a kántor felesége jóvoltából – kikerült a templomajtóra is.

A koszorú elhelyezése bizonyosfajta ünnepélyességgel történt. Hitték, hogy általa megvédi a házat, az épületeket, a bennük élőket – embert és állatot egyaránt. Különösen a tűzvészről és a jégveréstől oltalmazó szerepében bíztak. Százhalombattán az elődök nyomán azt is vélték, hogy a koszorú a napot jelképezi, ezért sugarasra fonták. Így biztosították, hogy több legyen az elkövetkező nyári időszakban a napfény, a sugárzás, és kevesebb az eső. Ugyancsak szerintük a koszorú révén elérték azt is, hogy Szent Iván segítette az aratást és a cséplést. A Buda környékén élő szerbek a koszorút szintén Keresztelő Szent János személyéhez kapcsolták. Általa fejezték ki a megszületése nyomán érzett örömet illetve úgy gondolták, a szent ily módon megóvjá a házat a szélvihartól.

Az Iván napi szokás nélkülözhetetlen tárgyi kelléke, a koszorú, a székesfehérvári szerbeknél tűnt el leghamarabb, az 1970-es években. Addig feldobták a Rác utcai tetőkre, látható volt némelyik házon, ma legjobb esetben a templomra tesznek ki egyet. Az egykori Dunapentele szerbjei közt mostanság van megszűnőben a szokás. Valamelyest tovább él Rácalmáson, de legszívósabban Százhalombattán. Igaz, funkciója megváltozott, az eredeti, részben még ismert hiedelmek, szokáscselekmények háttérbe szorultak. Itt az Iván napi koszorú – az újabb keletű esztétikai funkciót is megelőzve – a nemzeti és vallási hovatartozás jelképévé vált. Feltűnő, az utcáról jól látható helyen minden szerb házra kiszögezik.

Százhalombattán pár évtizede – az egyre erősödő temetőkultusszal összhangban – visznek az elhalt hozzátartozók sírjára is. A kisméretű koszorút a sírkeresztre akasztják. Az újhalottra, a közelmúltban elhunytakra a nagyobb gyászt kifejező egyszerűbb, kizárólag Iván-napi virágból kötött, míg a régebben eltemetettekre színes virágokkal díszített darab kerül. Egyesek visznek a II. világháború alatt a községben elesett, eltemetett orosz katonák sírjára is, hiszen „sok volt köztük az Iván”. (Gelencsér, 1989. 5.)

Az Iván napi koszorú természetesen a jugoszláviai szerbek közt általánosan elterjedt. Egyik énekük szerint Szűz Mária mikor Szent Jánoshoz ment, hogy komaságra felkérje, kezében az Iván napi virágot vitte. Jugoszláviában a koszorút nemcsak a belsőre helyezték el, hanem kivitték a mezőre, továbbá a karámokra is. A fent említett funkciók mellett gyógyításra, szerelmi és haláljósásra egyaránt használták. (Čajkonović, 1985.10.) Mindezzel együtt a koszorú jól beleillik a nyári

napfordulókor Európa-szerte gyakorolt, növényekkel (füvekkel, virágokkal, gyümölcsökkel) kapcsolatos szokáscselekmények és hiedelmek sorába.

Dodola

A nyári szokások közt található olyan, mely nem kapcsolódik határozott időponthoz, jeles naphoz. A *dodola* néven ismeretes szertartás célja a száraz időjárás megváltoztatásában, az aszály megszüntetésében, a termékenységet, a bőséget biztosító eső előidézésében jelölhető meg. Az esővarázsló rítus végrehajtóinak viselkedése arra irányult, hogy a termőföldek, növények éppen úgy esőt kapjanak, mint ahogy őket a játék szemlélői vízzel öntözték meg.

Újváry Zoltán Esővarázsló szokások és rítusok címmel írott tanulmányában az agrárrítusok körébe sorolta és részletesen vizsgálta a csapadék előidézésére irányuló mágikus tevékenységeket. A szokásnak nagy számú variánsa élt a szerbek, horvátok, szlovének, bolgárok, románok, görögök, albánok és elvétve a délszlávokkal érintkező magyarok körében. Produktív vagy preventív mágikus cselekedettel, rendszerint zöld lombba felöltözött alak megöntözésével a rítus végrehajtói azt kívánták elérni, hogy a vegetáció, a növényzet éppen úgy bőséges vizet kapjon, mint szimbolizációja. Azon elv alapján jártak el, hogy ami a képmással történik, az fogja érne a mintaképet is. A játékhöz kapcsolódó ének és tánc egyaránt ezt a célt szolgálta. (Újváry, 1980.119.159.)

A magyarországi délszlávok, különösen a szerbek esővarázsló rítusairól, a dodoláról viszonylag korán részletes magyar nyelvű leírások jelentek meg. A szerb illetve horvát közlések e témakörben későbbi keletűek. Réső Ensel Sándor a kiegészítés évében napvilágot látott szokásgyűjteményében szövegezte a délszlávok esővarázslásáról: „A Dodola meztelen egyén, zöld ágakkal egészen összefonva vezeti őt utczárol-utczára, sok gyermek és más nézők kíséretében, két társa ily énekszóval:

Ó maskara, maskara	O Dodolò, Dòdolo
Mi kellene tenéked,	Sta bi tebi valyalo,
Egy jó kanna vizecske,	Jedna kanta vodicze,
S az istentől esőcske.	I od Boga kiscicze.

Dodolat szoktak vezetni hosszú szárazság idejében, s a házából némelyek kijönnek teli kanna vízzel, s őt leöntik, egy pár krajczárral is megajándékozzák – (valószínű, hogy most már ez utóbbi az igazi céljelző).” (1867.92–94.) Réső Ensel munkáját sorra követték a hírlapi tudósítások illetve a szakemberek részletes leírásai, tanulmányai.

A hazai és a jugoszláviai kutatás nyomán a lány vagy asszony által megszemélyesített dodoláról általánosságban elmondható, hogy öltözete zöld levelekből, ágakból készült. Eredetileg meztelenre vetkőzött, úgy borították be gallyakkal, később a zöld növényeket ruhájához erősítették. Máskor csak a fejére került koszorú és a kezében vitt néhány ágat vagy virágot. A múlt század végétől már szegényebb módú vagy cigány leányok, asszonyok vállalkoztak a szerepre. Társai énekkel – némelykor táncsal is – kísérték, melynek szövege a szokás mozzanataitól függően más volt az utcán, az udvaron, illetve a vízzel leöntés után. Az ének egyértelműen kifejezte a varázslás lényegét, az esőkérést. A falut végigjáró dodolat, esetleg társait a házigazda mindenütt vízzel öntözte meg. A résztvevők a vízleöntés után naturáliákat vagy pénzt kaptak.

A szokásnak – az elődök elbeszélése nyomán – Székesfehérváron igen halvány, Dunapentelén valamivel erősebb emléke él. Az utóbbi helységben azonban a századfordulón még gyakorolt szokáscselekményekben már a mai legidősebbek sem vettek részt. Százhalombattán viszont 1945-ig igen intenzíven művelték. Ismeretes, hogy bizonyos esővarázsló szertartásokat az egyház is végzett, illetve ezek az egyházi intézményekhez és a valláshoz kapcsolódtak. Így Százhalombattán nyári, aszályos időben a templomban a szertartás befejezésekor külön is imádkoztak esőért. Az asszonyok már ekkor mondogatták, hogy délután vinni kell a dodolat. („Posle podne treba nosit dodolu!”) Ez ugyanis itt felöltöztetett bábut jelentett. Két keresztbe tett, összeszegezett rúdra női ruhát, ócska mellényt, szoknyát adtak fel, harisnyából és lószőrből fejét formáztak neki. Felváltva vitte illetve kísérte négy-tíz, rendszerint 6–12 éves leánygyerek. Házról házra jártak, közben énekeltek:

„Oj, dodolo, dodolo,
Šta bi tebi trebalo,
Jedna kanta rosice,
I od Boga vodice,
Da pokisnu orači,
I naši kopači,
I vinova lozica!”

„Oj dodolo, dodolo,
Mi kellene teneked,
Egy kanna harmatocska,
És az Istentől vizecske
Hogy megázzanak a szántók,
És a mi kapásaink,
És a szőlő vesszeje.”

Az udvarokban, a küszöb előtt megálltak, jött a gazda vagy a felesége, ki egy bögre vízzel leöntötte a bábut, és a kísérőkre is szórt egy keveset. Adományul tojást vagy pénzt nyújtott át.

A százhalombattai és a Részó Ensel által közölt ének szövege lényegében azonos. Ehhez közelálló változatok ismeretesek az egykori Torontál vármegyéből, Pancsováról és Orlovátról. (Bellosics, 1895.421–422.) További variánsra leltünk Budakalászon, ahol a dodola szerepére vállalkozó lányt bodzalevelekkel kötözték körül. Házról házra járva, kíséretével együtt énekelte:

„Oj dodolo, dodolo,
Šta bi tebi trebalo,
Jedna kanta vodice,
I od Boga rosice,
Da porosi snopove,
I zelenu travicu,
I vinovu lozicu,
Da Bog daje kišicu!”

„Oj dodolo, dodolo,
Mi kellene tenéked,
Egy kanna vizecske,
És az Istentől harmatocska,
Hogy megharmatozza a kéréket,
És a zöld füvecskét,
És a szőlő vesszőcskét,
Hogy az Isten adjon esőcskét!”

Miután ráöntötték a vizet, pénzt adtak neki.

Az 1930-as évektől Százhalombattán nem nő vagy női ruhás bábu, hanem egy magányos, elhagyatott, félbolond öregember személyesítette meg a dodolat. Felöltöztették rossz ruhába, rongyokba, azután őt kísérték a gyerekek, öntötték a felnőttek. Itt említjük meg, hogy a dél-magyarországi szerbeknél a századfordulón dodolanak mondták azt a felnőttet vagy öregget is, aki rá nem illő ruhát vett fel, elcsúfította magát. (Hadzsics, 1891.644.)

A százhalombattai szerbek esővarázsló szokása kérdéseket is felvet. Mindenekelőtt azt, hogy milyen volt a szokás korábbi formájában. Feltehetően mi már csak a szokásrend felbomlása időszakában meglévő eszközeiről, illetve alakról szerezhettünk tudomást. A további kutatás, ezen belül a magyarokhoz és a szlovákokhoz fűződő kapcsolat vizsgálata tisztázhatja a szokás egyes mozzanatainak eredetét, így esetleg a kislejtéshez fűződő viszonyát. Mivel a néphagyományban gyakori bizonyos elemek átvándorlása egyik szokásból a másikba, nem tartjuk kizártnak, hogy itt is ez történt.

Családi védszentünnepek

A görögkeleti szerbek számára a legnagyobb családi ünnepet a családi védszent napja jelentette. Általában *Krsna Slava*, röviden *Slava*, ritkábban *Krsno Ime* néven említették. Többen *Svečarnak* mondták, bár ez a fogalom a védszent ünnepét tartókat is jelölte. Kalendáriumi ünnepnek minősül, hiszen megtartására azon időpontban került sor, melyet a naptár a szentről jelölt. Tekintve, hogy az egyes családok nem azonos védszentet tiszteltek, ünnepe az év különböző, de rendszerint egyébként is jeles napjához kötődött.

A védszentünnepek eredetével kapcsolatosan a szakirodalom egymástól eltérő elképzeléseket ismer. Összefüggésbe hozták a halottkultusszal, a rómaiaknál meglévő ősök tiszteletével, mely azután keresztény tartalommal itatódott át. Ismeretes az a felfogás, mely ősi, pravoszláv, szerb eredetűnek tartja, s eszerint annak emlékére ülik, hogy egy-egy pogány család mikor hagyta el a régi hitet, vette fel a kereszténységet. (Kiss, 1984.128; Velin, 1913.108; Ferenczi, 1977.323.) Másfajta, a népi felfogás nyilvánul meg abban, hogy egyes százhalombattaiak úgy tudják, a szokás szorosan a görögkeleti valláshoz kötődik, de nem az összes ortodox, hanem csak a szerbség ünnepe. Szerintük Szent Szávától ered, az ő idejében tettek fogadalmat a szerbek, hogy a házi védszentnek ünnepet szentelnek.

Szent Szávához (1175–1235), a szerb állam és egyház egyik alapítójához, az első ismert szerb íróhoz fűződő hagyománnyal ellentétben az a valószínű, hogy a görögkeleti egyház a 14–15. században vette fel ünnepei sorába a védszent napját. Azóta is tovább él, mint a legkarakterisztikusabb szerb családi ünnep, mely azonban ismert az albánoknál és a katolikus horvátok bizonyos csoportjainál is. (Kiss, 1984.128.)

Egyes szentek a nép körében mindig is nagyobb népszerűségnek örvendeztek, mint a többiek, az emberek jobban bíztak oltalmukban, segítségükben, s ennek nyomán családi védszetteké – vagy ahogy a magyar szövegben mondták *pátronussá*, *pátrinussá* váltak – így tisztelték őket. Százhalombattán a II. világháborút megelőzően legtöbben, csaknem 20 házban Szent Miklóst (*Sveti Nikola*, dec. 6., illetve dec. 19.), utána mintegy 15-ben Szent Mihály arkangyalt (*Sveti Arando Mihajlo*, szept. 29., illetve okt. 12.) s vagy 10 háznál Szent Jánost (*Sveti Jovan*, dec. 27., illetve jan. 10.) ünnepelték védszentként. Még korábban népszerű házi védszent volt Szent György. (*Đurđevdan*, ápr. 24., illetve máj. 6.). Néhány család Szent Lukácsot (*Sveti Luka*, okt. 18., illetve okt. 31.), Szent Pénteket (*Sveta Petka*, okt. 14., illetve okt. 27.) tisztelte vagy Szent Demeter napját (*Mitrovdan*, okt. 26., illetve nov. 8.) ülte meg. Természetesen voltak egy-két család által megünnepelt házi védszentek is. Rácalmásan igen elterjedt volt Szent Lukács tisztelete és védszentünnepe. Az egykori

Dunapentelén Szent Gyurgyicot (*Sveti Đurđić*, nov. 3., illetve nov. 16.), Szent Miklóst és Szent Jánost kedvelték legtöbben.

A fehértemplomi (v. Temes m.) szerbeknél a múlt század végén a védőszent képe az első szobában a legtisztesebb helyen függött, mely a család szentélyének számított. Ide vonultak égi háborúság vagy bármilyen más veszély idején, itt érezték biztonságban, Istenhez közel magukat, itt remélték a segílyt. Erősen hitték, hogy a védszent hathatósan őrködik e hely fölött. (Szöke, 1890. 28.) Az egykori Fejér megye szerbjeinél szintén az első vagy tisztaszoba egyik sarkában, a szent sarokban, a kultikus térben akasztották ki a falra – vagyoni helyzettől függő számban – az ikonokat. (Általánosítva ugyanis valamennyi szentet ábrázoló, vallásos tárgyú képet ikonoknak neveztek.) Slava alkalmával melléjük bazsalikomot tűztek. A védszent ikonja mindenütt a központi, leglátványosabb helyet foglalta el. Az adott ház lakói lelkileg leginkább a családi védszenthöz kötődtek, segítséget tőle kértek, vártak, belé kapaszkodtak. A polgárosult szerbek a házi védszentet nemcsak képen, hanem más tárgyakon is szívesen látták. A székesfehérvári Sándorovits család védőszentjét, Szent Miklóst (*Sveti otac Nikola*) 1911-ben egy verseci festővel nagyméretű képen, továbbá boroskészletük üvegjén festette meg. A 12 poháron a szerb történelem nagyjait ábrázoltatta.

Az ünnepi előkészület némileg hasonló volt, mint az esztendő más jeles napjai alkalmával: kitararították a házat, a lakást, sütötték-főzték az ételeket. Ehhez társult az eseményre egyébként is számító rokonok, mindenekelőtt a koma (*kum*) és családja meghívása. A fiútestvéreket általában nem invitálták, mivel ők otthonukban ünnepeltek ugyanazon védőszentet.

A Slavát megelőző napon vagy az ünnep reggelén az ornátusba öltözött pópa a kántor kíséretében végigjárta az adott szentet védőként tisztelő családokat, kinnél vizet és házat szentelt. Százhalombattán a tisztaszobában (*prednja soba*) fehér abrosszal leterített asztal, rajta tányérban víz, mellette szalaggal átkötött bazsalikom-csokor (*kita*) és a vagyoni helyzettől függően egy vagy háromkarú réz tartóban égő gyertya várta. A pap elénekelte a védőszenthöz kapcsolódó éneket (*tropar*), majd előbb a nála lévő keresztel a vizet, azután az immár szentelt vízzel a bazsalikom segítségével a szobát hintette, szentelte meg. A bazsalikkal és a kereszttel a négy sarok azaz a négy világtáj felé vágva keresztet formázott. Ezután járultak hozzá a házbeliek – apa, anya, gyerekek sorrendben – kik keresztet vetettek, megcsókolták a kézikeresztet, majd a pap őket is megszentelte. A szertartást a pópa a szoba körüljárásával, tömjénezésével zárta. A megszentelt vízre a család gondosan ügyelt, üvegebe öntve őrizte. Az egészség megóvása érdekében a kútba mindig csepegtettek belőle. Egykor égháború esetén – elhárításképpen – mikor a baltát az udvar földjébe vágták, a szentelt vízből is öntöttek rá.

A délelőtti templomi szertartás során a pópa rendszerint megemlékezett az ünnepet tartókról (*svečar*). Nekik szinte kötelező volt a részvétel, továbbá az ajándékozás. Százhalombattán – ugyancsak a tehetőség függvényében – negyed, fél vagy egy kilogrammos, máskor két darab vagy éppen díszített gyertyát ajándékoztak illetve ajánlottak fel a védőszentnek. Emellett ilyenkor a szokásosnál több pénzadó-mány járta. A svečarok rokonainak szintén illet megjelenni a szertartáson. Az esemény végeztével a templomból kijövet az ünnepet tartók részéről még egyszer elhangzottak az ebédre invitáló szavak illetőleg az istentiszteletről esetleg távolmaradottaknak útközben, hazafelé szóltak be.

Dunapentelén mióta a közösségnek nincs helyben lakó papja, a templomi szertartás befejeztével járja végig az ünneplő családokat. Rácalmáson már csak ritkán, bizonyos időpontok szerencsés egybeesésekor jut el a házakhoz. Székesfehérváron 1947-ig élt ortodox pap, aki még kijárt a családokhoz, de elköltözésével megszűnt a védszentünnepi házszentelés.

Az ünnepi események egyik fénypontját jelentő ebédre rendszerint a tisztaszobában tálaltak. Az asztalon gyertya égett s ekkor vagy már előző este meggyújtották a védőszent ikonja közelében elhelyezett méccsét. Az összegyülekezett rokonság mielőtt nekilátott az ebédnek, már az asztalnál elénekelte a védszent énekét.

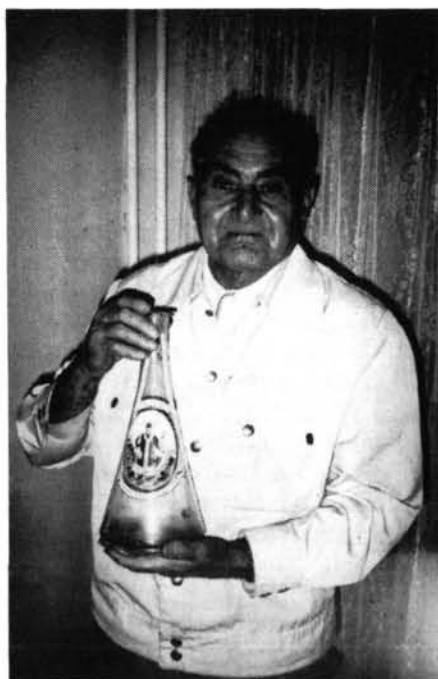
Az ünnepi étkeken végigtekintve megállapítható, hogy leginkább húslevesek ettek metélt tésztával, utána baromfihúst, főleg tyúkot, kacsát, vagy disznótorost, illetve pörköltet. Sok helyen készült töltött káposzta (*sarma*). Végezetül túrós, mákos, almás rétest (*pita*), kalácsot (*kolač*), az 1930-as évek végétől tortát (torta) fogyasztottak, pálinkát és bort ittak. Böjtből – így Szent Miklós napkor – halat tettek az asztalra. Az ebéd utáni ünneplés, nótázás majd ismételt lakmározás belenyúlt az estébe, sőt az éjszakába. Egész idő alatt terítve volt az asztal, kínálták a vendégeket, nem számított bármennyi fogy is. Dunapentelén úgy vélekedtek, hogy mindezeket túl, összesen három napig mindenkit fogadni, megvendéglenni illett.

Az ünnepi étrend szélesebb körben is hasonló módon alakult. Pomázon és Szentendrén a disznóölést az aktuális ünnep előttre időzítették vagy baromfit vágtak illetve malacot sütöttek. Böjtös étel a különböző módon elkészített hal, savanyú káposztával, továbbá diós és mákos kalács lehetett. (Kiss, 1988. 114.) A jugoszláviai Karlovac környékén a pravoszlávoknál többek között csibeleves tésztával, sonka, töltött káposzta, kuglóf, rétes, fánk, böjtből tőkehal nyerskáposztával, kenyér és tejeskávé szolgáltatta az alkalmi táplálékot. (Kašpar, 1988. 15.)

A dél-magyarországi szerbeknél a század elején az ünnephez szervesen hozzátartozott a főtt búza, a *koljivo*. Reggel a gazda pohárban vagy csészében a templomba vitte, hol a pap megáldotta. Otthon a védőszent képe elé az asztalra helyezte, ahol a kenyértésztából sütött nagyméretű kalács is állt, és a gyertya égett. A kalácsszeléshez ebéd után érkezett a pap: négy egyenlő részre vágással, vörösborral leöntéssel, egyházi dalok éneklésével végezte el. (Juga, 1913. 109.) Az általunk vizsgált települések közül egyedül Dunapenteléről van adat a század eleji védszent ünnepi *koljivo* és kalács készítésre. A víz és a ház megszentelésével együtt a pap ezeket is megszentelte. Az 1950-es években azonban már csak ritkán készítették *koljivot* és kalácsot a *svečarra*. (Deisinger, 1982. 6.)

A családi védszent ünnepe férfiágon öröklődött tovább. A leszármazott fiúgyerekek, ha többen voltak is, valamennyien apjuk védőszentjének ünnepét tartották. Kivételt az jelentett, aki benősült, vőnek ment egy másik családba, ő az apóságát követte. A férfiágon rokon családok tehát általában ugyanazt a védőszentet tisztelték. A férjhezment lány viszont férje védszentünnepét ülte meg, igaz, szülei és fiútestvérei mindig visszahívták a sajátjukra.

A Krsna Slavat vizsgált községeink közül napjainkban leginkább Százhalombattán tartják meg. Bár érezhetően itt is családi, rokoni, baráti összejövetellé alakult át, de több hagyományos elemet megőriztek. Igaz, néhány család már a pap megjelenésére, a szentelésre nem tart igényt, ezzel a vallásos tartalom jelentősen csökkent. A megyeszékhely szerbjei közül Rákics János (sz. 1919.) üli meg máig is házi védszentjük, Szent Lukács napját. Ebédre a legjobb ételekből főzet, gyertyát gyújt, s helybéli

123. ábra. Sándorovits György a családi védszentet ábrázoló borsüveggel. Székesfehérvár. Gelencsér József felvétele, 1982.

124. ábra. Szent Iván napi búcsú – a templom megkerülése. Székesfehérvár, 1960. körül. Gelencsér Ferenc reprodukciója.

szerb rokonát látja vendégül. A családi védszenthez való ragaszkodást jól mutatja Csikós Danica (sz. 1922.) példája, aki a Rác u 11. sz. háza kisajátításakor szinte valamennyi ingóságát eladta a múzeumnak, de védszentjének, Szent Györgynek képét, mint múltjának utolsó tárgyi emlékét, megtartotta. (A képet dédnagyapja, Csikós Illés festette 1885-ben.) Napjainkban egyébként több szerb családnál is csak a házi védszent képe látható. Rendszerint 1945 utáni ábrázolások ezek, köztük régi, művészi értékű ikonok különböző minőségű másolatai.

A védszentünnep körében végzett gyűjtésünk konklúziója egybecseng Kiss Mária megállapításával: „A védszentünnep, a Krsno Ime ünnepe az idők folyamán redukálódott, illetve új elemekkel gazdagodott... megülése semmiképpen sem képezett egységes rendszert sem a múltban, sem a jelenben”. (1984. 130.)

Búcsú

A szerbek több látványos szokása különösen szorosan kapcsolódott a görögkeleti egyházhoz, illetve a templomhoz. Ezek közül kiemelkedő jelentőséggel bírt a búcsú (*crkvena slava, bučura*), melyet a templom védőszentjének napján tartottak. A búcsú egyrészt az adott közösség számára az esztendő egyik legjelentősebb ünnepe volt, másrészt igen fontos társadalmi tartalommal rendelkezett. Az utóbbi vonatkozásban ugyanis a szélesebb környék szerbjeinek örömnünnepe, szórakozási lehetősége, az ismerősök találkozási, a rokonság, a család összejöveteli, a fiatalok ismerkedési, párválasztási alkalma volt. Néhány évtizede mindez kiegészült azzal, hogy a nemzeti, sőt, szélesebb értelemben a délszláv összetartozás jelzését szolgáló, erősítő eseménnyé vált. Az 1950-es évektől kezdődően a szűkülő vallási funkcióval egyidejűleg nőtt a társadalmi, valamint a szórakozást biztosító szerepe.

Székesfehérváron Keresztelő Szent János azaz Iván napján (*Ivandan*, jún. 24., illetve júl. 7.), Százhalombattán kisboldogasszonykor (*Mala Gospojina*, szept. 8., illetve szept. 21.), Rácalmáson áldozócsütörtökön (*Spasovdan*) tartották a búcsút. Szíves szóval vagy levélben már előre meghívták rá a másutt élő rokonokat. A vendégek főleg a bevezetőben már említett ama településekről érkeztek, melyekkel a házasodás révén kapcsolat állt fenn. Így Székesfehérvárra Szentendréről, Pomáizról, Csobánkáról, Lóréről (Pest m.), Medináról (Tolna m.), Budapestről, Százhalombattáról, Rácalmásról, Dunapenteléről; Rácalmásra főleg Dunapenteléről és Lóréről; Százhalombattára Lóréről, Pomáizról, Budakalászról, Ráckevéről mentek.

Délelőtt a helybeliek és a vendégek csaknem teljes létszámban részt vettek a templomi istentiszteleten (*bogosluženje*), melyet a templom körüli illetve a környező utcákban egyházi, énekes, zászlós körmenet zárt. Rácalmáson csak a templomot kerülték meg. Százhalombattán a legények által vitt zászlókkal, a férfiak révén magasba emelt baldachinnal (*nebo*) a falu közepén álló nagy tisztelet által övezett kereszthez vonultak. Ott a pap a négy égtáj irányában végzett mozdulatokkal megszentelte a falut, majd a hozzá lépő embereket. A visszatérő processzió előbb háromszor megkerülte a templomot, ennek során az épület négy oldalán (sarkán) megállva a pap elmondta az evangéliumot, ezután bementek. Székesfehérváron az ugyancsak zászlós, baldachinos menet a megkerülést úgy teljesítette, hogy a templomkert Rác utcai kapuján lépett ki és a Szunyog utcain tért vissza. A szertartás egyes részleteit a Rác utcában végezték el.

125. ábra. Búcsúlakoma a kaláccsal. Székesfehérvár, 1960 körül. Gelencsér Ferenc reprodukciója

A délelőtti események végeztével mindenki vitte haza vendégeit, otthon ünnepi ebédet fogyasztottak. A bőséget tükröző étrendbe húsvéves, pörkölt vagy más csirkéből, tyúkból, illetve kacsából készített ételféleség, továbbá kalács tartozott. Délután három-öt óra között kezdődött a templomban a vecsernye, melyet a kalács szentelése valamint felvágása majd a kólózás követett.

Székesfehérváron a vecsernye vége felé a templom oldalában az előző évi búcsún megválasztott férfi, a búcsúkoma és felesége fehér abrosszal leterített asztalt készített elő. Erre helyezték az ezüst tálcára tett nagyméretű, kerek, fonott, különösen finom, mazsolával ízesített kalácsot (*kolač*), melyet az alkalomra a búcsúkoma felesége süített. Mellé kevés bort és talpas tartóba állított gyertyát helyeztek. Minderről gondoskodni az egész búcsú szervezésében fontos szerepet vállaló koma kötelessége volt. A vecsernye végeztével a pap és a gyülekezet kivonult a templomudvarba, s az asztal körül állt fel. A pap illő szertartás keretében megszentelte a kalácsot, majd a komával és három másik férfival a magasba emelte, forgatta. Azután az asztalra helyezve kereszt alakban bevágta, négy részre osztotta, s mindegyik negyedbe egy kevés bort öntött. A férfiakkal ismét magasba emelte, forgatta, és ezalatt négyfelé törte. Régebben a forgatás közben a pap a bort is fel szokta szívni. A búcsúkoma felesége azután a kántor segítségével további, apróbb darabokra vágta a kalácsot, hogy a búcsú minden résztvevőjének jusson egy falat. Amíg a feleség kaláccsal, addig a koma borral kínálta az összeseregletteket.

Százhalombattán a búcsú szokásagyüttése – részben kontaminálódás azaz más szokásokból átkerülés révén – több új elemmel gazdagodott az elmúlt évtizedben. Így újabb keletű, mindössze néhány éves múltra tekint vissza a búcsúra történő kalács és koljívó készítés, ezek szétosztása. Meghonosodásukban kétségkívül szerepet játszott a másutt – így főleg Szentendrén és Grábócon – látott gyakorlat. A koljívó befogadását az is elősegítette, hogy a halotti emlékünnepek köréből régóta ismeretes.

126. ábra. Szent Iván napi búcsú – a pap a kaláccsal. Székesfehérvár, 1960 körül.
Gelencsér Ferenc reprodukciója

A kalácsszentelés és osztás a templomkertben a női templom ajtajának közelében zajlik, főbb vonásaiban megegyezik a székesfehérvárral. A kalácsot azonban már nemcsak férfiak, hanem személyiük fokozatos előtérbe kerülésével nők is tartják. A kalács osztásával egyidejűleg kínálnak a tálban magasra feltornyozott koljivóból, melyet ez alkalomra, különösen díszesen és keletiesen édesítve készítenek: a főtt búza alapanyaghoz mézet, cukrot, vaniliát, rumot, fahéjat, szegfűszeget, darált diót adnak, tetejét kereszt alakban színes drázsékkal, kockacukorral rakják ki, porcukrot hintenek rá, közepébe gyertyát helyeznek. A búcsúcoma a boron kívül üdítőitalokról is gondoskodik. A pap és a kántor részére pedig ruhaanyagot ajándékozik, amit a kalácsszentelés alatt vállukon átvetve viselnek. Ehhez hasonló szokás a Százhalombattán korábban csak az esküvő és a temetés körében volt ismeretes. A szertartás végeztével a utóbbi években is megválasztották a következő évi búcsúkomát, rendszerint a pap erre irányuló kérdése és önkéntes jelentkezés nyomán. Egyre inkább érezhetően egy-egy család vállalja magára a koma és felesége feladatait. A tevékenységben részt vállalnak a házaspár gyerekei, esetleg testvérei. A kalácsszentelés is elsősorban az ő közreműködésükkel történik.

127. ábra. Kolo a templomudvarban. Székesfehérvár, 1960 körül. Gelencsér Ferenc reprodukciója

128. ábra. Kisboldogasszony napi búcsú. Százhalombatta. Gelencsér József felvétele, 1987.

129. ábra. A kalács felemelése. Százhalombatta. Gelencsér József felvétele, 1987.

130. ábra. Kalácsosztás a búcsún. Százhalombatta. Gelencsér József felvétele, 1987.

A léleknek járó szertartást, a vecsernyét evés-ivás, majd tánc, vigasság követte. A háttérben készenlétben állt egy-két zenész vagy egy egész zenekar. Százhalombattán még emlékeztek rá, hogy egykor már a vecsernyét megelőzően megszólalt muzsika. A fiatalok rögvest az ebéd után, egy óra körül mentek a templomudvarba és járták a táncot. Később – így a közelmúltban is – már csak a kalácsszentelés után mulattak. Az 1960-as évekig helyi tamburazenekar játszott, azóta főleg tököliek, ritkán lóréviek vagy szigetcsépiek jönnek. Az egy-két órás tánc kizárólag kólózást jelentett, az utóbbi időben újabb kólófajtákkal és némi koreográfiai ízzel. Rácalmáson az 1920-as évek helyi tamburazenekarát (Vukajlovityék) előbb a lóréviek, majd a tököliek váltották. A templomudvarban, a *portán* a II. világháború előtt még nagy mulatságokat tartottak. Mind Százhalombattán, mind Rácalmáson a tánc lezártaival a vendégeket megvacsoráztatták, majd a kocsmában (utóbb az egyleti épületben, a művelődési házban) bállal folytatódott a búcsúi multság. A százhalombattai búcsú a század elején – hasonlóan pl. a pomázihoz – háromnapos volt, így a bál is ugyanennyi ideig tartott. Mindenekelőtt első nap estétől másnap hajnalig. Napjainkig csak ez maradt meg. Egykor viszont második és harmadik nap délelőtt templomba mentek, de mivel délután nem volt vecsernye, ebéd után, két-három óra tájt kezdődhetett a másnapig tartó mulatozás. Ez csak estefele szakadt meg rövid időre, mikor ki-ki a vendégeit vitte vacsorázni. A zenészeket a módosabb gazdák osztották meg maguk között. Úgy tudják, a század elején a legkisebbektől a legöregebbekig mindenki ott volt a bálban, mulatott. A vigadozás alig ismert határt, a kóló közepén álló zenésznek gyakran ragasztottak homlokára papírpénzt. A század elején még csak kólót jártak, de a II. világháborút megelőzően a *vranjanka*, *kukunješće*, *srpkinjica*, stb. mellett már csárdást és keringőt is.

Az előbbiektől eltérően alakult a székesfehérvári ünneplés. Mivel este bált nem tartottak, a kalácsszentelés utáni, templomudvarbeli multság lett hosszabb idejű, telt meg szélesebb tartalommal. A helyszínt kedvezőbbé tette, hogy rendelkezésre állt a templommal szomszédos – az 1970-es évek második felében elbontott – paplak, a gyűlésteremmel és az udvarral együtt. Kedvezőtlen időjárás esetén fedél alá lehetett húzódni. A helyből, a közelebbi és távolabbi településekről érkezett résztvevők száma az 1970-es évek elejéig az ötvenet meghaladta, illetve száz körül mozgott. A délelőtti misére nemegyszer meghívták a pomázi, budakalászi vagy szentendrei kórust, kik jobbára tamburazenekart is hoztak magukkal. Étél-ital ellenében délutántól késő éjszakáig ők játszottak, teremtettek hangulatot. Máskor lórévi zenészek jöttek vagy a fehérvári Rákics Dániel, később fia, János játszott tamburáján. Szerb táncok követték egymást: *vranjanka*, *kukunješće*, *srpkinja*, *todore*, *vranče*, *hipa-cupa*. A rác nők és férfiak órákon át járták vagy énekeltek, beszélgettek, ettek-ittak. A hosszú ideig igen gazdag helyi egyház többször kitétt magáért: vett egy borjút és a polgárosultabb szokásoknak megfelelően egy hordó sört. A borjúból, máskor a maga vásárolta marhahúsból a gondnok vagy a koma felesége némi segédlettel pörköltet készített, azzal kínálták a vendégeket. Valamelyik egyháztag pincéjéből bor is került az asztalra. Az utolsó, ilyen értelemben hagyományosnak tekinthető búcsút 1976-ban, a templom külső restaurálásának befejezése után tartották. Azóta – a hosszan elhúzódó belső felújítás miatt – hol a temetői kápolnában, hol a munkálatok alatt álló templomban – főleg Tésits Mihályné (sz. 1920.) hagyományörzésének köszönhetően – emlékezik meg a búcsúról a mintegy tucatnyi hívó, de csak kalácsszenteléssel és osztással.

131. ábra. Körtánc a templomudvarban. Százhalombatta. Gelencsér József felvétele, 1987.

A látványos, vallási és népi elemeket egyaránt magába foglaló búcsú mára egyedül Százhalombattán maradt meg élő, új elemeket is magába olvasztani tudó szokásegyüttesként. Meg kell azonban állapítani, hogy az állandósult cselekményekkel együtt is sok tekintetben eltér a hajdani búcsúktól, bizonyos mértékig más funkciót tölt be.

Marhaszentelés

A török hódoltság alatt, illetve az azt követő időszakban az akkori Fejér megyében élő, mezőgazdasággal foglalkozó délszlávok elsősorban állattenyésztők voltak. Később az arányok eltolódtak a földművelés javára, de egészen az 1950-es évek végéig állattartásuk számottevő maradt. Mivel a megélhetés, a jövedelem nagymértékben függött az állatok egészségétől, hasznától, szaporaságától, ezt racionális és irracionális módon igyekeztek befolyásolni. A mágikus eljárások nevezetes időszakokhoz illetve a naptári év bizonyos ünnepeihez kapcsolódtak. Egyes időpontok (és a hozzájuk fűződő praktikák, hiedelmek) lényegében megegyeztek az Európa-szerte általánosan elterjedtekkkel, másrészt viszont a szokások kötődtek helyi jelentőséggel bíró napokhoz.

Az ercsi rác-horvátok és a száshalombattai szerbek körében a II. világháborút megelőzően élt az állatszentelés szokása. Tekintve, hogy mindig az esztendő meghatározott napján végezték, ennyiben a jeles napi, más szemszögből viszont a gazdasági élet szokásai közé sorolható.

Vízkeresztről szólva említettük, hogy az utána következő napon Ercsiben a pap sót szentelt, melyet a gazdák az állatoknak adtak. Hasonló szokást követtek a Csepel-szigeti Tökölön Remete Szent Antal (jan. 17.) napján. A pap mise után kocsin vagy szánkón két ministráns kíséretében járta be a falut. Három helyen álltak meg, hol a járdán oltárszerűen elkészített asztal (feszülettel, gyertyával) várta őket. A közelben lakók poharakban, csészékben sót, almát, fokhagymát vittek, amit a pap megáldott, majd imádkozott és áldást osztott, hogy a falu jószágait, a hívek termését Szent Antal óvja meg az ártalmaktól. A szentelés idejére az istállóajtókat kitérték. Később a sót a jószággal etették meg, az almát a család fogyasztotta el, a fokhagymát a főzésnél használták fel. Bálint Sándor mind a tököli, mind az ercsi szokást a jószágkentelés, a *marhaszentelés* sajátos helyi formájának tekinti, hangsúlyozva az alkalmazó katolikus vallású lakosság délszláv eredetét. (1977. I. 154.)

Ercsiben Burlovics Antal (sz. 1917.) említette, hogy a marhaszentelés további formájaként egykor Remete Szent Antal (*Sveti Antun*) napján az állatokat gazdáik a falun belüli három közös kút valamelyikéhez hajtották. A pap itt áldotta meg azokat (*svetit krave*), kért rájuk oltalmat. Valószínű, hogy az egyház által végzett állatszentelésnek ez utóbbi volt a régebbi változata.

A marhaszentelés Tökölön és Ercsiben nem véletlenül került Remete Szent Antal napjára. A keresztény szerzetesség atyja (251–356) ugyanis régi időktől fogva a háziállatok védőszentje, kinek ünnepén Német- és Olaszországban még az utóbbi időkben is megszentelték az istállót és a jószágot.

A marhaszentelés a görögkeleti szerbek körében sem volt ismeretlen. T. Đorđević 1909-ben figyelte meg a Buda környéki szerbeknél. Lóréven a Nagyboldogasszony utáni napon, Izbégen (ma Szentendre része) Szent Petka napján tartották. A parasztek emberek kihajtották marháikat a kereszthez, egyúttal egy pohár sót és belé viaszgyertyát vittek magukkal. A pap vizet szentelt, s meghintette vele az állatokat. Lóréven az alkalomhoz fűződően nagy lakomát is tartottak. Pomázon a Makkabeusok és Dömötör napján tartották a marhaszentelést (*svectenje marve*). Az állattartó családokból e napok hajnalán egy tányér vagy csésze sót vittek a templomba szenteltetni. A mise végeztével a pappal együtt a templomból a piac téri szerb kereszthez mentek, hova a gazdák vagy béreseik már odahajtották az alaposan megtisztogatott szarvasmarhákat. (Az ökrök szarvait virággal díszítették fel vagy nyakukba kolompot tettek.) A pap megszentelte és megfüstölte az állatokat, melyeket tulajdonosaik aznap nem is dolgoztattak. (Kiss, 1988. 158–159.)

Száshalombattán a II. világháború előtt a nyárba eső Szent János napon (*Letnji Sveti Jovan*, máj. 22. ill. jún. 4.) a falu népe processzióval a községtől mintegy 2 km-re eső, a Benta patak hídjá közelében felállított kereszthez (*krst*) vonult ki. A pásztor érkezésükre errefelé, a csordakút közelébe terelte a szarvasmarhákat, melyeket a pap megszentelt. Az állattartó gazdák egy része azután 10–20 fillért nyújtott át a csordásnak, hogy a jószágot még nagyobb gonddal őrizze. A kicsit távolabbi disznólegelőről – állatai nélkül – megérkezett ilyenkor a sertéspásztor is, aki ugyancsak adományban részesült.

A délszláv marhaszentelések során – a racionális funkción túl – kivételes szerepet

töltött be a só (*sol*). Ennek az ásványi anyagnak az ókortól kezdve a legutóbbi időkig Európa számos népénél gonoszűző, rontáselhárító, szerencsét hozó szerepet tulajdonítottak. Az állattartással kapcsolatos szokások közt különösen széles körben használták.

Fonó

Az ercsi délszlávok egyik társas, közösségi szokása a fonó (*prelo*, helyi dialektussal *prélo*), az állatszenteléshez hasonlóan ugyancsak kettős arculatú: a jeles napokhoz, a farsangi időszakhoz kötődött, de mivel eredendően a termeléshez kapcsolódott, így a gazdasági élet szokásaihoz is sorolható.

A hazai délszlávok körében legnagyobb hírre emelkedett bajai prelot a néprajzkutatás alapos vizsgálat alá vette. Az itteni bunyevácoknál a fonó első fokon családi munkaalkalom volt, a szórakozás csak kísérőjelensége lehetett. A változás nyomán olyan családi mulatsággá alakult, ahol a munkavégzés lett kísérőjelenséggé. A család a férjhez adott lányai számára télen rendezte meg a prelot, ahová többeket meghívtak. Ebéd után körülülték a kályhát, tréfálkozás, mese, társalgás közepette fontak. Századunk első évtizedeiben az összejövetelekről teljesen levált az eredeti funkció, a munka. Szó sem volt már fonásról, az ebédet mulatság, kólózás követte. A századfordulón a családi összejövetelekből azután kialakult a még szélesebb közösség énekes, táncos, zenés mulatsága, a nagy fonó (*veliko prelo*), melyet Baján farsangban, évente egyszer máig megrendeznek. (Frankl, 1986. 388–395, Bellosics, 1909. 405–416, Kiss, 1988. 162–164.)

A szabadkai bunyevácoknál a múlt század végén minden lányos háznál tartottak telente egy-két *prelot*. A házbeli lány összehívta barátnőit, legényismerőseit. Amíg a lányok fontak és énekeltek, a legények incselkedtek. Vacsora után dudaszó mellett éjfélig táncoltak, ittak, tréfálkoztak. Prélónak nevezték még az idősebb asszonyok esti szolidabb összejövetelét, sőt, a „magyar úri nők” délutáni kézimunkázással, uzsonnával egybekötött találkozóját is. Szabadkán 1879-től kezdve tartották meg rendszeresen a kaszinó báltermében a bunyevácok által rendkívül látogatott „Nagy Prélót”. (Iványi, 1892. 595.) A veliko prelo egyébként más városokban is kialakult.

Ercsiben a fonó szerkezetének alakulásában kevesebb fázis figyelhető meg. Az I. világháború után a prelo már itt is csak szórakozást jelentett, semmilyen formában nem kapcsolódott hozzá fonómunka. Farsangban a rokonok, komák, barátok, szomszédok egyik este az egyik, a következőn a másik háznál jöttek össze. A férfiak az asztalnál, a sarokpadnál, az asszonyok a tűzhely, a kemence körül ültek. Beszélgetéssel, mesemondással, tréfálkozással telt el az idő. A férfiaknak bor is jutott, ételt ritkán készítettek, legfeljebb pogácsát. A lányos házaknál megrendezett összejövetelekre a hasonló korú barátnők és legények mentek. Itt az alkalomra sütöttek fánkot, vagy forgácsfánkot (*kolačić*, *kokoruša*), amivel kínálták a vendégeket. A fiatalok ismerkedést, párvalasztást szolgáló együttlétéből azután hamar keletkezett tánc.

Ercsiben viszont Bajával, Garával, Szabadkával, Zomborral ellentétben nem alakult ki a veliko prelo, hiányzott hozzá a délszlávok társadalmi igénye, ereje.

Gelencsér József

IRODALOM

- Apor Péter*: Metamorphosis Transylvaniae. Bukarest, 1978.
- Arany János*: Összes költeményei I–II. Budapest, 1967.
- Arany László-Gyulai Pál*: Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Budapest, 1872.
- Ásbóth Oszkár*: Karácson. Magyar Nyelvőr XV. 1886. 169–171.
- Babay Kálmán*: Leány-pásztorok. Székesfehérvár és Vidéke XXIV.44, 1896. április 11.
- Babay Kálmán*: Ravatal mellett I–II. (Imák és vigasztaló elmélkedések a koporsónál és a sírbatételkor.) Debrecen, 1908–1909.
- Babay Kálmán*: VI-ik parancsolat. A „Koszorú” füzetek 96. Budapest, é. n.
- Bakó Ferenc*: Palócföldi lakodalom. Budapest, 1987.
- Baksay Sándor*: Magyar népszokások. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen II. Budapest, 1981. 73–148.
- Baksay Sándor*: Szederindák. Budapest, 1982.
- Balassa Iván*: A magyar temetők néprajzi kutatása. Ethnographia LXXXIV. 1973. 225–242.
- Balassa Iván-Ortutay Gyula*: Magyar néprajz. Budapest, 1979.
- Balogh István*: A címisek világa. Budapest, 1973.
- Balogh Lajos*: Nyelvjárási szövegek IV. A Dunántúl középső része. Magyar Nyelvjárások XV. Debrecen, 1969. 143–156.
- Barna Gábor*: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Budapest, 1979.
- Bartók Béla-Kodály Zoltán*: A Magyar Népzene Tára II. Jeles napok. Budapest, 1953.
- Bauer, Martha*: Der Weinbau des Nordburgenlandes in volkskundlicher Betrachtung. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland I. Eisenstadt, 1954.
- Bálint Sándor*: Szent János áldása. Ethnographia XLIX. 1938. 214–217.
- Bálint Sándor*: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest, 1938.
- Bálint Sándor*: Az esztendő néprajza. Budapest, 1942.
- Bálint Sándor*: Karácsony. húsvét, pünkösöd. Budapest, 1973. (II. kiadás 1976.)
- Bálint Sándor*: Szeged-alsóvárosi vallásos társulatok és egyesületek. Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. II. Mezővárosok. Szolnok, 1974. 115–124.
- Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium I–II. Budapest, 1977.
- Bálint Sándor*: A szögedi nemzet I–III. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1974/75–2; 1976–77–2; 1978–79–2; 1977–80.
- Beitl, Richard-Beitl, Klaus*: Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Stuttgart, 1974.
- Békefy Remig*: Kethely és környékének néprajza. Budapest, 1884.
- Bellosics Bálint*: Dodola (Adatok az esőcsináláshoz.) Ethnographia VI. 1895. 418–422.
- Bellosics Bálint*: Bunyevácok. Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye I. Budapest, 1909. 395–407.
- Bél Mátyás*: Magyarország népének élete 1730 táján. Budapest, 1984.
- Biczó Pál*: A zámolyi ev. reformált egyház története. Nagy-Kőrös, 1896.
- Bod Péter*: Szent Heortokrátés. h. n. 1757.
- Bod Péter*: Válogatott művei. Budapest, 1982.
- Bod Péter*: Magyar Athenas. Budapest, 1982.
- Bogár János*: Népszokások Gyúron. Néprajzi Pályamunkák Fejér megyéből I. Szerkesztette: Lukács László. 37–52. Székesfehérvár, 1978.

- Bonomi, Eugen:* Deutsches Burschenleben im Ofner Bergland. Südostdeutsche Forschungen II. München, 1937. 1–56.
- Bornemissza Péter:* Ördögi kísértetek. Budapest, 1977.
- Bornemissza Péter:* Válogatott művei. Budapest, 1980.
- Bosić, Mila:* Božićni običaji Srba u Vojvodini. Beograd, 1985.
- Bödök Zsigmond:* Harmatlegelő. (A csillagos ég a néphagyományban.) Bratislava, 1986.
- Brant, Sebastian:* Das Narrenschiff. Leipzig, 1979.
- Burgstaller, Ernst:* Das Allerseelenbrot. Schriftenreihe des Institutes für Landeskunde von Oberösterreich 22. Linz, 1970.
- Čajkanović, Veselin:* Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama. Beograd, 1985.
- Csalogovits József:* A sárközi hálótanya. Ethnographia. XLVII. 1936. 142–143.
- Csanádi Imre:* Összegyűjtött versek. Budapest, 1975.
- Csanádi Imre:* Publikálatlan régi versek. Kortárs 1975/1. sz. 65–69.
- Csanádi Imre:* Vázlat a szülőföldről. Kortárs 1975/1. 70–82.
- Csaplovics, Johann:* Topographisch-statistisches Archiv des Koenigreichs Ungarn II. Wien, 1821.
- Csáky Károly:* Hallottátok-e már hírét? Pozsony, 1987.
- Csefkó Gyula:* Régi feljegyzések a méltatlan ünneplésről. Ethnographia XLII. 1931. 150–153.
- Csilléry Klára:* Karácsonyi abrosz. Magyar Néprajzi Lexikon III. Budapest, 1980. 62–63.
- Csokonai Vitéz Mihály:* Dorottya, vagyis a dámák diadalma a fárságon. Budapest, 1976.
- Csoma Zsigmond:* Nászéjszakák bora: a somlai. Budapest, 1986.
- Csoóri Sándor:* Tudósítás a toronyból. Budapest, 1963.
- Csoóri Sándor:* Nomád napló. Budapest, 1978.
- Deisinger Margit:* Budapest környékén élő délszlávok karácsonyi szokásai. Studia Comitatus I. Szentendre, 1972. 167–183.
- Diószegi Vilmos:* Luca-napi kotyoló szövegek. Néprajzi Közlemények VIII. 1963. 2–4. 3–360.
- Dohndorf, Beate:* 800jähriiges Jubiläum für Tát. Neue Zeitung XXV. 13.5. Budapest, 1981.
- Dömötör Tekla:* Magyar népszokások. Budapest, 1972.
- Dömötör Tekla:* Naptári ünnepek – népi színjátszás. Budapest, 1979.
- Dörfler Fanni:* Templom és templomszerek a magyar néphitben. Ethnographia VI. Budapest, 1895. 40–49.
- Dugonics András:* Példa Beszédék és Jeles mondások I–II. Szeged, 1820.
- Endrei Ákos:* Somogy vármegye népe. Somogy vármegye. Szerkesztette: Csánki Dezső. Budapest, é. n. 197–222.
- Eötvös József:* A francia drámai literatura és Victor Hugo. Báró Eötvös József Összes Munkái XII. Tanulmányok. Budapest, 1902. 221–226.
- Eperjessy Ernő:* Verovanja i običaji u vezi sa Barbarinis danom. Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj I. Budapest, 1975. 51–80.
- Erdélyi Zsuzsa:* Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest, 1976.

- Ernyey József*: Szent János áldása. Magyar Nyelv IX. 1913. 399–403.
- Evlia Cselebi*: Török világutazó magyarországi utazásai. Budapest, 1904. I–II.
- Érszegi Géza*: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán levéltárában 1193–1542. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 5. Székesfehérvár 1971. 177–264.
- Faller Jenő*: Jásd község története. Veszprém, 1934.
- Faller Jenő*: Szápár község monográfiája. Zirc, 1934.
- Farkas Gábor*: A német lakosság betelepítésének kérdései Fejér megyében. A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője II. Veszprém, 1976. 166–179.
- Farkas Gábor (szerk.)*: Mór története. Mór, 1977.
- Farkas Gábor*: Nemzetiségi viszonyok Fejér megyében 1848–1868 között. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 12. Székesfehérvár, 1978. 253–268.
- Farkas Gábor*: Nemzetiségi viszonyok Fejér megyében a 19. század utolsó harmadában. A Dunántúl településtörténete IV. 1867–1900. Veszprém, 1982. 336–346.
- Farkas Gábor*: Előszállás. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 15. Székesfehérvár, 1983. 337–399.
- Fábián József*: Természeti tudomány a köznépek. Veszprém. 1803.
- Fehrle, Eugen*: Deutsche Feste und Volksbräuche. Leipzig-Berlin, 1920.
- Fehrle, Eugen*: Feste und Volksbräuche im Jahreslauf europäischer Völker. Kassel, 1955.
- Ferenczi Imre*: A népi szokásrend Szőregen. Szőreg és népe. Szeged, 1977. 255–324.
- Fél Edit*: Kocs 1936-ban. Budapest, 1941.
- Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pest, 1847.
- Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára I–IV. Pest, 1851.
- Fischart, Johann*: Geschichtklitterung I–II. Halle/Saale, 1969.
- Fitz Jenő*: Székesfehérvár. Budapest, 1985.
- Francsics Károly*: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Budapest, 1973.
- Frankl István*: Bunyevácok. Bács-Bodrog Vármegye Egyetememes Monográfiája II. Zombor, 1898.
- Franz, Adolf*: Drei deutsche Minoritenprediger aus dem XIII. und XIV. Jahrhundert. Freiburg, 1907.
- Fügedi Erik*: Agrár jellegű szlovák település a török alól felszabadult területen. Agrártörténelmi Szemle VIII. 1965. 313–331.
- Fürjes*: Nyakazás. Élet és Irodalom, 1981. XXV. 14. 9.
- Galeotto Marzio*: Mátyás királynak kiváló, bölcs, trefás mondásairól és tetteiről szóló könyv. Budapest, 1977.
- Galgóczi Károly*: Magyarország-, a Szerbvajdaság s a temesi Bánság mezőgazdasági statiszticája. Pest, 1855.
- Galler, Werner*: Weihnachten in Niederösterreich. St. Pölten-Wien, 1977.
- Galler, Werner*: Weingartenhüter. Ausstellung der volkskundlichen Sammlung des NÖ Landesmuseum. Wien, 1979/a.
- Galler, Werner*: Hüterhacken, Hüterstecken, Hütergoassen. Zur Ausrüstung der niederösterreichischen Weingartenhüter. In: Sammeln und Sichten. Beiträge zur Sachvolkskunde. Festschrift für Franz Maresch zum 75. Geburtstag. Szerk.: Michael Martischig. Wien, 1979/b. 119–137.
- Galler, Werner*: Hauerburschen, Kellerpensionisten, Saurier und Stixenkreuter. Ein

- Beitrag zur Kleinstadtvölkskunde. Festschrift für Richard Wolfram zum 80. Geburtstag. Szerkesztette: Bockhorn, Olaf-Fielhauer, H. Paul. Veröffentlichungen des Instituts für Völkskunde der Universität Wien IX. Wien, 1982. 115–130.
- Werner, Galler*: Weinkultur im Weinviertel. Wolkersdorf, 1984.
- Garády*: Tordas megtelepítése. Új Magyar Múzeum, IX. 1859. 538–540.
- Gavazzi, Milovan*: Godina dana hrvatskih narodnih obiĉaja I–II. Zagreb, 1939.
- Gelencsér József*: Jelesnapi szokások Sárkeresztesen. Alba Regia XIX. Székesfehérvár, 1981. 187–199.
- Gelencsér József*: Népszokások a Palotavárosban. Palotavárosi Írások. Szerkesztette: Demeter Zsófia. Székesfehérvár, 1982. 45–50.
- Gelencsér József*: A székesfehérvári parasztfórum. Fejér Megyei Szemle 1983/1. 7–78.
- Gelencsér József*: Farsangi gyerekbálok. Fejér Megyei Hírlap 1986. február 8. 6. l.
- Gelencsér József*: Húsvéti szokások. Fejér Megyei Hírlap XLII. 75. 1986/a. március 29. 8. l.
- Gelencsér József*: Elmúlt tőlünk óesztendő... Fejér Megyei Hírlap XLII. 307. 1986/b. december 31. 8.
- Gelencsér József*: Tikverőzés a Móri-árokban. Fejér Megyei Hírlap XLIV. 37. 1988. február 13. 7.
- Gelencsér József*: Iván-napi koszorú – az „Ivánoknak”. Aréna I. 1989. 13. sz. 5.
- Gelencsér József*: Egykori palotavárosi kocsmák és vendéglők. Változások városa. Székesfehérvár, é. n. 41–53.
- Giese, Wilhelm*: Über Hahnenschlagen und Verwandtes. Niederdeutsche Zeitschrift für Völkskunde XV. 198–201. Bremen, 1937.
- Goethe, Johann Wolfgang*: Werther szerelme és halála. Budapest, 1983.
- Gönyey Sándor*: A kendermunka népi szerszámai Magyarországon. Néprajzi Múzeum Értesítője XXVIII. 1936. 1–13.
- Guarinonius, Hippolyt*: Die Grewel der Verwüstung Menschlichen Geschlechts. Ingolstadt, 1610.
- Gunda Béla*: Karácsonyi köszöntés a ráckeresztúri Szentlászlópusztán. Ethnographia XLIV. 1933. 162.
- Gunda Béla*: A kultúra integrációja és az etnikai csoportok alakulása. Múveltség és Hagyomány V. Debrecen, 1963. 3–24.
- Györffi István*: Tobzódások tilalmazása a Jász-Kunságban 1799-ben. Ethnographia 1936. 323.
- Györgyi Erzsébet*: Karácsonyfa. Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 1980. 61–62.
- Hadzsics Antal*: A dél-magyarországi szerbek. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben VII. Budapest, 1891. 616–656.
- Hajdú Mihály-Kázmér Miklós*: Magyar nyelvjárási olvasókönyv. Budapest, 1974.
- Hambuch, Wendel*: „Alter Wein und junge Weiber”... Weinlieder, Weinsprüche Bräuche in Pusztawahn (Pusztavám). Deutscher Kalender 1979. Budapest, 1979. 114–122.
- Hambuch, Wendel*: Der Weinbau von Pusztavám. Ungarndeutsche Studien I. Budapest, 1981.
- Harsányi István*: Adalékok a magyar népszokások történetéhez. Ethnographia XXVI. 1915. 129–130.
- Hartmann, August*: Volksschauspiele. In Bayern und Österreich – Ungarn gesammelt. Leipzig, 1880.

Hegy Imre: Lányok ünnepi viselete és a színek szerepe a XIX–XX. század fordulóján Bakonycsernyén. Fejér Megyei Szemle 1983/1. 57–70.

Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei. Budapest, 1980.

Heiczinger János: Bakonycsernye múltja a telepítéstől 1848-ig. Bakonycsernye, 1974.

Herkely Károly: A Veszprém vármegyei múzeum néprajzi gyűjteménye. Veszprémvármegyei füzetek 6. Veszprém, 1941.

Hetényi István: Ercsi. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 16. Székesfehérvár, 1985. 69–128.

Hills, Jeanette: Das Kinderspielbild von Pieter Bruegel d. Ä. (1560). Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde X. Wien, 1957.

Hoffmann-Krayer, E. – Bächtold-Stäubli, H.: Handvörterbuch des deutschen Aberglaubens III. Berlin-Leipzig, 1930–31.

Horak, Karl: Das deutsche Volksschauspiel in Mittelungarn. Marburg, 1977.

Horváthová, Emília: Das volkstümliche Brauchtum. Die slowakische Volkskultur. Bratislava, 1972. 185–227.

Horváthová, Emília: Zvykoslovie a poverý. Slovensko. L'ud II. Szerkesztette: Božena Filová, Ján Mjartan. Bratislava, 1975. 985–1030.

Horváthová, Emília: Rok vo zvikoch nášho l'udu. Bratislava, 1986.

Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben. I–III. Darmstadt, 1856–64.

Ila Bálint-Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest, 1964.

Illyés Gyula: Puszták népe. Budapest, 1936.

Imre Mária: Mecseknádasd. Budapest, 1981.

Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. I–II. Szabadka, 1832.

Jajczay János-Schwartz Elemér: Karácsony a művészetben. Budapest, 1942.

Jakšić, Ivan: Srbi u Stolnom Beogradu. Novi Sad, 1962.

Jenei Károly: Székesfehérvár a török uralom megszűnése után 1688–1690 között. Fejér Megyei Szemle 5. 1968. 173–191.

Jenei Károly: Források Dunapentele történetéhez 1546–1864. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 9. Székesfehérvár, 1975. 122–162.

Jenei Károly: A délszláv betelepülés előzményei és folyamata Fejér megyében. A Dunántúl településtörténete I. 1686–1768. VEAB Értesítő. Veszprém, 1976. 187–199.

Jenei Károly: Fejér megye a Rákóczi szabadságharc idején. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. Székesfehérvár, 1977. 5–20.

Jenei Károly: Mór a török kiűzésétől a szatmári békéig (1687–1711). Mór története. Mór, 1977. 69–76.

Jordánszky Elek: Magyarországban s az ahhoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem Képeinek rövid leírása. Pozsony, 1836.

Juga Velimir: A magyar szent korona országaiban élő szerbek. Budapest, 1913.

Juhász Viktor: Adatok a székesfehérvári ipari céhek múltjából. Székesfehérvár és Fejérmegye ipara és kereskedelme Szent István évében. Szerkesztette: B. Szabó István. Székesfehérvár, 1938. 9–98.

Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék, 1978.

Kallós Zoltán: Balladák könyve. Budapest, 1977.

Katona József-Dömötör József: Magyar borok-borvidékek. Budapest, 1963.

Karácson Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664–1666. Budapest, 1908.

- Karások, F.*: Pomlázka. Český Lid XVIII.1909. 330–332.
- Kardos László*: Keresztény népi vallási tradíciók és népi hitvilág a Bakonyalján. Életünk 1976. 1. sz. 22–38.
- Kašpar, Libuše*: Žlicom po karlovačkom kraju. Zagreb, 1988.
- Katona Lajos*: A karácsony-ünnep történetéhez. Irodalmi tanulmányai II. Budapest, 1912. 336–355.
- Kállay István*: Székesfehérvár haszonvételei 1688–1790 között. Fejér Megyei Történeti Évkönyv V. Székesfehérvár, 1971. 45–126.
- Kállay István*: Mór mezőváros története a 18. század végétől 1848-ig. Mór története. Szerkesztette: Farkas Gábor. Mór, 1977. 193–244.
- Kállay István*: Székesfehérvár város német és szerb lakosságának asszimilációs folyamata 1773–1848. A Dunántúl településtörténete 1767–1848. II/1. Pécs, 1977. 251–258.
- Kállay István*: Adony. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 13. Székesfehérvár, 1979. 41–72.
- Kállay István*: Bodajk. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 14. Székesfehérvár, 1980. 293–333.
- Kállay István*: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 18. Székesfehérvár, 1988.
- Károly János*: Fejér vármegye története I–V. Székesfehérvár, 1896–1904.
- Kátai Ferenc*: Tát története. Tát, 1981.
- Kátai Ferenc*: Utószó Táthoz. Magyar Nemzet XXXVI.1981. 125, 10.
- Kecskeméti Zsigmond*: Különböző alkalmatosságokkal elmondott falusi prédikáció. I. Győr 1795., II. Pozsony és Pest, 1805.
- Kilián István*: Két podolini piarista betlehemes. Vigilia L. 1985. 941–945.
- Kis János*: Emlékezései életéből maga által feljegyezve. Budapest, 1985.
- Kisari Sándorné Pap Kovács Magda*: A népi gazdálkodás ünnepei, szokásai Csóron. Fejér Megyei Szemle 1983/1. 79–94.
- Kiss Géza*: Ormányság. Budapest, 1986.
- Kiss Lajos*: Karácsony szavunk őstörténetéhez. Magyar Nyelvőr LXXXI. 1957. 247–251.
- Kiss Lajos*: Vásárhelyi hétköznapiak. Budapest, 1958.
- Kiss Lajos*: A szegény emberek élete I–II. Budapest, 1981.
- Kiss Lajos*: Szláv eredetű tájszavainkhoz. Magyar Nyelvjárások V. Debrecen, 1959. 147–151.
- Kiss Mária*: Adatok a pomázi szerbek karácsonyi ünnepeköréhez. Ethnographia LXXV. 1964. 95–120.
- Kiss Mária*: A Buda környéki szerbek ivánnapjainak ismeretéhez. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei III. 5–6. Újvidék, 1971. 127–133.
- Kiss Mária*: A Buda környéki szerbek halotti emlékünnepei. Népi Kultúra – Népi Társadalom VII. Budapest, 1973. 137–160.
- Kiss Mária*: A magyarországi délszlávok folklór-kutatásának áttekintése. Budapest, 1977.
- Kiss Mária*: Iz istorijata etnografskog istraživanja Srba i Hrvata u okolini Budima. Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj 4. Budapest, 1982. 43–50.
- Kiss Mária*: Családi védszentünnepek. Folklor, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára. Budapest, 1984. 128–131.

- Kiss Mária*: Délszláv szokások a Duna mentén. Budapest, 1988.
- Kollár, Ján*: Národné spievanky II. Bratislava, 1953.
- Kollerffy Mihály-Jekelfalussy József*: A magyar korona országainak helységnévtára. Budapest, 1882.
- Komáromi Csapkés György*: Pápistaság újsága. Kolozsvár, 1671.
- Komorovský, Ján*: Tradičná svadba u slovanov. Bratislava, 1976.
- Kovács Péter*: A Fekete Sas patikamúzeum. Székesfehérvár, 1979.
- Kósa László-Filep Antal*: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, 1975.
- Kósa László*: Rozmaring. Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, 1981. 378.
- Kresz Mária*: Virág és népművészet. Budapest, 1976.
- Kretzenbacher, Leopold*: Santa Lucia und die Lutzelfrau. München, 1959.
- Kube, Siegfried*: Die Lausitzen zwischen Stiep-Rute und Schmeckoster. Letopis 1963–64. Reihe C, 65–77. Bautzen.
- Kubinyi Ferenc-Vahot Imre*: Magyarország és Erdély képekben. Pest, 1853.
- Kunt Ernő*: Temetők népművészete. Budapest, 1983.
- Kunt Ernő*: Az utolsó átváltozás. Budapest, 1987.
- Kurz Sámuel*: Lajos-komáromi népszokások. Ethnographia VII. 1890. 103–107.
- Kuthy István*: A fehérvári Szent Donát kápolna és a szőlőhegyi remeték. Új Fehérvár 1938. július 17. 4., július 24. 3.
- K. Kovács László*: A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár, 1944.
- Lami, Štefan*: Viročné zvyky a ľudové hry. Budapest, 1984.
- Lánczos Zoltán*: Téletemetés Táton. Magyar Nemzet XXXVII. 1981. 70. 8.
- Lévay Lajos*: A sárkeresztúri református egyház múltja és jelene. Budapest, 1890.
- Lies, Elfriede*: Einiges Über rezente Weinhüterbräuche im Wiener Weingebirge. In: Volkskunde, Fakten und Analysen. Festgabe für L. Schmidt. Wien, 1972. 188–201.
- Lippay János*: Pisoni kert. Pozsony, 1664.
- Lippay János*: Calendarium oeconomicum perpetuum. Kassa, 1661.
- Liszka József*: Farsangi maskarázás Helembán. Élet és Tudomány XLII. 1987. 278–279.
- Liszka József*: Egy népszokás múltja és jelene. (Farsangi maskarázás Helembán.) Folklor és tradíció IV. Budapest, 1987. 96–102.
- Lukács István*: Palotai városrész. Székesfehérvár, 1981.
- Lukács László*: Megitta Orbán. Múzeumi Kurír. III. 7. Debrecen, 1978. 27–28.
- Lukács László*: Húsvéti korbácsolás. Ethnographia XCII. 1981/a. 374–399.
- Lukács László*: Das Stäupen zu Ostern. Alba Regia XIX. Székesfehérvár, 1981/b. 259–278.
- Lukács László*: A népszokások gyűjtése Fejér megyében. Fejér Megyei Szemle 1981/2. (1981/c) Székesfehérvár, 61–65.
- Lukács László*: Pincszer, asszonyfarsang, farsangolás. Múzeumi Kurír IV. 6. Debrecen, 1981/c. 19–20.
- Lukács László*: Pincszer, asszonyfarsang. Fejér Megyei Hírlap XXXVIII. 25. 1982. január 30. 6.
- Lukács László*: Easter Whipping: A Festive Custom in Central Europe. International Folklore Review Vol. 3. London, 1983. 106–119.
- Lukács László*: Adventi koszorú. Múzeumi Kurír 43. Debrecen, 1983. 56–57.
- Lukács László*: Kasas-ütés a Dunántúlon. Alba Regia XXI. Székesfehérvár, 1984/a. 209–220.

- Lukács László*: System des Weinbüdens in der Moorer Weingegend. Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde XXVII. Marburg, 1984/b. 179–201.
- Lukács László*: Hahnenschlagen in Westungarn. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XXXIX. Wien, 1985. 1–24.
- Lukács László*: Vel'konočná sibačka. Národopis Slovákov v Madarsku VI. Budapest, 1986. 77–118.
- Lukács László*: Szent Orbán kultuszának emlékei a székesfehérvári egyházmegyében. A székesfehérvári egyházmegye ünnepi névtára 1038 + 1688 + 1988. Szerkesztette: Sulyok János Ignác. Székesfehérvár, 1988. 99–113.
- Lukács László*: Farsangi népszokások a burgenlandi Felső-Órségben. Komárom Megyei Néprajzi Füzetek 3. Szerkesztette: Körmendi Géza. Tatabánya, 1988. 46–53.
- Lukács László*: Die Verehrung des heiligen Urban im Gebiet des Bistums Székesfehérvár (Stuhlweißenburg). Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde XXII. Marburg, 1989. 247–266.
- Lukács László*: A szőlőörzés rendje a móri borvidéken. Népi Kultúra – Népi Társadalom XV. Budapest, 1990. 297–315.
- Lukács László*: Volkstümliche Faschingsbräuche im Komitat Fejér. Alba Regia XXIV. Székesfehérvár, 1990.
- Lühmann, Werner*: St. Urban. Beiträge zur Vita und Legende, zum Brauchtum und zur Ikonographie. Würzburg, 1968.
- Madarassy László*: Magyar aratószokások. Ethnographia XXXIX. 1928. 83–93.
- Madarassy László*: Magyar szüreti szokások. Ethnographia XL. 1929. 162–167.
- Madarassy László*: Az aratókoszorú. Ethnographia XLII. 1931. 161–167.
- Manga János*: A kánai menyegző változatai. Ethnographia LVII. 1946. 49–63.
- Manga János*: Szálláskeresés. Ethnographia LVIII. 1947. 270–274.
- Manga János*: Magyarországi szlovákok. Népi kultúra – Népi Társadalom VII. 1973. 211–249.
- Manga János*: Palócföld. Budapest, 1979.
- Manga János*: Szent István és Szent János napja. Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, 1981. 659.
- Manga János*: Úrnapja. Magyar Néprajzi Lexikon 5. Budapest, 1982. 424.
- Mannhardt, Wilhelm*: Wald- und Feldkulte. I–II. Berlin, 1904.
- Marczell Béla*: Csallóközi farsang. Irodalmi Szemle XVIII, Bratislava/Pozsony, 1975. 726–731.
- Marczell Béla*: Tavaszi, nyári, őszi ünnepek és szokások a néphagyományban. Múzeumi Híradó IX. Dunajská Streda/Dunaszerdahely, 1985. 33–56.
- Mathia Károly*: Népi eredetű karácsonyi játékaink. Vigilia XVIII. 2. 1953. 57–63.
- Mathia Károly*: Dunántúli karácsonyi játék a XVIII. század közepéről. Vigilia XIX. 1954. 19–27.
- Mayerhofer, Johannes–Klier, Karl*: Volksleben im Land um Wien. Niederösterreichische Volkskunde IV. Wien, 1969.
- Mártonffy Károly*: Eger szálló-gazdászata. Magyar- és Erdélyország képekben. IV. 61–77. Pest, 1854.
- Mészöly Gedeon*: Népünk és nyelvünk. Budapest, 1982.
- Mikes Kelemen* művei. Budapest, 1978.
- Morocza Dániel*: Gazdaságtudomány alapszabályai. Pápa, 1844.

- Muzsnai Lászlóné*: A soknemzetiségű Dunántúl kialakulása. A Dunántúl településtörténete I. 1686–1786. VEAB Értesítő II. Veszprém, 1976. 127–149.
- Nagy Lajos*: Adatok Fejér megye történeti-földrajzi névanyagához. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 6. Székesfehérvár, 1972. 227–312.
- Nagy Lajos*: Dunapentele története 1526–1843. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 9. Székesfehérvár, 1975. 43–122.
- Nagyváthy János*: Magyar házi gazdasszony. Pest, 1820.
- Németh Gyula*: Iszkaszentgyörgy története. Iszkaszentgyörgy, 1976.
- Németh Lajos*: Vigasztaljátok az én népemet. Temetési beszédek. Sárkeresztes, 1941.
- Novák László*: Fejfák a Duna–Tisza közén. Nagykőrös, 1984.
- Oláh János*: Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben. Tudományos Gyűjtemény, 1834. XVIII. 3. 51–96.
- Ortutay Gyula* (szerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 1–5. Budapest, 1977–1982.
- Publius Ovidius Naso*: Fasti. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig, 1978.
- Publius Ovidius Naso*: Római naptár. Fasti. Fordította: Gaál László. Budapest, 1986.
- Paládi-Kovács Attila*: Farsangi „remélés” Eger vidékén. Ethnographia LXXIX. 1968. 241–252.
- Paládi-Kovács Attila*: A Barkóság és népe. Miskolc, 1982.
- Patay Pál*: Régi harangok. Budapest, 1977.
- Pápai halotti énekek. Budapest, 1899.
- Pencz Ilona*: Nótaszövegek Csór községből. Ethnographia XXXVII. 1926.
- Pesovár Ferenc*: Néprajzi séta a városban és környékén. Székesfehérvár, 1953. 81–91.
- Pesovár Ferenc*: A magyar nép tánclete. Budapest, 1981.
- Pesovár Ferenc*: Béres vagyok, béres. Fejér megyei népzene. Fejér Megyei Néprajza I. Székesfehérvár, 1982.
- Pesovár Ferenc*: A juhait kereső pásztor. Fejér megyei néptáncok. Fejér Megyei Néprajza II. Székesfehérvár, 1983.
- Pesovár Ferenc*: Székesfehérvár–felsővárosi népdalok. Változások városa. Székesfehérvár, é. n. 131–150.
- Pelkó Péter*: Eredeti magyar közmondások és szójárások. Rosnyó, 1864.
- Pesty Frigyes*: Helységnévtára, Fejér megye. Bevezette, közreadja és jegyzetekkel ellátta: Párniczky Józsefné. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 11. Székesfehérvár, 1977. 161–305.
- Piffel, Erna*: Deutsche Bauern in Ungarn. Berlin, 1938.
- Plöckinger, Hans*: Volkskunst und Brauchtum der Winzer in Niederdonau. Natur und Kultur 3. Wien–Leipzig, 1940.
- Plöckinger, Hans*: Unser Weinhüter. Der Winzer III. 142–144. IV. 10–12. Baden bei Wien, 1947–48.
- Podmaniczky Frigyes*: Karácsony estéje. Budapesti Hírlap IV. 354. 1884. december 25. 6.
- Podmaniczky Frigyes*: Naplótöredékek. Budapest, 1887.
- Pomogáts Béla–Szekér Ernő*: Ketten a téltemetről. Magyar Nemzet XXXVII. 1981. 88. 9.
- Pócs Éva*: Kötés és oldás a magyar néphitben. Ethnographia LXXIV. 1963. 565–612.
- Pócs Éva*: A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre. Néprajzi Közlemények X. 3–4. Budapest, 1965.

- Polgár Mihály*: Egyházi alkalmak MDCCCXLII-ik évre. Kecskemét, 1842.
- Pozsgay Imre*: A nemzeti emlékhelyek és a nemzettudat. Honismeret XVI. 6. 1988. 5–8.
- Rabelais, François*: Oeuvres. Tome premier. Gargantua. Ed. Mignot, Paris, é. n.
- Radó Polikárp*: Az „aprószentekelés” és a magyar liturgiátörténet. Theologia X. 1943. 257–260.
- Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. Budapest, 1986.
- Rajczy Mária*: Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti hagyományai. Sopron, 1943.
- Rapaics Raymund*: A magyarság virágai. Budapest, 1932.
- Reinsberg-Düringsfeld, Otto*: Fest-Kalender aus Böhmen. Prag, 1861.
- Reiszig Ede*: Esztergom vármegye községei. Esztergom vármegye. Szerkesztette: Borovszky Samu. Budapest, é. n. 6–39.
- Reiszig Ede-Vende Aladár*: Somogy vármegye községei. Szerkesztette: Csánki Dezső. Budapest, é. n. 30–179.
- Réső Ensel Sándor*: Magyarországi népszokások. Pest, 1867.
- Réthei Prikkel Marián*: A magyarság táncai. Budapest, 1924.
- Róheim Géza*: Adalékok a magyar néphithez I, II. Budapest, 1913, 1920.
- Róheim Géza*: A luczaszék. Néprajzi Értesítő XVI. 1915. 1–35; XVII. 1916. 11–52.
- Róheim Géza*: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925.
- Sallay Marianne*: Fehérvárcsurgó rk. templom. H. n. 1964.
- Sarosács György*: Magyarország délszláv nemzetiségei. Népi Kultúra – Népi Társadalom VII. Budapest, 1973. 369–390.
- Sarosács György*: Baranyai délszláv népszokások III. Karácsonyi, lakodalmi és temetkezési szokások a horvátoknál és szerbeknél. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 14–15. Pécs, 1974. 283–295.
- Sándor Pál*: Iparos és kereskedő zsellérek Fejér megyében az 1828. évi országos összeírás tükrében. Agrártörténeti Szemle XXIII. 1981. 236–240.
- Schindele Ildikó*: A móri kádárok élete és munkája. Néprajzi Pályamunkák Fejér Megyéből I. Szerkesztette: Lukács László. Székesfehérvár, 1978. 24–37.
- Schmidt-Ebhausen, Friedrich Heinz*: Zwei ungarndeutsche Weihnachtsspiele in der neuen Heimat. Zeitschrift für Volkskunde L. Stuttgart, 1953. 271–289.
- Schmidt, Leopold*: Volkskunde von Niederösterreich I. Horn, 1966.
- Schmidt, Leopold*: Bauernfasching im Burgenland. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XXIII. Wien, 1969. 133–171.
- Schneider Miklós*: Fejér megye nemesi összeírásai (1818–21, 1828). Székesfehérvár, 1934.
- Schneider Miklós-Juhász Viktor*: Fejér vármegye. Magyar városok és vármegyék monográfiája 12. Budapest, 1937.
- Schram Ferenc*: Hét betlehemes játék Abafi-Aigner Lajos népköltési gyűjteményéből. Néprajzi Közlemények VII. 3–4. Budapest, 1962. 151–193.
- Schuncko, Franz*: Von den Weinhütern in Perchtoldsdorf. Eine Dokumentation aus dem Jahre 1962. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LXVI. 1963. 154–167.
- Schwartz Elemér*: A szentjánosnapi borszentelés Nyugat-Magyarországon. Ethnographia XL. 1929. 69–73.
- Sebestyén Gyula*: Dunántúli gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII. Budapest, 1906.

- Sebestyén Gyula*: Luczaszék. Ethnographia XX. 1909. 314–315.
- Sichelschmidt, Gustav*: Weihnachten im alten Berlin. Berlin, 1984.
- Solymossy Sándor*: A karácsonyfa története. Napkelet VIII. Budapest, 1930. 1113–1118.
- Speer, Daniel*: Magyar vagy erdélyi Simplicissimus. Budapest, 1956.
- Stefanovics Katalin*: Szokások és hiedelmek Mezőkomáromban. Néprajzi Pályamunkák Fejér Megyéből I. Szerkesztette: Lukács László Székesfehérvár, 1978. 52–58.
- Szabó Géza* (szerk.): Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre. Székesfehérvár, 1932.
- Szemere Ilona*: A betlehem-i játékokról. Székesfehérvár és Vidéke XL. 265. 1912. december 24. Karácsonyi melléklet 1–3.
- Szendrey Ákos*: Közvetítők szerepe a házasságkötésben. Ethnographia 1932. 168–171.
- Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos*: Szokások. A magyarság néprajza IV. Budapest, 1933. 154–322.
- Szendrey Ákos*: A halott lakodalma. Ethnographia LII. 1941. 44–53.
- Szendrey Ákos*: A magyar néphit boszorkánya. Budapest, 1986.
- Szendrey Zsigmond*: Szatmár megye néphagyományai. Ethnographia XXXIX. 1928/a. 27–38.
- Szendrey Zsigmond*: Magyar népszokások a fonóban. Ethnographia XXXIX. 1928/b. 147–164.
- Szendrey Zsigmond*: A népi társasmunkák és összejöveteleik. Ethnographia XLIX. 1938. 273–356.
- Szikora András*: A májusi fagyok és az Orbánkultusz. Agrártörténeti Szemle XXV. 1983. 89–94.
- Szilády Áron*: XVI. századbeli magyar költők művei I. 1527–1546. Régi Magyar költők Tára II. 1527–1546. Budapest, 1880.
- Szilágyi Ferenc*: Elmét vidító, elegy-belegy dolgok. Válogatás a győri kalendárium 1749-től 1849-ig tartó időszakából. Budapest, 1983.
- Szita László*: A Dunántúli nemzetiségek struktúrájának alakulása a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig. A Dunántúl településtörténete II/1. 1767–1848. Pécs, 1977. 221–238.
- Sofrić, Pavle*: Praznovanje Badnjeg večera i Božića u Sentandreji. Niš, 1903.
- Szőke Endre*: Vonások a volt Temesi Bánság népéletéből. A fehértemplomi M. Kir. Állami Főgymnasium értesítője az 1889–90. tanévről. Fehértemplom, 1890. 14–40.
- Tafferner Antal*: Vértesboglár. Egy hazai német település leírása. Budapest, 1941.
- Tafferner, Anton–Schell, Franz*: Heimatbuch von Pusztavám und Umgebung. Geretsried, 1978.
- Tagányi Károly*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről I. A családi és öröklési jogszokások. Budapest, 1919.
- Takács Lajos*: Földrajzi nevek és a néprajzi kutatás. Dunatáj. V. 3. (1982. augusztus) 53–61.
- Takács Sándor*: A régi Magyarország jókedve I–II. Budapest, é. n.
- Táncsics Mihály*: Életpályám. Budapest, 1978.
- Tátrai Zsuzsanna*: Húsvét. Kis magyar néprajz a rádióban. Szerk.: Jávorka Kata, Küllös Imola, Tátrai Zsuzsanna. Budapest, 1978. 278–283.
- Temesvári Pelbárt*: Válogatott írásai. Budapest, 1982.
- Thiel, Franz*: Der Wein Hüter. Deutsche Heimat XXVIII. 3–4–5. Wien, 1933. 12–13.

- Thury Etele*: A Fehérvár–Csurgói Ev. Reform. Egyház rövid története. Pápa, 1885.
- Thury Etele*: Iskolatörténeti adattár I. Pápa, é. n.
- Thuri József*: Kis–Kun–Halas néprajza. Ethnographia 1890. 381–410.
- Timaffy László*: Szigetköz. Budapest, 1980.
- Trencsényi–Waldapfel Imre*: Mitológia. Budapest, 1968.
- Újváry Zoltán*: Az átadás, átvétel és a funkció kérdései egy népszokásban. Műveltség és Hagyomány, III. Debrecen, 1961. 5–88.
- Újváry Zoltán*: Hahnenschlagen und Hahnenschießen in Ungarn. Acta Ethnographica XIV. 1965. 277–301.
- Újváry Zoltán*: Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Műveltség és Hagyomány XI. Debrecen, 1969.
- Újváry Zoltán*: Ej-haj gyöngyvirág... Debrecen, 1972.
- Újváry Zoltán*: A ló az alföldi falvak dramatikus népszokásaiban. Műveltség és Hagyomány XV–XVI. Debrecen, 1972–74. 299–340.
- Újváry Zoltán*: Temetési paródia a dereskei lakodalomban. Múzeumi Kurír 15. Debrecen, 1974. 64–66.
- Újváry Zoltán*: Varia folkloristica. Debrecen, 1975.
- Újváry Zoltán*: A temetés paródiája. Debrecen, 1978.
- Újváry Zoltán*: Kakas-ütés. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 1979. 708–709.
- Újváry Zoltán*: Népszokás és népköltészet. Debrecen, 1980.
- Újváry Zoltán*: Játék és maszk I–IV. Debrecen, 1983–1988.
- Vadász Géza*: Fejér megye népesedési problémái 1692–1726 között. A Dunántúl településtörténete I. 1686–1768. Veszprém, 1976. 96–114.
- Vadász Géza*: Csákberény története. Székesfehérvár, 1982.
- Vajkai Aurél*: Cserszegtomaj. (Egy hegyközség élete.) Néprajzi Értesítő XXXI. Budapest, 1939. 170–204.
- Vajkai Aurél*: Balatonmellék. Budapest, 1964.
- Vajkai Aurél*: Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja. Budapest, 1987.
- Van Gennep, Arnold*: Manuel de folklore Français contemporain. I. 3. Paris, 1947.
- Varga Marianna*: Jenő község lakodalmi szokásai. Fejér megyei Néplap X. 282. 1955. december 1.4.
- Varga Marianna*: Mesteremberek Székesfehérvárott a XVIII. században. Alba Regia VIII–IX. 1968. 263–367.
- Varga Marianna*: Magyar népi szöttesek és hímzések. Népművészeti Akadémia I. Budapest, 1976. 98–122.
- Varga Marianna*: Lakodalom Jenő községben. Fejér Megyei Szemle 1983/2. 49–79.
- Varga Zsuzsa*: Szent Flórián. Magyar Néprajzi Lexikon 4. Budapest, 1981. 654.
- Vargha Károly*: Adatok a zselici németek betelepedéséhez. A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője, Pécs, 1977. 315–326.
- Vargha László Gyula*: Fehérvárcsurgó természeti földrajzi vázlata népi megfigyelésekkel és földrajzi nevekkkel. Fejér Megyei Szemle 1984/1. 53–62.
- Vargyas Lajos*: A magyar népballada és Európa I–II. Budapest, 1976.
- Vasas Samu–Salamon Anikó*: Kalotaszegi ünnepek. Budapest, 1986.
- Vay Sarolta*: Régi magyar társasélet. Budapest, 1986.
- Vályi András*: Magyar országnak leírása. Buda, 1796.
- Várady Ferenc*: Baranya múltja és jelene I. Pécs, 1896.

- Velics Antal–Kammerer Ernő*: Magyarországi török kincstári defterek. Budapest, 1886, 1890.
- Viski Károly*: Karácsonyfa. Magyar Nyelvőr XLVII. 1919. 70–71.
- Viski Károly*: A hivatlanok. Magyar Nyelv 1929.
- Volly István*: Népi játékok I–II. Budapest, 1945.
- Volly István*: Karácsonyi és Mária-énekek. Budapest, 1982.
- Wekerle Sándor*: Fejér megye. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. XIII. Budapest, 1896. 509–576.
- Wekerle Sándor*: Magyarische Hochzeit im Comitatus Fejér. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn V/4. Budapest, 1896. 106–107.
- Wimmer, Otto*: Handbuch der Namen und Heiligen. Innsbruck–Wien–München, 1959.
- Wirt Lajos*: Karácsonyi népszokások Isztiméren. Néprajzi Pályamunkák Fejér Megyéből I. Szerkesztette: Lukács László. Székesfehérvár, 1978. 59–65.
- Wlislöck, Heinrich*: Aus dem Volksleben der Magyaren. München, 1893.
- Wolff Béla*: Tájszók. Fehérmegyeiek. Magyar Nyelvőr XXVI. 1897. 524–526.
- Wolfram, Richard*: Christbaum und Weihnachtsgrün. Österreichischer Volkskundatlas 2. Lieferung. Wien, 1965.
- Wolfram, Richard*: Prinzipien und Probleme der Brauchtumsforschung. Wien, 1972.
- Woschek, Heinz–Gert*: Der Wein. Geschichte und Geschichten über Jahrtausende. München, 1972.
- Wünscher Frigyes*: Tordas a Balogh Elemér szövetkezeti mintafalu. Budapest–Debrecen, 1943.
- Záborszky Miklós*: Csókakő. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 15. Székesfehérvár, 1981. 183–206.
- Záborszky Miklós*: Érd. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 16. 1985. 187–247.
- Záborszky Miklós*: Gyúró. Fejér Megyei Történeti Évkönyv XVII. Székesfehérvár, 1987. 65–107.
- Zách József*: Fejér megye politikai-, egyházi- és nemzetgazdászati Statisztikája és Topographiája. Székes-Fehérvár, 1863.
- Závodszki Jenő*: Lajoskomárom telepítéséről. Fejér Megyei Szemle V. 1968. 160–162.
- Zibrt, Čeněk*: Staročeské výroční običeje Pověry, Slavnosti a Zábavy. Praha, 1889.
- Zsoldos Ignác*: A szolgabírói hivatal. Pápa, 1842.

FELHASZNÁLT KÉZIRATOS GYŰJTÉSEK

- Balázsik István* kéziratos vőfélykönyve. Csókakő, 1930–31. NM EA 7162.
- Benedek Sándor*: Előszállási lucatánc. IKMNA 55. 20.
- Deisinger Margit*: Jelentés a sztálinvárosi kiszállásról. Intercisa Múzeum Adattára, Dunaújváros. A. 52.
- Demeter Zsófia*: Lakodalmi szokások Zámoly községben. IKM NA 73. 12.
- Diószegi Vilmos*: Csókakői gyűjtés. NM EA 7109.
- Diószegi Vilmos*: Néphit. Gyúró. IKM NA 65. 10.
- Diószegi Vilmos*: Néphit. Vajta. IKM NA 65. 11.
- Diószegi Vilmos*: Néphit. Szabadegyháza. IKM NA 13–14.
- Fekete Imre*: A fehérváriak andocsi bucsujárásának leírása. IKM NA 82. 1.
- Fischer Péter*: A csákvári református temető táblás fejfái. IKM NA 65. 5.
- Gémes Balázs*: Csókakői gyűjtés. IKM NA 60. 1.
- Hatházy Lajosné*: Lakodalmas. Fehérvárcsurgói népszokások. IKM NA 67.
- Hatházy Lajosné*: Kirándulás Fehérvárcsurgó múltjába. IKM NA 69. 1.
- Horváth Csaba*: Lakodalom Csókakőn. IKM NA 67. 4.
- Horváth Csaba*: Szőlőtermelés és borgazdálkodás Csókakőn. IKM NA 69. 6.
- Horváth János*: Népszokások, hiedelmek Bodajkon. IKM NA 84. 17.
- Ivanics Istvánné*: Étkezési szokások Bodajkon. IKM NA 88. 39.
- Juhász Istvánné*: Tollfosztói szórakoztatók. IKM NA 54. 30.
- Király György*: Tizenkettedik gyerek. IKM NA 81. 39.
- Kisari Sándorné*: Szokások Csór községben. IKM NA 82. 35.
- Kiss Józsefné*: Önéletrajz. Sárbogárd. IKM NA 81. 10.
- Kiss Józsefné*: Hiedelmek. Sárbogárd. IKM NA 84. 18.
- Koczka Árpád*: Népszokások és népi hagyományok Bakonysárkányban. NM EA. 3093.
- Kovács Imre*: Környék, falu, család. Seregélyes. IKM NA 83. 18.
- Kovács Imre*: Népszokások egy Fejér megyei faluban. A karácsonyi ünnepkör Seregélyesen. IKM NA 84. 16.
- Kresz Mária*: Vegyes néprajzi gyűjtés. Pázmánd. NM EA. 7305.
- Latabár Károly*: Fejér megyei adatgyűjtései. 1939. IKM NA 55. 15.
- Lengyeltóti János*: A mozsgói kakas-ütés. IKM NA 81. 32.
- Lukács László*: A pásztorok megajándékozása Zámolyon. IKM NA 74. 1.
- Lukács László*: Bodajki lakodalmi rigmusok. IKM NA 78. 13.
- Nagy Erzsébet*: Egy parasztcsalád élete. IKM NA 75. 26.
- Németh Béla*: A bodajki aratók, cselédek életéből vett képek. IKM NA 80. 19.
- Németh Béla*: Bodajk búcsújáró hely. IKM NA 81. 6.
- Németh Béla*: Bodajki jeles napok, népszokások. IKM NA 88. 30.
- Pálfy Krisztina*: Népszokások Csókakőn. IKM NA 86. 11.
- Pesovár Ferenc*: Csókakői gyűjtés. IKM NA 57. 1.
- Pesovár Ferenc*: Folklór gyűjtés. Gárdony. IKM NA 58. 3.
- Pesovár Ferenc*: Néptánc, népszokás, gyűjtés. Alap. IKM NA 58. 6; 59. 6.
- Pesovár Ferenc*: Folklór gyűjtés. Előszállítás. IKM NA 58. 7.
- Pongor József*: Fehérvárcsurgó monográfiája NM EA 10135.
- Rektorisz Lajos*: Sárbogárd és népszokásai. NM EA. 1670.

- Sárkány Mihály*: Csákberény. A Magyar Néprajzi Atlasz kérdőíve. 58. kutatópont. MTA Néprajzi Kutató Csoport Adattára.
- Sergő Erzsébet*: Luca-napi szokások. Sárosd. IKM NA 64. 4.
- Sergő Erzsébet*: Betlehemes játék. Dunapentele. IKM NA 70. 31.
- Sergő Erzsébet*: Folklor gyűjtés. Baracs. IKM NA 70. 8–13.
- Sergő Erzsébet*: A szüreti bál. Baracs. Intercisa Múzeum Adattára, Dunaújváros. A. 106.
- Sergő Erzsébet*: Néprajzi séta az óvárosban. Intercisa Múzeum Adattára, Dunaújváros. Lelt. sz. nélkül
- Szekeres András*: (Csókakő) vőfénykönyve 1955. IKM NA 60. 2.
- Szoboszlai Istvánné*: Népszokások, néphit. Kajászószentpéter, Vál, Tordas, Gyuró. IKM NA 51. 1.
- Szabó Imréné*: Lakodalmi szokások Kajdacson. NM EA. P. 178/82.
- Vakarcs Kálmán*: Csór község néprajzi leírása. IKM NA 53. 8.
- Varga Lajos*: Fehérvárcsurgó lakodalmi szokásai. IKM NA 55. 22.
- Vargha László Gyula*: Néprajz és földrajzi név mozaikok Fehérvárcsurgóról. IKM NA 75. 6.
- Varró Ágnes*: Népi orvoslás és növényismeret Sárbogárdon. IKM NA 87. 13.
- Veress Éva*: Vegyes néprajzi gyűjtés. Dunapentele. Intercisa Múzeum Adattára, Dunaújváros. A. 9; 12; NM EA. 4658. (1951.)

RÖVIDÍTÉSEK

- F. = Fehérvár
 F. N. = Fejér megyei Napló
 IKM NA = István Király Múzeum Néprajzi Adattára, Székesfehérvár
 NM EA = Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára, Budapest
 Sz. = Szabadság
 Sz. V. = Székesfehérvár és Vidéke
 Sz. F. U. = Székesfehérvári Friss Újság
 U. F. = Új Fehérvár

Készült a Vörösmarty Nyomdában
Felelős kiadó: Papp Károly igazgató
1956830

FEJÉR MEGYEI MÚZEUMOK
KÖNYVTÁRA
Leltári szám: 36. 115. 4

A sármelléki patakmolnár céh szabályzata (1817)

A céhszabályzatok a mesterség tanulását és gyakorlását, a céhtagok jogait és kötelességeit írták elő.

A sármelléki patakmolnár céh I. Ferenc császártól nyerte céhszabályzatát 1817-ben. Három kézzel festett oldalt kapcsoltak a nyomtatott szabályzathoz. Közülük a céh pecsétjét ábrázoló oldal leginkább figyelemre méltó.

Közepén vörös mezőben arany oroszlánok malomkereket és a malomkő tengelyének rögzítővasát tartják.

Körülötte fekete mezőben arany körirat: A SÁR.MELLYÉKI.PATAK.MOLNÁROK.CZÉHÉNEK.PETSÉTIE.1818. A pecsétet jobbról balról cserfaág övezi. Felette ovális pajzson Nepomuki Szent János, a céh védőszentjének képe látható. A pecsét alá Fejér megye címerét helyezték, a közismert Patrona Hungariae jelenettel. A céhpecsétet Magyarország és a magyar korona alá tartozó tartományok címerei fogják címergyűrűbe:

1. Magyarország kiscímere: pajzsán címertani jobbról vörössel és ezüsttel vágott mező, címertani balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás kiemelkedő részén ezüst kettőskereszt. A pajzsot a magyar korona fedi be.

2. Horvátország: vörössel és ezüsttel sakkozott mező.

3. Dalmácia: kék mezőben háromkoronás leopárdfej.

4. Szlavónia: két ezüst pólya (vízszintes vágás) között futó nyest, fölötté csillag.

A címereket ötlombos korona alatt fehér-vörös, aranyrojtos címersátor fogja körül.

Háttérfestményként a síkságon a bokrokkal övezett Sárvíz látható.

